ભેટ.

________________ શુભ પ્રસંગે

________________ ને

________________ તરફથી

તા ________________

મ્હારા બે બોલ.

આ પુસ્તક લખવાનો મારો ઉદ્દેશ હિમાલયની મુસાફરીમાં અત્યારે મળતી સગવડતાઓનું વર્ણન કરી અગાઉની મુશ્કેલીઓ બાબત જનસમાજમાં ફેલાયેલો ભ્રમ દૂર કરવાનો છે; તે સાથે હિમાલયનું કિંચિત્ દિગ્દર્શન પણ કરાવવાનો છે, કે જેને વિષે બની શકે તેટલું જાણવાને આજે લગભગ દરેક માણસ આતુર છે; કારણ કે તે દરેક રીતે ઉત્કૃષ્ટ છે.

વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ તે હિંદુસ્તાનમાંથી ચાલ્યા જતા મોસમી—વરસાતી પવનને અટકાવે છે, અને ગંગા, યમુના, સિંધુ, સતલજ, બ્રહ્મપુત્રા, જેવી મોટી નદીઓને જન્મ આપે છે. જેને લીધે હિંદુસ્તાન ફળદ્રુપ પ્રદેશ (દુનીયાની નજરમાં કાચું સોનું) ગણાય છે.

વ્યાપારિક દૃષ્ટિએ દેવદાર, ચીડ, અને ઓકનાં લાકડાં; તેમજ રૂદ્રાક્ષ, કસ્તુરી, શિલાજીત, ટંકણખાર, આદિ દિવ્યૌષધિઓ, તે પૂષ્કળ પુરી પાડે છે.

ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ તેની ૧૫૦૦ માઇલની લંબાઇ અને ૧૨૦ થી ૧૮૦ માઇલની પહોળાઇ તેમજ સમુદ્રની સપાટીથી વીસહજાર ફીટ કરતાં વધારે ઉંચાઈવાળાં તેનાં ત્રીસ પાંત્રીસ શિખરો, કે જ્યાં બારે માસ બરફ જામેલો રહે છે, અને જેને લીધે તેને

"હિમાલય" (હિમ+આલય) કહેવામા આવે છે, તે હિમાળે પણ તે દુનીઆમા મટુથી મોટો ગણાય છે અથવા તો કહો કે અજોડ છે

રાજકીય દૃષ્ટિએ તે લાખો માણસના લશ્કરનુ કામ આપે છે, નહિતો પરદેશી માણસની સરહદ સભાળવાને લાખો માણસ રોકવા પડે એ નિર્વિવાદ છે

ધાર્મિક દૃષ્ટિએ ઋષિ મહર્ષિઓને તપ કરવાનુ પવિત્ર સ્થાન તે જ પાર્વતીજીની જન્મ ભૂમિ, મહાદેવજીનુ કૈલાસધામ, અને બદ્રી નારાયણ ભગવાનનુ બદ્રી આશ્રમ તેમાજ છે બુદ્ધદેવ, શંકરાચાર્ય, રામાનુજાચાર્ય, અને સ્વામી રામતીર્થ જેવી મહાન વ્યક્તિઓએ આત્માનુ કલ્યાણ સાધવા તેનોજ આશ્રય લીધો હતો કૃત્રિમતાને અભાવે બીજા તીર્થ સ્થાનો કરતા તેના તીર્થોની પવિત્રતા પણ હજુ સુધી સારી જળવાઇ રહી છે

સામાજિક દૃષ્ટિએ ગરમી અને પરિશ્રમથી કટાળી શાન્તિ લેવા ઇચ્છતા માણસોને માટે તેણે કાશ્મીર, સીમલા, મસુરી નૈનીતાલ અને દાર્જીલિંગ જેવા સ્થળો આપ્યા છે એટલુજ નહિ પણ કમૌનીમા હલ્દવાની ભવાલી તથા આલ્મોડા અને ભીમોલીમા કુષ્ટ રોગી ઓની ચિકિત્સા કરવાને ઉત્તમ હવાપાણી પુરા પાડેલ છે, સિવાય કાળ સ્વરૂપ ક્ષય રોગ જેવાનો પણ નાશ કરવાને જેમા પાઇન, ચીનાર, અને ચીડના જથ્થાબધ જગલો છે, કે જેવી હવા માત્રથી ક્ષય રોગ નાશ પામે છે, એગ્રેજ તે તમામનુ ધ્યાન પોતાના તરફ ખેચે છે પરતુ અફસોસ, કે આ હિમાલયની તળેટીઓમા હિદુસ્તાનમા વસતા યુરાપીઅન વર્ગનો ૢ ભાગ જ્યારે સ્વર્ગનુ સુખ મેળવે છે, ત્યારે હિંદુસ્તાનનો મોટો ભાગ તેના સાચા જ્ઞાનથી વચીત છે હિમાલય સબધી માહીતીવાળા અત્યાર પુસ્તકો જેવા જઇએ તો અગ્રેજી ભાષામા તે સેકડોના પ્રમાણમા મળે છે, જ્યારે હિંદી ગુજરાતી, બગાળી અને મહારાષ્ટ્રી ભાષામા તે ગણ્યા ગાઠ્યાજ છે, અને તેમા પણ કેટલાક પુસ્તકકારોએ તો પોતાની બહાદુરી જણાવવાને ખાતર તર્કથી । સિવાય બીજુ વર્ણન બહુ ઓછુ કરેલ છે, જ્યારે કેટલાક

પુસ્તકો ખાવી પોતાની જાહેરખબર ફેલાવવાના ઈરાદે થોડા ઘણા રસ્તાનુ વર્ણન આપી લખાયેલ છે, એટલે જનસમાજને તેનુ સાચુ જ્ઞાન કે જોઇતો લાભ તેનાથી મળી શકતો નથી

ઇ સ ૧૯૨૭ ના જુન મહિનામા હું બદ્રીનારાયણ અને કેદારનાથની યાત્રાએ ગયેલ, ત્યારે રસ્તાના વિગતવાર હેવાલનુ પુસ્તક મેળવવા મે બહુ કોશીશ કરી હતી, પરતુ એક પણ પુસ્તક તેવુ મળેલ નહિં તેમજ યાત્રાએથી પાછા આવ્યા બાદ બીજી જગ્યાએથી પણ તેવા પુસ્તકો મે મગાવેલ, છતા પુસ્તક લીધા પછી બીજાને પુછવાની જરૂર ન પડે તેટલુ વર્ણન, કે રસ્તામા આવતી ચટ્ટી અથવા પડાવના અતરના સાચા આકડા, કે ચઢાઇ ઉતરાઇની નોધ, કે સદાવ્રત ધર્મશાળાની યાદી, કે અગવડોથી બચવા માટે ઉપયોગી સૂચના, કોઇ પણ પુસ્તકમા પુરેપુરી મે ન જોઇ, અલબત્ત થોડુ થોડુ વર્ણન તમામ પુસ્તકોમા છે પરતુ જનસમાજને ઉપયોગી થઇ પડે તેવુ પુરૂ વર્ણન કોઇમા નથી આ ખોટ પુરી કરવાને ખાતર તેવુ એક પુસ્તક લખવાની જરૂર જણાતા મે તે લખવા માડ્યુ શરૂઆતમા આ પુસ્તકની અદર બદ્રીનારાયણ, કેદારનાથ, ગગોત્રી અને યમુનોત્રીનુજ વર્ણન આપવા વિચાર હતો, પણ જેમ જેમ આ વિષયનુ સાહિત્ય હુ જોતો ગયો તેમ તેમ મારી તૃષ્ણા વધતી ગઇ તે એટલે સુધી, કે હિમાલયના તમામ તીર્થોનુ વર્ણન એકજ પુસ્તકમા આવી જાય, અને યાત્રી સિવાય બીજાને પણ તે ઉપયોગી થાય તો સારૂ તેમ ધારી આઠ મહિનાની સતત મહેનતના પરિણામે તે સબધે મળી શકતુ સાહિત્ય મે એકઠુ કર્યુ જેના ફળ સ્વરૂપ આ પુસ્તક વાચકના હાથમા મુકતા મને આનદ થાય છે

માણસ માત્ર ભૂલને પાત્ર છે તે ન્યાયે, અને પુસ્તક લખવાનો મારો આ પહેલો પ્રયાસ છે, એટલે પુસ્તકની અદર ઘણી ખામીઓ રહી ગઈ હશે, પણ વાચક તે સુધારી લે અને નવી આવૃત્તિમા સુધારવા માટે લખી મોકલે તેવી આશા રાખુ છુ

આ પુસ્તકમા સવિસ્તર વર્ણન અપાયેલ નથી, પણ સુજ્ઞ વાચકને તે જણાવવાની જરૂર નથી જોતો, કે આ પુસ્તક સવિસ્તર વર્ણન વાળા પુસ્તકનો સાર છે સવિસ્તર વર્ણન આપવા જતા પુસ્તક મોટુ થઇ જાય, અને તેની કિંમત મધ્યમ વર્ગના માણસો ખર્ચી ન શકે, એટલે મારો આ પરિશ્રમ નિષ્ફળ ન જાય તે હેતુથીજ આ પુસ્તક સાર માત્ર ગ્રહણ કરી બની શકે તેટલુ નાનુ બનાવેલ છે, જેઓ આ બાબતમા વધુ જાણવા ઇચ્છતા હોય તેઓ પોતાના નામો ગ્રાહક તરીકે લખી મોકલશે તો દરેક પ્રકરણનુ સવિસ્તર વર્ણન જુદા જુદા ભાગથી પુસ્તક રૂપે બહાર પાડવામા આવશે અમો ગ્રાહક થયા પછી પુસ્તક છાપવા માટે પ્રેસમા આપશે કારણ કે પુસ્તકની જાહેરાત કરવામા, અને એજન્ટોને કમીશન આપવામા થતા ખર્ચને લીધે પુસ્તકની કિંમત ન છુટકે વધારવી પડે છે, જેનો બોજો વાચકો ઉપર પડે છે, તેથી પુસ્તકની કિંમત વધારવી ન પડે તેટના ખાતર ઓછામા ઓછા અમો ગ્રાહક નોધાયા પછીજ પુસ્તક પ્રેસમા આપવાનો નિશ્ચય કરેલ છે પુસ્તકનુ દળ કેટલુ અને કિંમત કેટલી થશે, તે જાણવાની ઇચ્છા હોય તેમણે પત્ર વ્યવહાર કરવો (જવાબ માટે રીપ્લાઇ કાર્ડ અથવા ટિકીટ મોકલવી) જે ભાગના અમો ગ્રાહકો વહેલા થશે તે ભાગ પહેલો છપાશે

આ પુસ્તક તૈયાર કરવામા મને સ્વામી સ્વયજ્યોતિ, ભાઇ દુર્ગાશંકર આર દવે અને ભાઇ ગીરીજાશંકર ડી યાજ્ઞીક વગેરે જેઓએ મદદ કરી છે તેઓનો અને મારા એક મીત્ર ભાઇ સુખલાલ બી પડયા કે જેમના પ્રયત્નથી આ પુસ્તક બહાર પાડ વાને હુ ભાગ્યશાળી થયો છુ તેમનો, ખરા અંત કરણ પૂર્વક આભાર માનુ છુ છેવટમા આ પુસ્તકને ખાતર મે જે જે પુસ્તકોની મદદ લીધી છે, તેમના કર્તાઓને ખુલા દિલે આભાર માની અહિ વિરમુ છુ ॐ શાન્તિ ! શાન્તિ !! શાન્તિ !!!

અમદાવાદ તા ૧૪ સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૯ }
જળઝીલણી એકાદશી ૧૯૮૫ }

લી૦ સેવક
હરિચંદ લક્ષ્મીચંદ મહેતા.

યાત્રાની આવશ્યકતા.

હિમાલયની યાત્રા શામાટે આવશ્યક છે. તે જણાવવુ અહિં જરૂરી હોઇ સ્વર્ગસ્થ લાઠી દરબાર શ્રી સૂરસિંહજી ઉર્ફે "કલાપી" ના થોડા શબ્દો અહિં ઉતારા તરીકે આપુ છુ; જોકે તેમણે કરેલી યાત્રાનો સમય ઇ. સ ૧૮૯૬ નો હોઇ તે વખત કરતા અત્યારે સગવડો ઘણી થઈ ગઇ છે, તેમજ રસ્તાઓ પણ ઘણા સારા થઇ ગયા છે, એટલે આજકાલ યાત્રા કરવી સહેલી છે. પણ હિમાલયને હાઉ સમજનાર માટે તેમના શબ્દો અથવાતો કહોકે હૃદયના ઉદ્ગારો ખરેખર જાણવા લાયક છે એટલા માટે સુધારા વધારા વિના તેમના શબ્દે શબ્દોજ અહિં ઉતારૂ છુ હરિચંદ.

" મૃત્યુ સર્વવ્યાપક છે ખેતરમાં, ડુંગરમા કે ભોયરામાં કે ઘરમાં જંગલમા કે મહેલમા, કિલ્લામા કે અગાસી ઉપર મૃત્યુને જવામા જરાવાર લાગતી નથી, તેનાથી નાસવુ તે તેની પાસે જવા જેવુ છે. તેણે કોઇને છોડયા નથી. તે કોઇને છોડવાનુ નથી. હજારો તરવારોની વચમા થઇને મહાન ગર્જને, તેમજ ચોમાસામા પલળતા પત્થરપર પડેલા ભરવાડ ને, તે સરખી રીતેજ ઝડપી જાય છે માટે બ્હીવાનુ નથી. કોઇ એમ કહેશે કે સર્પના મ્હોમાં વગર કારણે હાથ શામાટે નાખવો ? જો વગર કારણે હોય તો આમ કહેવું યોગ્ય છે. પણ મુસાફરી કરવી કેટલુ જરૂરનુ છે. તે મનુ જાણે

છે. મુસાફરીમા પણ કુદરતી લીલાનુ અવલોકન કરવુ કેટલુ ઉત્તમ છે? કુદરતી લીલા જોવાના સ્થાનો માત્ર પર્વતોજ છે, એમ નથી પણ પર્વતોમા કુદરતી લીલાનો સહુથી મોટો અંશ રહેલો છે, કેમકે પાણી અને ગરમી ત્યા પુષ્કળ હોય છે, એથી વનસ્પતિ ઘણીજ સારી નીપજે છે વનસ્પતિ સિવાય પર્વતની ગોઠવણ પણ મનોરંજક અને રમીક હોય છે ઉષ્ણ દેશમા રહેનારાઓને પર્વતો સિવાય બીજે ક્યાઇ બરફ જોવાની તક મળતી નથી બરફ જોવો અને તપાસવો એ પણ થોડુ રમીક નથી પાણીની હિલચાલ તપાસવી તેમા પણ ઘણુ જ્ઞાન સમાયલુ છે

કુદરતના એવા પ્રદેશોમા દરેક ઝાડ, દરેક ઝરણુ દરેક ટેકરી, દરેક ખીણ, દરેક વાદળી, અને દરેક પત્થર, મનુષ્યના આત્મા સાથે આનંદની વાતો કરે છે. "જીવ્યા કરતા જોયુ ભલુ" એ વાક્ય બીન સાચુ છે કયુ સારૂ કામ કઠણ નથી? દેશ જીતવો એ સહેલુ છે? પરમાર્થી થવુ એ સહેલુ છે? નીતીથી ચાલવુ એ સહેલુ છે? ખરેખર દરેક વસ્તુ કઠણ છે ખરી, પણ તેનાથી ડરી દૂર રહેવાથી તે વધારે ભયંકર દીસે છે સિંહ પણ પાસે રહેવાથી નરમ થઇ જાય છે, માણસો ઉત્તર મહાસાગરના બરફમા રખડે છે, માણસો દરીયા-મા વસે છે માણસો જંગલીઓના વસ્તારમા ફરે છે, માણસો આકાશ ઉપર ગમન કરે છે માણસો શું નથી કરતા? કાશ્મીરમા જઇ આવવુ તે આની સાથે સરખાવવા લાયક નથી. સુખની કિંમત દુખથીજ થાય છે. અને સંપત્તિની કિંમત વિપત્તિથીજ થાય છે વિપત્તિએજ મનુષ્યને માણસ બનાવે છે અને વિપત્તિ એજ માણસની તુલના કરે છે વિપત્તિથીજ મોટુ નાનુ થવાય છે, અને વિપત્તિથીજ ચડતી પડતી થાય છે 'સમસે' ભલી વિપતકી જો થોરે દિન હોય" એમા જરા પણ નવાઇ નથી. કાશ્મીરમા જવુ એમા જરા વિપત્તિ પડે છે ખરી પરંતુ તે દુખનો બદલો વ્યાજ સુદ્ધાંત કુદરત આપી દીયે છે કેડો માર્ગ દુઃખરૂપ સહાતુ નથી અથવા એક ઘાથી કૂવો ખોદાતો નથી એક માણસ આજ બીમાર હોય તે કાલ સાજો થઇ જતો નથી. જેને નાના કામ માટે નાના સાહસ કરવાની

ટેવ પડેલી હોય છે. તેજ મ્હોટા મકરોમા નિડર રહી મ્હોટા પરિણામો મેળવી શકે છે 'બાઉ' કરતા જે ઠોકર કરે તે મ્હોટું થયા પછી શુ તરવાર મારવાનુ? "બત્રીસ ઠોકર ખાય તેજ બત્રીસ લક્ષણો થાય છે" મકરોમા ન પડવાથી કિર્તિ નથી મળતી. એટલુજ નહીં પણ તન અને મન કેળવાતા નથી નવ નવ નાગેશીઓ, ફુટબોલ, અગરપાટ, ક્રિકેટ, ખીનપાડો એ આપણી રમતો પણ આપણને સખત કસરત જ મળે છે. જે માણસ એક વખતે એસી રહ્યો હોય અને મુશ્કેલીમા પડ્યોજ ન હોય, તે શુ મજા છે? તે પોતેજ ના કહેશે તેને ઉબરો ડુંગર જેવડો લાગશે જે માણસ દુખમા કમાયેલો હશે તે એક મકરને દુ ખ માનશેજ નહીં, તો તે સુખીજ છે, કેમકે સુખ દુખ તો માનવાનુજ છે એક માણસ એટને સુખ માને તોબીજો તેને દુખ માને છે એ તો ખરુજ છે કે—

"માણસની સ્થિતિ એક સરખી રહેતી નથી" માણસ આજ રાજા હોય તો કાલ જગનવાગી થઇ જાય છે એક માણસ એક વખતે મદાવત આપતો હોય, તેજ બીજે વખતે મદાવત ખાતો નજરે પડે છે લક્ષ્મી ચળ છે, તે તો મનુ કોઇ જાણે છે, અને તેનો કેટલાએકને અનુભવ પણ થયો હશે જે માણસ કમાયેલો હોય તે આવી પડતિની વખતે મુઝાતો નથી, પણ વધારે દ્રઢ છાતીવાળો થાય છે નદીના પૂર સામે થવાની હિમ્મત મપજ ધરી શકે છે વળી મકરોમા ધીરજથી તરી ગયેલા માણસો કેવા કદીએ પડે છે? આમજ છે તો કમાવુ એજ ઉત્તમ છે અને મકટ સમયે નીચેનો ઉત્તમ ઉપદેશ હમેશા મનમા રાખવો જોઇએ"

'સિત હરિ દિન એક નિશાચર લકલહી દિન એમો હી આયો,
એક દિના દમયતિ તજી નલ એક દિના ફિર હી સુખ પાયો
એક દિના બન પાડુ ગયે અરૂ એક દિના શિર છત્ર ધરાયો
સોચ અમીન કછુ ન કરો કિરતાર યહી બિધિ ખેલ રચાયો"

હિમાલયની એક સાધારણ જગ્યાનું પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય.

નવજીવનના તા. ૭ મી જુલાઈ ૧૯૨૯ ના અંકમાંથી.

આલ્મોડાની મુસાફરી એ મથાળાના આવતા લેખમાં હિમાલય વિષે બે શબ્દો લખેલ છે, તે વાંચકે, અને ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓ કે જેઓ વરસમાં એકાદ વખત દેશાટન કરવા જાય છે તેમણે જાણવા જેવા હોઈ અહિં ઉતારા તરીકે આપ્યા છે

'બાગેશ્વરથી પાછા ફર્યા પછી, ગયા ત્રણ મહિનાની દોડધામ પછી કંઈક વિશ્રાન્તિ મેળવવાના હેતુથી, અને નવજીવનનું ઘણા વખતથી રહી ગયેલું કામ પૂરું કરવાને આ ગાંધીજી કૌસાનીમાં રહ્યા છે આલ્મોડા કરતાં લગભગ હજાર ફુટ વધારે ઉંચું, સમુદ્રની સપાટીથી ૬,૦૭૫ ફુટની ઉંચાઈ ઉપર, કૌસાની હિમાલયના આ ભાગમાં અત્યન્ત રમણીય સ્થાનોમાં કુદરતના પ્રદર્શન પે પ્રસિદ્ધ છે અહીં એક ડાકબંગલામાં ગાંધીજીનો ઉતારો છે જે વરંડામાં તે બેસે છે ત્યાંથી ઉત્તરની દિશામાં હિમાચ્છાદિત હિમાલય પર્વતોના શિખર દેખા દે છે, ચોમેર વીંટળાતી દબાયેલી પર્વત માળાઓ જોવામાં આવે છે નીચે તળેટીમાં લીલા મખમલના ગાલીચાનો આભાસ આપતા ખેતર અને તેમાં નાના નાના સુંદર ખેડૂતોના ઝુંપડાં કેમ જાણે કોઈ મહાન કારીગરે ન રચ્યા હોય તેમ ગોઠવી રહ્યા છે આ દૃશ્યોની વિશેષતા તેના ક્ષણે ક્ષણે બદલાતા રંગ રૂપમાં રહેલી છે સવાર વખતે ઉઘાડ હોય છે તો નીલામ્બર આકાશના હિમાલયના રૂપેરી કિરીટની જેમ હીરા જડીત શિખરો આંખને આંજે છે કેટલીવાર અત્યંત આછાં અને ઝીણા મલમલના શુભ્ર પડદા જેવા ચોમેર છવાયેલા ધૂમસમાંથી જ્યોતિર્મય શિખરો ઝગમગે છે જ્યારે સંધ્યાકાળે સૂર્ય પોતાના કિરણો વડે વાદળને રંગે છે તે સમયે આકાશ કેમ જાણે અનેક ભવ્ય સુવર્ણપુરીઓનું રૂપ ધારણ

ન કરતુ હોય એમ દેખાય છે તેમા સ્ફટીક અને રૂપાના પ્રદીપ કળશવાળા મદિરો, દિવ્ય રગ મહેલો અને વિરાટ દુર્ગો ઝળહળે છે જેમ જેમ અસ્ત થતા સૂર્યના કિરણો એક પછી એક નગરના આ શિખરોને સ્નાન કરાવતા જાય છે તેમ તેમ તે શિખરો સુવર્ણપુરીમા વિવિધ રંગોની દીપમાળાનુ રૂપ ધારણ કરે છે

પૂર્વ પશ્ચિમ અને દક્ષિણની પર્વતમાળાઓને કોઇ જુએ તો ચોમેર શિખરથી તળેટી સુધીની ખેતીની ક્યારીઓ એક બીજા ઉપર ઢળી પડતા સમુદ્રના અસખ્ય નીલવર્ણ મોજાનો આભાસ આપે છે. આ પર્વતોના શિખરો ઉપર જાણે કુદરતે પોતાની છાવણી ન નાખી હોય તેમ ચીડ અને દેવદારના વિશાળ ઝાડો ટોળાબંધ દેખાય છે મધ્યા-કાળે જ્યારે પવન આ ગાઢા જગલો ઉપર સુસકારતો નીકળે છે ત્યારે સમુદ્રના ગભીર ધ્વનિનો નાદ ભ્રમ થાય છે

આ પર્વતોની શાન્તિ અનુપમ છે ઉચાઇ ઉપર અને પૂર્વની દિશામા હોવાથી પ્રભાત અહી વહેલુ જ થાય છે સવારના પાચ વાગે ઝળઝળીયા થાય કે તરતજ પખીડાના પ્રભાતિયા શરૂ થઇ જાય છે અને હવામા ઝૂમતા વૃક્ષોની ડાળો ઉપર તે કલ્લોલ કરી મૂકે છે રાત હોય કે દિવસ, બુલબુલના ટહુકાર તો હમેશ સભળાય જ છે અને વરસાદનો ધોધ જ્યારે પડે છે, ત્યારે તો તેના મધુરનાદનુ વર્ણન શબ્દોમા આપી ન શકાય એવુ હોય છે કુદરતનુ આખુ વાજીત્ર દળ કેમ જાણે ગાજી ઉઠ્યુ ના હોય એવી રીતે તેમાથી અનેક રાગ રાગણીયોનુ ગુજન નીકળે છે

આ અપ્રતિમ અને અલૌકિક સૃષ્ટિ સૌન્દર્યના અને શાન્તિના સ્થાનમા ગાધીજી તેમની પ્રીતતમ ગીતાજીની ધૂનમા તલ્લીન થવાની વર્ષોની અભિલાષા પુરી કરી શક્યા છે ”

આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં મેં જોયેલ પુસ્તકોની યાદી કર્તાના મુબારક નામ સાથે.

અંગ્રેજી ભાષાનાં.

પુસ્તકનું નામ.	કર્તાનું નામ.
૧ હિમાલય માઉન્ટેન્સ	એચ જી બગાર્ડ એન્ડ એચ એચ હીડન
૨ સધર્ન તિબેટ	સ્વેન હીડન
૩ થ્રી યિયર્સ ઇન કાશ્મીર.	આર્થર નેવે
૪ એ કંપેનીટ જર્ની ઇન કમાઉ	એ કેમ્પબેલ.
૫ હિમાલય જર્નલ્સ.	જે ડી હુકર.
૬ થ્રી વીક્સ ઇન એ હાઉસ બોટ	એ એપેટ્રા કોફીનો
૭ કાશ્મીર ડીસ્ટ્રીક્ટ.	એફ યંગ હસ્બન્ડ
૮ વેસ્ટર્ન હિમાલય	ટી. થોમ્સન
૯ ધી વેલી ઓફ કાશ્મીર	વી. આર. લોરેન્સ
૧૦ ફ્રોમ મરમ ઇન ધી હિમાલય.	એ. એલ. મમ.
૧૧ એ ગાઇડ ટુ મસુરી.	જોન નોર્થન.
૧૨ ટ્રેવેલ્સ ઇન હિમાલય	મી. જી બુમ
૧૩ નોટ્સ ઓન ધી ગઢવાલ ડીસ્ટ્રીક્ટ.	પંડીત ધર્માનન્દ.
૧૪ ટુરીસ્ટ ગાઇડ કાશ્મીર, લદાક, સ્કાર્દો	આર્થર નેવે.
૧૫ તિબેટ ટ્રાવેલ્સ.	આઇ જી. વોડેલ.
૧૬ જ્યોગ્રાફી ઓફ ધી કાશ્મીર એન્ડ જમ્મુ.	પંડીત આનંદ કૌલ.

૧૭ ઇન હિમાલયન તિમેટ	એ ગીવે હેમરમડ
૧૮ ફ્રોર વીક્સ ઇુ હિમાનય	જે રૂમ્પ એન ફ્રેરેસ્ટર.
૧૯ ઓનધી એજ ઓફ ધી વર્ડ	એડમન્ડ. કેન્ડર
૨૦ ગેમ હટીગ ઇનધી હિમાલયનતિમેર	હાર્ષ્ટજેન્કીન્મન લી

બગાળી ભાષાનાં

૧ નેપાળે બગનારી.	શ્રીમની હેમનતા દેવિ
૨ વિશ્વકાપ	શ્રી નગેન્દ્રનાથ વસુ
૩ કૈનાસ યાત્રા	શ્રી મત્ય ચગણ શાસ્ત્રી
૪ તીર્થ કાહીની	શ્રી ચદ્રનાથ ભૌમીક
૫ ગ્વર્ગભૂમી પગિક્રમા	શ્રી મચ્ચીતાનદ દામ
૬ ઉત્તગખડ પગિક્રમા	શાન્દા પ્રસાદ સ્મૃતિ તિર્થ
૭ હિમાનય ભ્રમણુ	૫ વિશુદ્ધાનદ બ્રહ્મચારી
૮ હિમાનય	શ્રી જ્લધર મેન
૯ કાસ્મીર ઓજ્ન્મુ	શ્રી નગેન્દ્ર દાન્તનાદીડી ચોધરી
૧૦ અમગ્નાથેર યાત્રા	શ્રી મારદા પ્રમાદ ચટોપાધ્યાય
૧૧ શ્રી ચતુર્ધામ ઓ મપ્ત તીર્થ	શ્રી દુગા ચગણ મુખોપાધ્યાય
૧૨ મચિત્ર તીર્થ ભ્રમણ કાહીની	શ્રી ગોષ્ટુ બીહારી ધર
૧૩ ભારત ભ્રમણ ઓ તીર્થ દર્શન	મન્યાન એન્ડ કુ
૧૪ સ્વામીજીર સહિત હિમાનય	બ્હેન નિવદિતા
૧૫ ઉત્તર ભાગ્તભ્રમણઓમમુદ્રદર્શન	સ્યામા કાન્ત ગગોપાધ્યાય
૧૬ બદ્રીનારાયણેર પથ	શ્રી વિધુભૂપણદત્ત

હિંદી ભાષાના

૧ નેપાનકા ઇતિહામ	બળદેવ પ્રમાદ મીશ્ર
૨ ઉત્તગખડ રહન્ય	૫ શાલીગ્રામ વૈશ્નવ
૩ મેરી કૈલાસયાત્રા	સ્વામી મત્ય દેવ
૪ નેપાળકા પ્રાચીન ઇતિહામ	સૂર્ય પ્રમાદ મીશ્ર

५ हिंदु तीर्थ	द्वारका प्रसाद चतुर्वेदि.
६ बद्रीकेदार पथ दर्शिका	जे एम क्वे डी कमीश्नर गढवाळ
७ सपूर्ण भारत तीर्थ यात्रा	प गमचद्रन बुरी
८ तीर्थयात्रा निरूपण	वशीगम शर्मा
९ मेरी काश्मीर यात्रा	मथुरा प्रसाद पंडया
१० भारत भ्रमण	साधु चरण सिंह
११ काश्मीर कुसुम	भारतेंदु हरिश्चन्द्र
१२ चीनी यात्री फाइहान	हरिदास वैद्य
१३ तिबेटमे तीनवर्ष	घेलाभाइ मवा गुथी
१४ श्री केदारखंडयात्रा मार्गप्रदिपीका	प कुलानंद शर्मा
१५ श्री बद्रीधाम पथदर्शिका	प. महेशानंद शर्मा.
१६ गंगोत्रीजी यात्रा	भामाकाली कमलीवाळा.
१७ पथदर्शिका श्री बद्रीनारायणयात्रा	श्री ब्रह्मचारी चक्रधर शर्मा

ગુજરાતી ભાષાનાં

१ बद्रीकेदारगमन	जोशी नोमेश्वर द्वारकादास
२ दिव्य धाम दर्शन	वृजलाल त्रिभोवनदास कामदार.
३ हिमालयनो प्रवास	,, ,,
४ श्री उत्तराखंडनी जात्रानो भोमीयो	बाबा कालीकमलीवाळा
५ हिंदुस्थाननी तीर्थ यात्रा	जे लाल दैवशंकर दवे
६ मारो काश्मीरनो प्रवास	सुरसिंहजी (त्यागी)
७ बद्रीनारायण तीर्थ दर्शक	मुकुन्दलाल जती.
८ कैलास मानसरोवर	स्वामी तपस

मराठी भाषानां

१ माझी तीर्थ यात्रा भाग १ ले	गोविंद हरीफडके
२ ,, ,, भाग २ जे	,, ,,

પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તકની અંદર હિમાલયના તમામ મુખ્ય તીર્થો પાંચ પ્રકરણમાં વિભક્ત કરેલ છે. પહેલામાં ગઢવાલની અંદર આવેલા બદ્રીનાથ, કેદારનાથ, ગંગોત્રી અને યમુનોત્રીનો બીજામાં કમાઉની ઉપર તિબેટમાં આવેલ માનસરોવર અને કૈલાસનો ત્રીજામાં નેપાળની અંદર આવેલ પશુપતિ નાથનો ચોથામાં કાશ્મીરની અંદર આવેલ અમરનાથનો, અને પાંચમામાં પંજાબની અંદર આવેલ જ્વાળામુખી (જ્વાળામાઇ) તથા તેના પેટામાં કુરૂક્ષેત્રનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે આ તીર્થો કાશ્મીરથી નેપાળ સુધીમાંજ આવેલ હોઇ પુસ્તકનું નામ "કાશ્મીરથી નેપાળ" રાખવામાં આવ્યું છે.

દરેક પ્રકરણોમાં ભૌગોલિક, રાજકીય, વ્યાપારિક, અને સામાજિક વિષયોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન આપવા સાથે યાત્રાનો સમય, રસ્તાઓ, મજૂર તથા વાહનો, સામાન, અને સગવડતા અગવડતા ઉપરાંત કેટલીક ઉપયોગી સૂચનાઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલ છે, સિવાય તે તે તીર્થોના રસ્તાઓ જુદા જુદા લીસ્ટો કરી બતાવેલ છે દરેક લીસ્ટમાં કેટલો રસ્તો ચઢાઇ ઉતરાઇવાળો, અને કેટલો સીધો છે, તે

જણાવવા સાથે રસ્તામા આવતી જગ્યાઓમા સદાવ્રત, ધર્મશાળા, ડાકબગલા, પોલીસચોકી તથા જોવા લાયક સ્થળો વગેરે શુ શુ છે, તેનુ વર્ણન કરેલ છે વધારે પ્રમાણમા મુસાફરીમા ખોરાક અને પાણીની સભાળ રાખવા ખાસ જરૂર હોય, કઇ કઇ જગ્યાએ ખોરાકીનો સામાન મળી શકે છે તે બતાવેલ છે, એટલુજ નહિં પરતુ દુકાનો વધારે છે કે થોડી શહેર મોટુ છે કે નાનુ, તેનો પણ ઉલ્લેખ કરેલ છે કારણ કે જ્યા વધારે દુકાનો હોય ત્યા સ્વાભાવિક રીતે વેપારીઓની હરિફાઇથી સામાન સસ્તો અને સારો મળી શકે છે પાણી નળનુ છે, કે નાળાનુ અથવા નદીનુ તે પણ જણાવેલ છે, કેમકે નદીનાળા કરતા નળનુ અને ઝરણાનુ પાણી પીવુ ફાયદાકારક છે

પ્રોગ્રામ ગોઠવવા માટે માઇલની સખ્યા પણ સહુ ધ્યાન પૂર્વક નોંધેલ છે ઘણા પુસ્તકોમા તે અડસટે બતાવેલ છે, તેથી ચાલવાના રોજના પ્રોગ્રામમા કોઇ કોઇ વખત ગરબડ થઇ આવે છે, તે સાથે બનાવટ માઇલ ઉપર તે જગા ન આવતા થાકને લઇને નિરાશા ઉપજે છે અને તેમ થતા પુસ્તકથી મળવા જોઇતા આરામને બદલે ઉલટુ દુખ થાય છે પ્રોગ્રામને માટે માઇલેજની સખ્યા ખાસ ઉપયોગી છે એટલે કેટલોક સમય અને મહેનતનો ભોગ આપી તે ઠીક કરેલ છે

ચટ્ટી અને પડાવાના નામો લગભગ તમામના લખવામા આવેલા છે કારણ કે યાત્રાળુ રસ્તામા આરામ મેળવવા ઇચ્છે તો તેમ કરી શકે તે સિવાય આગળ સગવડ મળે તેમ હોય તો ખાધા ખોરાકીનો સામાન અને બીજો નકામો બોજો ન ઉપાડવા પડે તે માટ અમુક જગ્યાએ શુ શુ મળે છે તે પણ જણાવેલ છે

ચઢાઇ ઉતરાઇ ખાસ કરીને એટલા માટે આપી છે, કે જનસમાજમા હજુ સુધી એવોજ ભ્રમ ફેલાયેલ છે કે હિમાલય એટલે પહાડ અને પહાડમા ચાલવુ એટલે મોટી મોટી ચઢાઇઓ તથા ઉતરાઇઓજ પાર કરવાની હોય છે, પણ ખરી રીતે તેમ નથી આ પુસ્તકમા જ્યારે ચઢાઇ ઉતરાઇ અને સીધા રસ્તાનું વર્ણન તેઓ

જોગે, ત્યારે તેમનો તે ભ્રમ કાંઇક અંશે દૂર થશે તેમ આશા છે વગર અનુભવી માણસોને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન આવી શકે, કે પહાડોની અંદર પણ માઇલોના માઇલો સુધી સીધા સડક જેવા રસ્તા અને સપાટ મેદાનો આવેલા છે ! ચઢાઇ ઉતરાઇમા પણ કઇ જગ્યા કઠણ અને કઇ જગ્યા સાધારણ છે તે પણ બતાવેલ છે કારણ કે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે માણસો ચાલવાનો પ્રોગ્રામ ગોઠવી સારી જગ્યામા મુકામ કરી શકે યાત્રાળુઓએ ચઢાઇ ઉતરાઇ આવે ત્યારે થોડુ, અને સીધો રસ્તો આવે ત્યારે વધારે ચાલવાનુ રાખવાથી હુ ધારુ છુ ત્યા સુધી બીલકુલ તકલીફ નહિં પડે મકાનત અને ધર્મશાળાનો પણ ઉલ્લેખ તેટલા કારણસર કરેલ છે કે, જેની ઇચ્છા હોય તે તેનો ઉપયોગ કરી શકે અને વધારામા ગરીબ માણસો પણ આ યાત્રા કરવા હિંમત કરી શકે

ઠામઠામના પોલીસચોકી હોસ્પીટલો અને કુલી એજન્સી (મજુર મેળવવાના સ્થાન) ની નોંધ પણ તેટલા ખાતર કરેલ છે કે જરૂરપડતા તેનો ઉપયોગ થઇ શકે (યાત્રામા કાઇ પણ ચોરી થાય તો તેના ખબર નજીકની પોલીસચોકીમા આપવાથી ઘણી વખત તેની તપાસના પરીણામે માલ મળી જાય છે તેમ કોઇ વખત અકસ્માત થતા નજીની હોસ્પીટલમા સારવાર પણ તુરત થઇ શકે છે

પોષ્ટ અને ટેલીગ્રાફ ઓફીસો પણ જ્યા છે ત્યા લખવામા આવી છે એટલા માટે કે યાત્રાળુઓ પોતાના સગા સ્નેહીઓને રસ્તામાથી હરવખત પોતાના ખુશી ખબર આપી શકે અથવા જરૂર વખતે પૈસા કે જોઇતો સામાન ધારેલ સ્થળે મગાવી શકે

વિશેષમા આ પુસ્તક દરેક વર્ગમા રાખવા લાયક બને તે સારૂ તેમા બીજા પણ કેટલાક ઉપયોગી વિષયોનો સમાવેશ કરેલ છે વળી યાત્રા જ્યાથી શરૂ થાય છે તે જગ્યા રલ્વે રસ્તે મુખ્ય મુખ્ય શહેરોથી કેટલે દૂર છે તે જણાવેલ છે એટલુજ નહિં પરંતુ ખાસ ખાસ

સ્થળોની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી કેટલી છે તે પણ બતાવવામાં આવેલ છે સિવાય એક નકશો પણ આપેલ છે, જેની અંદર મોટી મોટી જગ્યા એકથી બીજી કેટલી દૂર છે તે માઇલના આંકડા મુકી બતાવેલ છે તેમજ જ્યાંથી જ્યાંથી રસ્તા જુદા થાય છે તે પણ જણાવેલ છે છેવટમાં એક પરિશિષ્ટ આપી તેમાં હિંદુસ્તાનના મુખ્ય તીર્થો, મેળાઓ, કેટલીક ઉપયોગી સૂચનાઓ અને ગુજરાત કાઠીયાવાડના મોટા સ્ટેશનોનું દિલ્હી આગ્રાથી છેટું બતાવેલ છે તે સિવાય દેવતાઓના સ્તુતિ અને સ્તોત્રો, પુરસદમાં ગાવાલાયક ગાયનો, દશ અવતારની જયન્તિ તિથિઓ, દિવસ રાત્રિના ચોઘડીયા, સામોકાળ, શુકન અપશુકન, દિશાશૂળ અને મુહૂર્ત જોવાની સમજણ, તથા ૧૦૦ વર્ષનું ચાલુ કેલેન્ડર વગેરે આપેલ છે મતલબમાં આ પુસ્તક દરેકને ઉપયોગી થાય તેવું લક્ષ રાખીને તમામ જરૂરી બાબતોનો સંગ્રહ કરી બનાવેલ છે, જેમાં યાત્રીઓને તો તે એક ભોમીઆ કરતા પણ વધારે કામ આપે તેમ છે

યાત્રાના પુસ્તકો ઘણા છપાયેલ છે, પરંતુ આવી કોટિનું પુસ્તક અંગ્રેજી સિવાય બીજી ભાષામાં છપાયેલું હોય તેમ મારા જાણવામાં નથી, છતાં તેનો ન્યાય તો વાચકોજ કરશે રહ્યો

મને આશા છે, કે આ પુસ્તકથી યાત્રાના સ્થળો સિવાય તે તે દેશનું થોડુંઘણું જ્ઞાન વાચકોને જરૂર મળી શકશે, અને તેની સાથે યાત્રાની મુસ્કેલીઓ વિષેની ખોટી શંકાઓ પણ કેટલેક અંશે દૂર થશે છેવટમાં આ પુસ્તકથી જનસમાજને કાંઇ પણ ફાયદો થયેલો જોવાને હું ભાગ્યશાળી બનું તેવી ઇચ્છા સાથે આ લેખ પુરો કરું છું ઇતિ ॐ તત્સત્ ॐ શાન્તિ '

હરિચંદ લક્ષ્મીચંદ મહેતા. ખસ્તાવાળા.

અનુક્રમણિકા.

કાશ્મીરથી નેપાળ

પ્રકરણ ૧ લું.

શ્રીગંગોત્રી, યમુનોત્રી, બદ્રીનાથ અને કેદારનાથ વિષે થોડી આલોચના અને સૂચના.

ભોગોલિક, રાજકીય, વ્યાપારિક તથા સામાજિક વિવરણ.

આ યાત્રાના સ્થળો ટિહરી અને બ્રિટિશ ગઢવાળમા આવેલ છે પહેલા આખો ગઢવાળ પ્રદેશ ટિહરીનરેશના કબજામા હતો, પરંતુ ઈ સ. ૧૮૦૩ મા ગુરખાઓએ (નેપાળે) તે જીતી લીધા બાદ અંગ્રેજી રાજ્યની સહાયતાથી ઈ સ ૧૮૧૫ મા તેને પાછો મેળવતાં તેના બે ભાગ પડ્યા, એક ભાગ બ્રિટિશોને મળ્યો તે બ્રિટિશ ગઢવાળના નામથી પ્રખ્યાત થયો અને એક ભાગ ટિહરીનરેશના પાસે રહ્યો. તે ટિહરી ગઢવાળના નામથી ઓળખાવા લાગ્યો. ગંગોત્રી, યમુનોત્રીના તીર્થો ટિહરી ગઢવાળમા અને બદ્રીનાથ કેદારનાથના તીર્થો બ્રિટિશ ગઢવાળમા આવેલ છે.

બ્રિટિશ ગઢવાળનુ ક્ષેત્રફળ ૫૬૧૯ ચોરસ માઈલ છે, તેની ઉત્તરે તિબેટ, પૂર્વે આલ્મોડા અને દક્ષિણે બીજનોર જીલ્લો તથા પશ્ચિમે ટિહરી ગઢવાળ અને દેહરાદુન જીલ્લો આવેલ છે તેનું મુખ્ય શહેર પૌડી છે. જીલ્લાની ઓફીસ અને ડેપ્યુટી કમીશનર સાહેબ હમેશાને માટે ત્યાજ રહે છે ઈ સ ૧૯૨૧ મા બ્રિટિશ ગઢવાળની વસ્તી ૪૮૫૧૮૬ માણસોની હતી

ટિહરી ગઢવાળનુ ક્ષેત્રફળ ૪૧૮૦ ચોરસ માઈલ છે. તેની ઉત્તરે તિબેટ પૂર્વે બ્રિટિશ ગઢવાળ દક્ષિણે દેહરાદુન જીલ્લો અને પશ્ચિમે

નાહન, બુશાયર, કન્થન વિગેરેની રિયાસતો (નાના રાજ્યો) અને દેહરાદુન જીલ્લો છે તેનુ મુખ્ય શહેર ટિહરી છે, અને તેજ તેની રાજ્યધાની છે હાલમા ગાદી ઉપર શ્રીમાન ૧૦૮ મહારાજા શ્રી નરેન્દ્રશાહ બહાદુર છે ઈ સ ૧૯૨૧ મા ટિહરી ગઢવાળની વસ્તી ૩૧૮૪૧૪ માણસોની હતી

ટિહરી અને બ્રિટિશ ગઢવાલમા ભાષા-ગઢવાલી ચાલે છે, પરતુ તે કુરુના જેવી બોલવાનીજ છે, લખાય છે હિંદી અક્ષરોમા

જાતિમા બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય વધારે છે દરજી, લુહાર, સુથાર આદિ કોમોને હલકી માનવામા આવે છે

પહેરવેશમા પુરુષો પાયજામો, પેરણ, કોટ અને માથે ગોળ અથવા લાબી ટોપી પહેરે છે સ્રીઓ ઘાઘરો, ચોળી અથવા હાથના પોચા સુધી લાબી બાયોનો કબજો, ગરમ અથવા સુતરાઉ સાડી હાથમા અને ગળામા રૂપાના દાગીના તથા નાકમા મોટી નથ પહેરે છે લાજ કાઢવાનો રિવાજ છે

ખોરાકમા ચોખા અને દાળ વિશેષ વપરાય છે ઘઉ અથવા જવની રોટલી અને શાક ફરમાણના રૂપમા કોઇજ વખત ખાવામા આવે છે ગોળ, અને શેકેલા ચણા (દાળીયા) નો ઉપયોગ નાસ્તા તરીકે લગભગ દરેક ઘરમા થાય છે માસ (બેરા, બકરા, અને મૃગનુ) કેટલાક બ્રાહ્મણ જાતિના માણસો પણ ખાય છે

નીપજમા ઘઉ જવ ચીણો ડાગર, વિગેરે ધાન્ય અને બટાટા થોડા પ્રમાણમા થાય છે લાકડા અને ઔષધિ વધારે થાય છે, એટલે તે ચીજો ગઢવાલમાથી બહાર જાય છે

કેળવણી ઘણી ઓછી છે અને ગરીબી એટલી બધી છે કે કજુસાઈ તેમનામા સ્વાભાવિક રહે છે ખેતીની જમીન વધારે ન હોવાથી ઘણા માણસો મજુરી ઉપર નિભાવ કરે છે છતા સતોષી છે, સ્રીઓ અને પુરુષો બન્નેને ગીત ગાવાનો બહુ શોખ છે સ્વભાવે તેઓ ભોળા અને બીકણ છે ગદાઈ તેમને પ્રીય છે થોડો વખત થયા શિક્ષણનો પ્રચાર થયો છે એટલે માણસો સુધરતા જાય છે,

પરંતુ હજી પણ એના ઘણા માણસો છે, જેના કપડા જુઓને ઘર તરીકે કામ આવે છે, એટલુજ નહિં પણ ફાટીને તુટી જાય છતા તેને સાંધવાની તકલીફ ભાગ્યેજ ઉઠાવે છે

બસે ચારચાર ઘરોના નાના ગામો હોય છે આના કેટલાક ગામોની દેખરેખ એક પટવારી (તલાટી) રાખે છે પોલીસ ન્યાય અને વસુલાતીનુ કામ આના પટવારીઓથીજ લેવામા આવે છે

રસ્તાઓ—ગંગોત્રી, યમુનોત્રી જવાના રસ્તાઓ ઋષીકેશથી નરેન્દ્રનગર અથવા દેવપ્રયાગ થઇને તથા હરદ્વારથી દેહરાદુન થઇને છે બદ્રી કેદારનાથ, જવાના રસ્તાઓ દેહરાદુન, ઋષીકેશ, કોટદ્વાર, રામનગર અને કાઠગોદામથી છે, પરંતુ સૌથી સારો રસ્તો હરદ્વારથી ઋષીકેશ થઇને છે, કારણ કે તે રસ્તે મજુર અને વાહનનો પુરો બંદોબસ્ત થઇ શકે છે, તેમ રસ્તામા યાત્રાના સ્થળો પણ આવી જાય છે

સમય અને સગવડતા અગવડતા—ગંગોત્રી, યમુનોત્રીની યાત્રા ચૈત્ર માસથી શ્રાવણ માસ સુધી થાય છે, અને બદ્રી કેદારનાથની યાત્રા વૈશાખ માસથી આસો માસ સુધી થાય છે, જોકે સગવડતાવાળો અને સારો વખત ચારે તીર્થોને માટે વૈશાખ માસથી અસાડ માસ સુધીનો છે, કારણ કે તે અરસામા સદાવ્રતો ખુલ્લા હોય છે, અને ધર્મશાળા તથા દુકાનોનો બંદોબસ્ત સારો રહે છે આ ચારે તીર્થોની અંદર ઘણાક સદાવ્રતો અને ધર્મશાળાઓનો વહીવટ શેઠ સાહુકારો તરફથી બાબા કાલી કમલીવાળા કરે છે, એટલે જેને સદાવ્રત લેવાની ઇચ્છા હોય તેણે અથવા તો ધર્મશાળાઓમા સગવડ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તેમણે ઋષીકેશથી તેમના (બાબા કાલીકમલીવાલાના) ક્ષેત્રમાથી ચીઠી લેવી જોઇએ ઇન્દોર સ્ટેટ તરફથી પણ યાત્રા લાઇનમા પાંચ છ જગ્યાએ સદાવ્રત મળે છે, અને તેની ચીઠી પણ ઋષીકેશથી મળે છે એ વાત ધ્યાનમા રાખવા જેવી છે, કે ચીઠી વિના ઉપરના ક્ષેત્રોમા યાત્રા લાઇનની અંદર સદાવ્રત નથી મળતુ જોકે એકાદ બે વ્યક્તિઓને માટે ખાસ સગવડરૂપે જરૂર પડે તો સદાવ્રત આપવાની તેમના માણસોને છુટ હોય છે, પણ તે દરેકને માટે નથી એટલે જેણે

સદાનત લેવુ હોય તેણે ઋષીકેશથી ચીઠી લીધા વિના આગળ ન જવુ જોઇએ

ગંગોત્રી, યમુનોત્રી, અને બદ્રીનાથમા ઠંડીના વખતમા બરફ પડે છે એટલે મે મહિના સુધી તે તીર્થોના પટ (દરવાજા) બંધ રહે છે ગંગોત્રી, યમુનોત્રીના પટ વૈશાખ માસમા ઉઘડી આસો માસમા બધ થાય છે, અને બદ્રીનાથ તથા કેદારનાથના પટ જેઠ માસ બેસતા પહેલા ઉઘડી માગશર માસ બેસતા પહેલા બધ થાય છે પણ પટ ઉઘડવાના અને બધ થવાના વખતેજ યાત્રા કરવી ઠીક નથી, કારણ કે ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે યાત્રાના વખતમાજ (ફક્ત ત્રણ સાડા ત્રણ મહિના) સદાનતો ખુલ્લા રહે છે, તેમ ધર્મશાળા અને દુકાનો પણ વરસાદ શરૂ થતા બધ થવા લાગે છે, એટલે જેણે નિર્વિઘ્ને યાત્રા કરવી હોય તેણે ઉપર મુજબના વખતેજ કરવી છેવટમા ગંગોત્રી યમુનોત્રીની યાત્રા શ્રાવણ માસ સુધી અને બદ્રી કેદારનાથની યાત્રા ભાદરવા માસ સુધી કરવી ઠીક છે ત્યાર પછી વરસાદથી રસ્તા ખરાબ થઈ જાય છે તેમ નદી નાળા ભરાઈ જાય છે, તે ઉપરાત વરસાદ અને ટાઢથી કષ્ટ સહન કરવુ પડે છે એટલે જાણી જોઈને દુખી થવા કોઇએ પાછળથી ન જવુ ઠીક છે

ઘણા માણસો બદ્રીનારાયણના પટ ખુલતા પહેલા બદ્રીનારાયણ પહોચી જાય છે તેનુ કારણ તેઓની એવી માન્યતા છે, કે છ મહિના જ્યારે પટ બધ રહે છે ત્યારે સ્વર્ગના દેવતાઓ બદ્રીનાથજીની પૂજા કરે છે અને પટ ખુલતી વખતે બદ્રીનાથજીની પૂજા તાજીજ કરી હોય તેમ દેખાય છે અને ઘીનો દીવો પણ બળતો માલુમ પડે છે

(નોટ—ઘણી વખત દુકાળ કોલેરા તથા બરફને કારણે યાત્રા બધ રહે છે અથવા મોડી થાય છે, એટલે યાત્રીઓએ ઘેરથી નીકળતા પહેલા વર્તમાનપત્રો પડયા, અથવા બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ઋષીકેશની સસ્થામાથી તે બાબતની ખબર મેળવી લેવી જોઇએ)

કુલી (મજુર) અને વાહનો—રસ્તામા દરેક જગ્યાએ મળી શકે છે, પરતુ ખાસ કરીને હરદ્વારથી રુષીકેશ થઇને જનાર યાત્રાળુઓએ કુલી વાહનનો બદોબસ્ત કુલી એજન્સીથી કરી લેવો જોઇએ.

જોઈએ.) પરંતુ કરાર કરતી વખતે ચોખ્ખ ,કરી લેવાથી રસ્તામાં અડચણ આવતી નથી, તેટલાજ ખાતર ઉપરની બાબતોનો ઉલ્લેખ કરવો પડેલ છે. યાત્રાળુની ભલમનસાઇનો કેટલાક કુલીઓ દુર–ઉપયોગ કરે છે તેમ કુલીઓની ભલમનસાઇનો કેટલાક યાત્રી ગેરલાભ લે છે, એટલે ચોખ કરી લેવો બેઉને હિત કર છે. કુલીને તેની ઠરાવેલ મજુરી પ્રમાણે કોઈ વખત પણ પુરા પૈસા ન આપદિવા નહિતર રસ્તામાં તે બિમારી (માંદગી) નું બ્હાનું બતાવી આગળ ચાલવા આનાકાની કરે ત્યારે નવો કુલી કરવો પડે છે, માટે તેની જેટલી મજુરી બની હોય તેના પ્રમાણમાં થોડા થોડા પૈસા આપવા કુલીનું નામઠામ ઠેકાણું યાત્રાળુએ પોતાની બુકમાં પણ લખી રાખવું. કદાચ રસ્તામાં કુલી બિમાર થઈ જાય તો ત્યાંના ચોધરી (ગામના પટેલ) પાસે તેનો ફૈસલો કરાવી નવો કુલી કરી લેવો. રસ્તામાં પણ કુલી, ઘોડાં, ડાંડી અને ઝંપાન મળી જાય છે, પણ પૈસા વધારે આપવા પડે છે.

ઈ. સ. ૧૯૨૭ માં નીચે પ્રમાણેના ભાવથી કુલી અને વાહનો મળી શકતાં. યાત્રાળુઓ વધારે હોય, અને કુલી કમતી હોય ત્યારે ભાવમાં થોડી વધઘટ થાય છે.

	ઋષીકેશ અથવા દેહરાદુનથી ગંગોત્રીયમુનોત્રી જઈ ત્યાંથી કેદારનાથઅને બદ્રીનાથથી પાછા મસુરી સુધીના	ઋષીકેશ અથવા દેહરાદુનથી ગંગોત્રી યમુનોત્રી જઈ પાછા ઋષીકેશ સુધી	ઋષીકેશથી કેદારનાથ અને ત્યાંથી બદ્રીનાથજી જઈ પાછા ફરતાં મસુરી સુધી
૧ સામાન ઉપાડવાના (કુલીના મણ ૧) બોજા ઉપર	રૂ. ૧૨૦)	રૂ. ૭૦)	રૂ. ૬૦)
૨ કંડી (પોતાની પીઠ ઉપર કંડીઆમાં યાત્રાળુને બેસાડી એક કુલી ઉપાડે છે) ના	૧૨૫)	૯૫)	૮૦)

૩ ઝપાન (એક નાની ખાટલી અથવા માચી જેવા આકારના વાહનમા યાત્રાળુને બેમા ની ચાર કુલી ઉચકે છે તે) ના	૩૭૫)	૨૫૦)	૨૦૦)
૪ ડાડી (એક બેઠી ખુરસીના આકારવાળા વાહનમા યાત્રાળુને બેમાની ચાર કુલી ઉચકે છે તે)ના	૪૦૦)	૨૭૫)	૨૨૫)

નાના બચ્ચા (આઠથી બાર વરસના) ઓ માટે બનતા સુધી ઉપરથી અડધો કે તેથી વધારે રેટ (દર) આપવો પડે છે

કડી કુલીની પાસે હોય છે ડાડી અને ઝંપાન યાત્રાળુઓએ ભાડેથી અથવા વેચાતા લેવા પડે છે ઝંપાન બનાવતા રૂ ૬) અને ડાડી નવી લેતા રૂ ૨૦) લાગે છે ઘોડા અને ખચ્ચરો થોડા થોડા રસ્તાઓ માટે ઠેક ઠેકાણે મળી જાય છે—કુલી કર્યો હોય તો બોજો (સામાન) કુલી એજન્સીમા વજન કરાવવો પડે છે, અને જેટલુ વજન થાય તેનો મણના હિસાબે થતો રેટ લાગે છે એટલે કે પચીશ શેર વજન હોય તો બદ્રીનારાયણ કેદારનાથ જનારને ૬૦ રૂ ના હિસાબે રૂ ૩૭ાા આપવા પડે છે વજન ૮૦ તોલાના એક શેરનુ છે અને કમતીમા કમતી અડધા મણ બોજા સુધીનો કુલી મળી શકે છે તેથી પણ કમતી સામાન પોતા પાસે હોય અને પોતાના સગાથી (યાત્રી વાળા) પાસે પણ થોડો હોય તો બેઉ મળીને એક કુલી કરી શકે છે પણ સગાથી અજાણ્યો હોય તો તેના સાથે તેવો બંદોબસ્ત ન કરવો

સામાન—જેને બદ્રીનાથ અને કેદારનાથની જ યાત્રા કરવી હોય તેણે વધારે સામાન લેવા જરૂર નથી કારણકે તે રસ્તામા મોટીમોટી ચટીઓ વણી આવે છે જેમા તમામ સામાન

કાશી, ચમોલી, નંદીનારાયણ, કર્ણપ્રયાગ, શ્રીનગર, રુદ્રપ્રયાગ, દેવપ્રયાગ, આદિ તીર્થોમા છે જેને જરૂરી ખબર અથવા નાણા મગાવવા હોય તે રીપ્લાઇ ટેલીગ્રાફથી એક દિવસમા મગાવી શકે છે જેને તારથી નાણા મગાવવા હોય તેણે પત્રેથી કોઇ શબ્દોનો સંકેત કરી રાખવો કારણ કે વખતે પોતાનુ નામ ઠામ ઠેકાણુ જાણી બીજાઓ મગાવી લે તેની બીક રહે છે

હરદ્વાર, રામનગર, કાઠગોદામ, અને કોટદ્વારથી કેદારનાથ તથા બદ્રીનાથ ૬ થી ૮ દિવસમા પોષ્ટ પહોચે છે પારસલ પહોચતા પચ્ચીસ દિવસ વધારે લાગે છે કારણ કે પંદર વીસ પાર્સલ એકઠા થવાથી તે ઘોડા કે ખચ્ચર ઉપર આવે છે, જ્યારે પોષ્ટ રનર (હલકારા) લાવે છે અને તે રાત દિવસ વારાફરતી ચાલ્યાજ કરે છે

તાર અને પોસ્ટ જ્યાં હોય ત્યાં શું સગવડ નથી મળતી તેનો ખ્યાલ વાંચકોએ કરી લેવો

કેટલીક ઉપયોગી સૂચનાઓ—

૧ બને ત્યાંસુધી કાંઇપણ ખાધા વિના કે થાકના આરામ લીધા વિના પાણી ન પીવુ

૨ ઝરણાનુ મળે ત્યાંસુધી ગંગાજીનુ કે નદી નાળાનુ પાણી પીવાના ઉપયોગમા ન લેવુ (ગંગાજીનુ પાણી જો કે ગુણદાયક છે પણ યાત્રાના સમયમા ગરમીની ઋતુને લઇને બરફ ઓગળી તેની સાથે માટી ધસડાઇ આવે છે એટલે પાણી ડોળુ રહે છે, અને માટીવાળુ પાણી પીવાથી અજીર્ણ આદિ કેટલાક રોગો થઇ જાય છે

૩ સ્નાન કરવાનો સમય સવારનો રાખવો કદાચ બપોરનો રાખવામા આવે તો પણ સૂર્યના તાપનો પરસેવો જ્યાંસુધી ન સુકાય ત્યાંસુધી સ્નાન કરવુ નહિ, કારણ કે તેથી તાવ આવી જાય છે

૪ પોતાનો સામાન અને પૈસા પણ જોખમ સાચવીને રાખવુ, કારણ કે કેટલાક ચોર માણસો સાધુ અને ગૃહસ્થના રૂપમા યાત્રાને બહાને યાત્રીઓ મધ્યે થઇ ચોરી કરે છે સુતી વખતે સ્નાન કરતી વખતે અને દિશા પાણી જતી વખતે, તે બાબતનો ખાસ ખ્યાલ રાખવા

૫ પ્રોગ્રામ કે કાર્યક્રમ બાંધ્યા વિના ચાલવું નહિં; તેમ દિવસે તડકામાં, અને રાત્રે અંધારામાં મુસાફરી કરવી નહિં.

૬ પેનસીલ અને નોટબુક સાથે રાખી હમેશાંની ડાયરી જે જોયું અથવા અનુભવ્યું હોય તેની લખી લેવી.

૭ બહુ પાકેલાં, કાચાં અને ખાટાં ફળો ખાવાં નહિં, તેમ ભોજન વધારે કરવું નહિં.

૮ ગવર્નમેન્ટ નોટો દરેક જગ્યાએ ચાલે છે; એટલે નગદી રકમ વધારે રાખવી નહિં, પણ બે ચાર રૂપીઆનું પરચુરણ સાથે જરૂર રાખવું.

૯ ગંગોત્રી જનારે ગંગાજળ ભરવાનું પાત્ર અને મીણ, હરદ્વારથી સાથે લઇ જવું.

૧૦ યાત્રા લાઇનમાં ધરાસુથી યમુનોત્રી, યમુનોત્રીથી ગંગોત્રી, ગંગોત્રીથી કેદારનાથ, અને કેદારનાથથી ચમોલીના રસ્તામાં પગ ખુલ્લા ન રાખવા; કેમકે તે રસ્તો જંગલમાં થઇને જાય છે; તેથી રસ્તામાં ઝેરી માંખીઓ કરડે છે, અને પગ સુજી ખંજવાળ આવે છે, તે ખંજવાળતાં લોહી નીકળી પાકે છે. કદાચ ભુલથી પગ ખુલ્લા રહી ગયા હોય, અને માંખી કરડી ગઈ હોય તો પીવાની તમાકુના પત્તાં, નિર્વિષી, વિષલંગડા (પહાડી ભાષામાં તેને તે નામથી ઓળખે છે, અને તે દરેક જગ્યાએ રસ્તામાં મળે છે) અથવા ટિંચર આયોડીનમાંથી જે ચીજ મળે તે લગાડવાથી ફાયદો થાય છે.

૧૧ રસ્તામાં વિંછુ ઘાસ નામના છોડ આવે છે તેને પગ અથવા હાથથી અડતાં તેના ઝીણા કાંટા લાગી જાય છે, અને તેથી ચોવીસ કલાક સુધી વિંછી કરડયા જેવી પીડા થાય છે; માટે તે છોડને ઓળખી તેનાથી દૂર રહેવું; કદાચ તે લાગી જાય તો ઘી ચોપડવું અથવા નાકની અંદરનો પદાર્થ (શેડા) ચોપડવાથી તેનું દરદ મટે છે.

૧૨ યમુનોત્રીના રસ્તામાં ખરસાલીથી યમુનોત્રી સુધી, ગંગોત્રીના રસ્તામાં ધરાલીથી ગંગોત્રી સુધી, ગંગોત્રીથી કેદારનાથ જવાના રસ્તામાં બુદા કેદારથી કેદારનાથ સુધી, અને કેદારનાથથી બદ્રીનારાયણ જતાં ઉખીમઠથી મંડળ ચટીસુધીનો રસ્તો જરા ખરાબ છે. તે રસ્તે થોડું ચાલવું, અને સવારે ચાલવું તો અડચણ નહીં આવે. બને

ત્યાંસુધી તેટલા રસ્તામાં નાસ્તાની ચીજ પણ કાંઇક સાથે રાખવી

૧૩ ગંગોત્રી, યમુનોત્રી, કેદારનાથ, અને બદ્રીનાથના દરેક રસ્તામાં પા અડધો માઈલ બરફ ઉપર ચાલવું પડે છે, તેમ ઉંચાઇવાળી જગ્યાને લઇને ચઢાઇ ચડની વખતે શ્વાસ રૂંધાઇ ગયું જણાય છે (કેટલાક અજાન માણસો તેને ઝેરી વનસ્પતિની હવા માને છે) તેવે વખતે તીખા, અને સાકર અથવા ખાટી ચીજ ખાવી એટલે મુશ્કેલી જણાશે નહિં.

૧૪ રસ્તામાં આવતી ચટીઓના દુકાનદારો પોતાને ત્યાંથી સામાન ન લે તેને ઉતરવા દેતા નથી, તેમ ઓગટીનો સામાન લીધા વિના એકલું બળતણ વેચાતું આપતા નથી સાધુ અને ગરીબો કે જે સદાવ્રત લે છે, પણ સામાન વેચાતો લેતા નથી. તેને ચટીના દુકાનદારો જગ્યા હોય તો બે પૈસા ભાડું લઈ ઉતરવા દે છે, પણ બળતણ તેમણે જંગલમાંથી એકઠું કરી લાવવું પડે છે, અથવા કોઈ ગૃહસ્થની માર્ફત લેવાથી મળી શકે છે ગૃહસ્થોનો સંગાથ હોય તો ભાડું પણ આપવાની જરૂર પડતી નથી

૧૫ બદ્રીકેદારના રસ્તામાં ઠેકાણે ઠેકાણે સેવા સમિતિની ઓફીસો બે વરસ થયાં ખુલી છે, એટલે યાત્રાળુએ કોઈપણ અડચણ વખતે અને દાન વખતે તેને જરૂર યાદ રાખવી ઘટે છે

૧૬ ડાક બંગલામાં ઉતરવા માટે પૌડીના ડીસ્ટ્રીક્ટ એન્જીનીયરને આગળથી લખવું પડે છે, એટલે જેને તેમાં ઉતરવાની ઇચ્છા હોય તેણે પૌડી (ગઢવાળ) ને ઠેકાણે એ૦ સા૦ ને લખવાથી બંદોબસ્ત થઇ શકે છે

૧૭ જેને ગરમ પાણીથી ન્હાવાની ટેવ હોય તે ગરમ પાણી પણ દરેક જગ્યા કરી શકે છે, પરંતુ ઠંડા પાણી જેટલી સ્વાસ્થ્યતા રહેતી નથી.

પ્રસિદ્ધસ્થાનો—આ યાત્રાએ નીકળનાર માણસે પ્રસિદ્ધ સ્થાનો વિષે પહેલાં જાણવાની જરૂર છે, કારણ કે અજાણતાથી રસ્તામાં આવતું તીર્થ ભૂલી જવાય તો પછી તેનો લાભ મળવો અસંભવિત છે. વળી જતું તીર્થ કોઇ માણસ પાછા ફરતી વખતે કરવા ઇચ્છે તો તેમ થઇ શકતું નથી, કારણ કે બદ્રીનારાયણનાં દર્શન થયા પછી જલદીથી ઘેર પહોંચવાની મરજી થાય છે

૧ **ચારધામ**—યમુનોત્રી, ગંગોત્રી, કેદારનાથ અને બદ્રીનાથ આ ચારે પ્રસિદ્ધ તીર્થો હરદ્વારથી અનુક્રમે ૧૪૧, ૧૬૭, ૧૪૪।।, અને ૧૮૪ માઇલ થાય છે ચારે ધામની યાત્રા એકજ વખતે કરતાં હરદ્વારથી બદ્રીનાથ પહોચતા સુધીમા ૪૬૦।।। માઇલ થાય છે, અને ત્યાથી પાછા ફરતા હરદ્વાર ૧૮૪, રામનગર ૧૬૬, કાઠગોદામ ૧૭૪, અને કોટદ્વાર ૧૬૪। માઇલ થાય છે. વધારે યાત્રાળુઓ રામનગર અથવા હરદ્વારને રસ્તે પાછા ફરે છે

૨ **પંચપ્રયાગ**—દેવપ્રયાગ, રૂદ્રપ્રયાગ, કર્ણપ્રયાગ, નંદપ્રયાગ અને વિષ્ણુપ્રયાગ, આ પાચે પ્રયાગોનો ઉલ્લેખ ચટીઓના વર્ણનમા કરેલ છે, છતા હરદ્વારથી તે અનુક્રમે ૫૯।, ૯૬।।, ૧૧૬।।, ૧૨૯।, અને ૧૬૭ માઇલ થાય છે અને તે પાચે યાત્રાના રસ્તા ઉપરજ આવે છે.

૩ **પંચકેદાર**—કેદારનાથ, મધ્યમેશ્વર, તુંગનાથ, રૂદ્રનાથ, અને કલ્પેશ્વર આપાચે કેદાર બાબત ચટીઓના વર્ણનમા જણાવેલ છે, છતા કેદારનાથ પ્રસિદ્ધ છે, મધ્યમેશ્વર ઉખીમઠથી સોળ માઇલ, તુંગનાથ ચોપતાથી ત્રણ માઇલ, રૂદ્રનાથ મંડળ ચટીથી ચઉદ માઇલ, અને કલ્પેશ્વર કુભાર ચટીથી ૭ માઇલ દૂર છે મધ્યમેશ્વર, રૂદ્રનાથ, અને કલ્પેશ્વર થોડા યાત્રાળુઓ જાય છે, કારણકે ત્યા જવાને રસ્તો ખરાબ છે

૪ **પંચબદ્રી**—બદ્રીવિશાળ, યોગબદ્રી, ભવિષ્યબદ્રી આદ્યબદ્રી, અને ધ્યાનબદ્રી આ પાચેનુ વર્ણન ચટીઓ સાથે થયેલ છે, તો પણ બદ્રીનાથ (બદ્રીવિશાળ) પ્રસિદ્ધ છે, યોગબદ્રી પાંડુકેશ્વરમા, ભવિષ્યબદ્રી જોશીમઠથી આઠ માઇલ દૂર, આદ્યબદ્રી ખનોટી ચટીથી અડધો માઇલ દૂર, અને ધ્યાનબદ્રી કુભારચટીથી ૪ માઇલ દૂર થાય છે પાછળના ત્રણ બદ્રીના દર્શન કરવા થોડા માણસો જાય છે, કારણકે તે રસ્તાથી થોડે થોડે દૂર આવેલ છે

૫ **પંચકાશી**—ગુપ્ત કાશી અને ઉત્તર કાશી બે જાણવામા છે પ્રયત્ન કરવા છતા ત્રણ કાશી બાબત માહિતી મળી નથી, જેને ખબર હોય તે મહેરબાની દાખલ લખી મોકલશે તો આભાર સાથે નવી આવૃત્તિમા પ્રકાશીત કરવામા આવશે. ગુપ્તકાશી કેદારનાથ જતા

અને ઉત્તરકાશી ગંગોત્રી જતા રસ્તામા આવે છે

ઉપરના તમામ સ્થળોના મહાત્મ્ય જો અહિ વર્ણન કરવામા આવે તો આનુ બીજુ પુસ્તક તૈયાર થાય તેમ છે, એટલે અહિ આપેલ નથી, પણ આ યાત્રામા વધારે મહાત્મ્ય વાળી જગ્યાઓ ઉપર મુજબની છે, અને સ્કંદ પુરાણમા તેના મહાત્મ્યો કાશી, પ્રયાગ, રામેશ્વર, દ્વારીકા, જગનાથ, આદિ તીર્થોથી વધારે જણાવેલ છે

ફરશો—ત્રીયુગી નારાયણથી કેદારનાથ જતા રસ્તામા ગુલાબના જગલો આવે છે સવારના પહોરમા તેના ફુલની પાખડીઓ જમીન ઉપર ખરી પડે છે, અને તે ઉપર થઇ યાત્રાળુઓ ચાલે છે ત્યારે ' હસ્તે મુખ રસ્તામાં વેર્યા ફુલ નસીબે ગુલાબ કેરાં નિચા નમી વિણીશું' ક્યારે—આજ આજ ભાઈ અત્યારે ની કવિતા યાદ આવ્યા વિના નથી રહેતી આ સીવાય બીજા પણ કેટલાક ઝાડોના લાલ, પીળા, સફેદ, નીલા અને રગ બેરગી ફુલો રસ્તામા ખરી પડેલ જોવામા આવે છે આ ફુલો યાત્રીઓના સ્વાગત માટેજ હિમાલયે જાણે કેમ ન પાથર્યા હોય, તેવો આભાસ થયા વિના નથી રહેતો યાત્રાના સમયમા હિમાલયની વસત—પાનખર ઋતુ ચાલતી હોઇ ખરી પડેલ પાનની જગ્યાએ નવા પાનની કુપળીઓ કોઇ ગુલાબી કોઇ લીલી કોઇ પીળી કોઇ કેસરી કોઇ જાબુડીયા રગની તો કોઇ લીલા રગની કોઇ વેગીનાલ તો કોઇ પોપટીઆ રગની કોઇ મલાઈ રગની તો કોઇ સફેદ મેંદીઇ પડની ! આહા ! શુ આ કુંપળીઓનો દેખાવ ! કુદરતે બાગબાનની અદર / કોણ જાણે શુ આકર્ષણ મુક્યુ છે, કે તે ઉપર સ્વભાવીક પ્રેમ ઉપન થાય છે આ કુપળીઓને જોતા જોતા આગળ વધીએ છીએ ત્યારે સૂર્યના કીરણો બરફના શિખરો ઉપર પડતા તેનો ચાદીના જેવો ઝળહળાટ અને એક એક માઇલની ઉચાઇએથી મોતીની સેરો માફક ઝરતા અવિચ્છીન્ન ઝરણા દિલને આનદથી ઉભરાવી નાખે છે આ ઉપરાત રસ્તામા મનોહર ફુલોની સુગંધી વાળા પવનની મદ મદ લહેરો જ્યારે આવે છે ત્યારે મગજને તર કરી મુકે છે કોની ઇચ્છા આવી મહેનો કરવાની—આવો આનદ લુટવાની નહિ હોય !

―――

ઠ

ખુલાસો—આ પ્રકરણમાં ખરી રીતે અનુક્રમે યમુનોત્રી, ગંગોત્રી, કેદારનાથ અને બદ્રીનાથનું વર્ણન આપવું જરૂરી હતુ, પરંતુ વધારે પ્રમાણમાં યાત્રાળુઓ બદ્રીકેદારનાથની યાત્રા કરે છે; એટલે તેમની (વધારે માણસોની) સગવડનાને ખાતર પહેલાં કેદારનાથ; ત્યાંથી બદ્રીનાથ અને બદ્રીનાથથી પાછા હરદ્વાર, રામનગર, કાઠગોદામ અને કોટદ્વારનું વર્ણન આપેલ છે. ત્યાર પછી હરદ્વારથી યમુનોત્રી અને ત્યાંથી ગંગોત્રી થઇ પાછા હરદ્વારનું; ત્યાર પછી હરદ્વારથી યમુનોત્રી થઈ ગંગોત્રી, અને ગંગોત્રીથી કેદારનાથ થઇ બદ્રીનાથ, અને ત્યાંથી પાછા હરદ્વાર અને રામનગરનું વર્ણન આપવામાં આવેલ છે, મતલબકે ઉપરનાં ચારે તીર્થોની યાત્રા એકજ વખતે કરનાર બહુ થોડા હોય છે; એટલે બન્ને તીર્થોની યાત્રા એકજ વખતે કરનારને વર્ણન જોવામાં સુગમતા પડે તેવો ક્રમ ગોઠવેલ છે. ચારે તીર્થોની યાત્રા કરનારને માટે પણ જુદાં લીસ્ટ બનાવેલ છે, પણ તેનું વર્ણન તેમાં જણાવેલ લીસ્ટોમાં જોવું જોઇએ.

લીસ્ટ નં. ૧.

હરદ્વારથી કેદારનાથ ૧૪૪॥ માઈલ.

(ઋષીકેશ અને રૂદ્રપ્રયાગ થઇને)

હરદ્વાર—ઇસ્ટ ઇંડીયન રેલ્વેનુ સ્ટેશન અને સહરાનપુર જીલ્લામાં આવેલું પ્રસિદ્ધ તીર્થ છે. ઉત્તરાખંડનાં ચારે ધામોની યાત્રા અહિંથી શરૂ થાય છે, તેમજ ઋષીકેશ સુધી મોટર, એકા અને રેલ્વે જાય છે. ભાડું અનુક્રમે રૂ. ૦॥।, ૦॥ અને ૦॥~ લાગે છે. દેહરાદુન રેલ્વે રસ્તે ૩૨ માઈલ થાય છે. ભાડું ૦॥ૹ પડે છે લુકસર ૧૭ માઈલ થાય છે. ભાડું ૦।~ લાગે છે. હરદ્વાર આવવા માટે લુકસર ગાડી બદલવી પડે છે, પણ જે ટ્રેનો દેહરાદુન સાથે સીધો સબંધ રાખે છે; (જેવી

કે કલકત્તા દેહરાદુન એક્ષપ્રેસ, દીલ્હી દેહરાદુન એક્ષપ્રેસ વિગેરે) તથા સીધી હરદ્વાર આવતી ટ્રેઈનોમાં બેસવાથી મુકામ બદલવું પડતુ નથી. હરદ્વાર સ્ટેશનથી મહરાનપુર ૫૦, નજીબાબાદ ૪૩, મોરાદાબાદ ૧૦૪, બરેલી ૧૬૦, લખનૌ ૩૦૬, અયોધ્યા (લખનૌ થઇને) ૩૬૬, અલ્લાહાબાદ (રાય બરેલી થઇને) ૪૩૧, કાશી ૪૯૩, કલકત્તા ૯૨૨, ગયા (મોગલસરાઈ થઇને) ૬૨૯, જગન્નાથપુરી (ગામો થઇને) ૧૧૦૩, અને દિલ્હી (મહરાનપુર થઇને) ૧૬૧ માઈલ થાય છે હરદ્વારમા રાયબહાદુર સુરજમલ, બીકાનેરના દિવાન સાહેબ, પતિયાળા સ્ટેટ, ઈન્દોરસ્ટેટ, જયપુરવાળા વિગેરેની લગભગ ૪૨ ધર્મશાળાઓ છે, તેમજ કેટલાક છુટક મકાનો છે ગંગાજીના સ્નાન માટે હ મેશાં હજારો યાત્રાળુ આવે જાય છે શહેર સાધારણ મોટુ છે. જરૂરી ચીજો તમામ મળી શકે છે સ્નાનની મહાત્મ્યવાળી જગ્યાઓ-હરની પૌડી, કુશાવર્ત અને નિલધારા છે દર્શન કરવા લાયક સ્થળોમા બિલ્વકેશ્વર, ચંડીદેવી, મનસાદેવી, શ્રવણનાથજી, ગંગાજી, ગાયત્રીજી, યમુનાજી તથા લક્ષ્મિનારાયણના મંદિરો અને ગુરૂગ્રંથ વિગેરે છે

કનખલ (માયાપુરી) અહિંથી બે માઇલ દૂર છે ત્યા દક્ષ પ્રજાપતિનુ મંદિર, રાજઘાટ, નવુશિવમદિર, દાદુપથીઓનું મંદિર વિગેરે જોવા લાયક છે

જ્વાળાપુર પણ હરદ્વારથી બે અઢી માઇલ છે. રસ્તામા ઋષીકુળ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, યોગાશ્રમ, અને ગુરૂકુળ કાંગડીનું નવુ બંધાતુ વિદ્યાલય જોવા લાયક છે જ્વાળાપુરમા હરદ્વારના પંડ્યાઓના ઘણા ઘરો છે પાસેજ આર્યસમાજીઓનુ જ્વાળાપુર મહા વિદ્યાલય છે, જેમાં સો સવાસો વિદ્યાર્થીઓ ખોરાક અને શિક્ષણ મફત મેળવે છે હરદ્વારથી દરેક સ્થાને જવા માટે મોટર એકા હરવખત મળે છે. હરદ્વારમાં પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટાલ, પોલીસ ચોકી, સ્કુલ, ડાક બંગલો, પાણીના નળો, ઇલેક્ટ્રીક લાઇટ, કુવાઓ, બાગબગીચાની વીશીઓ વિગેરે છે યાત્રાળુઓ ધર્મશાળામા અથવા પોતાના પંડ્યાને ત્યા ઉતરી બે ત્રણ દિવસમા તમામ જગા આરામથી જોઈ આવી શકે છે અહિં એક બે સેવા સમિતિની ઓફીસો પણ કાયમ રહે છે હરદ્વારમાં કુંભનો

મેળો મોટામા મોટો ભરાય છે, માટી જેઠ સુદી ૧૦ (ગંગાજોગ), સૂર્યગ્રહણ તથા અમાવાસ્યા વિગેરેના મેળા ઘણા થાય છે સાધારણ રીતે તો અહિં હમેશાજ મેળો ભરાએલ માલુમ પડે છે, અહિંથી ૧ માઇલ ઉપર **ભીમગોડા તીર્થ** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં ભીમકુંડ અને ભીમેશ્વર મહાદેવના દર્શન છે હરદ્વારની બજાર અહિં સુધી થોડી થોડી ચાલી આવી છે અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **પરસની** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં બાબા કાલી કમળીવાળાની ધર્મશાળા અને પાણીનો કુવો છે અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **રાયવાળા** આવે છે રસ્તો સીધો છે. રાયવાળા રેલ્વે સ્ટેશન છે, હરદ્વારથી રેલ્વે રસ્તે આવતા પણ સાત માઇલ થાય છે. અહિં બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા, પાણીની પરબ, અને એક બે દુકાનો છે પેંડા અહિંના સારા થાય છે અહિંથી ૧ા માઇલ ઉપર **સત્યનારાયણ** આવે છે રસ્તામા અડધા માઇલ ઉપર સોંગ (વોડાપછાડ) નદીનો પુલપાર કરવો પડે છે અહિં સત્યનારાયણ ભગવાનનુ મંદિર છે બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા, ગોળ ચણાનુ સદાવ્રત, ઔષધાલય, અને પાણીની પરબ છે યાત્રાના સમયમા બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની સંસ્થા તરફથી સદાવ્રતની ચીઠીઓ અહિં મળે છે ચટીમા બે દુકાનો છે મંદિર પાસે એક ઘઉં દળવાની ઘંટી પાણીના જોરથી ચાલે છે, તે જોવા લાયક છે અહિંથી ૨ા માઇલ ઉપર **બીબીવાળા** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા તથા પાણીનો કુવો છે અહિંથી ૧ માઇલ ઉપર **દુવાપાણી** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં દુધનાથ મહાદેવનુ મંદિર અને બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા તથા પાણીનો કુવો છે અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **ઋષીકેશતીર્થ** આવે છે રસ્તો સીધો છે ઋષીકેશ પવિત્રધામ અને સાધુ મહાત્માઓને તપ કરવાનુ સ્થળ છે હમેશા અહિં પાંચસોથી હજાર સાધુ મહાત્માઓ રહે છે, જેમની કુટિઓ ગામથી બહાર ઝાડીઓમા છે એ વખતથી અહિં રેલ્વે આવ્યા બાદ, આબાદિ સાથે કાંઈક અશાન્તિ વધતી જાય છે સ્ટેશન ગામથી પોણો માઇલ દૂર છે બાબા કાલીકમળીવાળાનુ અહિં હેડક્વાર્ટર છે તેમના તરફથી સુધારે

એક વખત સાધુ સંતોને તૈયાર ભોજન અને બીજા ગરીબોને લોટ દાળનુ સદાવ્રત અપાય છે સિવાય એક આયુર્વેદ વિદ્યાલય, અનાથાલય, તથા સંસ્કૃત વિદ્યાલય પણ તેમના તરફથી ચાલે છે; જેમા ખોરાક અને શિક્ષણ મફત અપાય છે એક દેશી દવાખાનુ પણ છે તેમાં ગરીબોને દવા અને રહેવાનુ મફત મળે છે એક લાયબ્રેરી છે, તેમા કેટલાક પુસ્તકો અને પેપરો આવે છે જેનો ઉપયોગ પબ્લીકનો ગમે તે માણસ કરી શકે છે એક ધર્મશાળા છે તેમા યાત્રીને કામ, વાસણ, પાણી, બત્તી, વિગેરે મફત મળે છે ઋષીકેશમા બીજા પણ બે ત્રણ અન્ન ક્ષેત્રો છે, તેમા પંજાબ સીંધ ક્ષેત્ર મોટુ છે તેમના તરફથી સાધુ મહાત્માઓને સવારનું તૈયાર ભોજન મળે છે તેમજ એક ધર્મશાળા અને હોસ્પીટાલ છે યાત્રીઓને ઉતરવાને માટે ખુરજાવાળાની ધર્મશાળા વધારે સગવડવાળી છે તે સિવાય જયપુર, દિલ્હી, સહરાનપુર, નજીબાબાદ, વિગેરેના શેઠ તરફથી બીજી પણ કેટલીક ધર્મશાળાઓ છે એક ગુજરાતી બાઈ નામીબાઈની ધર્મશાળા પણ છે ઘણા યાત્રાળુઓ પોતાનુ સ્વાસ્થ્ય સુધારવાને એકાદ બે માસ માટે અહિ આવી ધર્મશાળાઓમા રહે છે ઋષીકેશમા પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટાલ, સ્કુલો, પુસ્તકાલય, લાયબ્રેરી, પોલીસચોકી અને ડાકબંગલો વિગેરે છે, ગંગાજી પાસેજ છે પાણી કુવા, ઝરણા અને ગંગાજીનુ પીવાય છે અહિં સ્નાન, દર્શન અને જોવા લાયક સ્થળોમા ત્રિવેણીઘાટ, રામચંદ્રજીનુ મંદિર, ભરતજીનુ મંદિર, ધન્વંતરી ભુવન અને માયાકુંડ છે શત્રુઘ્નજીનું મંદિર, લક્ષ્મણજીનું મંદિર, કૈલાસ આશ્રમ, સ્વર્ગાશ્રમ અને લક્ષ્મણઝુલા પણ અહિની અંદર ગણાય છે, પરંતુ તેનુ વર્ણન નીચે આવશે ઋષીકેશથી દક્ષિણમા અઢી માઈલ ઉપર વિરભદ્રેશ્વર મહાદેવનુ મંદિર છે, જ્યા દક્ષપ્રજાપતિના યજ્ઞનો ભંગ કરીને વિરભદ્રે આરામ લીધાનુ કહેવાય છે ઋષીકેશમા વધારે દિવસો રહેનારે નિલકંઠ મહાદેવ, ભોગપુર, બ્રહ્મપુરી, નરેન્દ્રનગર, અને ગરૂડચટી ખાસ કરીને જોવા ચુકવુ નહિ જોકે ઋષીકેશથી આ દરેક સ્થળ આઠ-દસ માઈલ દૂર છે, પરંતુ તેની સુંદરતા ઘણીજ સરસ છે, એટલે એકાદ બે દિવસ ત્યા રહેવાની સગવડ કરીને જવાથી

આનદ આવે છે ઋષીકેશમાં પ્રયાગસેવાસમિતિની ઓફીસ અને દવાખાનુ છે. ઇન્દોરસ્ટેટના સદાવ્રતો જે યાત્રા લાઇનમાં છે, તેની ચીઠીઓ અહિંથી મળે છે. અહિંથી ૧।। માઇલ ઉપર **મુનીકીરેતી** આવે છે. રસ્તો સીધો છે અહિ કૈલાસ આશ્રમ, ટિહરી રાજ્યની શિલ્પશાળા, વનસ્પતિ કાર્યાલય, અને રામાશ્રમ લાયબ્રેરી જોવા લાયક છે. નરેન્દ્રનગર જવાનો રસ્તો, મોટરનો શિલ્પશાળા પાસેથી અને પગ કેડીનો કૈલાસ આશ્રમ પાસેથી જાય છે. રામાશ્રમની સામે ગગાજીપાર **સ્વર્ગાશ્રમ** છે. ગગાજી પાર કરવા માટે બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની નૌકા (હોડી) હરવખત હાજર રહે છે, તેમા એમી સામે પાર જવાય છે, ભાડુ કાઇ આપવુ પડતુ નથી સામે પાર ગગાજીને કિનારે એક શિવમદિર છે. ત્યાથી એક ફર્લાંગ (માઇલનો આઠમો ભાગ) ચાલતા બાબા કાલીકમળીવાળાનુ ક્ષેત્ર આવે છે. ઋષીકેશવાળી અને અહિ (સ્વર્ગાશ્રમ) ની જગ્યાનુ નામ એક છે, પણ વહીવટ જુદો છે, અહિ પણ સાધુ મહાત્મા અને ગરીબોને કાચુ પાકુ જેવુ માગે તેવુ અન્ન મળે છે. આ જગ્યાની ઉત્તરમા લગભગ એકસો કુટિઓ પાકી ઇટચુનાથી ચણીને બનાવેલી છે, તેમા એક એક સાધુ રહી ઇશ્વર ભજન કરે છે, આ જગ્યાનેજ સ્વર્ગાશ્રમ કહેવામા આવે છે, અને તે ખરેખર તેના નામ પ્રમાણેજ ગુણવાળી છે, કારણ કે ગગાજીનો કિનારો, એકાતસ્થળ અને ખુલ્લી હવા હોઈ અહિ સ્વર્ગના જેવોજ આનદ આવે છે ઘણા માણસો રામાશ્રમથી ગગાપાર થઇ સ્વર્ગાશ્રમ આવીને લક્ષ્મણઝુલા જાય છે, જ્યારે કેટલાક રામાશ્રમથી પગરસ્તે ચાલી લક્ષ્મણઝુલા જાય છે રામાશ્રમની ઉત્તરમા થોડે દૂર ટિહરી રાજ્ય તરફથી ચાલતુ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ અને તેની નીચે ગગાજીને કિનારે દર્શન વિદ્યાલય છે શત્રુઘ્નજીનુ મદિર રામાશ્રમથી દક્ષિણમા થોડે દૂર રસ્તા ઉપરજ છે, તે પણ જોવા લાયક છે મુનીકીરેતીમા કુલીએજન્સીની ઓફીસ છે તેમા કુલીઓની નોધ રહેછે, અને યાત્રીઓને કુલી તથા વાહનો તે પુરા પાડે છે જેના બદલામા કુલી પાસેથી તે કમીશન લ્યે છે એકા તથા મોટરો અહિ સુધી આવે છે ..... મુનીકીરેતીથી ૧।। માઇલ ઉપર

લક્ષ્મણઝુલા આવે છે રસ્તો ૦॥ માઇલ ચઢાવ, ૦॥ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૦॥ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે રસ્તામા અડધા માઇલ ઉપર ગેપધારા અને લક્ષ્મણજીની તપોભૂમિ આવે છે અહિના ચોખા હિંદુસ્તાનના કોઇપણ ભાગ કરતાં સારા થાય છે અમૃતસરની અને દેહેરાદુનની બાંસમતિ, દિલ્હીના લાંબાચોખા, અને ગુજરાતના કમોદના ભાત, આના પાસે કાંઈ હિસાબમાં ન ગણાય. અહિં બે દુકાનો તથા નાનાં ગામો છે આગળ ચાલતાં લક્ષ્મણજીનુ વિશાળ મંદિર આવે છે. કહેવાય છે કે ઇન્દ્રજીતને મારી બ્રહ્મહત્યાથી મુક્ત થવા લક્ષ્મણજીએ એક હજાર વરસ સુધી અહિં તપ કરેલ હતુ પાસેજ ગરૂડજીનુ નાનુ મંદિર છે. તેથી આગળ ચાલતા ગંગાજીને કિનારે લક્ષ્મિનારાયણનું મંદિર આવે છે ત્યાં બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા, સદાવ્રત અને પાણીની પરબ છે. બે દુકાનો પણ અહિ છે અગાઉ અહિ ગંગાજી ઉપર ઝુલતો પુલ બાંધેલ હતો તેથી આ સ્થાનનુ નામ લક્ષ્મણ ઝુલા પડેલ છે આ પુલ ઈ. સ. ૧૯૨૪ ના સપ્ટેમ્બર માસમા ગંગાજીનું પૂર આવતાં તણાઇ ગયેલ છે, જોકે હાલ નવો પુલ તૈયાર થાય છે, અને ૧૯૩૦ પહેલા કદાચ તે તૈયાર પણ થઈ જાય તેવો સંભવ છે, પણ પુલ નથી ત્યાંસુધી ગંગાજી પાર કરવાને માટે બા૦કા૦ક૦ વાળાની અને સરકારી હોડી સવારના પાંચથી રાતના સાત વાગ્યા સુધી અહિ રહે છે, તે વગર ભાડે માણસોને ગંગાજીપાર કરે છે લક્ષ્મણ ઝુલાની સામે કલા-હારી બાવાનુ એક સંસ્કૃત વિદ્યાલય ઋષીકુળ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ નામનું ચાલે છે, તેમા પણ શિક્ષણ અને ભોજન મફત મળે છે સ્વર્ગાશ્રમથી લક્ષ્મણ ઝુલા આવનાર માણસો આ જગ્યાએ મળી જાય છે. અહિંથી બદ્રીકેદારનાથ જવા માટે ગંગાજીને ડાબે કિનારે ચાલવુ પડે છે. લક્ષ્મણ ઝુલાથી ૨ માઇલ ઉપર ગરૂડ ચટી* આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ બા૦કા૦ક૦ વાળાની ધર્મશાળા (સ્વર્ગાશ્રમ વાળાની) ગરૂડજીનુ મંદિર અને પાણીનો ટાંકો છે અહિથી એક માઇલ પર્યંત ઉપર ઝરણાનો દેખાવ ઘણોજ સુંદર છે, તે જોવા કેટલાક માણસો

* યાત્રાળુઓ રાતરી શકે તેવી જગ્યાને ચટી કહેવામા આવે છે.

ત્યાં જાય છે ચટીમાં કેળ, ગુલાબ, ચંપો, મોગરો, જુઇ, કણેર, લીંબુ, દાડમ, આનુબદામ, આડુ આમા વિગેરેના વૃક્ષોનો ગળીયા-મણો બગીચો છે ઝરણાના પાણીને લઇને બારેમાસ અહિં હરીયાળી છવાઇ રહે છે, ગંગાજી પણ થોડેજ દૂર છે બદ્રીનારાયણની યાત્રામા આ ચટી પહેલા નંબરની રમણીય છે ઋષીકેશ આવતા યાત્રાળુ લક્ષ્મણ ઝુલા સુધી આવે છે, પણ કદાચ બે માઇલ વધારે ચાલીને અહિં સુધી આવે તો જરૂર તે આનંદ મેળવ્યા સિવાય ન રહે અહિં એક દુકાન પણ છે, પરંતુ સામાન મોંઘો મળે છે અહિંથી ૧॥। માઇલ ઉપર **ફુલવાડી ચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં સ્વામી સચ્ચિદાનંદજીની ધર્મશાળા, સદાવ્રત અને પાણીની પરબ તથા ત્રણ ચાર દુકાનો છે ચટીથી થોડે દૂર ગંગાજી અને હિઉનનદીનો સંગમ છે પાસેજ એક પિંપળાનુ મોટુ વૃક્ષ છે એટલે પિંપળચટી ના નામથી પણ કેટલાક આ ચટીને ઓળખે છે અહિંથી ૨॥ માઇલ **ગુલર ચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે પહેલા અહિં ગુલરના વૃક્ષો વધારે હતા તેથી ચટીનુ નામ ગુલર ચટી પડેલ છે હાલમા ફક્ત પિંપળાના બે વૃક્ષો છે બે દુકાનો અને પાણીનો નળ છે ચટીની પાસે એક નાળાનો દેખાવ સારો છે અહિંથી ૩॥ માઇલ **નાઈ-મોહન ચટી** આવે છે રસ્તો ૦ માઇલ ચઢાઈ ૦ માઇલ ઉતરાણ, અને ૩ માઇલ સીધો છે અહિં સ્વામી સચ્ચિદાનંદજીની ધર્મશાળા છે પાંચ ૭ દુકાનો પાણીનો નળ અને બે ત્રણ લચુચ તથા ગુલરના મોટા વૃક્ષો છે હિઉનનદી પાસે વહે છે એટલે ન્હાવા ધોવાની સગવડ સારી છે **અહિંથી ચઢાઈ શરૂ થાય છે** નાઇમોહન ચટીથી ૧॥। માઇલ ઉપર **નાનીબિજની** આવે છે રસ્તો કઠણ ચઢાઇનો છે અહિં દુકાનો બે ત્રણ, પાણીનો નળ અને આંબાના વૃક્ષોની છાયા છે પાસેજ એક ઝરણાનો દેખાવ મનોહર છે અહિંથી ૧। માઇલ ઉપર **મોટીબિજની** આવે છે રસ્તો કઠણ ચઢાઇનો છે વચમા ચિરપટિઆ ભૈરવની જગ્યા આવે છે ત્યાં યાત્રાળુઓ કોરા વસ્ત્રનો એક ચીરો-ચિંદરડુ ચડાવે છે અહિંથી ચારે તરફના પહાડનુ દૃશ્ય બાંધેલા તળાવના આરા જેવુ દેખાય છે કારણ કે પહાડમા ખેતી

એવા પ્રકારે થાય છે કે, પર્વત ઉપરની પોચી જમીનને ખેડી તેની લાંબી લાંબી ક્યારીઓ બનાવવામાં આવે છે, એટલે જેમ પર્વત નીચે પહોળો ને ઉપર સાકડો, તેમ ક્યારીઓ નીચે પહોળીને ઉપર સાકડી થતી ચાલી જાય છે જ્યારે આ ક્યારીઓ ધાનના લીલા છોડોથી ભરેલી હોય છે, ત્યારે તેનું દ્રશ્ય અદ્વિતિય બને છે. પણ જ્યારે તેમાં કાંઇ વાવેલું નથી હોતું, ત્યારે પણ તે પહાડની શોભામાં વધારો તો જરૂર કરે છે ચિરપટીઆ લેરવ પામેથી આ દ્રશ્ય રળીયામણું દેખાય છે, એટલુંજ નહિ પણ સાંજને વખતે અહિ ઠંડી હવાની લહેરો એવી મઝા આવે છે, કે મગજ તર થઇ જાય. અહિથી ડાક બંગલો એક ફર્લાંગ અને ચટી બે ફર્લાંગ દૂર છે ચટીમાં પાંચ ૭ દુકાનો, પાણીનો નળ, અને આંબાના વૃક્ષોની છાયા છે સામાન સસ્તો છે ચટીના હવા પાણી સારા છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર કુંડ ચટી આવે છે રસ્તો ૦॥। માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઈ, અને ૧। માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે રસ્તામાં એક માઇલ ઉપર બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની પાણીની પરબ આવે છે, ત્યાંથી એક તરફ ગંગાજી અને બીજી તરફ હિઉલ નદીનું દ્રશ્ય સુંદર દેખાય છે કુંડ ચટીમાં ત્રણ ચાર દુકાનો અને બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની પરબ છે અહિ એક ફર્લાંગ નીચે ઝરણાનું પાણી મળે છે તે બહુ ઠંડુ રહે છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર બંદરભેલ આવે છે રસ્તો ૧॥ માઇલની સાધારણ અને ૧॥ માઇલની કઠણ ઉતરાઇનો છે રસ્તામાં એક પડયાની અને બીજી બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની પાણીની પરબ આવે છે. ચટી ગંગાજીને કિનારે છે જતી વખત ઉતરાઈના, અને આવતી વખત ચઢાઈના નાકા તરીકે આ ચટી હોઈ આવતા જતા માણસો આરામ લેવા અહિ જરૂર રહે છે, એટલે પાંચ ૭ દુકાનો હોવા છતાં અહિના દુકાનદારો બેપરવા અને મસ્ત રહે છે તેમ સામાન પણ મોંઘો આપે છે અહિ ઇસ્પેક્ટરનું મકાન છે (અધિકારથી ચીઠી લાવનારને તે મળે છે) અહિથી ૦॥ માઇલ પીંપળ ચટી આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન, પીંપળાની છાયા અને ઝરણાનું પાણી છે બે વરસ થયા અહિ હિન્દુ...

બ્રહ્મચર્યાશ્રમ ખુલેલ છે, તેમા પહાડના નાના બાળકો હિંદી અને મસ્કૃત શિક્ષણ લ્યે છે અહિથી ૨ાા માઈલ ઉપર **મહાદેવ ચટી** આવે છે રસ્તો ૦ાા માઈલ ચઢાઈ, ૦ાા માઈલ ઉતરાઈ, અને ૧ાા માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સહેજ કઠણ છે અહિ સાત આઠ દુકાનો છે સામાન રસ્તો મળે છે દુધ પણ ઉપર રહીને દેવગામવાથી માફ મળે છે પાણી નળનુ તથા ગગાજીનુ કામ આવે છે ચટીની ઉપરમા મહાદેવજીનુ મદિર અને સ્વામી સચ્ચિદાનદજીની ધર્મશાળા છે ચટીની વચમા થઈને એક નદી નીકળેલ છે, પણ યાત્રાના સમયમા તેની અદર પાણી રહેતુ નથી અહિથી ૧ાા માઈલ ઉપર **રામપાટી ચટી** આવે છે રસ્તો ૦ાા માઈલ સાધારણ ચઢાઈનો અને ૦ાા માઈલ સીધો છે અહિ ત્રણ ચાર દુકાનો, પાણીનો નળ અને ડાક મકાનો છે અહિથી ૨ાા માઈલ ઉપર **સભાળુચટી** આવે છે રસ્તો ૧ માઈલ ચઢાઈ, ૦ાા માઈલ ઉતરાઈ, અને ૧ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સાધારણ છે અહિ કાચા છાપરાની સાત આઠ દુકાનો અને પાણીનો નળ છે પાણી અહિનુ ફીકુ છે, એટલે દાળ સારી ચઢતી નથી અહિથી ૧ાા માઈલ ઉપર **શ્રીખડચટી** આવે છે રસ્તો ૧ માઈલ ચઢાઈ અને ૦ાા માઈલ ઉતરાઈનો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ બન્ને સહેજ કઠણ છે, પણ તે બન્ને ફર્લાગને ટુકડે આવે છે અહિ કાચા છાપરાની ત્રણ ચાર દુકાનો, પાણીનો નળ અને આબાની છાયા છે પાણી ફીકુ છે ગગાજી અહિથી દેખાય છે, પણ તે અરધો માઈલ દૂર છે ચટીથી ૧ ફર્લાગ નીચે કેળનો બગીચો છે શ્રી ખડચટીથી ૧ માઈલ ઉપર **કાંડીચટી** આવે છે રસ્તો ૦ા માઈલ ચઢાઈ, ૦ા માઈલ ઉતરાઈ, અને ૦ાા માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સાધારણ છે ચટી મોટી છે અહિ પાકી પાચ ૭ દુકાનો, ધર્મશાળા અને હોસ્પીટલ છે સિવાય ગોપાળજીનુ મદિર પાણીનો નળ અને આબાની છાયા છે પાણી ફીકુ છે, તેથી દાળ ચઢતી નથી યાત્રાળુ અને સાધુઓને જરૂર પડયે રાંધવા માટે વાસણો બા૦ કા૦ ક૦ વાળા તરફથી મળે છે અહિથી ૪ાા માઈલ ઉપર **વ્યાસઘાટ તીર્થ** આવે છે રસ્તો ૦ાા માઈલ ચઢાઈ, ૧ાા માઈલ ઉતરાઈ, અને ૨

માઈલ સીધો છે, રસ્તામાં બસે ફર્લાંગની ચઢાઈ ઉતરાઈ બે ત્રણ જગ્યાએ આવે છે ત્યારપછી ૧ માઈલની કઠણ ઉતરાઈ પાર કરતા નાયર (વ્યાસગંગા) નદીના પુલ પાસે પહોંચાય છે વચમાં પાણીની બે પરબ આવે છે અહિંથી એક રસ્તો કોટદ્વાર જાય છે તે રસ્તે ખચ્ચર ઉપર અનાજ વિગેરે તમામ સામાન વ્યાસઘાટ અને દેવપ્રયાગ આવે છે પુલથી વ્યાસઘાટ ચટી બે ફર્લાંગ દૂર છે અહિં વ્યાસગંગા અને ભાગીરથીનો સંગમ છે બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા અને સદાવ્રત છે દસબાર દુકાનો હોઈ સામાન સસ્તો મળે છે પોષ્ટ અને ડાકબંગલો પણ અહિં છે વ્યાસજીનું મંદિર ચટીથી ઉત્તરમાં બે ફર્લાંગ દૂર છે પાણી ગંગાજીનું પીવાય છે અહિંથી ૩॥ માઈલ ઉપર **છાલુડીચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે વચમાં એક માઈલ ઉપર શ્રી રામચંદ્રજીનું મંદિર આવે છે તેની પાસે બગીચો છે રસ્તો બીનફુલ સાફ છે અહિં એક દુકાન અને પાણીનો નળ છે દેખરેખને અભાવે ચટી ગંદી રહે છે અહિંથી ૨ માઈલ ઉપર **ઉમરાસુચટી** આવે છે રસ્તો સીધો અને સારો છે અહિં દુકાનો પાંચ છ પાકી અને બે ત્રણ કચી છે પાણીનો નળ અને આંબા તથા પીપળાના પાંચ સાત વૃક્ષોની છાયા છે ગંગાજી થોડી નિચાણમાં વહે છે અહિંથી ૨। માઈલ ઉપર **સોડચટી** આવે છે રસ્તો ૦॥ માઈલ ચઢાઈ ૦॥ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૦॥ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સાધારણ છે, અને તે પણ એક એક, બસે ફર્લાંગની છે અહિં બે ત્રણ દુકાનો ટોરપીવર અને આંબાનો બગીચો છે પાણી ઝરણાનું મળે છે પણ તે થોડું ગંગાજી બે ફર્લાંગ નિચાણમાં વહે છે, પરંતુ સ્નાન કરવા જવાનો રસ્તો છે અહિંથી ૨॥ માઈલ ઉપર **દેવપ્રયાગ તીર્થ** આવે છે રસ્તો ૦॥ માઈલ ચઢાઈ, ૦॥ માઈલ ઉતરાઈ અને ૦॥ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ એક એક બસે ફર્લાંગની સહેજ કઠણ આવે છે રસ્તે ચાલતા ગંગાજીને સામે પાર પગથીઆ જેવા બનાવેલ ખેતરો અને તેમાં થઈ ઝરણાનું ખળ ખળ કરતું ઉપરથી નીચે આવતું પાણી જોતાં આનંદ થાય છે દેવપ્રયાગ તીર્થ અલકનંદાને બન્ને કિનારે વસેલ

છે ડાબી તરફના ભાગને વાદચટી અને જમણી તરફના ભાગને દેવપ્રયાગ કહે છે આવગમન કરવા માટે અલકનંદા ઉપર પાકો પુલ બાંધેલ છે દેવપ્રયાગમા પડયાના મકાનો દોઢસો પાકાં મકાનો અને દશપંદર દુકાનો તથા રામચંદ્રજીનુ પ્રાચિન મંદિર છે અહિ ભાગીરથી અને અલકનંદાનો સંગમ થાય છે સંગમ સ્થળે પાણી બહુ જોરથી ઉછળે છે અને સ્નાન કરવાની મહાત્મ્યવાળી જગ્યા તે છે, એટલે યાત્રાળુએ સ્નાન કરતી વખતે કાંઠે બાંધેલી લોઢાની સાંકળ પકડી સ્નાન કરવુ સલાહ ભરેલુ છે અહિથી ટિહરી જવાના બે રસ્તા ફાટે છે, એક ભાગીરથીને કિનારે કિનારે અને બીજો પહાડમા થઇને ઇદિરા સ્ટેટનુ અહિ સદાવ્રત અને સેવા સમિતિની ઓફીસ છે વાદચટીમા પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ. કુલીએજન્સી, ડાકબંગલો, બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા, સદાવ્રત અને ઔષધાલય તથા આઠ દસ દુકાનો છે દેવપ્રયાગ અને બદ્રીનારાયણના પંડયા એકજ રહે છે સમાનમા કાપડ, સુકોમેવો, ઘી, ખાંડ, અનાજ તથા પરચુરણસામાન વિગેરે ચીજો સસ્તી મળે છે પાણી ગંગાજીનુ પીવાય છે અહિથી ૧॥ માઇલ ઉપર **આનંદકુટિ** આવે છે વાદચટીથી અલકનંદાને ડાબે કિનારે ચાલવુ પડે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન, સત્યનારાયણનુ મંદિર અને બગીચો છે પાણી થોડે દૂરથી લાવવુ પડે છે અહિથી એક માઇલ દૂર સડકની નીચે વિદ્યાકોટીચટીમા ગોવિંદજીનુ પ્રાચિન મંદિર છે વીસવરસ પહેલા તે ચટીમા થઇને રસ્તો જતો હતો પરતુ નવી સડક તૈયાર થતા તે ચટીમા કોઇકજ યાત્રાળુ દર્શનાર્થે જાય છે આનંદકુટિથી ૩ માઇલ ઉપર **કલાસુચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં એક દુકાન છે પાણી નળનુ છે, પણ ફીકુ છે અહિંથી ૨॥ માઇલ ઉપર **રાણીબાગ** આવે છે રસ્તો ૦॥ માઇલ ચઢાઇ, ૦॥ માઇલ ઉતરાઇ અને ૧॥ માઇલ સીધો છે રસ્તામા બસે ફર્લાંગની ચઢાઇ ઉતરાઇ બે વખત આવે છે અને તે પણ સાધારણ છે અહિ ચાર પાચ દુકાનો નળનુ પાણી અને આંબા તથા જાંબુડાના વૃક્ષોની છાયા છે ગંગાજી નજીકમા વહે છે અહિથી ૩ માઇલ **રામપુરચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં ૭ સાત

પાકી દુકાનો અને પાણીનો નળ છે સામાન ઠીક ભાવથી મળે છે રસ્તામાં બા૦ કા૦ કં૦ વાળાની પાણીની પરબ આવે છે અહિંથી ૫ માઈલ ઉપર **બીલ્વકેદારતીર્થ** આવે છે રસ્તો ૦ાા માઈલ ચઢાઈ, ૦ાા માઈલ ઉતરાઈ, અને ૩ાા માઈલ સીધો છે રસ્તામાં મમે ડુંગરની ચઢાઈ ઉતરાઈ ત્રણ વખત આવે છે વચમાં એક બે પાણીની પરબો આવે છે, તેની પાસેજ ખેતીની કેટલીક સપાટ જમીન જોવામાં આવે છે બિલ્વકેદારમાં બિલ્વેશ્વર મહાદેવનું મંદિર તથા પાંચ છ પાકી દુકાનો છે પાસેજ ખાંડવ નદી અને અલકનંદાનો સંગમ છે ભીલરૂપ મહાદેવજી સાથે અર્જુને અહિં યુદ્ધ કરેલ હતું એમ કહેવાય છે અહિંથી રાા માઈલ ઉપર **કમળેશ્વર તીર્થ** આવે છે રસ્તો સીધો અને સારો છે બિલ્વકેદારથી એક માઈલ આવતાં અલકનંદાને સામે કિનારે કિર્તિનગર (મર્હુમ ટિહરી નરેશનું વસાવેલ ગામ) જોવામાં આવે છે બે માઈલ ઉપર નાગરજીનું મંદિર આવે છે, કે જ્યાં નાગરજીનું મોઢું ભગવાનની મયાથી વાંદરાનું બની ગયેલ કહેવાય છે કમળેશ્વરમાં કમમર્દની દેવી, અશ્વતીર્થ, ધનુષ્યતીર્થ, શંકરમઠ અને કમળેશ્વર મહાદેવનું મંદિર વિગેરે છે આ સ્થાન રસ્તાથી અડધો માઈલ દૂર ઉત્તરમાં છે અહિંથી ૧ માઈલ ઉપર **શ્રીનગર** આવે છે રસ્તો સીધો અને સારો છે ગઢવાળ પ્રદેશમાં આ ગામ સૌમાં મોટું છે તેની બજાર લગભગ અડધો માઈલ લાંબી છે અહિં બે ત્રણ ધર્મશાળા, બે ત્રણ મંદિરો, પણીના નળો પોસ્ટ, ટેલીગ્રાફ, સ્કુલ, પોલીસચોકી, હોસ્પીટલ, ડાકબંગલો વિગેરે છે તમામ ચીજો અહિં મળે છે ભાવ પણ સસ્તો રહે છે ઘણાક યાત્રાળુ હરદ્વાર કે ઋષીકેશથી ખાવાનો સામાન બાંધી લ્યે છે તેઓ અહિંયા આવી પછી નકામો બોજ ઉપાડ્યા સબબ પસ્તાય છે અહિં બા૦ કા૦ કં૦ વાળાની ધર્મશાળા મોટી છે સદાવ્રત, ઔષધાલય અને પાણીની પરબ પણ તેમના તરફથી ચાલુ છે પૌડી ગઢવાળ કમીશનરને રહેવાનું સ્થાન અહિંથી આઠ માઈલ દૂર છે વિજળીનું જોર શ્રીનગરમાં વધારે છે ભાગ્યેજ કોઈ એવો દિવસ જતો હશે જ્યાં એક માણસોને પણ વિજળી ન કરડ્યો હોય. કુલીએજન્સી તથા સેવા-

સમિતિની ઑફીસ પણ અહિંઆં છે. અલકનંદા પાસે વહે છે શ્રીનગરની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૭૪૩ ફીટની છે. અહિંથી ૪॥। માઇલ ઉપર સુકૃતા ચટી આવે છે. રસ્તો ૦॥. માઇલ ચઢાઇ ૦॥ માઇલ ઉતરાઇ અને ૩॥ માઇલ સીધો છે. ચઢાઈ ઉતરાઇ બન્ને ફર્લાંગની આવે છે, અને તે પણ સાધારણ છે. અહિં બે ત્રણ દુકાનો અને પાણીનો નળ છે. અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **ભટ્ટીસેરા** ચટી આવે છે. રસ્તો સીધો અને સારો છે. વચમાં એક પાણીની પરબ આવે છે અહિં સાત આઠ દુકાનો, પોસ્ટ, સ્કુલ, તથા બાબાકાલી કમલીવાલાની ધર્મશાળા અને સદાવ્રત છે. પાણી નાળાનું પીવામાં આવે છે. અહિંથી ૧॥ માઇલ ઉપર **છાંતીખાલ ચટી** આવે છે. રસ્તો ૧॥ માઇલ ચઢાઇ, અને ૦ા માઇલ ઉતરાઇનો છે. ચઢાઇ કઠણ અને ઉતરાઇ સાધારણ છે. રસ્તામાં બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની પાણીની પરબ આવે છે. છાંતીખાલમાં બે દુકાનો, પાણીનો નળ અને ડાક બંગલો છે. અહિં ઉભા રહી પ્રાકૃત્તિક દ્રશ્યનુ અવલોકન કરવાની મઝા આવે છે. અહિંથી ૧॥ માઇલ ઉપર **ખાખરા ચટી** આવે છે. રસ્તો ૧ માઇલની સાધારણ ઉતરાઇ અને ૦॥ માઇલ સીધો છે. અહિં પાંચ છ પાકી દુકાનો છે સામાન ઠીક ભાવથી મળે છે ભેંસનુ દુધ સારૂં છે. ખાખરા ચટીથી ૨॥ માઇલ ઉપર **નરકોટા ચટી** આવે છે. રસ્તો ૦॥ માઇલ ચઢાઇ, ૦॥ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧ માઇલનો સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ કઠણ છે અહિં માત્ર છ કાચા છાપરાની દુકાનો, પાણીનો નળ અને કાળીમાતાનુ મંદિર છે અહિંથી ૩॥ માઇલ ઉપર **ગુલાબરાય ચટી** આવે છે. રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૦॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ કઠણ અને ઉતરાઇ હલકી છે રસ્તામાં ચઢાઇ ચઢયા પછી પાણીની પરબ અને ગરૂડજીનું મંદીર આવે છે. અહિંથી કેદારનાથના બરફથી છવાયેલ પહાડો ઝાંખા ઝાંખા દેખાય છે. ગુલાબરાયચટીમાં કાચી પાકી ચાર પાંચ દુકાનો તથા કેળ અને જાંબુડાનો બગીચો છે. આંબાનાં વૃક્ષોની છાયા સુંદર છે, તેમ નળનું પાણી મીઠુ અને ઠંડુ છે. ગંગાજી પાસેજ વહે છે. અહિંથી ૧॥ માઇલ ઉપર **રૂદ્રપ્રયાગ તીર્થ** આવે છે. રસ્તો સીધો અને સારો છે. દેવ-

પ્રયાગની જેમ અહિં પણ અલકનંદાને બન્ને કિનારે ગામ વસેલ છે ડાબા કિનારા ઉપરનાને પુનાડચટ્ટી અને જમણા કિનારા ઉપરનાને રૂદ્રપ્રયાગ કહે છે અલકનંદા ઉપર પાકો પુલ બાંધેલ છે તેથી આવ-જાવ થઇ શકે છે પુનાડમાં પોસ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાકબંગલો, પોલીસ ચોકી, સરકારી પાઠશાળા અને સરાફ દુકાનો છે રૂદ્રપ્રયાગમાં બા૦ કા૦ કં૦ વાળાની ધર્મશાળા, સદાવ્રત અને ઔષધાલય તથા પાણીની પરબ છે પાંચ છ દુકાનો છે સામાન ઠીક ભાવથી મળે છે અહિં રૂદ્રેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે, તેની પાસે થોડી નિચાણમાં અલકનંદા અને મંદાકિનિનો સંગમ છે સંગમસ્થાન ઉપર જવાને પત્થરના પાકા પગથીઆવાળો ઘાટ બાંધેલ છે અહિં એક નારદ શિલા છે કહેવાય છે કે નારદજીને સંગીત વિદ્યાનું જ્ઞાન અહિં થયેલ હતું મંદાકિનિના જમણા કિનારે જે રસ્તો જાય છે, તે સિધો જાય છે, અને ડાબા કિનારેનો કેદારનાથ જાય છે કેદારનાથ ન જતાં જેને સીધું બદ્રીનારાયણ જવું હોય તેને પુનાડ ચટ્ટીથી અલકનંદાને ડાબે કિનારે ચાલી કર્ણપ્રયાગ જવું પડે છે રૂદ્રપ્રયાગમાં ઘી વધારે સસ્તું મળે છે રૂદ્રપ્રયાગથી ૪॥ માઇલ ઉપર છતોલી આવે છે રસ્તો ૦। માઇલ ચઢાઇ, ૦। માઇલ ઉતરાઇ, અને ૪। માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે મંદાકિનિને ડાબે કિનારે ચાલવું પડે છે અહિં પાંચ છ દુકાનો અને પાણીનો નળ છે અહિંથી ૦॥ માઇલ તીલવાડા આવે છે રસ્તો સીધો અને સારો છે અહિં એક દુકાન છે ગંગાજી પાસે છે તેના ઉપર દોરડાના બાંધેલ પુલ ઉપર થઇ સામે પાર જતાં તીલબાડેશ્વર મહાદેવના દર્શન થાય છે પણ યાત્રાળુ ભાગ્યેજ જાય છે આજથી ત્રણ વરસ પહેલા આવા દોરડાના પુલો યાત્રા લાઇનમાં હતા, પરંતુ અત્યારે એક પણ પુલ તેવા પાર કરવો પડતો નથી. અહિંથી ૧ માઇલ ઉપર મઠચટ્ટી આવે છે રસ્તો સીધો અને સારો છે અહિં એક દુકાન છે ગંગાજી નજીકમાં છે અહિંથી ૦॥ માઇલ રામપુરચટ્ટી આવે છે રસ્તો સીધો અને સારો છે અહિં ત્રણચાર દુકાનો છે, ચટ્ટી સાફ સરે છે ગંગાજી નજીકમાંજ છે અહિંથી ૩॥ માઇલ ઉપર અગસ્તમુનિ તીર્થ આવે છે રસ્તો ૦। માઇલ

ચઢાઇ, ૦૫ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૩૫ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે **ચટીની પાસે એક માઇલનું સપાટ મેદાન** છે અહિ પોષ્ટ, સરકારી ધર્મશાળા, દસબાર દુકાનો અને અગસ્તમુનિનુ મંદિર છે તેમજ બા૦ કા૦ કં૦ વાળાની ધર્મશાળા, સદાવ્રત, પાણીનો નળ અને હનુમાનજીનુ મંદીર છે સામાન અહિ સસ્તો મળે છે ગંગાજી પાસે વહે છે અહિથી એક રસ્તો ચમોલી જાય છે, તે રસ્તે માણસની આવજાવ થાય છે અગસ્તમુનિથી ૧૫ માઇલ ઉપર **બેડુબગડ ચટી** આવે છે રસ્તો સીધો અને સારો છે અહિ એક દુકાન છે ગંગાજી (મંદાકિનિ) પાસે વહે છે અહિથી ૦૫ માઇલ ઉપર **સૌડી ચટી** આવે છે રસ્તો સીધો અને સારો છે અહિ ત્રણ ચાર દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી આગળ ચાલતા પોણા માઇલ ઉપર એક ઝરણાનો દેખાવ સુંદર છે, ત્યાથી સવા માઇલ અથવા સૌડીચટીથી ૨ માઇલ ઉપર **ચંદ્રાપુરી** આવે છે રસ્તો ૦૫ માઇલ ચઢાઇ, ૦૫ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧૫ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિ ચંદ્રભાગા અને મંદાકિનિનો સંગમ છે ચટીમા ૭ સાત પાકી દુકાનો, ભગવતી દેવી અને ચંદ્રશેખર મહાદેવના મંદિરો, પોષ્ટ તથા મુંબઈ ફેશનનો એક સુંદર બંગલો છે યાત્રાએ નહિ આવેલ માણસને એવો ખ્યાલ ભાગ્યેજ આવીશકે કે પહાડોની અંદર પણ આવા સુંદર મકાનો હોય છે અહિથી ૨ માઇલ ઉપર **નારાયણ ચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે વચમા બે દુકાનો ચમાર-મોચીની આવે છે નારાયણ ચટીમા એક દુકાન છે પાણી ઝરણાનુ અને ગંગાજીનુ કામ આવે છે અહિથી ૧૫ માઇલ ઉપર **ભીરીચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે આ ચટી મંદાકિનિને બન્ને કિનારે વહેંચાઇ ગયેલ છે. વચમા લોઢાનો પાકો પુલ છે ડાબે કિનારે એક સરકારી ધર્મશાળા, ભીમસેનનુ મંદિર, અને પાંચ ૭ દુકાનો છે અહિથી એક રસ્તો કર્ણપ્રયાગ તથા ઉખીમઠ જાય છે જમણે કિનારે ત્રણ ચાર દુકાનો અને કુંડ ચટી જવાનો રસ્તો છે ત્રિયુગી નારાયણના રસ્તામા જ્યારે બરફ હોય છે ત્યારે કેટલાક માણસો ગંગોત્રી, યમુનોત્રીથી અહિ ચઢને કેદારનાથ જાય છે ભીરીચટીથી ૩૫ માઇલ ઉપર **કુંડચટી** આવે છે.

રસ્તો ૦ા માઈલ ચઢાઇ, ૦ા માઇલ ઉતરાઇ, અને ૩ા માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઈ સાધારણ છે ગંગાજીને જમણે કિનારે ચટી છે. તેમા સાતઆઠ દુકાનો છે. અહિંથી ઠંડી પડવી શરૂ થાય છે. કુંડ ચટીથી ૩ા માઇલ ઉપર ગુપ્તકાશીતીર્થ આવે છે રસ્તો ૧ાા માઇલ ચઢાઇ અને ૦ા માઇલ સીધો છે ચઢાઇ પોણા માઇલની સાધારણ, અને એક માઇલની કઠણ છે ગુપ્તકાશીમા દસબાર દુકાનો છે સામાન જરા મોંઘો છે અહિં કાશીવિશ્વેશ્વરનાથનુ, અને ગૌરીશંકરનુ એમ બે મંદિરો છે મંદિરના ચોકમા ગૌમુખધારાનુ પાણી એક કુંડમા પડી બહાર નિકળી જાય છે કુંડ પાસેજ દવાખાનુ છે. પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, પોલીસ ચોકી, સાં૦ કા૦ કં૦ વાળાની ધર્મશાળા અને સદાવ્રત છે બીજી પણ બે ત્રણ ધર્મશાળાઓ છે ગંગાજી લગભગ એક માઇલ નીચે વહે છે સામેપાર ઉખીમઠ છે પરંતુ રસ્તો ફરી ફરીને જાય છે તેથી ત્રણ માઇલ થાય છે અહિંથી કેદારનાથજીના બરફથી છવાયેલ પહાડો સાફ સાફ દેખાય છે ગુપ્તકાશીથી ૦ા માઇલ ઉપર નાળાચટી આવે છે રસ્તો સાધારણ ઉતરાઇનો છે અહિં લલીતા દેવીનુ મંદિર, અખોડના પાંચ છ વૃક્ષો અને સાત આઠ દુકાનો છે, કેદારનાથથી બદ્રીનારાયણ અથવા રૂદ્રપ્રયાગ જવા માટે પાછુ અહિંજ આવવુ પડે છે પાણી નળનુ કામ આવે છે અહિંથી ૧ માઈલ ઉપર નારાયણકોટી (ભેતચટી) આવે છે રસ્તો સીધો જેવો છે અહિં નાના મોટા એક્સો આઠ મંદિરો છે, તેમા લક્ષ્મિનારાયણનુ મંદિર મોટુ છે. પાણી ઝરણાનું પાંચ-સાત છે દુકાનો સાત આઠ છે કેદારનાથ જતા યાત્રીઓ વધારાનો સામાન પેક કરીને અહિં ચટીના ચોધરી (પટેલ) પાસે નાખી જાય છે. સામાન સાચવણી એક દાગીના ઉપર ફક્ત અડધા અને નાના સિમાએ આપવી પડે છે ચટી સાફ છે દવાપાણી સારા છે અહિંથી ૧ાા માઈલ ઉપર બ્યોંગતટીચટી આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ઉતરાઇનો છે ચટી પાસેજ એક નાળામા પાણી છે તેના જોરથી બે નમૂના ચાલે છે તેમા લાકડાના વાસણો (બરતી વાટકા, પ્યાલા, ડબા, વેલણ ચકલા, વિગેરે) બનાવવામા આવે છે દુકાનો પાંચ છ, અને

પાણી નાળાનુ છે અહિંથી ૦ાા માઇલ ઉપર **વ્યોંગમઠ્ઠા** આવે છે રસ્તો સાધારણ ચઢાઇ વાળો છે અહિં એક ધર્મશાળા મોતીભાઇ લક્ષ્મિદાસની છે દુકાનો ચારપાચ, પાણીનો નળ અને હનુમાનજીનુ મંદિર છે અહિંથી ૧ાા માઇલ ઉપર **મહીખંડાચટી** આવે છે રસ્તો કઠણ ચઢાઇનો છે વચમા બે પાણીની પરબો શેઠીઆઓ તરફથી બંધાવેલી આવે છે ચટીમા મહીશમર્દની દેવીનુ મંદિર, ત્રણચાર દુકાનો અને પાણીનો નળ છે સિવાય એક મોટો હિંચકો છે તે ઉપર બેસી યાત્રાળુઓ હિંચકે છે અહિંથી ૧ાા માઇલ ઉપર **ફાટાચટી** આવે છે રસ્તો ૦ાા માઇલની સાધારણ ઉતરાઇ અને ૦ાા માઇલ સીધો છે અહિં દસબાર દુકાનો, સરકારી ધર્મશાળા અને પાણીનો નળ છે સામાન ઠીક ભાવથી મળે છે અહિંથી ૩ા માઇલ **બદલપુરચટી** આવે છે રસ્તો ૦ાા માઇલ ચઢાઇ, ૦ાા માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧ાા માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિ ત્રણચાર દુકાનો તથા પાણીનો નળ છે ચટી ગદી રહે છે, અને ઝેરી માખીઓ કરડે છે અહિંથી ૧ાા માઇલ ઉપર **રામપુરચટી** આવે છે રસ્તો ૦ાા માઇલ ચઢાઇ, ૦ાા માઇલ ઉતરાઇ અને ૦ાા માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિ ૭ સાત દુકાનો, પાણીનો નળ, તથા બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા અને સદાવ્રત છે કેદારનાથ જતા યાત્રીઓને પાચ દિવસને માટે કંબળ અથવા પટુ (ધુસો) જરૂર હોય તો બા૦ કા૦ ક૦ વાળા તરફથી વગર ભાડે અહિંથી મળી શકે છે જે વળતી વખત પાછુ તેમને અહિંજ સોપવુ પડે છે રામપુરચટીથી ગૌરીકુંડ જતા દોઢ માઇલ ઉપર પારીગાડ નદીના પુલપાસે બે ફાંટા ઉપર ડાબાહાથ તરફનો રસ્તો ત્રિયુગી નારાયણ જાય છે, અને જમણાહાથ તરફનો રસ્તો સીધો સોમપ્રયાગ થઇને ગૌરીકુંડ જાય છે રામપુરચટીથી ત્રિયુગી નારાયણ પાચ માઇલ થાય છે, અને સોમપ્રયાગ બે માઇલ થાય છે, એટલે જ્યાથી રસ્તો જુદો પડે છે ત્યાથી, ત્રિયુગીનારાયણ સવાત્રણ માઇલ અને સોમપ્રયાગ પા માઇલ થાય છે, જે હિસાબે ત્રિયુગીનારાયણ થઈ પાછા સોમપ્રયાગ આવતા સાડા છ માઇલ વધારે

થાય છે કારણકે ત્રિયુગીનારાયણથી સોનપ્રયાગ આવવાનો રસ્તો સાડાત્રણ માઇલ ઉતરાઇનો છે, એટલે પાંચ અને સાડાત્રણ મળી સાડાઆઠ માઇલમાં રામપુરથી સોમપ્રયાગ સુધીના બે માઇલ બાદ જતાં સાડાછ માઇલનો ફેર પડે છે ઉપરને રસ્તે ત્રિયુગીનારાયણ જતાં રસ્તામાં શાકમ્ભરી દેવીનું મંદિર આવે છે ત્યાં એક દુકાન છે ત્રિયુગીનારાયણ અહિંથી પોણાબે માઇલ રહે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ચઢાણનો છે, જોકે આગળના વખત કરતાં અત્યારે ઘણો સારો છે, કારણકે એ ગોંડલ તરફથી સોગઠજાર ના ખર્ચથી થોડા વરસ થયા જ તે નવો તૈયાર થયેલ છે ત્રિયુગીનારાયણમાં ત્રણયુગની ધૂણી ધખે છે નારાયણ ભગવાનનું મંદિર અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સરસ્વતિ નામના ત્રણ કુંડ છે કુંડનો દેખાવ નાના સ૦ ફૂ૦ વગાની ધર્મશાળા અને સદાવ્રત વસ્તીના ઘરબાર મકાનો ગરુડ વિગેરે છે ગંગોત્રી, યમુનોત્રીના યાત્રાળુ સહેજ ફરી જતા અહિં થઇને કેદારનાથ જાય છે ત્રિયુગીનારાયણથી પાછા ફરતા સોમપ્રયાગ આવવાનો એ રસ્તો શાકમ્ભરી દેવીના મંદિર પાસે થઇને જાય છે તે સખ્ત ઉતરાઇનો છે આ રસ્તો જુનો છે અને તે એટલો ખરાબ છે કે હરવખત લપસી પડવાનો ડર રહે છે એટલા માટે તે રસ્તે પહેલાના વખતમાં થોડા માણસો ત્રિયુગીનારાયણ જતા જોકે આ રસ્તે માણસો હજુ જતા નથી પણ રસ્તાની સરખામણી કરવામાં આવે તો તેના જેવા રસ્તા યાત્રાનારાયણમાં કોઇ મળે તેમ નથી. રામપુરચટીથી ૨ માઇલ ઉપર સોમપ્રયાગ આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ ૦॥ માઇલ ઉતરાઇ અને ૦॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઈ સાધારણ છે સોમગંગા (વાસુકીગંગા) અને મંદાકિનિનો અહિં સંગમ છે સોમગંગાનો પુલ પાર કરી મંદાકિનિને જમણે કિનારે ચાલવું પડે છે અહિં એક દુકાન તથા સ્નાનના વાસ્તે બનાવવાનો મનો છે મંદાકિનિનો દમપદાર ઉપરથી નીચે પડતો ધોધ અહિં જોવા લાયક છે નાયગરાના ધોધનું વર્ણન જેણે વાંચેલ હશે તેને આ ધોધ જોવાથી તેવિષે ઉંડો ખ્યાલ પેદા થાય છે સોમપ્રયાગથી ૩ માઇલ ઉપર ગૌરીકુંડ આવે છે રસ્તો ૧॥ માઇલ ચઢાઇ, ૦॥ માઇલ

ઉતરાઇ અને ાા માઇલ સીધો છે ચઢાઇ કઠણ છે ઉતરાઇ આધારણ છે અહિ દસપદર દુકાનો, પાણીનો નળ, ગૌરીકુંડનું મંદિર, ગરમ અને ઠંડાપાણીના બે કુંડ, અને ઔષધાલય વિગેરે છે ગંગાજી પાસેજ વહે છે દુકાનો વધારે છે, છતાં સામાન ઘણોજ મોંઘો મળે છે સોમપ્રયાગથી ગૌરીકુંડ આવતાં રસ્તામાં એક માઇલ ઉપર મુડકટા ગણેશનું મંદિર આવે છે તેમાં માથું કાપી નાખેલા ગણેશજીની મૂર્તિ છે પાર્વતીજીએ પોતાના મેલમાંથી પેદા કરેલ ગણેશજીનું ચોકી કરતા શંકર સાથે અહિ યુદ્ધ થયેલ અને તે વખતે શંકરે તેનું માથું કાપ્યાનું કહેવાય છે અહિંથી ૨ માઈલ ઉપર **સ્વર્ગનીસની જંગલચટી** આવે છે રસ્તો કઠણ ચઢાઇનો છે રસ્તામાં દોઢ માઇલ ઉપર ચીરપટિઆ ભૈરવની જગ્યા આવે છે કેદારનાથ જઇ આવનાર યાત્રાળુ નવું અથવા જુનું ચીર (**ચીંદરડું**) અહિ ચઢાવે છે ચટીમાં બે દુકાનો અને પાણી ઝરણાનું છે અહિંથી ૧ાા માઈલ ઉપર **ગમવાડા ચટી** આવે છે રસ્તો ાા માઇલ ચઢાઈ ાા માઈલ ઉતરાઈ, અને ાા માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ કઠણ છે રસ્તામાં એક માઈલ ઉપર **ભીમશિલા** આવે છે ત્યાં ભીમસેનની પ્રચંડ મૂર્તિ છે અહિંથી ગમવાડા જતા ૫૦૦ ફીટ ફીર બરફ ઉપર ચાલવું પડે છે ગમવાડાની ત્રણ બાજુ બરફ જામેલ છે મંદાકિની ગંગા પણ અહિ બરફના પોડા નીચેથી વહે છે દુકાનો દસબાર છે પણ સામાન મોંઘો મળે છે દુધ ચાહ ખાંડ લોટ ચોખા, દાળ વગેરે ચીજો મળી રહે છે અહિં બા૦ ઠા૦ કo વાળાની ધર્મશાળા તથા સદાવ્રત છે પાણી ઝરણાનું પીવાય છે અહિંથી ૩ાા માઈલ ઉપર **શ્રી કેદારનાથ** તીર્થ આવે છે રસ્તો ૨ાા માઇલ ચઢાઇનો અને ૧ માઇલ સીધો છે ચઢાઈ એક માઇલની આધારણ અને સવા માઈલની કઠણ છે ઉંચાઇને લઇને પાતળી હવાથી શ્વાસ લેવા છોડવામાં તકલીફ પડે છે મનીશકે તેમ સવારે આ ચઢાઇ ચઢવાથી તેટલું કષ્ટ થતું નથી, બાકી તડકામાં, ચાલવાની ગરમાઇ અને ઉપરની ગરમાઇથી માણસ અકળાઇ જાય છે રસ્તામાં સવાએ માઇલની ચઢાઇ ચઢતા પછી એક ગરુડજીની મૂર્તિ આવે છે ત્યાંથી કેદારનાથજીના મંદિરના

દર્શન થાય છે. અને રસ્તો પણ સીધા જેવો આવે છે. કેદારનાથમાં ઠંડી વધારે પડે છે, દિવસે પણ વગર ઓઢયે બહાર નિકળી શકાતું નથી, તેમ ઘરમાં પણ સગડી, લાકડાં અથવા કોયલા સળગાવીને રાખવી પડે છે. અહિં પંદર સોળ દુકાનો, પોષ્ટ ઓફીસ, કેટલીક ધર્મશાળાઓ અને પંડયાનાં ત્રીશ ચાળીશ મકાનો છે. બા૦ કા૦ ક૦ વાળાનું સદાવ્રત, ધર્મશાળા અને ઔષધાલય છે. ઇન્દોર સ્ટેટનું પણ અહિ સદાવ્રત છે. કેદારનાથજીનું મંદિર લગભગ ૪૫ ફીટ ઉચું શિખર બધ છે શિખર ઉપર સોનાનો કળશ છે. મંદિરનો દરવાજો પૂર્વ દિશામાં છે તેની સામે એક નંદિની પાષાણ મૂર્તિ છે. મંદિર સવારના આઠથી અગીઆર અને સાંજના પાંચથી સાત વાગ્યા સુધી ખુલ્લું રહે છે અંદર કેદારનાથજીની મૂર્તિ ત્રિકોણાકાર શિલારૂપી છે. ઉંચાઇ અને લંબાઇ પહોળાઇ અનુક્રમે ૨॥ × ૩॥ × ૩ ફીટની છે. મૂર્તિને ઘી તથા દહી આદિ ચોપડી યાત્રાળુઓ છાતી સાથે ભેટે છે મૂર્તિ ઉપર સોનાનું છત્ર છે. આ સિવાય મંદિરમાં કેટલીક મૂર્તિઓ પાંડવો, નંદીગણ, પાર્વતીજી, લક્ષ્મીજી, વિગેરેની છે. આ મંદિરની પાસેજ એક સત્યનારાયણનું મંદિર છે તેમાં સત્યનારાયણ-ની મૂર્તિ અને ઉદક કુંડ છે તેની પાસે એક નાનો કુંડ છે. તેમાં ઝરણનુ પાણી આવે છે, તે કેદારનાથનાં ઘણુ માણસો પીએ છે બીજા પણ કેટલાંક નાના મંદિરો હંસકુંડ, રેતકુંડ, અને સૂર્ય-કુંડ વિગેરે છે મંદાકિનિનું પાણી તાજો બરફ ગળીને આવતું હોઇ બહુ ઠંડુ રહે છે તેથી કોઇકજ યાત્રાળુ અંદર પડીને સ્નાન કરે છે, નહીંતો કાંઠે બેસી બે ચાર લોટા માથે ઢોળી પતાવી લે છે. ઓઢવાને માટે કંબળો જેની પાસે ન હોય તેને ધર્મશાળા માંથી અથવા પંડયાઓ પાસેથી મળી જાય છે ખાવાની ચીજો જે જોઇએ તે મળે છે દુધ જરા મોઘું મળે છે, મીઠાઇ પુરી વિગેરે સાધારણ ભાવથી મળે છે ઘણા યાત્રાળુઓ કેદારનાથમાં ભોજન ન કરતાં ઉપવાસ કરે છે. કેટલાક એક દિવસ રહે છે. અને કેટલાક સવારે આવી દર્શન કરી સાંજે રામવાડા ચાલ્યા જાય છે કેદારનાથનું દશ્ય ઘણુંજ રમ્ય છે; એટલુંજ નહિં, પણ તમામ વૃત્તિઓ અહિં શાંન્ત થાય તેવું શાન્તિમય છે. બરફને

લઇને મોટાં વૃક્ષો અહિં થતાં નથી. ચારે તરફ લગભગ એક માઇલના સપાટ મેદાનમાં યાત્રાને વખતે હરીયાળી નજરે પડે છે, અને શ્રાવણ માસમાં તેમાં કેટલાક ફુલના છોડ ઉગી નીકળે છે. કેદારનાથની ચારે તરફના પહાડો બરફથી છવાયેલ છે. ઉત્તરમાં ત્રણ માઇલ ઉપર મહાપંથ અથવા ભૈરવજપ નામનું સ્થાન છે. અગાઉના વખતમાં માણસો મોક્ષ પામવાની ઇચ્છાએ ત્યાં જઇને નીચે પડી આપઘાત કરતા પરંતુ હાલ તેમ કરવાની મજ્ઞ્ત મનાઇ છે. કેદારનાથની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૧૭૫૨ ફીટની છે. અને તેની પાસે કેદારથંભ તરીકે ઓળખાતા કેદાર ચોકંબાની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૨૨૭૯૦ ફીટની છે. અહિંથી બદ્રીનાથ, પહાડ ઉપર થઇને જતાં ૯ માઇલ થાય છે. જ્યારે ફરી ફરીને જતાં ૧૦૦॥ માઇલ થાય છે. કહેવાય છે કે, અગાઉ બદ્રીનારાયણ અને કેદારનાથની પૂજા એકજ પૂજારી કરતો, જો કે અત્યારેતો તે બરફના પહાડો ઓળંગી જઇ શકાતું નથી છતાં થોડા વરસ પહેલાં એક અગ્રેજ મુસાફર કેટલીક સહાયતાથી તે રસ્તે બદ્રીનારાયણથી કેદારનાથ આવેલ હતો, કેદારનાથથી ગંગોત્રી ૧૨૦॥, યમુનોત્રી (ભટવાડી થઇને) ૧૪૩, અને રૂદ્રપ્રયાગ ૪૮ માઇલ થાય છે. કુલ હરદ્વારથી કેદારનાથ ૧૪૪॥ માઇલ થાય છે તેમાં રસ્તો ચઢાઇ ૨૮॥, ઉતરાઇ ૨૨॥, અને સીધોલ્૩ા માઇલ આવે છે.

લીસ્ટ નં. ૨

શ્રી કેદારનાથ થી બદ્રીનારાયણ ૧૦૭॥ માઇલ.

(ઉખીમઠ અને ચમોલી થઇને)

કેદારનાથથી ૨૩ માઇલ ઉપર નાળાચટ્ટી પાછુ આવવુ પડે છે રસ્તો ૫॥ માઇલ ચઢાઇ, ૧૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૬॥ માઇલ સીધો છે, જેનુ વર્ણન લીસ્ટ નબર ૧ મા થઇ ચુક્યુ છે નાળાચટ્ટીથી ૭॥ માઇલ ઉપર ઉખીમઠ આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, અને ૬॥ માઇલ ઉતરાઇનો છે ઉતરાઇ ચઢાઈ બન્ને કઠણ છે આમા મંદાકિનિ ઉપરનો પુલ પાર કરવો પડે છે ઠંડીના વખતમા કેદારનાથના પટ બંધ રહે છે, ત્યારે કેદારનાથજીની પૂજા અહિં થાય છે કેદારનાથના રાવળજી બારે માસ અહિં રહે છે તેમના તરફથી રસ્તુ, અને સદાવ્રત ચાલે છે, એક ધર્મશાળા પણ છે અહિં ઓંકારેશ્વર તથા માન્ધાતાના અને ઉષા-અનિરૂદ્ધના મંદિરો છે સરકારી હોસ્પીટલ, પોષ્ટ, અને પોલીસ ચોકી છે દુકાનો આરામ છે તેથી સામાન સસ્તો મળે છે બા૦ કા૦ કં૦ વાળાનુ સદાવ્રત અહિં પણ છે અહિંથી મધ્યમેશ્વર સોળ માઇલ થાય છે, રસ્તો પગદંડીનો સખ્ત ચઢાઇ, અને જંગલના વિનાનો રોડ, કોઇક જ યાત્રાળુ ત્યા જાય છે મધ્યમેશ્વર પંચકેદાર માંહેના દ્વિતિય કેદાર ગણાય છે ત્યાથી પાછા ઉખીમઠ આવવુ પડે છે ઉખીમઠથી ૬॥ માઇલ ઉપર ડુઆયચટ્ટી આવે છે રસ્તો સાધારણ ચઢાવોનો છે અહિં બે ત્રણ દુકાનો અને પાણીનો નળ છે, પાસેજ સત્યનારાયણનુ મંદિર છે અહિંથી ૧॥ માઇલ ઉપર ગણેશચટ્ટી આવે છે, રસ્તો ૧ માઇલની સખ્ત ઉતરાઇ, અને ૦॥ માઇલ સીધો છે અહિં ત્રણ ચાર દુકાનો અને પાણીનો નળ છે અહિંથી ૬॥ માઇલ ઉપર ભાલ્યા બનાર (દુર્ગાચટ્ટી) આવે છે, રસ્તો કઠણ ઉતરાઇનો છે અહિં ચારપાંચ દુકાનો, અને નાળાનુ પાણી છે સામાન મોંઘો મળે

છે અહિંથી ૧ માઈલ ઉપર **દેડાચટી** આવે છે રસ્તો કઠણ ચગ-ઈનો છે અહિં પાચ ૭ દુકાનો, અને પાણીનો નળ છે અહિંથી ૦॥ માઈલ ઉપર **ગોકુળ ચટી** આવે છે રસ્તો સાધારણ ચઢાઇનો છે અહિ બે ત્રણ દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે. અહિંથી ૧॥ માઇલ ઉપર **પોથીવાસા** છે રસ્તો સહેજ કઠણ ચઢાઇનો છે અહિ સાત આઠ દુકાનો, પાણીનો નળ અને મોચી તથા ચમારની દુકાનો છે અહિંથી ૧ માઇલ ઉપર **દોગલી ચટી** આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ચઢાઇનો છે અહિ ત્રણ ચાર દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૧॥ માઇલ ઉપર **બણીયાકુંડ** આવે છે રસ્તો સાધારણ ચઢાઈવાળો છે **અહિં ઘી બહુ સારૂં અને સસ્તું મળે છે** દુકાનો ચારપાચ અને પાણી ઝરણાનુ છે અહિંથી ૧॥ માઇલ ઉપર **ચોપતાચટી** આવે છે રસ્તો સાધારણ ચઢાઇવાળો છે અહિ પાણીનુ સહેજ દુઃખ છે એક ફર્લાંગ દૂર ઝરણાનુ પાણી થોડુ થોડુ મળે છે ચાર પાચ દુકાનો છે, પણ સામાન મોંઘો મળે છે સરકારી ધર્મ-શાળા પણ છે અહિંથી ડાબા હાથ તરફની સડક તુગનાથ જાય છે ત્યા જવા માટે ઘોડા અને ક્રુડીડી મળે છે કંડીનુ ભાડુ રૂ. ૧॥ થી ૨] તુગનાથ જઇ પાછા ભુલકણચટી સુધી મુકી જવાના લે છે **તુંગનાથ** ચોપતાથી ત્રણ માઇલ થાય છે રસ્તો કઠણ ચગઇવાળો છે પણ આગળના જેવો નથી કારણ, કે પાચ છ વરસ પહેલાજ, તે સુધારેલ છે તુગનાથમા **તુંગનાથ** મહાદેવનુ મદિર છે જે પચકેદાર માહેના તૃતિય કેદાર ગણાય છે મદિરમા તુગનાથ મહાદેવની સિવા ચાર મૂર્તિ છે બીજી પણ કેટલીક દેવ દેવીઓની મૂતિઓ છે સાફના સમયે અહિંથી મન્સુરી અને કેદારનાથના પહાડો દેખાય છે, તેમજ ચદ્રશેખર મહાદેવના મદિરવાળો પર્વત પણ દેખાય છે જે અહિંથી એક માઇલ દૂર છે પાણી આકાશ ગગાનુ પીવાય છે અહિ બે ત્રણ દુકાનો અને બાo કાo ૮o વાળાની ધર્મશાળા છે તુગનાથનુ દ્રશ્ય મનોહર છે તુગનાથથી પાછા ફરતા જેને બદ્રીનારાયણ જવુ હોય તે ત્રણ માઇલ ઉતરાઇના રસ્તે ભુલકણચટી આવે છે આ રસ્તો પહેલા એટલો ખરાબ હતો કે, કોઇજ યાત્રી આ

રસ્તે આવતુ જતુ, પણ ત્રણ વરસ થયા એક શેઠ તરફથી, આશરે હજાર રૂા ને ખરચે તે માર્ગ થયા પછી, ઘણા યાત્રી તે રસ્તે આવે જાય છે ચોપતાથી ૧ માઇલ ઉપર **ભુલકણચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે ચોપતાચટીથી જમણા હાથ તરફની સડક અહિં આવે છે. તુંગનાથ જતા યાત્રીઓ પોતાનો સામાન કુલીઓ સાથે આ રસ્તે રવાના કરી પોતે તુંગનાથ જઈ ભુલકણચટી આવે છે જો વાહનવાળા સાથે અગાઉથી બંદોબસ્ત કર્યો હોય, તો તે તુંગનાથ સાથે આવે છે ચોપતાથી તુંગનાથ જતા બે કલાક, અને તુંગનાથથી ભુલકણચટી આવતા અઢોઢાક લાગે છે ભુલકણ ચટીમા પાચ ૭ દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૦ાા માઇલ ઉપર **ભીમગોડાચટી** આવે છે રસ્તો સાધારણ ઉતરાણનો છે અહિં પાચ ૭ દુકાનો અને પાણીનો નળ છે અહિંથી એક ફર્લાંગ ઉપર પહાડમા એક ગુફા છે ભીમસેને ત્યા તપ કર્યાનુ કહેવાય છે ચટીના પાસે એક નાળુ છે ન્હાવા ધોવાની સગવડ સારી છે અહિંથી ૧ માઇલ ઉપર **પાંગરવાસા** આવે છે રસ્તો સહેજ કંઇક ઉતરાણનો છે અહિં પાચ ૭ દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે **ઝેરી માખીઓ અને મચ્છરનું જોર** અહિં વધારે છે સામાન પણ મોંઘો મળે છે અહિંથી ૩ા માઇલ ઉપર **મંડળચટી** આવે છે રસ્તો કંઇક ઉતરાણનો ઘનઘોર જંગલમાં થઇને જાય છે સૂર્યના કિરણો કોઇ કોઇ જગ્યાએજ પ્રવેશ કરી શકે છે રસ્તામા ઝેરી માખીઓ કરડે છે, એટલે પગ ખુલ્લા ન રાખવા જોઇએ મંડળચટીમા પાચ ૭ દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે ઝેરી અને લીંબુનુ અથાણુ અહિં મળે છે ચટીની પાસેજ બાલુગંગા નદી વહે છે મંડળચટીથી રૂદ્રનાથ ચઢ' માઇલ થાય છે બાલુગંગાનો પુલ પાર કરી ઉત્તરમા રસ્તો જાય છે બે માઇલ ઉપર અનસુયાદેવીનુ મંદિર આવે છે ત્યા પુત્રની ઇચ્છાવાળી સ્ત્રીઓ ઘણી જાય છે અને સાભળવા પ્રમાણે ઇચ્છીત ફળ મેળવી પાછી ફરે છે કાર્તિક સુદી ૧૫ નો ત્યા મોટો મેળો ભરાય છે. રૂદ્રનાથનુ મંદિર અહિંથી ચાર માઇલ ઉપર છે રસ્તો સખ્ત ચઢાણનો તેમજ જંગલમા થઇને જાય છે રૂદ્રનાથની ઉચાઇ સમુદ્રની

અપાટીથી લગભગ ૧૪,૦૦૦ ફીટની છે. એટલે ચારે તરફ બરફ અને ઠંડીનુ જોર વધારે રહે છે. અહિથી કલ્પેશ્વર, ધાટચટી (પીપલ કોટી પાસે) અને ગોપેશ્વર જવાના રસ્તા છે રસ્તાની કઠીનતાને લઇને કોઇક સાધુ મહાત્માજ રૂદ્રનાથ જાય છે રૂદ્રનાથ પચકેદાર માહેના ચતુર્થ-કેદાર ગણાય છે મંડળ ચટીથી ૧૧ માઇલ ઉપર **વૈરાગણા ચટી** આવે છે. રસ્તો સીધો છે. મંડળ ચટીથી બાણ ગગાનો પુલપાર કરી આગળ ચાલતા ડાબા હાથ તરફના રસ્તે આ ચટી આવે છે, અહિં એક દુકાન અને ઝરણાનુ પાણી છે. અહિથી ૧ માઇલ ઉપર **ખોલ્ટી ચટી** આવે છે રસ્તો મહેજ ચઢાઇ વાળો છે અહિ ચાર પાચ દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે, અહિથી ૨ા માઇલ ઉપર **એદાણાચટી** આવે છે રસ્તો ૧ાા માઈલની સાધારણ ઉતરાઈ વાળો અને ોાા માઇલ સીધો છે અહિ ચાર પાંચ દુકાનો, અને ભીરી-ગગાનુ પાણી મળે છે. સામાન સારો મળતો નથી, પણ ન્હાવા ધોવાની સગવડ સારી છે અહિથી ૧ાાા માઇલ ઉપર **ગોપેશ્વરતીર્થ** આવે છે રસ્તો ૦ાા માઇલ ચઢાઈ, ૦ા માઇલ ઉતરાઈ અને ૧ માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિ ગોપેશ્વર મહાદેવનું મદિર અને પરશુરામની ફરસી, તથા એક મોટુ ત્રિશુળ છે, ફરસી જુના વખતની છે, અને તે અષ્ટધાતુની છે એમ કહેવાય છે. વૈત-રણી નદી અહિથી અડધો માઇલ દુર છે પીવાનુ પાણી એક ફર્લાગ દુરથી ઝરણાનુ લાવવામા આવે છે ગોપેશ્વર પચાસ સાઠ મકાનોનું ગામ છે. દુકાનો ૭ સાત છે ધર્મશાળા તથા સદાવ્રત અહિના રાવળશ્રી તરફથી છે રૂદ્રનાથ અહિથી બાર માઇલ થાય છે, અને તે જગ્યાનો વહીવટ અહિના રાવળશ્રી કરે છે અહિથી ૨ાા માઇલ ઉપર **ચમોલી** આવે છે રસ્તો ૨ા માઈલની મહેજ કઠણ ઉતરાઇનો અને ોા માઇલ સીધો છે ચમોલી અલકનદાને ડાબે કિનારે છે, જ્યારે ગોપેશ્વરથી આવતો રસ્તો અલકનદાને જમણે કિનારે આવે છે. ગામમા જવા માટે અલકનદા ઉપરનો ઝુલતો પુલ પાર કરવો પડે છે જેને બદ્રીનારાયણ સીધુ જવુ હોય તેને પુલ પાર કરી ચમોલીમાં જવાની જરૂર રહેતી નથી ચમોલીમા પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, કચેરી,

ડાકનગરનો, બે ત્રણ ધર્મશાળા, પોલીસચોકી, હોસ્પીટાલ, તથા સાત આઠ દુકાનો છે સામાન તમામ સસ્તો મળે છે બા૦ ડા૦ કં૦ વાળાની અહિં બે ધર્મશાળા અને સદાવ્રત છે પાણી ગંગાજીનું પીવાય છે, પણ ડોળુ આવે છે, એટલે ગાળી ઠારીને પીવુ નહિ તો અલકનંદાના પુલ પાર બદ્રીનારાયણ જવાને રસ્તે એ ફર્લાંગ ઉપર એક ઝરણ વહે છે, તેનુ લાવીને પીવુ બદ્રીનારાયણ જનાર યાત્રીઓ પોતાની પાસેનો વધારેનો સામાન અહિં કોઈ સારા વાણીઆને ત્યા, અથવા ધર્મશાળાના જમાદાર પાસે રાખીને જાય છે, કારણ કે બદ્રીનારાયણ જઈ પાછુ અહિંજ આવવુ પડે છે જેને બદ્રીનારાયણથી પાછા ફરી માન સરોવર, અને કૈલાસ જવુ હોય તેણે, વધારેનો સામાન અહિં ન છોડતા જોશી મઠ છોડવો જોઈએ ચમોલીથી જોશી મઠ ૨૮॥ બદ્રીનારાયણ ૪૭॥ હરદ્વાર ૧૩૫॥, અને કર્ણ પ્રયાગ ૧૯॥ માઈલ થાય છે હરદ્વારથી કર્ણ પ્રયાગ થઈને સીધા બદ્રીનાથ જતા યાત્રીઓ, કેદારનાથથી બદ્રીનાથ જતા યાત્રીઓને અહિં મળે છે અહિંથી ૧॥ માઈલ ઉપર મઠચટ્ટી આવે છે રસ્તો ॥ માઈલ ચઢાઈ, અને ૧ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ સાધારણ છે રસ્તો અલ-કનંદાને જમણે કિનારે આવે છે અહિં સાત આઠ દુકાનો પાણીનો નળ અને એક બગીચો છે બદ્રીનારાયણની યાત્રામા ત્રીજુ શાક અહિં મળે છે બગીચામા કેળ આંબા જાંબુડા, જામફળ, ગુલાબ ચંપો, મોગરો જુઈ, અને સંગ્રહના કેટલાક ઝાડો છે મઠચટ્ટીથી સીધે રસ્તે રમણી ચટ્ટી જવાય મઠ ચટ્ટી છે અહિંથી ૧॥ માઈલ ઉપર છીનકાચટ્ટી આવે છે, રસ્તો ૧ માઈલ ચઢાઈ, અને ॥ માઈલ ઉતરાઈનો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ બન્ને સહેજ કઠણ છે અહિં પાંચ છ છે અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ॥ માઈલ ઉપર હેલન-ચટ્ટી આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં દુકાન એક છ મકાનનુ વણી કરતા રસ્તાને દૂરથી જવુ પડે છે અહિંથી ॥ માઈલ ઉપર છે કાંઈ ચિન્તા નથી, અને અલકનંદાનો સંગમ છે, કે જેના મંદિર આશરે ૮ ની સાલમા સમેલી ઉર્ફે સાલાસાર ગામ જગ્યામા ... વહેરો બીનકુન લગાઈ ગયા હતા અને સાખા

રૂપીઆનું નુકશાન થઇ ગયું હતું. અત્યારનાં તે શહેરો નવાં વસેલ છે. ભોનલાચટીથી ૩ માઇલ ઉપર **શીયાચટી** આવે છે. રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઇ ફર્લાંગ બન્ને ફર્લાંગને કટકે આવે છે. અહિં આઠ દસ દુકાનો અને ઝરણાંનું પાણી છે. અહિંથી ૦।। માઇલ ઉપર **ધોબી ઘાટ ચટી** આવે છે. રસ્તો સીધો છે. અહિં બે ત્રણ દુકાનો, ઝરણાનું પાણી, અને કેટલાંક બીલીનાં ઝાડો છે. રૂદ્રનાથથી એક રસ્તો અહિં આવે છે. અહિંથી ૨।। માઇલ ઉપર **પીપલકોટી** આવે છે. રસ્તો ૧।। માઇલ ચઢાઇ, ૦।। માઇલ ઉતરાઇ, અને ૦ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે. રસ્તામાં અલકાનંદા ઉપરનો પુલ પાર કરવો પડે છે. ચટી બહુજ સારી છે, પણ પાણી એક ફર્લાંગ દૂરથી લાવવું પડે છે. ગરમી અને ઠંડી અહિં સમાન પડે છે. પાસે અડધા માઇલનું સપાટ મેદાન છે. ચારે તરફ પહાડનું દ્રશ્ય પણ બહુ સુંદર છે. દુકાનો દસ બાર અને પાણીનો નળ છે. પોષ્ટ, ડાકબંગલો, સદાવ્રત ફંડની ધર્મશાળા, તથા બા૦ કા૦ ક૦ વાળાનું સદાવ્રત, અને મહાદેવજીનું મંદિર છે. ચટીમાં દુકાનો અને મકાનો સુશોભીત છે. અહિંથી ૩।। માઇલ ઉપર **ગરૂડગંગાતીર્થ** આવે છે. રસ્તો ૦।। માઇલની સાધારણ ઉતરાઇનો અને ૩ માઇલ સીધો છે. અહિં ગરૂડ ગંગાને બન્ને કિનારે ચટી વહેંચાઇ ગયેલ છે. આવજાવને માટે લાકડાનો કાચો પુલ બાંધેલ છે. અહિંથી ગરૂડ ગંગા બે ફર્લાંગ ઉપર અલકનંદામાં મળી જાય છે, ગરૂડ ગંગાનું પાણી સ્વચ્છ અને મીઠું છે. ન્હાવા ધોવાની સગવડ પણ સરસ છે. અહિં બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા, અને સદાવ્રત તથા આઠ દસ દુકાનો છે. ગરૂડજી અને લક્ષ્મિનારાયણનાં બે મંદિરો પણ છે. અહિંથી ૨ માઇલ ઉપર **ટિંગણીચટી** આવે છે. રસ્તો ૧।। માઇલની સહેજ કઠણ ચઢાઇવાળો અને ૦।। માઇલ સીધો છે. અહિં બે ત્રણ દુકાનો તથા સ્વામી નર્મદાનંદજીની ધર્મશાળા છે. પાણી એક ફર્લાંગ દૂરથી ઝરણાનું લાવવામાં આવે છે. અહિંથી ૧ માઇલ ઉપર **પાતાલગંગા** આવે છે. રસ્તો ૧।। માઇલની સાધારણ ઉતરાઈ વાળો, અને ૦।। માઇલ સીધો છે.

અહિં પાંચ છ દુકાનો અને ગણેશજીનું મંદિર છે પાપી પાતાલગંગાનુ એક ફર્લાંગ દુરથી લાવવામા આવે છે બે ફર્લાંગ દુર પાતાલ ગંગા અલખનંદામા મળી જાય છે અહિંથી ૪ માઇલ ઉપર ગુલાબકોટી આવે છે રસ્તો ૧૧ માઇલ ચઢાઇ અને ૧ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ બન્ને સહેજ કઠણ છે અહિં બે ત્રણ દુકાનો ઝરણાનુ પાણી, અને એક ડાકબંગલો છે અહિંથી ૪॥ માઇલ ઉપર કુંભારચટી (હેલંગ) આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઈ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૦॥। માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ બન્ને ફર્લાંગને અંતરે આવે છે પણ કઠણ છે ચટી મોટી છે ધર્મશાળા તથા સદાવ્રત સા૦ કા૦ કે૦ વાળાનુ છે દુકાનો ચાર દશ અને પાણીનો નળ છે લુહાર અને મોચીના ત્રણ ચાર ઘરો છે ભાવ અને તોલ માટે અહિંના વેપારીઓથી સાવધાન રહેવાની જરૂર છે રાત્રે ચોરીનો ભય પણ રહે છે અહિંથી પશ્ચિમમા અડધા માઇલ દુર અલખનંદા ઉપરનો ઝૂલો પુલ પાર કરી કલ્પેશ્વર, તથા ધ્યાનબદ્રી જવાય છે રસ્તો ચઢાઇ ઉતરાઇનો જંગલમા થઇને જાય છે, એટલે બહુ થોડા યાત્રાળુજ ત્યા જાય છે ઉપરને રસ્તે ચાર માઇલ ઉપર ધ્યાનબદ્રી આવે છે આ બદ્રી પંચ બદ્રી માહેના પંચમ બદ્રી તરીકે ગણાય છે પાસે ઉરગમ ગામ છે પણ ખાના પીવાની ચીજો સાથે લઈ જવી પડે છે ધ્યાનબદ્રીથી આગળ બે માઇલ ઉપર કલ્પેશ્વર મહાદેવનુ મંદિર છે, જે પંચ કેદારમાહેના પંચમ કેદાર ગણાય છે રૂદ્રનાથથી કલ્પેશ્વર આવવાનો એક રસ્તો બહુજ ટુંકો છે, અને તે નવ માઇલનો છે પરંતુ પહાડ ઉપર થઇને ચઢાઇ ઉતરાઇ પાર કરી જંગલને રસ્તે આવવામા જોખમ છે કલ્પેશ્વરમા બા૦ કા૦ કે૦ વાળાની ધર્મશાળા છે એકાંત સેવન કરનારાઓ માટે આ સ્થાન ઉત્તમ છે પાસેના ગામોમાથી સાધુઓને ભીક્ષા મળી જાય છે કલ્પેશ્વરથી પાછુ કુંભારચટી આવવુ પડે છે કુંભારચટીથી ૪ માઇલ ઉપર ખનોટીચટી આવે છે રસ્તો ૧॥ માઇલ ચઢાઇ, ૦॥ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૦॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ કઠણ છે કુંભારચટીથી ચાલતા એક નાળા ઉપરનો પુલ પાર કરી અહિં પહોંચાય છે ચટીમા એક દુકાન તથા ઝરણાનુ

પાણી છે અહિથી અડધો માઇલ દૂર નીચાણમા **આદ્યબદ્રીનુ** મદિર છે ખાનોટી ચટીથી અહિ આવવાનો રસ્તો એક ફર્લાગ દૂરથી ફાટે છે આ બદ્રી પચ બદ્રી માહેનો ચતુર્થ બદ્રી ગણાય છે આદ્યબદ્રીથી પાછા ખનોટી ચટી આવવુ પડે છે ખનોટી ચટીથી ૧ માઇલ ઉપર **ઝરકુલા (ઝરકપુર)** આવે છે રસ્તો કઠણ ચઢાઇનો છે ચટી સારી છે, પણ પાણી એક ફર્લાગ દૂર ઝરણાનુ થોડુ થોડુ મળે છે દુકાનો ત્રણ ચાર છે અહિથી ૨ માઇલ ઉપર **સ્યુગંધારચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે ઝરકુલાથી ચાલતા અડધા માઇલ ઉપર એક શિલા ખુરશીના રૂપમા પડી છે, તે ઉપર બેસી પહાડોનુ અને ગગાજીનુ દ્રસ્ય એકી સાથે જોવાની મજા આવે છે, તેમ અહિ હવા પણ ઠડી આવે છે સ્યુગધારચટીમા બે દુકાનો, તથા ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૧ માઇલ ઉપર **જોશીમઠ** આવે છે રસ્તો સીધો છે બદ્રીનારાયણ જવાનો જે રસ્તો જોશી મઠ થઇ વિષ્ણુ પ્રયાગ ચાલ્યો જાય છે, તે રસ્તાથી જોશીમઠ બે ફર્લાગ એટલે ૦ા માઇલ દૂર છે. જોશીમઠમાં બાર તેર દુકાનો, પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટાલ, ડાકબગલો, પોલીસચોકી, તથા વસ્તીના દોઢસો બસો ઘરો અને નરસિહજી તથા વાસુદેવ ભગવાનના બે મદિરો છે અહિં બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા અને સદાવ્રત છે બીજા પણ એક ગૃહસ્થ તરફથી તૈયાર કરેલ ભોજન કેટલાક સાધુ ગરીબોને મળે છે બદ્રીનાથના પટ ઠડીના વખતમા, છ મહિના બધ રહે છે, ત્યારે બદ્રીનાથજીની પૂજા અહિ થાય છે બદ્રીનાથના રાવળજી તે વખતે જોશી મઠમા રહે છે જેના ઉપરથી ગામનુ નામ જોશીમઠ પડેલ છે, તે શ્રીમદ્ શકરાચાર્યનો જ્યોતિર્મઠ ગામથી દક્ષીણમા અડધો માઇલ દૂર છે, ત્યા જ્યોતિશ્વર મહાદેવ અને ભગવતી દેવીના મદિરો છે જોશીમઠથી જેને **ભવિષ્યબદ્રી** જવુ હોય, તેને નીતિને રસ્તે આઠ માઈલ જવુ પડે છે રસ્તામા છ માઈલ ઉપર તપોવન અને તપ્તકુડ આવે છે, ત્યાથી બે માઈલ ભવિષ્ય બદ્રી છે રસ્તો સાધારણ ચઢાઈ ઉતરાઈ વાળો છે આ બદ્રી પચબદ્રી માહેના તૃતિય બદ્રી ગણાય છે કોઇકોઇ યાત્રી દર્શન કરવા જાય છે ત્યાથી લતાનદા દેવીનુ મદિર બે માઈલ

દૂર છે, તે પણ દર્શન કરવા લાયક છે કૈલાસ તથા માનસરોવર જવા વાળાને તે રસ્તામા આવે છે, પણ જેને તે યાત્રાએ ન જવુ હોય, તેણે ત્યા જઈ પાછુ જોશી મઠ આવવુ પડે છે પુરાણોમા લખેલ છે, કે ઘોર કળીયુગ આવ્યે બદ્રીનારાયણના દર્શન અહિં (ભવિષ્યબદ્રી)થી થશે કારણ કે બદ્રીનારાયણની બાજુના બે પહાડો (નર અને નારાયણ નામના) મળી જતા, બદ્રીનારાયણ જવાનો રસ્તો રહેશે નહિ જોશીમઠથી ૨ માઇલ ઉપર વિષ્ણુ પ્રયાગ તીર્થ આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ઉતરાઈવાળો છે બીજો એક જુનો રસ્તો સવા માઈલનો છે પણ તે સખ્ત ઉતરાઈ અને પત્થરવાળો છે વિષ્ણુ પ્રયાગમા ધવલગંગા અને અલકનંદાનો સંગમ છે સંગમ સ્થળ ચટીથી બે ફર્લાંગ નિચાણમા છે, પણ ત્યા જવાને પગથીઆવાળો રસ્તો બનાવેલ છે સંગમ ઉપર પાણી ઘુમવાટા કરતુ બહુ જોરથી ઉછળે છે, એટલે સ્નાન કરતી વખતે સાવધાન રહેવાની જરૂર છે સંગમ સ્થાનથી ચટીમા જવાને ચડતે રસ્તે અને ચટીમા એક વિષ્ણુ મંદિર છે અહિં ત્રણ ચાર દુકાનો, અને ઇન્દોર સ્ટેટનુ સદાવ્રત છે ચટી નાની છે એથી બહુ થોડા માણસો જ અહિં રાત્રી રહે છે પીવાનુ પાણી ગગાજીનુ કામ આવે છે અહિંથી ૪ માઇલ ઉપર ઘાટચટી આવે છે રસ્તો ૧॥ માઇલ ચડાઇ, ૧॥ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧ માઇલ સીધો છે ચડાઈ ઉતરાઇ અડધા અડધા માઇલની ત્રણ વખત આવે છે અહિં પાંચ સાત દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે ગગાજી સોનકુલ નદી છે બા૦ કા૦ ક૦ વાળાનુ સદાવ્રત અને ધર્મશાળા પણ છે અહિંથી ૮ માઇલ ઉપર પાંડુકેશ્વર તીર્થ આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચડાઈ વાળો અને ૧ માઇલ સીધો છે ચડાઇ પણ સમે ફર્લાંગની ચાર વખત આવે છે અહિં શ્રીયોગબદ્રીનુ મંદિર છે જે પંચબદ્રી માહેના દ્વિતીય બદ્રી ગણાય છે આ મંદિરની ડાબી તરફ એક વાસુદેવ ભગવાનનુ મંદિર છે, તેમા વાસુદેવ ભગવાનની ત્રાંબાની મોટી મૂર્તિ છે અહિં પાંડવના વખતની એક ત્રાંબાની પાટી છે, જેના ઉપરના અક્ષરો યુરોપમા પણ કોઇ ન વાંચી શક્યુ, એટલે પાછી લાવી ત્યા રાખી છે, તેમ ત્યાના પુજારી કહે છે યાત્રાળુએ

તે પાટી જોવા જેવી છે પાડુકેશ્વરમા સાત આઠ દુકાનો, બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા, અને સદાવ્રત છે બદ્રીનાથ જતા યાત્રીઓ-માના જે માગે તેને, સાત દિવસને માટે પટુ, અથવા કમળ તેમના તરફથી અહિ વગર ભાડે, ઉધાર મળે છે પાસેના પહાડ ઉપર પાડુ-રાજાની ખેલેલ ચોપાટના નિશાન છે, તેમ કહેવાય છે ચટીની પાસે એક ફર્લાંગ ઉપર શેષધારા નામની જગ્યા છે પાડુકેશ્વરની વસ્તીના પચાસ સાઠ મકાનો પણ ચટીમા છે પીવાને માટે પાણી ઝરણાનુ, અને ગગાજીનુ બેઉ વપરાય છે **અહિંથી ડંડી પડવી શરૂ થાય** છે પાડુકેશ્વરથી ૧॥ માઇલ ઉપર **ગણેશચટી** આવે છે રસ્તો ૦॥ માઇલ ચઢાઇ, ૦॥ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૦॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ, એક એક ફર્લાંગની ચાર વખત આવે છે અહિ એક દુકાન, ગણેશજીનુ મદિર, અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૧ માઇલ ઉપર **લામબગડચટી** આવે છે રસ્તો ૦॥ માઇલ ચઢાઇ નો અને ૦॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ બસે ફર્લાંગની સાધારણ આવે છે અહિ પાચ ૭ દુકાનો, બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા, અને સદાવ્રત, તથા ઝરણાનુ પાણી છે સામાન મોઘો મળે છે ગગાજી પાસેજ છે, અહિથી ૩॥ માઇલ ઉપર **હનુમાનચટી** આવે છે રસ્તો એક માઇલ ચઢાઇ, ૧ મા૦ ઉતરાઈ અને ૧॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઈ બસે ફર્લાંગની ચાર વખત આવે છે પણ રસ્તો પત્થર વાળો છે અહિ ધૃતગગા, અને અલકનદાનો સગમ છે, ઝરણાનુ પાણી ચટીથી ઉત્તરમા એક ફર્લાંગ ઉપર મળે છે હનુમાન ચટીમા હનુમાન જીનુ મદિર, પાચ ૭ દુકાનો બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા, અને સદાવ્રત, તથા વૈખાનસ તીર્થ છે કે જ્યા મરૂગણે કરેલ યજ્ઞની રાખનો ટીમો, હજુ પણ પહાડ જેવો પડ્યો છે, અને જેમાથી જવના બળેલા દાણા તથા કોયના નીકળે છે પાડવોએ કરેલ રાજ-સુય યજ્ઞ વખતે, સુવર્ણ લેવા માટે ભીમસેન અહિ આવેલ, અને ચોકી કરતા હનુમાનજીનુ પુછડુ તેનાથી નહી ઉપડેલ, તે આ જગ્યા કહેવાય છે અહિથી ૫ માઇલ ઉપર **શ્રીબદ્રીનારાયણતીર્થ** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૦॥॥ માઇલ ઉતરાઈ, અને

૧ માઇલ સીધો છે વચમા ફક્ત અડધા માઇલનો રસ્તો કાચો છે. કે જે, થોડા ઘણા વરસાદમા પણ ખરાબ થઇ જાય છે બાકી ઠીક છે. ચઢાઈ સાધારણ છે, પણ ઉંચાઇને લીધે પાતળી હવા થઇ જવાને કારણે શ્વાસ લેતા છોડતા તકલીફ પડે છે જોકે તે કેદારનાથ જેટલી તો નહીજ! હનુમાન ચટીથી ચાલતા રસ્તામા, બે વખત અલકનંદા ઉપરના પાકા પુલ પાર કરવા પડે છે અહી માઇલ ઉપર કાંચન ગંગા નામનુ નાળુ આવે છે પાંડવોની સાથે દ્રૌપદી હિમાલયમા જતી વખતે મુર્છા આવવાથી ત્યા પડી ગયાનુ કહેવાય છે આ નાળાની સામે એક બરફનુ પોડુ ૫૦૦ ફીટ પહોળુ અને ૧૦૦૦ ફીટ લાંબુ પડેલુ છે તેની નીચેથી અલકનંદા વહી જાય છે, અને ઉપરથી ગાયો તથા ઘેટા બકરા એક કાંઠેથી બીજે કાંઠે જા, આવ કરે છે આ પોડુ બે ચાર ફીટ નહિ, પણ દસ પંદર ફીટના દળવાળુ હોય છે એટલે ઉપર ચાલવામા તે પુલનુ કામ આપે છે આવુજ પોડુ બદ્રીનારાયણ મા દાખલ થતા ઋષીગંગા ઉપર આવે છે, અને ગંગોત્રીથી ગૌમુખ જતા આવે છે કાંચન ગંગાથી દોઢ માઇલ આગળ ચાલતા સપાટ મેદાન આવે છે ત્યા ગણેશજીનીમૂર્તિ છે આ જગ્યાને દેવ **દેખીની** પણ કહે છે, કારણકે પહેલ વહેલા બદ્રીનાથજીનુ મંદિર અહિથી દેખાય છે દેવ દેખનીથી આગળ ચાલી, અલકનંદા ઉપરનો લાકડાનો પુલ પાર કર્યા પછી, ઋષી ગંગા ઉપરનો બરફનો પુલ પાર કરતા, બદ્રીશપુરીમા દાખલ થવાય છે તમામ યાત્રાળુઓ હર્ષની સાથે “ બોલો શ્રીબદ્રીવિશાળલાલકીજય ” ના જય ઘોષ કરતા આગળ વધે છે બદ્રીશપુરીમા ઘણી ધર્મશાળાઓ, સદાવ્રતો, અને ઔષધાલયો તેમજ પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાકબંગલો, પોલીસ ચોકી તથા હોસ્પીટલ છે બા૦ કા૦ ક૦ વાળાનુ સદાવ્રત, ઔષધાલય અને ધર્મશાળા, તથા ઇન્દોર સ્ટેટનુ સદાવ્રત છે તે ઉપરાંત હમેશા આવતા ગૃહસ્થ યાત્રાળુઓ, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સાધુ ગરીબોને અન્ન આપે છે

શ્રી બદ્રીનારાયણનુ મંદિર લગભગ ૩૦ ફીટ ઉંચુ ૪૦ ફીટ લાંબુ અને ૧૨ ફીટ પહોળુ છે મંદિરના ત્રણ ખંડ છે નીચે

ખડ ઉપર બગલાના આકારનો ચાર ખુણાનાળો ઘુમટ છે તેની ઉપરની છત, સોનાના પત્રાથી મઢેલ છે તે ઉપર સોનાનો કળશ છે મદિરના દરવાજા ચાદીના પતરાથી મઢેલા છે આ ખડમા બદ્રીવિશાળની દ્વિભુજી મૂર્તિ, લગભગ સવા ફુટ ઉચી કાળા પાષાણની છે અને તે ધ્યાન મગ્ન પદ્માસને હાથમા હાથ રાખી સોનાના સિંહાસન ઉપર વિરાજમાન છે ઉપરમા સોનાનુ મોટુ છત્ર છે શૃગાર વખતે હીરાજડીત સોનાનો મુગટ માથે ધરાવવામા આવે છે પુષ્પ અને અલકાર એટલા ચડે છે, કે મુખારવિંદ સિવાય આખુ અગ ઢકાઇ જાય છે શ્રીબદ્રીવિશાળની ડાબી બાજુ નર, નારાયણ અને નારદ તથા જમણી બાજુ કુબેર, અને ઉદ્ધવની મૂર્તિઓ છે લક્ષ્મીજીનુ મદિર જુદુ છે, પણ તે પાસેજ છે પ્રદક્ષિણામા આ મદિર ડાબા હાથ ઉપર દક્ષિણમા રહે છે ઉત્તરમા ઘટાકર્ણ, અને પૂર્વમા હનુમાનજી, ગણેશજી, તથા ગરૂડજીની મૂર્તિયો છે અગ્ની ખુણામા ભોગ મડી છે તેમા બદ્રીનાથજી માટે હમેશા ચોખા અને દાળનો ભોગ તૈયાર થાય છે સવારે મગજના લાડુ અને મીસરી, તથા સાજે ચોખા દાળનો ભોગ ધરાય છે જગન્નાથજીની જેમ અહિ પણ બદ્રીનાથજીનો પ્રસાદ આભડ છેટ વિના તમામ ખાય છે એટલુજ નહિ પણ સુકવીને તે પ્રસાદના રૂપમા સાથે લઈ જાય છે બદ્રીનારાયણ આવતા દરેક યાત્રાળુ પહેલે દિવસે બદ્રીનારાયણનો પ્રસાદ અને બાકીના દિવસોમા બજારમાથી પુરી શાક લાવી અથવા રસોઈ કરીને જમે છે બદ્રીનારાયણનુ મદિર સવારના સાતથી અગીઆર અને સાજના ત્રણથી આઠ વાગ્યા સુધી ખુલ્લુ રહે છે સ્નાન કરવાની જગ્યાઓમા ઋષી ગગા, તોતકુંડ વિષ્ણુકુડ, નારદકુડ સૂર્યકુડ અને અલકનદા તથા કૂર્મધારાનુ મહાત્મ્ય વધારે છે બ્રહ્મકપાળીમા શ્રાદ્ધ કરવાથી, ફરીને બીજે શ્રાદ્ધ કરવાનુ મટી જાય છે

બદ્રીશપુરીની ઉચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૦૫૦૦ ફીટની છે તેની પાસેના પર્વત શિખરની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૨૩,૨૧૦ ફીટની છે કેદારનાથ જેટલી સખ્ત ઠડી અહિ પડતી નથી, છતાં દિવસે પણ ઓઢવાની જરૂર પડે છે આટલી ઠડીમા પણ સ્નાન

કરવાની અહિં બહુ મજા આવે છે, કારણકે તપ્ત કુંડના ગરમ જળમા સ્નાન કરવાથી, ટાઢનુ નામ નિશાન રહેતુ નથી પુરીની ફરતુ એક માઇલનુ સપાટ મેદાન છે શ્રાવણ ભાદરવામા આ મેદાન ની અંદર રંગ બેરંગી પુષ્પોના છોડ ખીલી ભૂમિને રંગીન ગલીચા જેવી બનાવી મુકે છે ઝરણા પણ તે વખતે થાય છે, અને તિબેટનો રસ્તો, પણ તે અરસામા જ ખુલતા, સ્વર્ગારોહણ અને સત્યપથ જવાય છે આ રસ્તો માણાગામ પાસે થઇને જાય છે બદ્રીનારાયણથી સત્યપંથ અને સ્વર્ગારોહણ ૧૨ માઇલ થાય છે રસ્તામા સ્વામ કુંડ, મદસધારા, ચક્રતીર્થ આદિ સ્થાનો આવે છે સત્યપથ મા એક ત્રિકોણાકાર સરોવર છે તેના ત્રણ ખુણા બ્રહ્મ વિષ્ણુ મહેશ્વરના નામથી ઓળખાય છે આ સરોવરમા સ્નાન કરવાનુ મહાત્મ્ય ઘણુ હોઇ ઋષિપુર્ણીમા (શ્રાવણ સુદી ૧૫) ને દિવસે, બદ્રીનારાયણથી કેટલાક યાત્રાળુઓ ઉપવિત બદલવા ત્યા જાય છે આ સરોવરની પાસે પર્વત ઉપર બરફની અંદર પગથીઆ જેવામાં આવે છે તેને સ્વર્ગારોહણ અથવા સ્વર્ગની સીડી કહે છે તે ઉપર ચડી પાડવો સ્વર્ગમા જવાનુ કહેવાય છે માણાગામ બદ્રીશ પુરીથી ૧॥ માઇલ થાય છે તેની પાસે અડધા માઇલ ઉપર માતા મુર્તિનુ મંદિર છે, તેમા શ્રી બદ્રીનારાયણની માતા મુર્તિ દેવીની પ્રતિમા છે, વામનદ્વાદશી (ભાદરવા સુદી ૧૨) ને દિવસે બદ્રીનારાયણની ભોગ મુર્તિ (આ મુર્તિ ચાંદીની ચતુર્ભુજ છે, અને તે હમેશાં ગરુડજીની બાજી પાસે રહે છે) તેમ જ માતાજી પાસે પાલખીમાં બેસી ગાજતે વાજતે લઇ જવામા આવે છે માણાગામ તીર્થસ્થાન બહુ સુંદર છે, ત્યા ભીમસેને સરસ્વતીને આરપાર પુલ બાંધ્યો કહેવાય છે તેની નજીક અલકનંદા અને સરસ્વતીનો સંગમ છે, તેમજ [illegible] પ્રવાસ કરેલામાં આવે છે અહિંથી [illegible] ઉપરનો [illegible] સાથે [illegible] જ્યાં [illegible] આવે છે

વસુધારા જવાનો રસ્તો માણાગામથી શરૂ થાય છે બદ્રીનારાયણથી વસુધારા ચાર માઇલ દૂર છે ત્યાં [illegible] ઉપરથી [illegible] જળધારા [illegible] અહિં સ્નાન કરવાનુ મહાત્મ્ય

હોય, કેટલાક યાત્રાળુઓ જાય છે રસ્તો સહેજ, ચઢાઇનો છે, તેમજ અડધો માઇલ લગભગ બરફમા ચાલવુ પડે છે

બદ્રીશપુરીમા ત્રીશ ચાળીશ પડયાઓના મકાનો, અને પચીશ ત્રીશ દુકાનો છે. સામાન તમામ મળે છે તેમા લાકડા, દુધ અને કાપડ મોઘુ મળે છે બાકી બટાટા, પુરી, મીઠાઇ, ચોખા, દાળ, લોટ, ઘી, અથાણુ, પાપડ, ખાંડ, વિગેરે સસ્તુ છે ભોજપત્ર, અને દેવતાઓની છબીઓ અહિં ઘણી મળે છે શિલાજીત વેચવાવાળા પણ બહુ છે, પરતુ તેની પરીક્ષા વિશ્વાસ સિવાય બીજી નથી, કારણકે અસલી જેવીજ પરીક્ષા નકલી શિલાજીતથી પણ થઇ શકે છે, સિવાય ઓછો વધતો શુદ્ધ કર્યાનુ કાંઈ પ્રમાણ નથી, એટલે જેને લેવો હોય તે વિશ્વાસ પડતો હોય ત્યાથી લે તેમાજ લાભ છે યાત્રીઓ અહિં ઓછામાઓછુ ત્રણ રાત્રિ રહે છે રસોઇ કરવી હોય તેને વાસણો, ધર્મશાળામાથી તેમજ દુકાનદાર અથવા પડયાઓ પાસેથી મળી જાય છે, પરતુ એક માણસની રસોઇ બનાવતા, એકઆનાના લાકડા કમતિમા કમતિ જોઇએ છીએ. જ્યારે પુરી દસ કે બાર આના શેર બગાળી વજન (૮૦ તોલાનો શેર) થી મળે છે કેદારનાથથી બદ્રીનાથ કુલ ૧૦૦ાાા માઇલ થાય છે તેમા ૩૪ માઇલ ચઢાઇ, ૩૭ાાા માઈલ ઉતરાઈ, અને ૨૯ માઈલ સીધો રસ્તો આવે છે

"**નોટ**" લગભગ પાચ વરસથી બદ્રીનારાયણના યાત્રાળુની સખ્યા દર વર્ષે વધતી જાય છે (બદ્રીનારાયણ આવતા યાત્રાળુઓની સખ્યા નોધવાવાળો માણસ અનસ્નદાના પુન પામેજ રહે છે) જે યાત્રાને માટે હજારો માણસો ઉત્સુક છે, પણ વિકટ રસ્તાના ભ્રમમા તેનો લાભ લઇ શકતા નથી તે યાત્રા આજે દસ વરસના બાળકો, એશી વરસ ના વૃદ્ધો, પગે લગડા અને આખે આધળા માણસો કરી રહ્યા છે, તે જોઈ જન સમાજનો ભ્રમ દૂર કરવા આ પુસ્તક લખાયુ હોય, તો ઈશ્વર મા ી મનોકામના પૂર્ણ કરે તેમ ઇચ્છુ છુ "**બોલો શ્રીબદ્રી વિશાળ લાલ કી જય**"

લીસ્ટ નં. ૩.

શ્રીબદ્રીનારાયણથી હરદ્વાર ૧૮૪ માઈલ.

(કર્ણપ્રયાગ અને રૂદ્રપ્રયાગ થઈને)

બદ્રીનારાયણથી ૪૭॥ માઈલ ઉપર **ચમોલી** આવે છે. રસ્તો ૧૦॥ માઈલ ચઢાઈ, ૧૭॥ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૧૭॥ માઈલ સીધો છે, જેનું વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૨ મા આપેલ છે ચમોલીથી ૧॥ માઈલ ઉપર **કુબેરચટી** આવે છે રસ્તો ૦॥ માઈલ ચઢાઈ, ૦॥ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૦॥॥ માઈલ સીધો છે ચમોલીથી અલકનંદાને ડાબે કિનારે ચાલવું પડે છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સાધારણ છે દુકાનો ત્રણચાર છે પાણી કુબેર નદીનું પીવામાં આવે છે ચટીની પાસે થોડું સપાટ મેદાન પણ છે અહિંથી ૧॥ માઈલ ઉપર **મૈઠાણાચટી** આવે છે રસ્તો સીધો અને સારો છે અહિં ૭ સાત દુકાનો અને પાણીનો નળ છે ચાહ દુધ તૈયાર મળે છે લીલું શાક પણ કોઈ વખત મળી જાય છે અહિંથી ૩॥ માઈલ ઉપર **નંદપ્રયાગ** આવે છે રસ્તો ૦॥ માઈલ ચઢાઈ, ૦॥ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૨॥ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સાધારણ છે અહિં નંદાકિનિ અને અલકનંદાનો સંગમ છે સંગમસ્થાન ચટીથી અડધો માઈલ દૂર છે નંદપ્રયાગમાં આશરે દસ દુકાનો તથા પંડ્યાઓના પચીસ ત્રીસ પાકા મકાનો છે સામાન અહિં સસ્તો મળે છે ગોપાળજીનું મંદિર અને સદાવ્રત પણ છે અહિંથી ૩॥ માઈલ ઉપર **સોનલાચટી** આવે છે રસ્તો ૦॥ માઈલ ચઢાઈ, ૦॥ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૨॥ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સાધારણ છે અહિં ચાર પાંચ દુકાનો, ડાક બંગલો અને ઝરણાનું પાણી છે અહિંથી ૩ માઈલ ઉપર **લંગાસુચટી** આવે છે રસ્તો ૦॥ માઈલ ચઢાઈ ૦॥ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૨ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સાધારણ છે ચટીની પાસે ખેતીવાડી અડધા માઈલનું મેદાન છે, અલકનંદા પાસેજ વહે છે દુકાનો ૭ સાત અને

પાણીનો નળ છે અહિંથી ૪ માઈલ ઉપર **જયકંડીચટી** આવ છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૨ માઈલ ઉપર **બીજોરાચટી** આવે છે રસ્તો લગભગ સીધો છે અહિ બે કાચી દુકાનો તથા ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૨॥ માઇલ ઉપર **કર્ણપ્રયાગ** આવે છે રસ્તો ૦॥। માઇલ ચઢાઈ, ૦॥। માઈલ ઉતરાઇ, અને ૦॥। માઈલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઈ સહેજ કઠણ છે અહિ આઠ દશ દુકાનો, પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાકબંગલો, હોસ્પીટલ અને પોલીસ ચોકી છે કર્ણગંગા અને અલકનંદાનો સંગમ એક માઇલ ઉપર છે સંગમ સ્થળની નજીક ઉમાદેવીનુ મંદિર છે કર્ણપ્રયાગમા કેટલાક શિવ મંદિરો, બા૦ કા૦ કં૦ વાળાનુ સદાવ્રત અને ધર્મશાળા તથા પાણીની પરબ છે સામાન અહિ સસ્તો મળે છે પાણીનો નળ છે, પણ તેમા પાણી કોઈ કોઇ વખત આવે છે, એટલે પીવાનુ પાણી બે ફર્લાંગ દૂર પીંડાર ગંગા (કર્ણ ગંગા) માથી લાવવુ પડે છે રામનગર જવાવાળા પિંડારગંગાને ડાબે કિનારે ચાલી મૈનચોરી પહોચે છે, જે અહિથી ૨૯ માઇલ થાય છે હરદ્વાર જનાર અલકનંદાને ડાબે કિનારે ચાલી રૂદ્રપ્રયાગ પહોચે છે જે અહિથી ૨૦ માઇલ થાય છે, અને તેનો રસ્તો નીચે મુજબ છે કર્ણપ્રયાગથી ૩॥। માઇલ ઉપર **ચટવાપીંપળ** આવે છે, રસ્તો ૦॥। માઈલ ચઢાઇ, ૦॥। માઈલ ઉતરાઇ અને ૨॥। માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સહેજ કઠણ છે અહિ સાત આઠ દુકાનો પોષ્ટ ઓફીસ પાણીનો નળ, અને પીપળાના વૃક્ષોની સુંદર છાયા તથા મહાદેવજીનુ મંદિર છે અહિથી ૪ માઇલ ઉપર ગૌચરચટી આવેછે રસ્તો સીધો અને સરસ છે અહિ આ એક, ૧ માઇલનુ અને બીજુ ૦॥। માઇલનુ એમ બે સપાટ મેદાનો છે, પહેલુ ગાયો ને ચરવાના માટે છે જ્યારે બીજામા ખેતી થાય છે પહાડોમા આવા સપાટ મેદાનો ખરેખર અજાયબી ઉપજાવે છે ચટીમા એક દુકાન, નિશાળ, અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૪ માઇલ ઉપર **કમેડાચટી** આવે છે રસ્તો ૦॥। માઇલ ચઢાઇ, ૦॥। માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઈ સાધારણ છે અહિ બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી

૩માઇલ ઉપર **નગરાસુચટી** આવે છે રસ્તો ૧ાામાઇલ ચઢાઇ અને ૧ા માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિ એક દુકાન, કુલીએજન્સી ફોરેસ્ટબંગલો, અને સડક નીચે ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૧ાામાઇલ ઉપર **શિવાનદીચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ દુકાનો પાચ છ છે સામાન સસ્તો મળે છે લક્ષ્મિનારાયણનુ મંદિર સારૂ છે પાણી ઝરણાનુ બેફર્લાંગ દુરથી લાવવુ પડે છે ગંગાજી પણ ફર્લાંગ દુર છે પણ એક નાળુ ચટીની પાસેજ વહે છે અહિથી ૭ાામાઇલ ઉપર **રૂદ્રપ્રયાગ** આવે છે રસ્તો ૧ાામાઇલ ચઢાઇ ૧ાામાઇલ ઉતરાઈ અને ૪ાામાઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઈ સાધારણ છે, અને તેપણ અડધા અડધા માઇલને કટકે નણ વખત આવે છે રસ્તો અલકનંદાને ડાબે કિનારે ચાલી પુનાડ ચટીમા પહોચે છે પુનાડ અને રૂદ્રપ્રયાગ એકજ ચટી છે વધારે વર્ણન માટે લીસ્ટ નબર, ૧ જુઓ રૂદ્રપ્રયાગથી ૧૮ાામાઇલ ઉપર **શ્રીનગર** આવે છે રસ્તો ૪ાામાઇલ ચઢાઇ, ૩ાા માઇલ ઉતરાઈ, અને ૧૦ાા માઇલ સીધો છે શ્રીનગરથી ૧૮ાામાઇલ ઉપર **દેવપ્રયાગ** આવે છે રસ્તો ૧ામાઇલ ચઢાઇ, ૧ા માઇલ ઉતરાઇ અને ૧૬માઇલ સીધો છે દેવપ્રયાગથી ૪૪ાામાઇલ ઉપર **ઋષીકેશ** આવે છે રસ્તો ૯ાામાઇલ ચઢાઇ, ૧૦માઇલ ઉતરાઇ, અને ૨૪ાામાઇલ સીધો છે ઋષીકેશથી ૧૫ માઇલ ઉપર **હરદ્વાર** આવે છે રસ્તો સીધો છે રૂદ્રપ્રયાગથી હરદ્વાર સુધીનુ વર્ણન લીસ્ટ નબર, ૧ મા આવેલ છે, એટલે અહિ ફરીથી આપ્યુ નથી બદ્રીનારાયણથી હરદ્વાર કુલ ૧૮૪માઇલ થાય તેમા ૩૪ાામાઇલ ચઢાઇ, ૩૮ાા માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧૦૮ાા માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે

નોટ—૧ જેઓનાગ્રુ કેદારનાથ ન જતા હરદ્વારથી સીધા બદ્રીનારાયણ જવા ઇચ્છે,તે ઉપરના રસ્તે જઇ શકે છે

૨ માઇલના નબર વાળા પથરો હરદ્વારથી બદ્રીનારાયણ સુધી નાખેલ છે

લીસ્ટ નં. ૪.

શ્રી બદ્રીનારાયણથી રામનગર ૧૬૬ માઇલ.
(ચમોલી, કર્ણપ્રયાગ અને મૈલચોરી થઇને)

બદ્રીનારાયણ થી ૪૭ાા માઇલ ઉપર **ચમોલી** આવે છે. જેનુ વર્ણન લીસ્ટ નબર, ૨ મા છે ચમોલીથી ૧૯ાા માઇલ ઉપર **કર્ણપ્રયાગ** આવેછે રસ્તો૨ાા માઇલ ચઢાઇ, ૨ાા માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧૪ા માઇલ સીધો છે, જેનુ વર્ણન લીસ્ટ નબર ૩ મા આપેલ છે. કર્ણપ્રયાગથી ૩ાા માઇલ ઉપર **સેમલીચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે કર્ણપ્રયાગથી પિડાર ગગાને ડાબે કિનારે ચાલવુ પડે છે અહિ સાત આઠ દુકાનો, મદાવ્રત ક ડની ધર્મશાળા, અને ચડી દેવીનુ મદીર છે પાણી પિડારગગાનુ પીવાય છે અહિથી ૨ા માઇલ ઉપર **સીરોલીચટી** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલની સાધારણ ચઢાઇ વાળો અને ૧ા માઇલ સીધો છે અહિ દુકાનો બે ત્રણ કાચા છાપરાની અને પાણી ઝરણાનુ છે અહિથી ૧ા માઇલ ઉપર **ભટોચટી** આવે છે રસ્તો સાધારણ ચઢાઈ વાળો છે અહિ બે ત્રણ કાચી દુકાનો, અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ત્રણ માઇલ ઉપર, આદબદ્રીપુર ગઢી નામનો જુનો કિલ્લો છે કેટલીક વખત પહેલા ગઢવાળની રાજ્યધાની ત્યા હતી ભટોલી ચટીથી ૨ માઇલ ઉપર **ઉજવલપુર** આવે છે રસ્તો સાધારણ ચઢાઈ વાળો છે અહિ એક બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે, અહિથી ૨ા માઇલ ઉપર **આદબદ્રીચટી** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલની સહેજ કઠણ ચઢાઈ વાળો, અને ૧ા માઇલ સીધોછે અહિ પોષ્ટ ઓફીસ, આઠદસ દુકાનો, મદાવ્રતકુડની ધર્મશાળા, તથા પાણીનો ઝરો છે સિવાય આદબદ્રીનુ તથા બીજા કેટલાક નાના મદિરો છે (આબદ્રીને કોઇ કોઇ છઠાબદ્રી તરીકે માને છે) આદબદ્રીથી ૧ માઇલ ઉપર **રવીપુર** આવે છે. અહિ બે દુકાનો એક ઝરણ, અને એક બગીચો છે અહિથી ૨ા માઇલ ઉપર **ખેતી**

ચટી આવે છે રસ્તો ૧।। માઈલની સાધારણ ચઢાઈ વાળો, અને ૧ માઈલ સીધો છે અહિ બે ત્રણ કાચી દુકાનો, અને ઝરણાનું પાણી છે અહિથી ૨ માઈલ ઉપર **જંગલચટી** (**જોંકાપાની**) આવે છે રસ્તો સાધારણ ચઢાઇ વાળો છે અહિ કાચા છાપરાની બે ત્રણ દુકાનો, એક ડાક બંગલો, અને ઝરણાનું પાણી છે અહિથી ૧।। માઈલ ઉપર **ગાંઠાબાજારચટી** આવે છે રસ્તો ૦।। માઈલ ચઢાઈ અને ૧ માઇલ ઉતરાઈનો છે ચઢાઇ ઉતરાઈ સાધારણ છે અહિ બે દુકાનો તથા ઝરણાનું પાણી છે ગાંઠાબાજારથી ૧ માઇલ ઉપર **કાલીમાટીચટી** આવે છે રસ્તો સાધારણ ઉતરાઇ વાળો છે અહિ બે ત્રણ કાચી દુકાનો અને નાળાનું પાણી છે અહિથી ૦।।। માઇલ ઉપર **રમીયાસ્વાડચટી** આવે છે રસ્તો સાધારણ ઉતરાઇનો છે અહિ બે દુકાનો અને ઝરણાનું પાણી છે અહિથી ૧।।। માઇલ ઉપર **સ્વાડગધેરા** આવે છે રસ્તો સાધારણ ઉતરાઈ વાળો છે અહિ ચાર પાંચ દુકાનો અને ઝરણાનું પાણી છે અહિથી ૧।। માઇલ ઉપર **ધુનારઘાટ** આવે છે રસ્તો ૦।।। માઈલની સાધારણ ઉતરાઇ વાળો, અને ૦।। માઇલ સીધો છે અહિ પોષ્ટ, હોસ્પીટાલ, પોની સચોરી, ધર્મશાળા આરંભ દુકાનો અને ઝરણાનું પાણી છે ડાક બંગલો અડધો માઇલ દૂર છે રામગંગા નદી આમાં વહે છે અહિથી ૧।। માઇલ ઉપર **દાડમડાલી** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં એક દુકાન, નાળાનું પાણી અને નાનું ગામ છે અહિથી ૦। માઇલ ઉપર મુસલમાનોની વસ્તી વાળું **મેરછગામ** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ બે દુકાનો અને નાળાનું પાણી છે અહિથી ૧ માઇલ ઉપર **મેવસ્વાડચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન તથા નાળાનું પાણી છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર **મેવચોની** આવે છે રસ્તોસીધો છે અહિ સાત આઠ દુકાનો અને ઝરણાનું પાણી છે દરદાર ઋષિકેશ, દેહેરાદુનથી સીધેન કુલીઓ અહિ સુધી આવે છે અહિથી કમાઉ પ્રાંતની હદ શરૂ થતી હોઇ નવા કુલીઓ કરવા પડે છે મેસચોરીથી રામનગર ૬૯।। માઇલ થાય છે, તેમાં ૨૯ માઇલ ઉપર થીકોટ આવે છે, ત્યાંથી બગદ ગાડીઓ મળી જાય છે.

શ્રીકોટ સુધીનો દર કુલીના (બગાળી ૧ મણ ઉપર) ૩ થી ૪, કડીના ૬ થી ૮, ઝપાનના ૧૨ થી ૧૫, અને ડાંડીના ૧૫ થી ૨૦ રૂપીઆ લાગે છે મૈલચોરીથી રામનગર સુધીનો દર કુલીના ૬ થી ૮, કડીના ૧૫ થી ૨૦, ઝપાનના ૩૦ થી ૪૦ અને ડાંડીના ૩૫થી ૪૫ રૂપીઆ પડે છે. રાણીખેત, નૈનીતાલ, આલ્મોડા કે કાઠગોદામ જવાવાળા અહિંથી આઠ માઇલ ઉપર ગણાઇથી જુદા પડે છે. મૈલચોરીથી આલ્મોડા ૪૩॥, રાણીખેત ૩૧॥, નૈનીતાલ (રાણીખેત થઇને) ૫૭॥, અને કાઠગોદામ (રાણીખેત તથા નૈનીતાલ થઇને) ૭૦॥ માઇલ થાય છે. જોકે આરસ્તો મગવડતા વાળો છે, પરતુ બદ્રીનારાયણના યાત્રીથી લશ્કરી છાવણીમા કોઇ ચેપીરોગ ફેલાવા ન પામે તેટલા ખાતર કાઇપણ ખાસ કારણ બતાવ્યા વિના, તે રસ્તે જવાદેતા નથી એટલે માણસો રામનગર તરફ જાય છે કદાચ કોઇને કારણસર તે રસ્તે જવુ હોયતો રાણીખેત સુધી કુલી વાહન કરવાની જરૂર પડે છે રાણીખેતથી કાઠગોદામ સુધી મોટર લોરી મળે છે મૈલચોરીથી રાણીખેત સુધીનો દર કુલીના ૪ થી ૫, કડીના ૮ થી ૧૦ અને ઝપાન તથા ડાંડીના ૧૫ થી ૩૦ રૂપીઆ બેસે છે મૈલચોરીથી ૧ માઇલ ઉપર **પનવાખાલ** આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ચઢાઇનો છે ગઢવાલની હદ અહિ પુરી થઈ, કમાઉ પ્રાતની હદ શરૂ થાય છે અહિ એક દુકાન અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૧॥ માઇલ ઉપર **સેમલખેત** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ અને ૦॥ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિ બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૨ માઇલ ઉપર **વિજરાણીચટી** આવે છે રસ્તો ૧॥ માઇલની સાધારણ ઉતરાઇ વાળો, અને ૦॥ માઇલ સીધો છે અહિ એક દુકાન અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૦॥ માઇલ ઉપર **રામપુરચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૧ માઇલ ઉપર **ત્રપેશ્વર** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન અને ઝરણાનું પાણી છે અહિથી ૧ માઇલ ઉપર **દિગોટચટી** આવે છે. રસ્તો સીધો છે અહિ બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી

૧ માઇલ ઉપર ગણાઇ (ચોખુટીઆ) આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટાલ, ડાકબંગલો, પોલીસચોકી ધર્મશાળા, અને આઠદશ દુકાનો તથા ઝરણાનુ પાણી છે રામગંગા પણ નજીકમા વહે છે કાઠગોદામ, નૈનીતાલ, રાણીખેત, અને આલ્મોડા જવાનો રસ્તો અહિથી જુદો પડે છે ગણાઇથી ૧ માઇલ ઉપર ભટકોટ આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ બે દુકાનો અને નાળાનુ પાણી છે અહિંથી આગળ ગરમી વધારે પડે છે ભટકોટથી ૨ માઇલ ઉપર ચિનોની આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ બે દુકાનો છે પાણીનો ઝરો ચટીથી અડધો માઇલ દૂર છે અહિથી ૦॥ માઇલ ઉપર ભગોતીચટી આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન અને નાળાનુ પાણી છે અહિથી ૦॥ માઇલ ઉપર ત્યાડચટી આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ મહાજન ફંડની ધર્મશાળા, આંબાનો બગીચો, બે દુકાનો અને વાવનુ પાણી છે અહિથી એક માઇલ ઉપર નર્મદેશ્વર મહાદેવનુ મંદિર છે ત્યાડ ચટીથી ૨ માઇલ ઉપર પેનાલીચટી આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ મહાજન ફંડની એક ધર્મશાળા, બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૦॥ માઇલ ઉપર માંગીચટી આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ હોસ્પીટાલ, મહાજન ફંડની ધર્મશાળા, સાત આઠ દુકાનો અને ગંગાજીનુ પાણી છે અહિથી ૧॥ માઇલ ઉપર રામચટી આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન તથા નાળાનુ પાણી છે અહિથી ૦॥ માઇલ ઉપર થાપલાચટી આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન, મહાજન ફંડની ધર્મશાળા અને રામગંગાનુ પાણી છે અહિથી ૨ માઇલ ઉપર બુઢાકેદાર આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં બે દુકાનો, બુઢા કેદારજીનુ મંદિર અને નાળાનું પાણી છે અહિથી ૧ માઇલ ઉપર મનોચટી આવે છે રસ્તો સીધો છે, અહિ એક દુકાન તથા નાળાનુ પાણી છે અહિંથી ૧॥ માઇલ ઉપર વગેડીચટી આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં એક દુકાન છે પાણી ઝરણાનુ તથા રામગંગાનુ કામ આવે છે અહિથી ૧॥ માઇલ ઉપર નૌલાચટી આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન,

ધર્મશાળા, પોષ્ટ અને ગમગગાનું પાણી છે અહિથી ૧૧ માઇલ ઉપર **જયનૌલાચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે. અહિ એક દુકાન અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૧ માઇલ ઉપર **બરીકોટ** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન અને નાળાનુ પાણી છે અહિથી ૧૧ માઇલ ઉપર **ભીકીયાશેણ** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ ત્રણ ચાર દુકાનો સદાવ્રત ફંડની ધર્મશાળા, પોષ્ટ, હોસ્પીટાલ, અને પોનીમ ચોકી છે પાસેજ ગમગગા અને નર્મદેશ્વરીનો મગમ છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર **શ્રીકોટ** આવે છે રસ્તો સાધારણ ચઢાઇનો છે અહિ ત્રણ ચાર દુકાનો છે પાણી બે ફર્લાંગ દૂરથી લાવવુ પડે છે અહિથી ગમનગર ૪૦ાા માઇલ થાય છે બળદગાડીનુ ભાડુ એ. પેસેન્જર દીઠ ૨ ૨) થી ૪) મમય પ્રમાણે એમે છે શ્રીકોટથી ૨ માઇલ ઉપર **વાસકોટચટી** આવે છે રસ્તો સાધારણ ઉતરાઇનો છે અહિં બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૧ માઇલ ઉપર **કમેડુપાની** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલની સાધારણ ઉતરાઇવાળો અને ૧ માઇલ સીધો છે અહિ એક દુકાન અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૧ માઇલ ઉપર **ગ્વેલખાન** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન, નાની સરખી ધર્મશાળા, અને પાણીના બે ઝરણા છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર **ગુજરઘાટી** આવે છે રસ્તો ચઢાન જેવો પણ સીધો છે અહિં ત્રણ ચાર દુકાનો અને ધર્મશાળા છે પાણી પોણો માઇલ દૂરથી લાવવુ પડે છે ગમનગર જવા માટે બળદગાડીઓ અહિથી પણ મળે છે ગુજર ઘાટીથી ૩ માઇલ ઉપર **મઝોડ** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં એક દુકાન તથા ડાકઘરનો છે પાણી થોડે દૂરથી લાવવુ પડે છે અહિંથી ૨ માઇલ ઉપર **દેવખના (પનુવા દેખન)** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં નાની સરખી ધર્મશાળા એક દુકાન અને પાણીનુ ઝરણુ છે અહિંથી ૨ માઇલ ઉપર **ગોદી ચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં બે ત્રણ દુકાનો સદાવ્રત ફંડની ધર્મશાળા, અને પાણીનો નળ છે અહિંથી રામગામ જવાનો રસ્તો પગદંડીનો દોઢ માઇલનો છે, પણ તે ચઢાઇવાળો હોઇ

બળદગાડી તે રસ્તે જઇ શકતી નથી. ગોદીચટીથી ૬ માઇલ ઉપર **ટેરાઆમ** આવે છે. રસ્તો સીધો અને સારો છે. અહિં બે ત્રણ દુકાનો, ડાકબંગલો અને ઝરણાનું પાણી છે. અહિંથી ૨ માઇલ ઉપર **સૌરાલચટી** આવે છે. રસ્તો સીધો છે. અહિં એક દુકાન તથા ઝરણાનું પાણી છે. અહિંથી ૪ માઇલ ઉપર **કુંભારીયાચટી** આવે છે. રસ્તો સીધો છે. અહિં એક દુકાન છે. પાણી અડધા માઇલ ઉપરથી કોશી નદીનું લાવવામાં આવે છે. અહિંથી ૦ાા માઇલ ઉપર **મોહનાચટી** આવે છે. રસ્તો સીધો છે. અહિં પાંચ ૭ દુકાનો, અને કોશી નદીનું પાણી છે. અહિંથી ૨ માઇલ ઉપર **મવાગ્વાડચટી** આવે છે. રસ્તો સીધો છે. અહિં એક દુકાન અને નાળાનું પાણી છે. અહિંથી ૨ માઇલ ઉપર **ગરજીયાચટી** આવે છે. રસ્તો સીધો છે. અહિં બે દુકાનો અને નાળાનું પાણી છે. અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **પવનચક્કી** આવે છે. રસ્તો સીધો છે. અહિં બે દુકાનો અને નાળાનું પાણી છે. અહિંથી ૦ાા માઇલ ઉપર **ઢીકલી ચટી** આવે છે. રસ્તો સીધો છે. અહિં ધર્મશાળા, સદાવ્રત, આંબાનોબગીચો, તથા બે ત્રણ દુકાનો છે, અહિંથી ૫ા માઇલ ઉપર રામનગર આવે છે રસ્તો સીધો છે. રામનગર, રોહીલખંડ અને કમાઉ રેલ્વેનું સ્ટેશન છે. અહિંથી કાશીપુર થઇ મોરાદાબાદ ૩૮ માઇલ થાય છે. અહિં ધર્મશાળા, પાણીના નળો, રામચંદ્રજીનું મંદિર, ત્રીસ પાંત્રીસ દુકાનો, હોસ્પીટાલ, પોલીસ ચોકી, પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાકબંગલો વિગેરે છે. કોશી નદી રામનગરની પાસેજ વહે છે. અહિંઆં હાથી વધારે જોવામાં આવે છે, અને તે કમાઉ પ્રાંતના જંગલમાંથી પકડી લાવવામાં આવે છે. રામનગરથી બરેલી ૯૪, લખનૌ ૨૪૦, અયોધ્યા ૩૦૬, અલ્લાહાબાદ ૩૬૫, કાશી ૪૨૭, ગયા ૫૬૩, કલકત્તા ૮૫૬, જગન્નાથપુરી (મોરાદાબાદ અને મોગલસરાઇ થઇને) ૧૦૫૭, હરદ્વાર ૧૫૨, સહરાનપુર ૧૫૮, અને દિલ્હી ૧૩૮ માઇલ થાય છે. બદ્રીનારાયણથી રામનગર કુલ ૧૬૬ માઇલ થાય છે, તેમાં ૨૯ાા માઇલ ચઢાઇ, ૩૦ાા માઇલ ઉતરાઇ અને ૧૦૫ાા માઇલનો સીધો રસ્તો આવે છે.

લીસ્ટ નં. ૫.

•••◦O◦•••

શ્રીબદ્રીનારાયણથી કાઠગોદામ ૧૭૪ માઇલ.

(કર્ણપ્રયાગ અને ગણાઈ થઇને.)

બદ્રીનારાયણથી ૪૭ાા માઇલ ઉપર **ચમોલી** આવે છે, તેનું વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૨ માં આપેલ છે ત્યાંથી ૧૯ાા માઇલ ઉપર કર્ણપ્રયાગ આવે છે, તેનું વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૯ માં આપેલ છે. ત્યાંથી ૨૯ માઇલ ઉપર **મેલચોરી** અને ત્યાંથી ૮ માઇલ ઉપર **ગણાઇ** આવે છે, તેનું વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૪ માં આવી ગયેલ છે. ગણાઈથી ૪ા માઇલ ઉપર **મહાકાળ** આવે છે. રસ્તો ાા માઇલની સાધારણ ચઢાઈ, અને ૪ માઇલનો સીધો છે. અહિં મહાકાળેશ્વર નું મંદિર અને બે દુકાનો છે. પાણી નદીનું કામમાં આવે છે. અહિંથી ાાા માઇલ ઉપર **શાહપુરચટી** આવે છે. રસ્તો સીધો છે. અહિં એક દુકાન અને ઝરણાનું પાણી છે. અહિંથી ૧ા માઇલ ઉપર **ઘરાટચટી** આવે છે. રસ્તો ાા માઇલની સાધારણ ઉતરાઈ વાળો, અને ૧ માઇલ સીધો છે અહિં બે દુકાનો, ધર્મશાળા અને ઝરણાનું પાણી છે. અહિથી ૨ા માઇલ ઉપર **અમીરચટી** આવે છે. રસ્તો ાા માઇલ ચઢાઇ, ાા માઇલ ઉતરાઇ અને ૧ા માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ. ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિં બે દુકાનો તથા ઝરણાંનું પાણી છે. અહિંથી ૧ા માઇલ ઉપર **દ્વારહાટ** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલની ચઢાઇ, અને ાા માઇલની ઉતરાઇનો છે. ચઢાઇ ઉતરાઈ સાધારણ છે, અહિં સાત આઠ દુકાનો, પોષ્ટ, ડાકબંગલો, અને હોસ્પીટાલ છે. અહિંથી એક માઇલ આગળ ચાલતાં ત્રણ રસ્તા જુદા થાય છે, તેમાં ડાબાહાથનો આલ્મોડા જાય છે, તે ૨૪ાા માઇલ છે; જમણા હાથનો રાણીખેત જાય છે, તે ૧૨ાા માઇલ છે; અને ત્રીજો નીચે પ્રમાણે છે. **રાણીખેતમાં** લશ્કરી છાવણી પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, બેંક, હોસ્પીટાલ, અને ડાકબંગલો, તથા મોટી બજાર

પાણી છે. અહિંથી ૨॥ માઇલ ઉપર **ભીમોલીચટી** આવે છે. રસ્તો સીધો છે. અહિં ધર્મશાળા, ત્રણ ચાર દુકાનો, અને ક્ષય રોગીઓની હોસ્પીટાલ છે. અહિંથી નૈનીતાલ સાત માઇલ થાય છે. રસ્તો સારો છે ભીમોલી ચટીથી ૧॥ માઇલ ઉપર **પરસોલીચટી** આવે છે, રસ્તો સાધારણ ચઢાઇ વાળો છે. અહિં એક દુકાન અને ઝરણાનુ પાણી છે. અહિંથી ૧॥ માઇલ ઉપર **જંગલચટી** આવે છે. રસ્તો સાધારણ ચઢાઇનો છે. અહિં ચાર પાંચ દુકાનો, પોલીસ ચોકી, અને ઝરણાનુ પાણી છે. અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **ભીમતાલ** આવે છે. રસ્તો સાધારણ ચઢાઇનો છે અહિં પણ એક મીઠા પાણીનુ સરોવર એક માઇલ લાંબુ પહોળુ છે દુકાનો ઘણાંક છે. અહિંથી ૪ માઇલ ઉપર **નવચંડીચટી** આવે છે. રસ્તો સાધારણ ઉતરાઇવાળો છે અહિં એક નવ ખુણાવાળું નવકુચીયાતાલ નામનુ સરોવર છે, જોકે લબાઈ પહોળાઇમા તે વધારે નથી, પણ ઉંડાઇમા ૧૨૦ ફીટ છે. તેને કાંઠે ચડી દેવીનુ મંદિર, એક ધર્મશાળા અને ત્રણ ચાર દુકાનો છે અહિંથી ૨ માઇલ ઉપર **રાણીબાગ** આવે છે રસ્તો ઉતરાઇ જેવો પણ સીધો છે અહિં પાંચ સાત દુકાનો અને એક ડાકબંગલો છે અહિંથી ૨ માઇલ ઉપર **કાઠગોદામ** આવે છે રસ્તો સીધો છે. કાઠગોદામ રોહીલખંડ અને કમાઉ રેલ્વેનુ સ્ટેશન છે અહિં મોટી બજાર, પોસ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાકબંગલો, હોસ્પીટાલ, પોલીસ ચોકી, પાણીના નળો, દવાખાનું વિગેરે છે અહિંથી લાલકુવા અને બોજ પુરા થઇ બરેલી ૬૪ માઇલ થાય છે હલદ્વાની અહિંથી ૩॥ માઇલ થાય છે, તે કમાઉ પ્રાન્તનું વેપારનું મુખ્ય સ્થળ છે કાઠગોદામથી લખનૌ (બરેલી થઇને) ૨૧૦ અને (પીલીભીત થઇને) ૨૫૧, કાશી ૩૪૭, ગયા ૫૩૪, કલકત્તા ૮૨૬, મોરાદાબાદ ૧૨૦, ગુજરાત ૨૦૭, હરદ્વાર ૨૪૦, અમૃતસર ૪૪૫, જગન્નાથ પુરી (આસનસોલ થઇને) ૧૦૬૩, અયોધ્યા ૨૦૬ અલ્હાબાદ ૩૨૫. અને દિલ્હી (બરેલી તથા મોરાદાબાદ થઇને) ૨૨૦ માઇલ થાય છે બદ્રીનારાયણથી કાઠગોદામ કુલ ૧૩૮ માઇલ થાય છે તેમાં ૪૫॥ માઇલ ચઢાઇ, ૪૩॥ માઇલ ઉતરાઇ અને ૮૯॥ માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે

લીસ્ટ નં. ૬.

•••oOo•••

શ્રીબદ્રીનારાયણથી કોટદ્વાર ૧૬૪ા માઇલ.

(કર્ણપ્રયાગ અને શ્રીનગર થઈને)

બદ્રીનારાયણથી ૪૭ાા માઇલ ઉપર **ચમોલી** આવે છે, તેનુ વર્ણન લીસ્ટ નમર, ૨ મા આપેલ છે ચમોલીથી ૧૮ાા માઇલ ઉપર **કર્ણપ્રયાગ**, અને ત્યાથી ૨૦ માઇલ ઉપર **રૂદ્રપ્રયાગ** આવે છે, તેનુ વર્ણન લીસ્ટ નમર ૩મા બનાવેલ છે રૂદ્રપ્રયાગથી ૧૮ાા માઇલ ઉપર **શ્રીનગર** આવે છે અને તેનુ વર્ણન લીસ્ટ નમર ૧મા કરેલ છે, એટલે બદ્રીનારાયણથી શ્રીનગર કુલ ૧૦૬ા માઇલ થાય છે અને તેમા રસ્તો ૨૩ાા માઇલ ચઢાઇ, ૨૮ા માઇલ ઉતરાઇ, અને ૫૪ા માઇલ સીધો આવે છે, તેનુ વર્ણન લીસ્ટોમા જોઈ લેવુ શ્રીનગરથી ૩ા માઇલ ઉપર **ખાંડવચટી** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઈ, ૦ા માઇલ ઉતરાઈ અને ૨ માઇલ સીધોછે શ્રીનગરથી દેવપ્રયાગ જવાના રસ્તામા પોણા માઇલ ઉપરથી આ રસ્તો જુદો થાય છે ચઢાઇ ઉતરાઇ માધારણ છે અહિં એક બે દુકાનો અને પાણી ખાડવ નદીનુ છે અહિંથી ૪ાા માઇલ ઉપર **પૌડી** આવે છે રસ્તો ૩ા માઇલ ચઢાઇ વાળો અને ૧ા માઇલ સીધો છે ચઢાઈ સહેજ કઠણ છે પૌડી બ્રિટિશ ગઢવાળનુ મુખ્ય શહેર છે અહિં ફોજદારી તથા દિવાની કોર્ટ, જેલ ટ્રેઝરી પોષ્ટ ટેલીગ્રાફ ડાકબગલો સ્કુલ, ધર્મશાળા અને મદિર છે ઇલેક્ટ્રીકબત્તી અને પાણીના નળો પણ છે ગઢવાળના ડેપ્યુટી કમીશ્નર માહેબ અહિં રહેછે અહિંથી ૧ માઇલ ઉપર **કડીયાખાલ** આવે છે રસ્તો ૦ા માઇલ ચઢાઇ અને ૦ાા માઇલ સીધો છે અહિં એક દુકાન અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૨ માઇલ ઉપર **ટેકા** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં એક દુકાન તથા ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૭ માઇલ ઉપર **અદવાની** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં ત્રણ ચાર દુકાનો પોષ્ટ ઓફીસ, ડાકબગલો, ધર્મશાળા અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **કાંસખેત** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં ત્રણ ચાર

દુકાનો, સ્કુલ, તથા ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૨ માઈલ ઉપર **ઘડીયાળા** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ ત્રણચાર દુકાનો, ધર્મશાળા, અને નાળાનુ પાણી છે અહિથી ૪ માઇલ ઉપર **કલેથ** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ ત્રણ ચાર દુકાનો, પાણીની પરબ અને ડાકબંગલો છે પાણી અઘો માઇલ દુરથી લાવવુ પડે છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર **બાંગઘાટચટી** આવે છે રસ્તો સહેજ ઉતરાઇ વાળો છે અહિ મહાવત ફકની ધર્મશાળા, ડાકબંગલો, પોષ્ટ અને ચાર પાંચ દુકાનો છે પાણી નૈયાર નદીનુ કામ આવે છે અહિથી એક રસ્તો લેન્સડાઉન છાવણી જાય છે, તે બાર માઇલનો છે અને બીજો બ્યામ ઘાટ જાય છે તે અઢાર માઇલનો છે લેન્સડાઉનમા લશ્કરી છાવણી રહે છે અને ત્યા પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાકબંગલો, અને મોટી બજાર છે લેન્સડાઉનથી કોટદ્વાર સુધી એકા અને મોટર ચાલે છે બાગઘાટથી ૭ માઇલ ઉપર **દ્વારીખાલ** આવે છે રસ્તો સહેજ ચઢાઇનો છે અહિ પોષ્ટ, ડાકબંગલો, એક બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૬ માઇલ ઉપર **ડાડામંડી** આવે છે રસ્તો સહેજ ઉતરાઈ વાળો છે અહિ બે ત્રણ દુકાનો, ડાકબંગલો મહાવતફકની ધર્મશાળા, અને નાળાનુ પાણી છે અહિથી ૫ માઇલ ઉપર દુગડ્ડા આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ પચ્ચીસ દુકાનો, ધર્મશાળા પોષ્ટ, ડાકબંગલો, પોલીસચોકી, અને નાળાનુ તથા ઝરણાનુ પાણી છે લેન્સડાઉન છાવણી અહિંથી નવ માઇલ થાય છે કોટદ્વાર માટે એકા અને મોટર અહિંથી મળી જાય છે ભાડુ રા ૧ થી રા ૨ લાગે છે દુગડ્ડાથી ૧૦ માઈલ ઉપર **કોટદ્વાર** આવે છે રસ્તો સીધો છે કોટદ્વાર ઇસ્ટઇન્ડીયન રેલ્વેનુ સ્ટેશન છે અહિ ધર્મશાળા, સદાવ્રત, પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ ડાકબંગલો, સ્કુલ, પોલીસચોકી, હોસ્પીટાલ, વિગેરે છે પાણી નદી અને નાળાનુ કામ આવે છે નજીબાબાદથી કોટદ્વાર સુધીની રેલ્વે બ્રાન્ચ છે નજીબાબાદ અહિથી ૧૫ માઈલ થાય છે અને નજીબાબાદથી હરદ્વાર ૪૩, સહરાનપુર ૫૦, અમૃતસર ૨૬૪, લાહોર ૨૯૭, રાવલપીંડી ૪૫૬, કાશી ૪૫૦, લખનૌ ૨૬૪, બરેલી ૧૧૭, મોરાદાબાદ ૬૧, ગયા

૫૮૭, ગોમો ૬૯૨, જગન્નાથપુરી (ગોમો થઈને) ૧૦૮૧, અને કલકત્તા ૮૭૯ માઈલ થાય છે. લેન્સડાઉન છાવણી અહિંથી ૨૬ માઇલ થાય છે. મોટરનું ભાડું રૂા. ૩ થી ૪ પડે છે. બદ્રીનારાયણ થી કોટદ્વાર કુલ ૧૬૪ા માઇલ થાય છે, તેમાં ૩૫ા માઇલ ચઢાઈ, ૩૭ા માઇલ ઉતરાઇ, અને ૯૧ાા માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે.

નોટઃ—આ રસ્તે થોડા માણસોજ આવજા કરે છે. કારણ કે રસ્તામાં કોઇ તીર્થ સ્થળ આવતું નથી, તેમજ ચઢાઇ ઉતરાઇ પણ સહેજ વધારે છે, જોકે અગાઉ આ રસ્તે માણસો આવતાં જતાં, પણ બીજા રસ્તાઓ સારા થવાથી આ રસ્તે આવજાવ ઘટી ગઇ છે.

લીસ્ટ નં. ૭.

હરદ્વારથી યમુનોત્રી ૧૪૧ માઇલ.

(દેહરાદુન અને ધરાસુ થઇને.)

હરદ્વારથી રેલ્વે રસ્તે ૩૨ માઇલ ઉપર દેહરાદુન આવે છે, તે ઇસ્ટ ઇન્ડીયન રેલ્વેનુ છેલ્લુ સ્ટેશન છે અહિં લશ્કરી છાવણી,હોટલો, એકા, સ્કુલો, પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ટેલીફોન પોલીસચોકી, ડાકબંગલો, ફોરેસ્ટ કોલેજ, ઓલ ઇન્ડીઆ સર્વેઓફીસ, ગુરૂરામરાયનુ મંદિર મહંત શ્રી લક્ષ્મણદાસજીનુ સદાવ્રત અને ધર્મશાળા વિગેરે છે દહેરાદુન જીલ્લાનુ હેડ ક્વાર્ટર છે અહિથી સહરાનપુર બેતાળીસ માઇલ થાય છે, અને મોટર ભાડુ રૂ ૨ લાગે છે હરદ્વાર કરતા અહિં સામાન સસ્તો મળે છે દેહરાદુનના હવા પાણી ઠીક છે તેની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૨,૨૬૯ ફીટની છે. અહિથી મસુરી ૧૪ માઇલ થાય છે, તેમા ૭ માઇલ રાજપુર સુધી મોટર એકા જાય છે ભાડુ પેસેન્જર દીઠ બાર આના લાગે છે ગંગોત્રી, યમુનોત્રી જનાર યાત્રાળુને કુલીવાહન અહિં પણ મળી શકે છે અહિંથી ૭ માઇલ ઉપર **રાજપુર** આવે છે રસ્તો સહેજ ચઢાઇ વાળો પણ સીધો છે. એટલેકે મોટર એકા ચાલી શકે તેવો છે અહિંથી મસુરી સુધી કુલી કંડી, ઝંપાન, ડાંડી, ઘોડા અને ખચ્ચર જે જોઇએ તે મળી જાયછે. રાજપુર પાઘડી પને વસેલુ મોટુ ગામ છે અહિં બહેરા મુગાની સ્કુલ છે તેમજ સાધુ વાસવાણીજીનુ ભારત યુવક સંઘનુ આશ્રમ છે સામાન અહિં તમામ મળે છે ગંગોત્રી યમુનોત્રી અને બદ્રી કેદાર માટે કુલી વાહન કાંઇ કરવાનુ હોયતો છેવટ અહિંથી કરીલેવુ જોઇએ રાજપુરથી ૧ માઇલ ઉપર ટોલ આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ચઢાઇનો છે અહિં ટોલ ટેક્સ લેવાય છે માણસ દીઠ એક આનો, બોજા વાળાના ચાર આના અને ઘોડા, ખચ્ચર તથા બીજા કોઇ વાહનોનો રૂ ૧॥ આપવો પડે છે અહિં એક દુકાન પણ છે અહિંથી ૨॥ માઇલ ઉપર ઝંડાપાણીઆવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ચઢાઇનો છે અહિં એક દુકાન, ઝરણાનુ પાણી અને આરામ કરવાની જગ્યા છે અહિં

થી ૧ માઇલ ઉપર **બાલુગંજ** આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ચઢાઇ
નો છે અહિ ઝરણાનુ પાણી અને એક દુકાન છે અહિથી ૨॥
માઇલ ઉપર **મંસુરી** આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ચઢાઇનો છે મસુરી
હવાપાણી અને સૃષ્ટિ સૌંદર્યમા સીમલાથી બીજે નંબરે આવે છે તેની
ઉંચાઈ સમુદ્રની સપાટીથી ૭,૪૩૩ ફીટની છે ગરમીની ઋતુમા પણ અહિ
ઠંડી પડે છે એટલે ઘણા યુરોપીઅનો, અને થોડા દેશી ગૃહસ્થો
અહિ હવા ખાવા આવે છે કેટલાકના તો અહિં બંગલા અને બાગ
બગીચા પણ છે મસુરીમા લશ્કરી છાવણી રહે છે અહિથી પૂર્વમા
૧ માઇલ ઉપર લંડોર નામની મોટી બજાર છે અહિ પોષ્ટ, ટેલી
ગ્રાફ, ટેલીફોન, હોસ્પીટાલ, ડાક બંગલો, બેંકો, હોટલો, ઇલેક્ટ્રીક,
પાણીના નળો, ટેનીસ ખેલવાના મેદાનો અને સ્કુલ વિગેરે છે
બજારમા લક્ષ્મિનારાયણનુ મંદિર, ધર્મશાળા અને સદાવ્રત છે મસુરી
થી ૮ માઇલ ઉપર **જવરખેત** આવે છે રસ્તો સાધારણ ઉતરાઇનો
છે અહિ એક દુકાન તથા ઝરણાનુ પાણી છે ડાકબંગલો અહિથી
અડધા માઇલ ઉપર છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર **સુબાકોલી** આવે
છે રસ્તો સાધારણ ઉતરાઈ વાળો છે અહિ એક દુકાન, ધર્મશાળા
તથા ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી એક રસ્તો સીધો ઉત્તરકાશી
જાય છે પણ તે વિકટ હોઇ યાત્રાળુઓ સડકેજ ચાલે છે અહિથી ૧
માઇલ ઉપર **ઝાલકી** આવે છે રસ્તો સાધારણ ઉતરાઇનો છે અહિ
પાણીનો નળ તથા ધર્મશાળા મહંત શ્રી લક્ષ્મણદાસજીની છે બે
ત્રણ દુકાનો પણ છે અહિથી ૮ માઇલ ઉપર **નોટટી** આવે છે.
રસ્તો સીધો છે ઝાલકીથી ચાલતા બે માઇલ ઉપર એક રસ્તો ટિહરી
જવાનો જુદો થાય છે, પણ તે જંગલમા થઇ ને જતો હોઈ તે રસ્તે
ફક્ત શિકારી માણસો જાય છે ધનોલ્ટીમા બા૦ કા૦ કં૦ વાળાની
ધર્મશાળા, ત્રણ ચાર દુકાનો, અને ઝરણાનુ પાણી છે ડાકબંગલો
થોડે દૂર છે અહિથી ૬ માઇલ ઉપર **કાણાતાલ** આવે છે રસ્તો
લગભગ સીધા જેવોજ છે અહિ બા૦ કા૦ કં૦ વાળાની ધર્મશાળા,
સદાવ્રત તથા પાણીની પરબ છે બીજી પણ એક ધર્મશાળા અને
બે ત્રણ દુકાનો છે પાણી એક ફર્લાંગ દૂરથી લાવવુ પડે છે અહિ-

થી ૨ માઇલ ઉપર **નેરધાર** આવે છે રસ્તો સીધો છે. કાણાતાલથી એક માઇલ ચાલતાં જમણા હાથ તરફનો જે રસ્તો ફાટે છે, તે ટિહરી જાય છે, અને તે ૧૨ માઇલ છે. નેરધારમાં એક દુકાન અને ઝરણાનું પાણી છે. અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **થોલદાર** આવે છે. રસ્તો સાધારણ ઉતરાઇ વાળો છે. અહિં બે ત્રણ દુકાનો અને ઝરણાનું પાણી છે. અહિંથી ૫ માઇલ ઉપર **ભલ્ડીયાણા** આવે છે. રસ્તો ૧ માઇલ ચડાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૩ માઇલ સીધો છે. ચડાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે ભલ્ડીયાણા એક માઇલ દૂર રહે છે, તે જગ્યા એ દેવપ્રયાગથી ટિહરી થઇને આવવાનો રસ્તો મળી જાય છે. ભલ્ડીયાણામાં બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા, અને સદાવ્રત તથા ત્રણ ચાર દુકાનો છે પાણી ઝરણાનું મળે છે. ગંગાજી સહેજ નીચાણમાં છે. અહિંથી ૫ માઇલ ઉપર **છામથટી** આવે છે. રસ્તો ૨ માઇલની સાધારણ ચઢાઈ વાળો, અને ૩ માઇલ સીધો છે. અહિં બે ત્રણ દુકાનો, રામચંદ્રજીનું શિખરબંધ મંદિર, તથા બગીચો છે નેપાળના વજીર સાહેબની ધર્મશાળા છે. ઘણી સુંદર છે પાણી ગંગાજીનું મળે છે. અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **ચૌલી** આવે છે. રસ્તો સીધો છે. અહિં એક દુકાન અને ઝરણાનું પાણી છે. અહિંથી ૨ માઇલ ઉપર **નૌગુણગાડ** આવે છે રસ્તો સીધો છે. અહિં બે ત્રણ દુકાનો નાની સરખી ધર્મશાળા, અને પાણી ગંગાજીનું છે. અહિંથી ૫ માઇલ ઉપર **ધરાસુ** આવે છે. રસ્તો ૨ માઇલની સહેજ કઠણ ચઢાઇનો, અને ૩ માઇલ સીધો છે. અહિં બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા, સદાવ્રત, સાત આઠ દુકાનો, હોસ્પીટાલ પોલીસચોકી, ડાકબંગલો, અને ભૈરવનાથજીનું મંદિર છે. ધરાસુ નદી અને ગંગાજીના સંગમ ઉપર આ ગામ છે અહિંથી અડધો માઇલ આગળ જતાં, બે રસ્તા ફાટે છે તેમાં જમણા હાથ તરફનો રસ્તો ગંગોત્રી અને ડાબા હાથ તરફનો યમુનોત્રી જાય છે. ધરાસુથી ૯ માઇલ ઉપર **ગેંવલા (બ્રહ્મચટી)** આવે છે. રસ્તો ૪ માઇલ ચઢાઈ, ૨ માઇલ ઉતરાઈ અને ૩ માઇલ સીધો છે. રસ્તામાં ચાર માઇલ ઉપર કલ્યાણીચટી આવે છે, ત્યાં એક દુકાન અને ઝરણાનું પાણી મળે છે ત્યાંથી પાંચ

માઇલ ઉપર આ ચટી આવે છે ચઢાઇ ઉતરાઇ એક એક બન્ને માઇલના કટકે બે વખત આવે છે, અને તે પણ સાધારણ છે અહિં ધર્મશાળા, એક દુકાન અને નાળાનુ પાણી છે અહિથી પ માઇલ ઉપર **બાણુ (છીલકરાચટી)** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ સાધારણ ચઢાઇ નો અને ૩ માઇલ સીધો છે અહિ એક દુકાન અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૬ માઇલ ઉપર **દંડનગામ** આવે છે રસ્તો ૩॥ માઇલ ચઢાઇ અને ૨॥ માઇલ ઉતરાઇનોછે ચઢાઇઉતરાઇ સાધારણછે દંડનગામ ૫દર વીસ મકાનોનુ નાનુ ગામ છે અહિ બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૨॥ માઇલ ઉપર **સીમલાચટી** આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ઉતરાઇનો છે તેમજ જંગલમા થઇને જાય છે અહિ એક દુકાન અને નાળાનુ પાણી છે યમુનોત્રીથી ગંગોત્રી જવા માટે પાછુ અહિ આવવુ પડે છે અહિથી ૧॥ માઇલ ઉપર **ગંગાણી** આવે છે રસ્તો સીધો છે, પણ જંગલમા થઇને જાય છે અહિ ટિહરી રાજ્યની એક ધર્મશાળા, અને બા૦ કા૦ કં૦ વાળાનુ સદાવ્રત છે યમુનોત્રી જનારે વધારાનો સામાન અહિ કોઇ વેપારીને ત્યા રાખીને જવુ ઠીક છે, કારણ કે યમુનોત્રી જઇ પાછુ અહિજ આવવુ પડે છે પાણી જમદગ્ની કુંડ, તથા યમુનાજીનુ પીવામા આવે છે જમદગ્ની કુંડ ઉપર ગંગાજીનુ નાનુ સરખુ મંદિર છે દુકાનો પાચ છ છે અહિંથી ૬ માઇલ ઉપર **કુથનોર ઉર્ફે જગન્નાથચટી** આવેછે રસ્તો ૧॥ માઇલની સાધારણ ચઢાઇનો, અને ૪॥ માઇલ સીધો છે અહિ બે દુકાનો, જગન્નાથ જીનુ મંદિર, અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ગંગોત્રી જવાનો એક રસ્તો છે પણ તે વિકટ છે અહિથી ૨ માઇલ ઉપર **જમુનાચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન અને યમુનાજીનુ મંદિર છે યમુનાજી પાસેજ વહે છે અહિ યમુનાજીમા સ્ફટીક પત્થર જેવી ચળકતી કેટલીક શિલાઓ જોવામા આવે છે **અહિથી હનુમાનગાડ સુધી ઝેરી માંખીઓ** કરડે છે એટલે કોઈપણ પ્રકારે પગ ઢકાઇ રહે તેવો બંદોબસ્ત કરવો રસ્તો જંગલમા થઇને જાય છે જમુનાચટીથી ૨ માઇલ ઉપર **બોજરી** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ અને ૧ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઇ ઉતરાઈ બન્ને સહેજ

કારણ કે જમુનાચટ્ટીથી યમુનાજીનો પુલ પાર કરી આગળ જવાય છે અહિં વસ્તીના દસ પંદર મકાનો, એક દુકાન, અને નદીનુ પાણી છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર રાણા આવે છે રસ્તો ૧॥ માઇલની સહેજ કઠણ ચઢાઇનો અને ૧॥ માઇલ સીધો છે અહિ ધર્મશાળા, બે દુકાનો તથા ઝરણાનુ પાણી છે. અહિ ટાઢી વધારે પડે છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર હનુમાનગાડ આવે છે રસ્તો કઠણ ચઢાઇનો છે અહિ સુધી ઝેરી માખીઓ ફરે છે, અને તેથી ચળ આવતા ખજવાળવાથી લોહી નીકળી પડે છે અહિ એક ધર્મશાળા, બે દુકાનો અને પાણી હનુમાનગંગાનુ મળે છે અહિથી ૪ માઇલ ઉપર ખરસાલી આવે છે રસ્તો કઠણ ચઢાઇનો છે કુલીઓ સાથે કરાર ન કર્યો હોય તો તે અહિથી યમુનોત્રી નથી આવતા અહિ બા૦ કા૦ કે૦ વાળાની ધર્મશાળા, સદાવ્રત, પાંચ સાત દુકાનો અને શનીદેવતાનુ મંદિર છે ટાઢીના વખતમા યમુનોત્રીના પટ જ્યારે બંધ રહે છે, ત્યારે યમુનાજીની પૂજા અહિ થાય છે યમુનોત્રીના પંડ્યા અહિ રહે છે અહિથી ૪ માઇલ ઉપર યમુનોત્રી આવે છે રસ્તો ૨ માઇલની ચઢાઇ, ૧ માઇલની ઉતરાઇ, અને ૧ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સખ્ત છે પુરાણોમા લખેલ છે કે સૂર્યનારાયણના પુત્રી યમુનાજીએ અહિ તપશ્ચર્યા કરી હતી તે વખતથી અહિનુ નામ યમુનોત્રી પડ્યુ છે. અહિ યમુનાજીનુ મંદિર પંદર ફીટ ઉંચુ અને સાત આઠ ફીટ પહોળુ છે, તેમા યમુનાજીની મૂર્તિ કાળા પાષાણની દોઢ ફુટ ઉંચી બિરાજમાન છે, તેમની જમણી તરફ ગંગાજી, અને ડાબી તરફ સરસ્વતિની મૂર્તિઓ છે અહિ એક ધર્મશાળા, એક ગુફા અને ગરમ જળના ૭ કુંડ છે ચાર કુંડની અંદર એટલુ ગરમ પાણી રહે છે કે, પોટલીમા બાંધીને કાચા ચોખા તેમા છોડતા દસ મીનીટમા તે રંધાઇ જાય છે, તેમ પુરી ઉપસી જાય છે અને બટાટા પાકી જાય છે બાકી બે કુંડમા સ્નાન થઇ શકે તેવુ ગરમ પાણી રહે છે રોટલી અને પુરી પાણીથી ચઢી જાય છે પણ પચપચી જાય છે છતા યમુનોત્રીના યાત્રાળુઓ જો એકાદ દિવસ અહિ રહે છે, તે કુંડના પાણીમાજ ભોજન બનાવીને ખાય છે જોકે રસોઇ કરવાનો

સામાન તથા લાકડા મળે છે, પરંતુ કેટલાક યમુનાજીની પ્રસાદીના રૂપમા, અને કેટલાક પાણીના ગુણને ખાતર તે પ્રમાણેજ ભોજન બનાવે છે આ પાણીથી પેટના ગમે તેવા દરદો પણ નાબુદ થઇ જાયછે અફસોસની વાત છે કે સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ જેવા સાત સમુદ્રની પારના પ્રદેશોમાથી ઝરણાનુ પાણી બાટલામા ભરાઇ હિંદુસ્તાનમા આવે છે અને તેનો છુટથી ઉપયોગ થાય છે, જ્યારે આવા પવિત્ર સ્થળોનુ પાણી તેથી હજાર દરજ્જે વધારે ગુણવાળુ હોવા છતા, તે ઉપયોગમા લેવા કોશીશ થતી નથી ગુફાની અંદરથી જ્યા ગરમ પાણી નીકળે છે, ત્યા એન્જીનની માફક ભફ, ભફ, કરતા અવાજ, અને વરાળ સાથે પાણી ઉડે છે આ ગુફામા લાકડાના સલેપાટ ગોઠવી પાચ છ માણસોને સુવાજેવી જગ્યા બનાવી છે, એટલે જેની પાસે કાઈ સાધન ન હોય, તે પણ યમુનોત્રી જેવી કડકડતી ઠંડીમા સુખેથી રાત્રી વિતાવી શકે છે, એટલુજ નહિ પરંતુ પાણીના થોડા થોડા બાફથી લાગેલ થકાવટ પણ દૂર થઇ જાય છે યમુનોત્રીમા એક બે દુકાનો છે તેમા ચોખા, દાળ, ઘી, ખાડ, લોટ, બટાટા, અને લાકડા વિગેરે ચીજો મળે છે, યમુનાજી પાસેજ વહે છે યાત્રાળુઓ પહેલા યમુનાજીમા, અને પછી ગરમ જળના કુંડમા સ્નાન કરે છે એટલે ઠંડી પણ જણાતી નથી તેમ ગરમ પાણી સહન કરવાની શકિત પણ આવે છે ઝેરી માખીઓ અહિં પણ કરડે છે, એટલે બને ત્યા સુધી ખુલ્લુ શરીર ન રહે તેમ ઠીક છે યમુનોત્રીની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૦,૮૪૯ ફીટની છે અને તેની પાસેના બંદર પંચ શિખરની ઉંચાઈ ૨૦,૭૪૩ ફીટની છે આ પર્વતમાથી યમુનાજી નીકળી, ૯૦૦ માઇલ વહેવા પછી પ્રયાગમા ગંગાજીની અંદર મળી જાય છે યમુનોત્રીથી ગંગોત્રી ૯૮ાા, કેદારનાથ (ભટવાડી થઇને) ૧૪૩, (ગંગોત્રી થઇને) ૨૧૯, બદ્રીનાથ (ગંગોત્રી તથા કેદારનાથ થઇને) ૩૧૯ાા, દેહરાદુન ૧૦૯, અને ટિહરી ૭૪ માઇલ થાય છે કુલ હરદ્વારથી યમુનોત્રી ૧૪૧ માઇલ થાય છે. તેમાં ૩૪ાા માઇલ ચઢાઈ, ૧૯ માઇલ ઉતરાઈ અને ૮૭ાા માઇલનો સીધો રસ્તો આવે છે.

લીસ્ટ નં. ૮.

હરદ્વારથી યમુનોત્રી ૧૬૬॥ માઇલ.
(ઋષીકેશ અને દેવ પ્રયાગ થઇને.)

હરદ્વારથી ૧૫ માઇલ ઉપર ઋષીકેશ અને ત્યાંથી ૪૪॥ માઇલ ઉપર દેવપ્રયાગ આવે છે; જેનું વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૧ માં થઇ ચુકેલ છે. દેવપ્રયાગથી ૬ માઇલ ઉપર **બેડાકોટ** આવે છે. રસ્તો સાધારણ ચઢાઇનો છે. અહિં એક દુકાન અને ઝરણાનું પાણી છે. અહિંથી ૫ માઇલ ઉપર **રેડચટી** આવે છે. રસ્તો ૩ માઇલની સાધારણ ચટાઇનો, અને ૨ માઇલ સીધો છે. અહિં બે દુકાનો, અને નાળાનું પાણીછે. અહિંથી ૫ માઇલ ઉપર **કેથોલી** આવે છે. રસ્તો ૨ માઇલની સાધારણ ચઢાઇનો અને ૩ માઇલ સીધો છે. અહિં બે દુકાનો અને ઝરણાનું પાણી છે. અહિંથી પગડીને રસ્તે ત્રણ માઇલ, પહાડ ઉપર ચંદ્રવદની દેવીનું મંદિર છે. ઘણા યાત્રાળુઓ દર્શન કરવા જાય છે. દર્શન કરીને પાછું અહિંજ આવવું પડે છે. અહિંથી ૬ માઇલ ઉપર **જેલમ ચટી** આવે છે. રસ્તો ૩ માઇલની સાધારણ ઉતરાઇનો, અને ૩ માઇલ સીધો છે. અહિં બેદુકાનો, એક ધર્મશાળા, અને ઝરણાનું પાણી છે. અહિંથી ૧૧ માઇલ ઉપર **ટિહરીનગર** આવે છે. રસ્તો ૫ માઇલની સાધારણ ઉતરાઇનો, અને ૬ માઇલ સીધો છે. રસ્તામાં બે ત્રણ નાનાં ગામો આવે છે. ત્યાં એક એક દુકાન, અને ઝરણાંનાં પાણી છે. ટિહરી, ગઢવાળની રાજ્યધાનીનું શહેર છે. ગાદી ઉપર શ્રીમાન ૧૦૮ નરેન્દ્રશાહ બહાદુર છે યાત્રીઓને કષ્ટ ન પડે, તે માટે ગંગોત્રી, યમુનોત્રીના રસ્તાઓ દરવર્ષે રાજ્ય તરફથી સુધરાવવામાં આવે છે, તેમજ દુકાનદારો યાત્રાળુ પાસેથી વધારે ભાવ ન લે, તે માટે ખોરાકીના સામાનના ભાવો રાજ્ય તરફથી બાંધી આપવામાં આવે છે ટિહરી, ભીલગંગા અને ભાગીરથીના સંગમની વચમાં છે. સંગમસ્થાનને ગણેશપ્રયાગ કહેવામાં આવે છે. ગામ મોટું છે. ઇ. સ. ૧૯૨૧ ની વસ્તી ગણત્રી

પ્રમાણે ટિહરીમાં ૩૩૪૨ માણસોની વસ્તી હતી. ગામની ઉંચાઈ સમુદ્રની સપાટીથી ૨૩૩૮ ફીટની છે. અહિં રાજ્ય તરફથી સદાવ્રત અને ધર્મશાળા છે. પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ટેલીફોન, વિજળીબત્તી, ટાવર, હોસ્પીટાલ, ડાકબંગલો, કોર્ટ, કચેરી, જેલ, રાજ્યની મહેલાતો કેટલાંક મંદિર, પાણીના નળો, અને પોલીસ ચોકી વિગેરે છે. અહિંથી ૧૧ માઇલ ઉપર **ભલ્ડીયાણા** આવે છે. રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૮ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે. રસ્તામાં પાંચમાઇલ ઉપર એક નાની ચટી આવે છે, ત્યાં એક દુકાન અને ઝરણાનું પાણી છે. ત્યાંથી પાંચ માઇલ ચાલતાં દેહરાદુનથી ભલ્ડીયાણા જતો રસ્તો મળી જાય છે. ભલ્ડીયાણાથી ૧૫ માઇલ ઉપર **ધરાસુ** અને ત્યાંથી ૪૮ માઇલ ઉપર **યમુનોત્રી** આવે છે; જેનું વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૭ માં થઇ ચુકયું છે. કુલ હરદ્વારથી યમુનોત્રી, ઉપરને રસ્તે ૧૬૬। માઇલ થાય છે; જેમાં ૪૯॥ માઇલ ચઢાઇ, ૨૭॥ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૮૯ માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે—

નોટ:—દેવપ્રયાગથી ટિહરી જવાનો બીજો પણ એક રસ્તો છે, જે રસ્તે દેવપ્રયાગથી ૧૦ માઇલ ઉપર ખર્સાડા, ૧૪ માઇલ ઉપર કોટેશ્વર, ૨૦ માઇલ ઉપર વંડયા, ૨૮ માઇલ ઉપર કયારી, અને ૩૪ માઇલ ઉપર ટિહરી આવે છે. આ રસ્તે પણ કેટલાંક માણસો ટિહરી જાય છે.

લીસ્ટ નં. ૯.

શ્રી યમુનોત્રીથી ગંગોત્રી ૯૮॥ માઇલ
(ભીમલાચટી અને નવગંગી ધર્મશાળા થઇને.)

યમુનોત્રીથી ૨૫॥ માઇલ ઉપર **ભીમલાચટી** આવે છે રસ્તો ૮ માઇલ ચઢાઇ, ૧૩ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧૦॥ માઇલ સીધો છે જેનું વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૭ મા કરેલ છે ભીમલાચટીથી ૮ માઇલ ઉપર **સીંગોટચટી** આવે છે રસ્તો ૫ માઇલ ચઢાઇ, અને ૩ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ કઠણ છે ભીમલાચટીથી નદીનો પુલ પાર કરી જંગલમાં ચાલવું પડે છે અહિં એક દુકાન, અને ઝરણાનું પાણી છે સીંગોટચટીથી ૩ માઇલ ઉપર **નવગંગી ધર્મશાળા [નાકુરી]** આવે છે રસ્તો સાધારણ ઉતરાઇ જેવો છે, પણ સીધો જ ગણાય. અહિં ચારપાંચ દુકાનો અને બા૦ કા૦ કે૦ વાળાની તથા સ્વામી મંગલનાનંદજીની ધર્મશાળાઓ છે ચટીમાં એક બગીચો છે, તેમાં સત્યનારાયણનું મંદિર છે પાણી ઝરણાનું છે ઘી અહિં બહુ સારૂં મળે છે ધરાસુથી ગંગોત્રી જનાર યાત્રાળુનો રસ્તો અહિં મળી જાય છે અહિંથી ૬ માઇલ ઉપર ઉત્તરકાશી [illegible] બડાહાટ આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં ત્રીસ પચીસ દુકાનો, પોસ્ટ, ટેલીગ્રાફ, દવાખાનો, પોલીસચોકી, બા૦ કા૦ કે૦ વાળાનું મકાન, ધર્મશાળા, અને ઔષધાલય તથા સ્વામી શ્રી મંગલનાનંદજીનું અન્નક્ષેત્ર છે, બીજી પણ કેટલીક ધર્મશાળાઓ અને ઘણાં મકાનો છે અહિં બારેમાસ સાધુઓ રહે છે અને તેમને ક્ષેત્રની જેમ તૈયાર ભોજન હમેશાં મળે છે જોવા લાયક સ્થળોમાં—જયપુરના મહારાણી સાહેબના તરફથી બંધાવેલ મંદિર, જુના જમાનાનું મોટું ત્રિશુળ અને અસી તથા વરૂણાનો સંગમ છે બીજા પણ કેટલાક નાના મંદિરો છે પંજાબ સીંધનું પણ અન્નક્ષેત્ર અહિં આવે છે ગંગોત્રીલાઇનમાં આ સ્થળ

મોટુ છે અહિથી ૨ માઇલ ઉપર બંસીગાડ આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન, ડાકમગલો, તથા ઝરણાનુ ઠંડુ પાણી છે અહિથી ૪ માઇલ ઉપર નીતાલા આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ સાધારણ છે પાણી નાળાનુ છે દુકાન એક છે નીતાલાથી ૩ માઇલ ઉપર મનેરી આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ બે દુકાનો તથા બે ધર્મશાળા છે તેમા એક બા૦ કા૦ કં૦ વાળાની, અને એક ટિહરી ગવર્ન્મેન્ટની છે પાણીનાળાનુ, તથા ગંગાજીનુ કામમા આવે છે અહિથી ૪ાા માઇલ ઉપર કુમાચટી આવે છે રસ્તો ૨ માઈલ ચઢાઇ, અને ૨ાા માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિ બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૪ાા માઇલ ઉપર ભટવાડી આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઈ, ૨ માઈલ ઉતરાઇ, અને ૧ાા માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિ ચાર પાચ દુકાનો, ડાકમગલો ભાસ્કરેશ્વર મહાદેવનુ મંદિર, અને બા૦ કા૦ કં૦ વાળાની ધર્મશાળા, તથા સદાવ્રત છે પાણી ઝરણાનુ, અને ગંગાજીનુ કામમા આવે છે કેદારનાથ જવાનો રસ્તો અહિથી જુદો થાય છે એટલે ગંગોત્રી જનારે વધારાનો સામાન અહિ રાખી જવો ઠીક છે, કારણ કે-હરદ્વાર અથવા કેદારનાથ જવા માટે ગંગોત્રીથી પાછુ અહિંજ આવવુ પડે છે ભટવાડીથી ૬ માઇલ ઉપર ભુખીચટી આવે છે રસ્તો સાધારણ ચઢાઇનો છે અહિ એક દુકાન, ધર્મશાળા અને ગંગાજીનુ પાણી છે ચટીનુ નામ ભુખી છે, પણ ખોરાકીનો સામાન મળે છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર ગંગનાણીચટી આવે છે રસ્તો સીધો અને સારો છે અહિ બે ત્રણ દુકાનો, બા૦ કા૦ કં૦ વાળાનુ સદાવ્રત, અને ધર્મશાળા, તથા મહાદેવજીનુ મંદિર છે ગંગાજી પાસે વહે છે અહિથી અડધા માઇલ ઉપર હુરી ગામમા ગરમ પાણીનો કુંડ, અને પારાશરઋષીનો આશ્રમ છે ગંગનાણીથી ૨ માઇલ ઉપર બગોલીગાડ આવે છે રસ્તો ૧ માઈલ ચઢાઇ અને ૧ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ મહેજ કઠણ છે અહિ એક દુકાન અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૨ માઇલ ઉપર લુહારી

નાગ આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ અને ૧ માઇલ ઉતરાઇને છે ચઢાઈ ઉતરાઈ મહેનત કઠણ છે અહિં એક ધર્મશાળા તથા બે દુકાનો છે પાણી ગંગાજી અને ઝરણાનું કામ આવે છે અહિંથી ૧ માઇલ ઉપર સુકીખાલ આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઈ અને ૧ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ મહેનત કઠણ છે અહિં બા૦ કા૦ કં૦ વાળાની ધર્મશાળા અને સદાવ્રત છે યમુનોત્રીથી ખરસાલી થઇને એક પહાડી રસ્તો અહિં આવે છે, પણ તે ઘણો વિકટ છે અહિં બે દુકાનો, અને ઝરણાનું પાણી છે અહિંથી ૧॥ માઇલ ઉપર ઝાલા આવે છે રસ્તો મહેનત કઠણ ચઢાઇનો છે અહિં બા૦ કા૦ કં૦ વાળાની એક નાની સરખી ધર્મશાળા, અને બે દુકાનો છે પાણી ગંગાજી તથા ઝરણાનું મળે છે ચટીની પાસે થોડું સપાટ મેદાન પણ છે અહિંથી ૪॥ માઇલ ઉપર હરસીલ આવે છે રસ્તો ૧॥ માઇલ ચઢાઇ, ૧॥ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧॥ માઇલનો સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ મહેનત કઠણ છે ચટી સારી છે અહિંથી ગંગારામજી બ્રહ્મચારીની ધર્મશાળા, સદાવ્રત અને બગીચો છે મકરંજન અહિં ઘણા પણ નાના થાય છે ડાક બંગલો, બે ત્રણ દુકાનો અને લક્ષ્મીનારાયણનું મંદિર પણ છે ઘી સારૂં મળે છે ચટીની પાસે થોડું મેદાન અને દેવદારના વૃક્ષોનું જંગલ છે ગંગાજી થોડે નિચાણમાં વહે છે એટલે પાણી ઝરણાનું કામ આવે છે ગંગાજીને સામેપાર મુખબાગામમાં ગંગોત્રીના પંડ્યાઓ રહે છે ગંગોત્રીના પટ ઠંડીના વખતમાં ૭ મહિના બંધ રહે છે ત્યારે પૂજા મુખબાથી એક માઇલ ઉપર માર્કંડેય ઋષીના સ્થાનમાં થાય છે અહિંથી મુખબા થઇને ગંગોત્રી જવું હોય તો ત્રણ માઇલ મુખબા, અને ત્યાંથી ચાર માઇલ ઉપર નીચેનો રસ્તો મળી જાય છે માર્કંડેય ઋષીનું સ્થાન રસ્તામાં આવી જાય છે હરસીલથી ૩ માઇલ ઉપર ધરાલી આવે છે રસ્તો લગભગ સીધો છે અહિં ધર્મશાળા તથા સદાવ્રત બા૦ કા૦ કં૦ વાળાનું છે એક ધર્મશાળા શ્રી ગંગારામજી બ્રહ્મચારીના કહેવાથી જયપુર મહારાણી શ્રી ગંભીરકુંવરબાએ બંધાવેલ છે અહિં દુકાનો, અને બાકી બીજાં મકાન છે, સડક ઉપર મહાદેવજીનું મંદિર ૮ [illegible]

અહિ વધારે પડે છે મહાત્માઓનો નિવાસ અહિ બારે માસ રહે છે કેટલાક ટાઢીના વખતમા પણ વસ્ત્રો પહેરતા નથી મુખવા ગામ ગગાજીને સામેપાર દેખાય છે પણ ત્યા જવાનો રસ્તો હરસીલ થઇને છે ધરાલીમા બે ત્રણ દુકાનો અને પાણી ગગાજી તથા ઝરણાનુ છે અહિથી ચાર માઇલ ઉપર **જાંગલાપુલ** આવે છે રસ્તો ચઢઉતર નો છે, પણ સીધો જેવોજ છે અહિ નાની ધર્મશાળા, ડાકબગલો તથા એક દુકાન છે પાણી ઝરણાનુ કામ આવે છે ગગાજી પાસે વહે છે, પણ જરા નિચાણમા છે ટાઢી અહિ સખ્ત પડે છે જન્હુ ઋષીનો આશ્રમ અહિ હતો, જેની જઘામાથી ગગાજી નીકળતા ગગાજીનુ નામ જાન્હવી પડયાનુ કહેવાય છે અહિથી એક માઇલ ઉપર નેલોગ જવા રસ્તો ફાટે છે, તે રસ્તે ભોટીઆઓ તિબેટીઅનો સાથે વેપાર કરે છે કૈલાસ માન સરોવર જવુ હોય, તો તે રસ્તે જઇ શકાય છે પરતુ રસ્તામા મગવડ કાઇ પણ મળતી નથી નેલોગ બ્રિટિશ હદનુ છેવટનુ સ્થાન છે કોઇ કોઇ સાધુ મહાત્મા તે રસ્તે જાય છે આ રસ્તો શ્રાવણથી આસો માસ સુધી ખુ નો રહે છે અહિથી ૨ માઇલ ઉપર **ભેરવઘાટી** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ અને ૧ માઇલ ઉતરાઇનો છે એક માઇલની સાધારણ ઉતરાઇ પછી જાડગગા ઉપરનો પુલ પાર કરવો પડે છે અહિથી ૩૫૦ ફીટ ઉપરમા એક લોટાનો પુલ ૨૫૦ ફીટની લબાઇ વાળો જોવામા આવે છે, પહેરા વરસ પહેલા આ પુલ ઉપર થઇને માણસો ભૈરવઘાટી જતા, પણ પુલને દેખતાજ કમકમાટી છુટતી કારણકે નીચે ૪૦૦ ફીટ ઉડાણમા જાડગગા પહાડી ગર્જના સાથે તુફાની ગતી ચાલી જાય છે અને પુલ બેઉ તરફ ખુલ્લો છે એટલે પુલ ઉપર થઇને ચાલતા નીચે જોવામા આવે તો ચક્કર આવાને પડી જવાનો ભય રહેતો, જેથી દરેક યાત્રાળુ તે પુલ ઉપર સહી સલામત પાર થવા માટે, ભૈરવના દુતરાને સવારોગ, અટીગેર એમ થોડા ઘણા રોકડા નાખવાની માનતા કરતા, પણ નીચેનો રસ્તો તૈયાર થયા પછી, તે અડચણો દૂર થઇ છે નીચેથી, પણ આ પુલનુ દ્રશ્ય ખરેખર ભયકર દેખાય છે નીચેનો પુલ પાર કરી, એક

માર્ગની કઠણ ચઢાઇ ચઢતા **ભૈરવઘાટી** આવે છે અહિં બે દુકાનો પાણીનો નળ, બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા અને સદાવ્રત, તથા પાણીની પરબ છે અહિં એક કુંડમાં લોઢાના સ્વાદવાળુ પીળાશ પડતુ પાણી આવે છે ઉદર રોગીઓને તે બહુ ફાયદા કારક છે. અહિંથી ૬ માઇલ ઉપર **ગંગોત્રી** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૨ માઇલનો સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ કઠણ છે, પણ તે સમે ફર્લાંગને ટુકડે આવે છે અહિં શ્રી ગંગાજીનુ સોનાના કળશ વાળુ શિખર બંધ મંદિર લગભગ પચીશ ફીટ ઉંચુ અને બારફીટ પહોળુ છે તેમા ગંગાજીની મૂર્તિ, લગભગ બે ફીટ ઉંચાઇ વાળી સફેદ આરસની છે તેમની જમણી તરફ ભગીરથ રાજાની, અને ડાબી તરફ સરસ્વતિ, ભૈરવ, ગૌરીશંકર, આદ્યશંકરાચાર્ય નરનારાયણ અને અન્નપૂર્ણા આદિની મૂર્તિઓ છે આ મંદિરની પાસેજ એક નાનુ મંદિર માર્કંડેયઋષીનુ છે તેમા એક નંદિ ઉપર ગૌરીશંકરની મૂર્તિ બિરાજમાન છે એક શિવલિંગ પણ છે આ મંદિરની જમણી તરફ ગંગાજી વહે છે ગંગાજીની પહોળાઇ, અને ઉંડાઇ, અહિં બહુજ થોડી છે ગંગોત્રીમા ત્રણ ચાર ધર્મશાળાઓ બા૦ કા૦ ક૦ વાળા અને ઇંદોર સ્ટેટના સદાવ્રતો, અને દસબાર દુકાનો છે સામાન તમામ મળે છે, પણ લાકડા સહેજ મોંઘા અને લીલા મળે છે ગંગોત્રીની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૦,૩૧૯ ફીટની છે યાત્રાળુ ઓછા મા ઓછુ એક રાત્રી અહિં રહે છે, અને અહિંથી પ્રસાદી દાખલ ગંગાજળ, ચોખા તથા કુપીઓમા ભરી ઘેર લઇ જાય છે, કેટલાક યાત્રાળુઓ ગૌમુખ જાય, ત્યાંથી ગંગાજી નીકળે છે ગંગોત્રીથી ગંગાજી ઉપરનો લાકડાનો પુલ પાર કરી ગૌમુખ જવાય છે, જે ગંગોત્રીથી અઢાર માઇલ થાય છે રસ્તો કઠણ છે સડક, ધર્મશાળા દુકાનો કે પુલ તે રસ્તામા નથી, એટલે ખોરાકીનો સામાન અને ત્યાના ભોમીયાને સાથે લઇ જવાથી બે દિવસમા ગૌમુખ જઇ અવાય છે રસ્તામા ભોજપત્રના ઝાડોનુ જંગલ આવે છે રહેવાને માટે ગુફાઓ મળે છે અને પુલનુ કામ બરફ આપે છે, પણ આસો મહિના પછી તે રસ્તે જવુ જોખમ વાળુ છે કારણ કે બરફ પડી જાય છે અને

નદી નાળાં ભરાઇ આવે છે તેમજ ચીકણા રસ્તાને લઇને ઉપરથી લપટી પડતાં ગંગાજીમાં જવાનો ભય રહે છે, એટલે વૈશાખથી અસાડ માસ સુધી, તે રસ્તે જઇ શકાય છે. ગૌમુખની ઉંચાઇ, સમુદ્રની સપાટીથી ૧૨,૯૧૪ ફીટની છે. ભગીરથ રાજાએ અહિં તપસ્યા કરી ગંગાજી પ્રાપ્ત કરેલ હતાં. અહિં ગંગાજીની ધારા લગભગ ત્રણસો ફીટ ઉપરથી ગાયના મુખ જેવી પર્વતની ખીણમાંથી ધોધ રૂપે નીચે પડે છે પણ પહોળાઇ, લગભગ ચાર પાંચ ફીટની છે. જે પર્વતમાંથી ગંગાજી નીકળે છે, તે ભગીરથ પર્વતના નામથી ઓળખાય છે, અને તેના શિખરની ઉંચાઈ સમુદ્રની સપાટીથી ૨૧,૩૯૦ ફીટની છે. ગૌમુખથી પાછા ગંગોત્રી આવવું પડે છે. જે લાકડાનો પુલ પારકરી ગૌમુખ જવાય છે, તે પુલ પાર કરી દક્ષિણ તરફ ચાલતાં એક માઇલ ઉપર **ગૌરીકુંડ** આવે છે. અહિં કેદાર ગંગા, અને ભાગીરથીનો સંગમ થાય છે. સંગમ સ્થાને એક શિલારૂપી શિવલિંગ, કુદરતીજ પડેલ છે તેના ઉપર સંગમનો ધોધ રૂપ પ્રવાહ પડે છે તે જગ્યાને ગૌરીકુંડ કહે છે. અહિંથી પાછું ગંગોત્રી આવવું પડે છે. યમુનોત્રી થી ગંગોત્રી ૯૮ાા માઇલ થાય છે; તેમાં ૨૯ માઇલની ચઢાઇ, ૩૦ માઇલની ઉતરાઇ, અને ૩૯ાા માઇલનો સીધો રસ્તો આવે છે.

નોટઃ—

(૧) ગંગોત્રીથી નીકળેલ ગંગાજી, ૧૫૧૪ માઇલ વહીને કલકત્તાથી ૬૦ માઇલ ઉપર કપિલ આશ્રમમાં થઈ સમુદ્રને મળે છે; જે જગ્યાએ સગર રાજાના સાઠ હજાર પુત્રો કપિલમુનિના ક્રોધાગ્નિથી બળીને ભસ્મ થયેલ હતા, અને જેને ભગીરથ રાજાએ મહાન તપ કરી ગંગાજીનો સ્પર્શ કરાવી સ્વર્ગે મોકલ્યાનુ વર્ણન પુરાણોમાં છે. ગંગોત્રીનું ગંગાજળ તમામ હિંદુઓ પવિત્ર માને છે; એટલુંજ નહિં પણ મરતી વખતે ગંગાજળનુ એક ટીપું મળી જાયતો તેમનો સ્વર્ગવાસ થવાની તેમને દ્રઢ શ્રદ્ધાછે. ગીતાજીમાં ગંગાજીનું મહાત્મ્ય વધારે જણાવેલ છે તેમજ આધુનિક યુરોપીયન ડોકટરો, પણ બીજા કરતાં ગંગાજીના પાણીમાં વધારે ગુણ છે તેમ નિઃસંશય માને છે. ગંગોત્રીથી

ઠંડીની ઋતુમાં અહિં રહે છે. આ ગામ અત્યારના મહારાજા શ્રી નરેન્દ્રશાહબાહાદુરે વસાવેલ છે, તેમજ એક બંગલો મુંબઇ ફેશનનો સરસ બનાવેલ છે, જે હરદ્વારથી ઋષીકેશ આવતાં રસ્તામાંથી દેખાય છે. આ ગામનું નામ મહારાજાના નામ ઉપરથી નરેન્દ્ર નગર રાખેલું છે. અહિં કેટલીક દુકાનો, પાણીના નળ, ડાકબંગલો, વિગેરે છે. અહિંથી ૧૧ માઇલ ઉપર ઋષીકેશ આવે છે. રસ્તો સાધારણ ઉતરાઇ વાળો છે, આ રસ્તો મોટર ચાલે તેવી સડકનો છે, પણ પગ કેડીને રસ્તે ઋષીકેશ ૭ માઇલ થાયછે તે રસ્તો કઠણ ઉતરાઇનો છે. યાત્રાળુ પાંચ માઇલના બચાવને ખાતર તે રસ્તેજ ઋષીકેશ આવે છે. પગકેડીનો રસ્તો કૈલાસ આશ્રમ પાસે, અને સડકનો રસ્તો શિલ્પ શાળા પાસે આવેછે, તે આગળ પણ બતાવેલ છે. ઋષીકેશથી ૧૫ માઇલ ઉપર હરદ્વાર આવે છે. રસ્તો સીધો છે. ઋષીકેશ અને હરદ્વારના વર્ણન માટે લીસ્ટ નંબર ૧ જુઓ. કુલ ગંગોત્રીથી હરદ્વાર ૧૬૧ માઇલ થાય છે; તેમાં ૨૫ માઇલ ચઢાઇ, ૪૫ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૯૧ માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે.

નોટ–

૧ આ રસ્તે થઈ ગંગોત્રી જવું અથવા આવવું હોય તો સગવડતા વાળું છે; કારણ કે બીજા કરતાં આ રસ્તો સારોછે, પરંતુ રસ્તામાં કોઇ યાત્રાનું સ્થળ આવતું નથી.

૨ જેને હરદ્વારથી યમુનોત્રી ન જતાં ગંગોત્રી જવું હોય તો લીસ્ટ નંબર ૭ માં બતાવ્યા પ્રમાણે દેહરાદુનથી ધરાસુ થઇને અથવા તો લીસ્ટ નંબર ૮ માં બતાવ્યા પ્રમાણે ઋષીકેશથી દેવપ્રયાગ, અને ટિહરી થઇને, જઈ શકે છે. બન્ને માર્ગોના માઇલ અનુક્રમે ૧૬૭ અને ૧૯૨। થાય છે.

લીસ્ટ નં. ૧૧.

શ્રી ગંગોત્રીથી કેદારનાથ ૧૨૦ાા માઈલ.
(ભટવાડી અને ત્રિયુગી નારાયણ થઈને)

ગંગોત્રીથી ૩૮ માઇલ ઉપર **ભટવાડી** આવે છે રસ્તો ૭ાા માઇલ ચઢાઇ, ૧૭ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧૩ાા માઇલ સીધો છે, જેનુ વર્ણન લીસ્ટ નમ્બર ૯ મા આપેલુ છે ભટવાડીથી ૧ માઇલ ઉપર **ડાંગચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે ભટવાડીથી અહિં આવી ગંગાજી ઉપરનો પુલ પાર કરી આગળ જવાય છે અહિં એક દુકાન છે પાણી ગંગાજીનુ કામ આવે છે અહિંથી ૫ માઇલ **સાગીસૌરા (ફેયાલુ)** આવે છે, રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે રસ્તામા ત્રણ માઇલ ઉપર શેરગઢ નામનુ ગામ આવે છે પણ ત્યા દુકાન નથી ફેયાલુમા ૩ દુકાનો, અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **છુના (સ્યાળી)** આવે છે રસ્તો ૧ાા માઇલ ચઢાઇ, અને ૧ાા માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે અહિં બા૦ કા૦ કં૦ વાળાની ધર્મશાળા સદાવ્રત, બે દુકાનો, અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૫ માઇલ ઉપર **બ્લોકખાલ** આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ચઢાઇનો છે, અને જગલમા થઇને જાય છે અહિં બે દુકાનો, અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૪ માઇલ ઉપર **પગરાણા** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઈ, અને ૨ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિં ત્રણ ચાર દુકાનો, ઝરણાનુ પાણી, અને બે નાની ધર્મશાળાઓ છે રસ્તો ઘનઘોર જગલમા થઇને જાય છે **અહિંથી બુઢા કેદાર સુધી ઝેરી માખીઓ કરડે છે, એટલે ખુલ્લા પગ ન રાખવા** પગરાણાથી ૩ માઇલ ઉપર **ઝાલકી** આવે છે રસ્તો કઠણ ઉતરાઇનો છે અહિં બે ત્રણ દુકાનો, અને ધર્મગંગાનુ પાણી છે અહિંથી ૬ માઇલ ઉપર **બુઢાકેદાર** આવે છે રસ્તો સાધારણ

સીધો ૮ છે પણ કઠણ નથી અહિં મા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા અને સદાવ્રત છે, બીજુ પણ એક સદાવ્રત પામેના કોઈ ગામના સદગૃહસ્થનુ છે ભીનગંગા અને ધર્મગંગાના સંગમ ઉપર બુરાકેદાર નાથનુ મંદિર છે દુકાનો પાંચ છ અને ઝરણાનુ પાણી છે ન્હાવા ધોવાની સગવડ અહિં સારી છે આ કેદાર પંચકેદારની ગણત્રીમાં નથી, પણ મંદિરમાં કેદારનાથના જેવી નાની શિવલિંગની મૂર્તિ અને બીજા કેટલાક દેવતાઓની મૂર્તિઓ છે અહિંથી ૫ માઇલ ઉપર **ડોલાચટી** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચડાઇ અને ૨ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચડાઇ ઉતરાઈ સાધારણ છે અહિં એક ધર્મશાળા તથા બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૧ માઇલ ઉપર **રાયગઢ-ચટી** આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ચડાઇવાળો છે અહિં દુકાનો બે અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **હતકુડીચટી** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચડાઇ અને ૧ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચડાઇ ઉતરાઈ કઠણ છે અહિં ત્રણ ચાર દુકાનો એક ધર્મશાળા અને ભૈરવનાથજીનુ મંદિર છે પાણી ઝરણાનુ મળે છે અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **મોલખોર** આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ઉતરાઇવાળો છે અહિં દુકાનો ત્રણ અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **પનેથી** આવે છે રસ્તો કઠણ ઉતરાઇનો છે અહિં બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **વતુચટી** આવે છે રસ્તો કઠણ ઉતરાઇનો છે અહિં દુકાનો બે ત્રણ અને પાણી ઝરણાનુ તથા નદીનુ છે બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા, સદાવ્રત અને રામચંદ્રજીનુ મંદિર પણ છે અહિંથી ૧॥ માઇલ ઉપર **જંગલચટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી સખ્ત ચડાઇ શરૂ થાય છે, એટલે ચાલવાનુ બને ત્યાં સુધી થોડુ અને સવારે રાખવુ જંગલચટીથી ૧॥ માઇલ ઉપર ગવાંખા આવે છે રસ્તો કઠણ ચડાઇનો છે અહિં વસ્તીના પંદર વીસ મકાનો અને એક દુકાન છે પાણી થોડે દુરથી લાવવુ પડે છે પણ યાત્રાના સમયમા એનાદ પાણીની પરબ રહે છે અહિંથી ૪માઇલ ઉપર વડુંડાચટી આવે છે રસ્તો સખ્ત ચડાઈનો

છે. અહિં બે દુકાનો અને એક ધર્મશાળા છે. પાણી થોડે દૂરથી લાવવું પડે છે પણ દુધ દહીં મળેછે. અહિંથી ૨ માઇલ ઉપર **પવાંલી** આવે છે. રસ્તો સખ્ત ચઢાઇનો છે. અહિં ઠંડી સખ્ત પડે છે. દુકાનો ત્રણ ચારને પાણી ઝરણાનું છે. બા૦ કા૦ ક૦ વાળા તરફથી ઠંડીમાં બચાવ કરવા સારૂ એક દિવસને માટે અહિં ગરમ કંબળ ઓઢવા સારૂ દરેકને મળે છે, તેમનું સદાવ્રત અને ધર્મશાળા પણ છે. પવાંલીની આજુબાજુ થોડે દૂર બરફના પહાડો જોવામાં આવેછે. પવાંલીથી ૯ માઇલ ઉપર **મંગુચટી** આવે છે. રસ્તો ૭ માઇલ ચઢાઈ, અને ૨ માઇલ ઉતરાઇનો છે. પાંચ માઇલની ચઢાઇ સખ્ત છે બાકી બે માઇલની ચઢાઇ અને ઉતરાઇ સાધારણ છે. અહિં ત્રણ દુકાનો, બા૦ કા૦ ક૦ વાળાની ધર્મશાળા અને સદાવ્રત છે. પાણી ઝરણાનું મળે છે. **ટિહરી રાજ્યની હદ અહિં પુરી થઇ બ્રિટિશ હદ શરૂ થાય** છે. રસ્તામાં થોડી થોડી જગ્ગાએ બરફ આવે છે. અહિંથી ૫ માઇલ ઉપર **ત્રિયુગી નારાયણ** આવે છે. રસ્તો કઠણ ઉતરાનો છે. અહિં ત્રિયુગી નારાયણનું મંદિર છે. તેની અંદર ત્રણ યુગથી (શંકર પાર્વતીના વિવાહ ત્રેતાયુગમાં અહિં થયેલ ત્યારથી,) અખંડ ધૂણી ધખે છે. યાત્રાળુઓ તેમાં બાળવા માટે લાકડાં લઇ આપે છે. ત્રિયુગીનારાયણની ઉંચાઈ સમુદ્રની સપાટથી ૭,૨૧૭ ફીટની છે. અહિંના પહાડમાં વછનાગ, અતિવિષ, શાલમમીસરી વિગેરે ઔષધિઓ પુષ્કળ પ્રમાણમાં થાય છે, પણ તે ભાદરવાથી માગસર સુધીમાં; કારણ કે તે સિવાયના સમયમાં પહાડની અંદર બરફ હોય છે, એટલે કાંઇ ઉગી શકતું નથી. ત્રિયુગી નારાયણનું દ્રશ્ય બહુ સુંદર છે. ઉત્તરમાં બરફથી છવાયેલ પહાડો, દક્ષિણમાં લીલાં વૃક્ષોથી ભરેલ પર્વતો, પશ્ચિમમાં ગઢનીમાફક ઉંચા ઉઠેલ ડુંગરાઓ, અને પૂર્વમાં સપાટ મેદાન રમણીય લાગે છે. અહિં કેટીક દુકાનો, ધર્મશાળા, સદાવ્રત, સ્કુલ તથા પોષ્ટની પેટી છે. મંદિર સોનાના કળશ વાળું શિખરબંધ છે. તેમાં લક્ષ્મિનારાયણની ધાતુથી મઢેલ મૂર્તિઓ છે. તેમની પાસે ભૈરવ અને અન્નપૂર્ણાની મૂર્તિઓ છે. અહિંથી ૧॥ માઇલ ઉપર **શાકમ્બરીદેવી** આવે છે. રસ્તો સહેજ કઠણ ઉતરાઇનો છે. રસ્તામાં જંગલી ગુલાબના છોડ આવે છે, તેનાં

ફુલો ગુલાબનાં જેવાંજ થાય છે. સ્વાદ અને પાન પણ તેવાંજ છે, પરંતુ સુગંધ નથી. અહિં દેવીના મંદિરમાં ધાતુના પતરાની અંદર બનાવેલ મુખારવિંદ છે. યાત્રાળુઓ ત્રિયુગીનારાયણથી આવતાં યાદી દાખલ એક ચીંદરડું મંદિર પાસેના ઝાડ ઉપર બાંધે છે. અહિં દુધ દહીં મળે છે. ઝરણું છે, પણ કોઈ કોઈ વખત તેમાં પાણી નથી આવતું. અહીંથી ૧ાા માઇલ ઉપર **સોમપ્રયાગ** આવે છે. રસ્તો કઠણ ઉતરાઇનો છે. આ રસ્તે લપટી પડવાનો ભય વધારે રહે છે. જે માણસ નવા રસ્તે થઈને સોમપ્રયાગ આવવા ધારે તે તેમ પણ કરી શકે છે. અહિં દુકાન કોઇક વખત રહે છે. બાકી લાકડાંના વાસણ બનાવવાનો સંચો હંમેશાં ચાલે છે. અહિંથી ૧૦ માઇલ ઉપર કેદારનાથ આવે છે. રસ્તો ૬ાા માઇલ ચઢાઈ, ૧ માઇલ ઉતરાઈ, અને ૨ાા માઇલ સીધો છે. જેનું વર્ણન લીસ્ટ નંબર, ૧ માં આપેલ છે, માટે ત્યાં જોવું. કુલ ગંગોત્રીથી કેદારનાથ ૧૨૦ાા માઇલ થાય છે. તેમાં ૪૬ માઇલ ચઢાઇ, ૪૯ માઇલ ઉતરાઈ, અને ૨૫ાા માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે.

નોટ—આખી યાત્રામાં કઠણમાં કઠણ આ રસ્તો છે, પરંતુ તે ટુંકો હોઇ સેંકડે પંચાણું યાત્રીઓ આ રસ્તે જાય છે. બાકી પાંચ નીચેને રસ્તે જાય છે. ગંગોત્રીથી લીસ્ટ નંબર, ૧૦ માં જણાવ્યા પ્રમાણે ટિહરી (૧૦૦ માઇલ) આવી, ત્યાંથી શ્રી નગર (૩૩ માઇલ) ના રસ્તામાં આઠ માઇલ ઉપર નિઉલ, અગીઆર માઇલ ઉપર પૌ, પચીસ માઇલ ઉપર ડાંગરચોર, ત્રીસ માઇલ ઉપર કિર્તિનગર, અને તેતત્રીસ માઇલ ઉપર શ્રીનગર આવે છે. દરેક સ્થળે દુકાનો અને પાણીની સગવડ છે. કિર્તિનગરમાં મર્હુમ ટિહરી નરેશ શ્રી ૧૦૮ કિર્તિ શાહનો મહેલ છે. ત્યાંથી ગંગાજીનો પુલ પાર કરતાં દેવપ્રયાગથી શ્રી નગર જવાના રસ્તામાં આ રસ્તો મળી જાય છે, એટલે ગંગોત્રીથી ૧૩૩ માઇલ શ્રીનગર આવી, ત્યાંથી ૬૬ાા માઇલ કેદારનાથ લીસ્ટ નંબર. ૧ પ્રમાણે જવાય છે. કુલ માઇલ ૧૯૯ાા થાય છે, જ્યારે ઉપરના રસ્તે ૧૨૦ાા-થાય છે. યાત્રાળુએ બને ત્યાં સુધી પણોંલીને રસ્તે જવું ઠીક છે.

લીસ્ટ નં. ૧૨.

શ્રી હરદ્વારથી દેહરાદુન થઇ યમુનોત્રી, ત્યાંથી ગંગોત્રી, અને ત્યાંથી પાછા ધરાસુ અને દેવપ્રયાગ થઇ હરદ્વાર ૪૩૧॥ માઇલ.

હરદ્વારથી ૩૨ માઇલ ઉપર **દેહરાદુન** આવે છે. રસ્તો રેલ્વેનો છે. દેહરાદુનથી ૬૧ માઇલ ઉપર **ધરાસુ** આવે છે. રસ્તો ૧૨ માઇલ ચઢાઇ, ૧૦ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૩૯ માઇલ સીધો છે. ધરાસુથી ૪૮ માઇલ ઉપર **યમુનોત્રી** આવે છે. રસ્તો ૨૨॥ માઇલ ચઢાઈ, ૯ માઇલ ઉતરાઇ અને ૧૬॥ માઇલ સીધો છે. હરદ્વારથી યમુનોત્રી સુધીનું વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૭ માં જોઇ લેવું. યમુનોત્રીથી પાછું ૨૫॥ માઈલ ઉપર **સીમલાચટી** આવવું પડે છે. રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ, ૧૩ માઇલ ઉતરાઇ અને ૧૦॥ માઇલ સીધો છે. વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૭ માં આવી જાય છે. સીમલા ચટીથી ૧૧ માઇલ ઉપર **નવરંગીધર્મશાળા** આવે છે. રસ્તો ૫ માઇલ ચઢાઈ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ અને ૩ માઇલ સીધો છે નવરંગી ધર્મશાળાથી ૬૨ માઇલ ઉપર **ગંગોત્રી** આવે છે. રસ્તો ૨૨ માઇલ ચઢાઇ, ૧૪ માઇલ ઉતરાઈ અને ૨૬ માઇલ સીધો છે નવરંગી ધર્મશાળાથી ગંગોત્રી સુધીનું વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૯ માં જોવું ગંગોત્રીથી પાછું ૬૨ માઇલ ઉપર **નવરંગી ધર્મશાળા** આવવું પડે છે. રસ્તો ૧૪ માઇલ ચઢાઇ, ૨૨ માઇલ ઉતરાઇ અને ૨૬ માઇલ સીધો આવે છે. નવરંગી ધર્મશાળાથી ૧૨ માઇલ ઉપર **ધરાસુ** આવે છે; રસ્તો સીધો છેઃ ધરાસુથી ૨૬ માઇલ ઉપર **ટિહરી** આવે છે. રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૬ માઇલ ઉતરાઈ અને ૧૯ માઇલ સીધો છે. ધરાસુથી ટિહરી સુધીનું વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૧૦ માં આપેલ છે. ટિહરીથી ૩૩ માઇલ ઉપર **દેવપ્રયાગ** આવે છે. રસ્તો ૮ માઇલ ચઢાઇ; ૧૧ માઇલ ઉતરાઇ. અને ૧૪ માઇલ સીધો છે. વર્ણન

લીસ્ટ નંબર ૮ માં આવી ગયેલ છે. દેવપ્રયાગથી ૫૨ા માઇલ ઉપર હરદ્વાર આવે છે. રસ્તો ૯ાા માઇલ ચડાઇ, ૧૦ માઇલ ઉતરાઇ અને ૩૯ાા માઇલ સીધો છે. વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૧ માં જોઇ લેવું. કુલ હરદ્વારથી નીકળી યમુનોત્રી, ગંગોત્રી થઇ પાછા હરદ્વાર આવતાં ૪૩૧ાાા માઇલ થાય છે જેમાં ૯૬ા માઇલ ચડાઇ, ૯૮ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૨૩૭ાા માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે.

નોટ—ફક્ત યમુનોત્રી ગંગોત્રીની યાત્રા કરવા ઇચ્છે. તે આ લીસ્ટમાં બતાવ્યા પ્રમાણે જઇ આવે તો પરિક્રમા થાય છે, અને રસ્તામાં તમામ તીર્થસ્થળો આવી જાય છે.

લીસ્ટ નં. ૧૩.

શ્રી હરદ્વારથી કેદારનાથ થઈ બદ્રીનારાયણ અને ત્યાંથી પાછા રામનગર ૪૧૧ા માઇલ.

હરદ્વારથી ૫૯ા માઇલ **દેવપ્રયાગ**, ત્યાંથી ૧૮ા માઇલ **શ્રીનગર**, ત્યાંથી ૧૮ાા માઇલ **રૂદ્રપ્રયાગ**, ત્યાંથી ૨૫ માઇલ **નાળાચટી** અને ત્યાંથી ૨૩ માઇલ ઉપર **કેદારનાથ** આવે છે. હરદ્વારથી કેદારનાથના કુલ ૧૪૪ાા માઇલમાં ૨૮ાા માઇલ ચઢાઇ, ૨૨ા માઇલ ઉતરાઇ અને ૯૩ા માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે, જેનું વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૧ માં જોવું. **કેદારનાથથી** ૨૩ માઇલ **નાળાચટી** પાછા આવી, ત્યાંથી ૩૦ માઇલ **ચમોલી** અને ત્યાંથી ૪૭ાા માઇલ ઉપર **બદ્રીનારાયણ** આવે છે. કેદારનાથથી બદ્રીનારાયણના કુલ ૧૦૦ાા માઈલમાં ૩૪ માઇલ ચઢાઇ, ૩૭ા માઇલ ઉતરાઇ અને ૨૯ા માઈલ સીધો રસ્તો આવે છે. તેનુ વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૨ માં આપેલ છે. **બદ્રીનારાયણથી** ૪૭ાા માઇલ **ચમોલી** પાછા આવી, ત્યાંથી ૧૯ાા માઇલ **કર્ણપ્રયાગ**, ત્યાથી ૨૯ માઈલ **મેલચોરી**, ત્યાંથી ૮ માઇલ **ગણાઈ** અને ત્યાંથી ૬૧ા માઇલ ઉપર **રામનગર** આવે છે. બદ્રીનારાયણથી રામનગરના કુલ ૧૬૬ માઇલમાં ૨૯ા માઇલ ચઢાઇ, ૩૦ાા માઇલ ઉતરાઇ અને ૧૦૫ાા માઈલ સીધો રસ્તો આવે છે. વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૪ માં જોઇ લેવું **હરદ્વારથી નીકળી કેદારનાથ અને બદ્રીનારાયણ થઈ રામનગર આવતાં કુલ ૪૧૧ા માઇલ થાય છે, તેમાં ૯૨ા માઇલ ચઢાઇ, ૯૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૨૨૮ માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે.**

નોટ—ફક્ત કેદારનાથ અને બદ્રીનાથની યાત્રા કરનાર માટે આ રસ્તો ઉત્તમ છે. પાછા ફરતી વખતે જો હરદ્વાર પાછું આવવું હોય તો ઉપર પ્રમાણે કર્ણપ્રયાગ આવી, ત્યાંથી લીસ્ટ નંબર ૩ મુજબ રૂદ્રપ્રયાગ થઇ હરદ્વાર આવવું, એટલે તેમ કરતાં કુલ ૪૨૯ા

માઇલ થાય છે; જેમાં ૯૭ાા માઇલ ચડાઇ, ૯૯ાા માઇલ ઉતરાઇ અને ૨૩૨ માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે.

કોટદ્વાર અને કાઠગોદામ પાછા ફરનાર બહુ ઓછા હોય છે, પણ તે રસ્તે પાછા ફરતાં અનુક્રમે ૪૦૯ાા અને ૪૧૯ા માઇલ થાયછે.

લીસ્ટ નં. ૧૪.

શ્રી હરદ્વારથી દેહરાદુન થઈ યમુનોત્રી, ત્યાંથી ગંગોત્રી, ત્યાંથી કેદારનાથ, ત્યાંથી બદ્રીનાથ અને બદ્રીનાથથી પાછા ચમોલી, કર્ણપ્રયાગ થઇ હરદ્વાર ૬૪૪ાા માઈલ.

હરદ્વારથી ૩૨ માઇલ **દેહરાદુન,** ત્યાંથી ૬૧ માઇલ **ધરાસુ** અને ત્યાંથી ૪૮ માઈલ ઉપર **યમુનોત્રી** આવે છે. હરદ્વારથી યમુનોત્રીના કુલ ૧૪૧ માઇલમાં ૩૪ાા માઇલ ચઢાઇ, ૧૯ માઇલ ઉતરાઇ અને ૮૮ાા માઇલ સીધો રસ્તો છે. વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૭ માં જોવું. **યમુનોત્રી**થી ૨૫ાા માઈલ ઉપર **સીમલાચટી** પાછા આવી ત્યાંથી ૧૧ માઇલ **નવરંગી ધર્મશાળા** અને ત્યાંથી ૬૨ માઇલ ઉપર **ગંગોત્રી** આવે છે. યમુનોત્રીથી ગંગોત્રીના કુલ ૯૮ાા માઇલમાં ૨૯ માઇલ ચઢાઇ, ૩૦ માઇલ ઉતરાઇ અને ૩૯ાા માઇલ સીધો રસ્તો છે, વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૯ માં જોવું. **ગંગોત્રી**થી ૩૮ માઇલ ઉપર **ભટવાડી** પાછા આવી, ત્યાંથી ૮૨ાા માઇલ ઉપર **કેદારનાથ** આવે છે. ગંગોત્રીથી કેદારનાથના કુલ ૧૨૦ાા માઇલમાં ૪૬ માઇલ ચઢાઇ, ૪૯ માઇલ ઉતરાઈ અને ૨૫ાા માઇલ સીધો રસ્તો છે. વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૧૧ માં જોવું. **કેદારનાથ**થી ૨૩ માઇલ ઉપર **નાળાચટી** પાછા આવી, ત્યાંથી ૩૦ માઇલ **ચમોલી** અને ત્યાંથી ૪૭ાા માઈલ ઉપર **બદ્રીનાથ** આવે છે. કેદારનાથથી બદ્રીનાથના કુલ ૧૦૦ાા માઇલમાં ૩૪ માઈલ ચઢાઇ, ૩૭ાા માઇલ ઉતરાઇ અને ૨૯ાા માઇલ સીધો રસ્તો છે. વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૨ માં જોવું. **બદ્રીનાથ**થી ૪૭ાા માઇલ **ચમોલી** પાછા આવી, ત્યાંથી ૧૯ાા માઇલ **કર્ણપ્રયાગ,** ત્યાંથી ૨૦ માઇલ **રૂદ્રપ્રયાગ,** ત્યાંથી ૧૮ાા માઇલ **શ્રીનગર** ત્યાંથી ૧૮ાા માઇલ દેવપ્રયાગ અને ત્યાંથી ૫૯ાા માઇલ હરદ્વાર આવે છે. બદ્રીનાથથી હરદ્વારના કુલ ૧૮૪

માઇલમાં ૩૪ાા માઇલ ચઢાઈ, ૩૯ાા માઇલ ઉતરાઇ અને ૧૦૯ાા માઇલ સીધો રસ્તો છે. વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૩ માં જોવું ઉત્તરાખંડનાં ચારે ધામની યાત્રા કરીને પાછાં હરદ્વાર આવતાં કુલ ૬૪૪ાા માઇલ થાય છે તેમાં ૧૭૮ા માઇલ ચઢાઇ, ૧૭૫ા માઇલ ઉતરાઇ અને ૨૯૧ા માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે. જેને રામનગર જવું હોય તેણે કર્ણપ્રયાગથી લીસ્ટ નંબર ૪ માં બતાવ્યા પ્રમાણે જવાથી ૬૨૬ાા માઇલ થાય છે. તેમાં ૧૭૩ માઇલ ચઢાઇ, ૧૬૬ાા માઇલ ઉતરાઇ અને ૨૮૭ માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે. કાઠગોદામ અને કોટદ્વાર જવું હોય તેને અનુક્રમે ૬૩૪ાા અને ૬૨૫ માઇલ થાય છે.

પ્રકરણ ૨ જું.

શ્રી કૈલાસ, માનસરોવર સબંધે થોડી આલોચના અને સૂચના.

ભૌગોલિક અને રાજકીય બાબત.

કૈલાસ, માનસરોવરનાં તીર્થો હિમાલયના ઉત્તરભાગમાં તિબેટની અંદર આવેલ છે. તિબેટનું ક્ષેત્રફળ ૬,૫૧,૦૦૦ ચોરસ માઇલ છે. અને તેની વસ્તી ૬૦,૦૦,૦૦૦ માણસોની છે. તિબેટની ઉત્તરે પૂર્વી તુર્કસ્તાન, દક્ષિણે ગઢવાળ, કમાઉ, નેપાળ, સીકીમ અને આસામ છે. પૂર્વે ચીન અને પશ્ચિમે પંજાબ તથા કાસ્મીર છે. તેની સાધારણ ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૫,૦૦૦ ફીટની છે. તિબેટ જોકે ચિન રાજ્યની હકુમતમાં છે, પરંતુ તેનું શાસન સ્વતંત્ર રીતે ચાલે છે. આ પ્રદેશના શાસન કર્તાને દલાઇલામા કહે છે. તેના હાથ નીચે **તાશીલામા** (વાઇસરોય તરીકે) રહે છે. તેના હાથ નીચે **ગર્પન** (ગવર્નર તરીકે) રહે છે. તેના હાથ નીચે **જોંગપન** (કમીશ્નર અથવા કલેકટર તરીકે) રહે છે. તેના હાથ નીચે **શેપચન** (ડીસ્ટ્રીક્ટ મેજીસ્ટ્રેટ તરીકે) રહે છે. તેના હાથ નીચે **તર્જન** (તાલુકા મેજીસ્ટ્રેટ તરીકે) રહે છે.

તિબેટનો શાસન કર્તા શાસનમાં ભાગ્યેજ ચીનની સલાહ લે છે. અને તેનું કારણ તિબેટ, બૌધલામા (સાધુ) અને બૌદ્ધ મંદિરો તથા તેમનું પોતાનું ખર્ચ ચલાવવાને ચીન તરફથી મળેલ હોય તેમ જણાય છે. (કારણ કે તિબેટના તમામ અમલદારો બૌધ સાધુઓ છે.) છતાં તિબેટ ઉપર કોઇ ચડાઇ કરેતો ચીન તેને મદદ આપે છે અને ચીન ઉપર તિબેટમાં થઇને કોઇ ચડાઈ કરે તો તેને તિબેટ અટકાવે છે. તિબેટની રાજ્યધાનીનું શહેર લાસા છે. તે ગારતોકથી ૮૦૦ માઇલ પૂર્વમાં અને ચીનની રાજ્યધાની પેકીનથી ૧૮૦૦ માઇલ પશ્ચિમમાં આવેલ છે.

તિબેટની પેદાશ, અને વ્યાપાર.

તિબેટમાં મુખ્ય પેદાશ ઉન અને ટંકણખારની છે. ઘેટાં, બકરાં અને ઘોડા તથા ગાય બળદ (યાક) પણ ત્યાંની પેદાશમાંજ ગણાય છે. કસ્તુરી, મધ, ઘી, અને સોનું થોડા પ્રમાણમાં મળે છે. ઉપરની તમામ ચીજો હિંદુસ્તાનના વેપારીઓને આપી તેમની પાસેથી તેઓ ઘઉં, ચોખા, દાળ, જવ, ગોળ, કાપડ, લોઢું, અને બીજો પરચુરણ સામાન ખરીદે છે. તિબેટનો વ્યાપાર નેપાળ, લદાક, કમાઉ, ગઢવાળ, સીકીમ અને ભુતાન સાથે વધારે પ્રમાણમાં થાય છે, તેમાં પણ કમાઉ પ્રાંતની ઉત્તર સરહદમાં વસતા ભોટીઆ વેપારીઓ લગભગ તે વ્યાપાર ઉપરજ નિર્વાહ કરે છે. દરવર્ષે જુન મહિનામાં બરફ પીગળી તિબેટનો રસ્તો ખુલ્લો થાય છે, અને ઓકટોમ્બર સુધી તે ખુલ્લો રહે છે. તે વખતમાં ભોટીઆ વેપારીઓ ઘેટાં, બકરાં, ખચ્ચર, ઘોડાં અને યાક ઉપર પોતાનો સામાન નાખી તિબેટમાં ત્રાનીમા અને તાલકાકોટ મંડી સુધી વેપાર અર્થે જાય છે. તિબેટમાં સમુદ્ર નથી, પણ ખારા પાણીનાં સરોવર ઘણાં છે. તેમાંથી તેઓ મીઠું પકવી ઉપયોગમાં લે છે. પૂર્વ તિબેટનો વ્યાપાર ચીન સાથે વધારે પ્રમાણમાં થાય છે, અને તેની પાસેથી ચ્હાની મોટી ટીકડીઓ તથા બીજો સામાન ખરીદી ઉપરની ચીજો બદલામાં આપે છે. ચીનની ચ્હા તિબટમાં વધારે વપરાય છે. તેને બનાવવાની રીત પણ જુદીજ છે. હિંદુસ્તાનની માફક ચાહનાં પાંદડાં બહુ જુજ ઉપયોગમાં લે છે. પૂર્વ તિબેટમાં ઘઉં, જવ, વટાણા તથા ધાન વિગેરે થાય છે, પરંતુ તે પૂર્વ તિબેટ પુરતુંજ; પશ્ચિમ તિબેટ લગભગ ઉજડ છે; કારણ કે ત્યાં વધારે વખત બરફ રહે છે તેમ વરસાદ પણ ઓછો થાય છે. ત્યાંના લોકોનો નિર્વાહ પશુઓથી થાય છે. તિબેટમાં જંગલી ઘોડા બહુ મળે છે, તેને પકડી લાવી કેળવીને તિબેટીઓ હિંદુસ્તાનના વેપારીઓને આપે છે.

ભાષા, પહેરવેશ અને રીતરિવાજ–

તિબેટમાં તિબેટી ભાષા બોલવામાં તથા લખવામાં આવે છે. તે સંસ્કૃત, માંગોલીયન અને ચીન ભાષાની મેળવણીથી

મળેલ છે (ભોટીઓની ભાષા લગભગ તિબેટીયનોને મળતી છે, પણ તેનો વધારે ભાગ નેપાળીથી બનેલો છે)

તિબેટી પુરૂષો પાયજામો, પેરણ કોટ અને ખભાના પાછલા ભાગ ઉપર લટકતી ખુલ્લી ટોપી પહેરે છે કેડ ઉપર કમરબંધ જેવુ લુગડુ બાધે છે તેમના તમામ કપડા લગભગ ઉનના અથવા ચામડાના બનેલા હોય છે પગમા જોડા, અને ઢીચણ સુધી ચામડાના અથવા ઉનના પટા બાધે છે સ્ત્રીઓ લાજ કાઢતી નથી તેના માથાના વાળ લાબા થતા ન હોઇ ચમરી ગાયના પુછ, વાળ માથે સાધી લાબા બનાવે છે અને તેને ગુથી તેમા કાચના હીરા તથા ઘુઘરા બાધે છે હાથમા ગળામા અને માથાના વાળમા કાચના હીરા તથા રગીન પત્થરો બાધવા તે તેમના દાગીના ગણાય છે સ્ત્રી અને પુરૂષ તિબેટી ઓમા ઓળખવા મુશ્કેલ છે કારણકે પુરૂષોને દાઢીને લીધે ઘણી મુછ આવતા નથી તેમજ સ્ત્રીઓની માફક તે પણ વાળ રાખી વેણી ગુથે છે અને પહેરવેશ સ્ત્રી અને પુરૂષનો એ સરખો છે

તિબેટીઓમા બે ચાર ભાઇઓને એક સ્ત્રી હોય છે ભોટિયા-ઓમા પણ તેવી જ રીતે એક સ્ત્રીને વધારે પતિ હોય છે તેમનો પહેરવેશ પણ લગભગ તિબેટીઓને મળતો રહે છે તિબેટી અને ભોટી ઓના રગસગ અને પ્રસગના (લગ્ન અને મૃત્યુના) રિવાજો વિચીત્ર છે (જગ્યાને અભાવે તે અહિ આપ્યા નથી, પણ ભવિષ્યમા બીજા પુસ્તકની અદર આપવામા આવશે) તેહા ઉપર સીક્કીમના લોકો ચાલતી હોતમા ગજાવતા ભૂતોનો નાચ કરવાનો તેમને બહુ શોખ હોય છે ભોટીઆઓમા પણ ગાવા નાચવાનો તેવો જ શોખ છે ગમે તે પુરૂષની સાથે પરણેલ કે કુવારી સ્ત્રી ગાના ગાના એક પગે નાચવુ બહુ પસદ કરે છે

તિબેટીઓમા એક બીજાને મળતા ખમાજમ કહેવાનો રીવાજ છે તેનો અર્થ કુશળતા પુછવાનો છે ઓં મણી પદ્મે હુ નો મત્ર તમામ માણસો જપે છે લામાઓ તિબેટમા વધારે છે પુરૂષો સિવાય

ઘણી સ્ત્રીઓ પણ બૌદ્ધી દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે. તેમને પણ લામા (સાધ્વી) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. લામાઓ માથે મુંડન કરાવે છે. અને લાલ રંગની ઉંચી ટોપીપહેરે છે. હાથમાં જંત્ર અથવા લાલ ધજાવાળું ભાલું રાખે છે. બાકીનો પહેરવેશ ગૃહસ્થોના જેવો છે. પરણવાની તેઓને છુટ નથી હોતી, એટલે પોતાનું જીવન બ્રહ્મચર્યાવસ્થામાં તેઓ ગાળે છે. તિબેટીઓનો ખોરાક ન્હા, સત્તુ, જાણ (જવમાંથી બનાવેલો એક પ્રકારનો દારૂ) અને માંસ છે. કોઈ કોઇ વખત ચોખા, દાળ, અને શાક બનાવે છે. પણ તે વરસને વચલા દિવસે–કોઇક જ વખત.

તિબેટનાં ઉપયોગી પશુઓ—

તિબેટમાં યાક (ઝબ્બુ), ઘેટાં, બકરાં અને કુતરાં બહુ ઉપયોગી છે. કુતરાઓ સિંહના જેવા વાળથી ભરેલા અને ખુબસુરત હોય છે. તિબેટીઓના માલનું રક્ષણ તેઓજ કરે છે. તિબેટીઓને જ્યારે બહુ ઠંડી લાગે છે ત્યારે ઘેટાં બકરાંનાં નાનાં નાનાં બચ્ચાંઓને ગોદમાં (બગલમાં) લઇને સુઈ જાય છે, એટલે બીલકુલ ટાઢ જણાતી નથી. બકરાના ચામડાનો બખ્ખુ (કોટ) બને છે. બખ્ખુમાં ચામડાના વાળનો ભાગ અંદર રહે છે. લગભગ દરેક તિબેટીઓ પાસે તેવા બખ્ખુ હોય છે; કારણકે તિબેટની ઠંડીથી બચવા એક બખ્ખુ પુરતો છે. ઘેટાં બકરાં અને ચમરી ગાયનું દૂધ ખાવામાં તથા માંખણ, ન્હામાં કામ આવે છે. ન્હામાં મીઠું અને માંખણ તથા માંસના ટુકડાઓ નાખવામાં આવે છે. ચમરી ગાય અને બળદો યાકના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. તેના પુંછડાં ચમર બનાવવાના કામમાં આવે છે. ભાર વહેવામાં અને ચઢાઇ ઉતરાઈ પાર કરવામાં યાક મજબુત છે; એટલુંજ નહિ પણ તિબેટ જેવા બરફના પ્રદેશમાં સાચવીને ચાલવામાં તે પક્કું છે. ઘોડાં અને ખચ્ચરો બરફની અંદર ચાલતાં ખુંચી જાય છે પણ યાક ખુંચતું નથી. ભોટીઆ લોકો તેટલા જ કારણસર તિબેટમાં વેપાર કરવા જાય છે ત્યારે યાક ઉપર ચડીને જાય છે, તેમજ વધારે વજનનો સામાન તેના ઉપર લાદે છે. જો કે ભાર વહેવામાં

ઘેટા અને બકરા તેટલાજ ઉપયોગી છે, પરંતુ વનાગે વજનની ચીજો ભાર ઉપાડી શકે છે કુતગાની માફક યાકને શરીરે પણ મોટા વાળ હોઇ તિબેટની ઠંડી તેને અસર કરતી નથી ઘેટાઓના ઉપર ઊન ઘણી થાય છે તિબેટીઓની જમીન ગણો કે આમદાની, બધુ તે પ્રાણીઓજ છે તિબેટથી દરવર્ષે લાખો રૂપીઆની ઊન, હિંદુસ્તાનમા આવે છે જેમાની કેટલીક કાશ્મીર, અમૃતસર, કાનપુર, મુંબાઇ વિગેરેના ઊનના કારખાનાઓમા જાય છે, અને કેટલીક વિલાયત ચડે છે તિબેટમા ઊનના કારખાના નથી, પણ તિબેટના ગાલીચા અને પશમીના ખાસ વખણાયેલી ચીજો છે તિબેટ અને બોટીઆનો દરેક માણસ ફુરસદના વખતે હાથમા ફરકડી લઇને ઊન કાત્યા કરે છે અને તેની કામળ, પશ્મીના, પટ્ટી તથા ગાલીચા વિગેરે બનાવે છે જેમાની સારી ચીજો હિંદુસ્તાનમા વચાવા માટે આવે છે બાકીની તેઓ પોતાના ઉપયોગમા લે છે

યાત્રાનો સમય:—

કૈલાસ, માનસરોવર જવાનો સમય જુલાઇથી સપ્ટેમ્બર મહિના સુધીનો છે તે વખતે બોટીઆ વેપારીઓ વપારને અર્થે તિબેટ જતા હોઇ તેમનો સગાથ મળી જાય છે, તેમ સરક પણ પીગળી જઇ રસ્તો સાફ થાય છે સિવાય તંબુ વાહન વિગેરેની સગવડ થઇ શકે છે, અને બોટીઆ વેપારીઓ પાસેથી ખાવા પીવાની ચીજો પણ મળી જાય છે

રસ્તાઓ:—

હિંદુસ્તાનમાથી કૈલાસ, માનસરોવર જવાના ઘણા રસ્તાઓ છે પણ તેમા મુખ્ય બે છે ૧ લો તાકલાકોટ થઇને અને ૨ જો ગ નીમાનડી થઇને અહિ તિબેટનો અધિકારી જોગપન રહે છે તેમની પાસેથી પાસ મેળવી પછી આગળ જઇ શકાય છે

યાત્રાના માઇલ અને લાગતો સમય:—

૧ કાઠગોદામથી તાકલાકોટ થઇ કૈલાસ, માનસરોવર જઇ તેજ રસ્તે પાછા આવતા ૫૮૬ માઇલ થાય છે અને વખત, સાસ ૧ાાથી ૨ાા નો લાગે છે (આ રસ્તો બહુ સારો છે)

૨ તનકપુરથી તાકલા કોટ થઈ કૈલાસ, માનસરોવર જઈ પાછા તાકલા કોટને રસ્તે કાઠગોદામ આવતા ૪૮૮ માઇલ થાય છે, અને સમય માસ ૧ા થી ૧ાા નો લાગે છે (આ રસ્તો પણ સારો છે)

૩ જોશીમઠથી જ્ઞાનીમામડી થઇ કૈલાસ, માનસરોવર જઇ તાકલાકોટને રસ્તે કાઠગોદામ પાછા આવતા ૪૨૨ માઇલ થાય છે, અને વખત માસ ૧ થી ૧ા નો લાગે છે (આ રસ્તો સાધારણ છે કેટલાક યાત્રાળુઓ બદ્રીનાથ જઇ પાછા આવતાં જોશીમઠ થઇને કૈલાસ જાય છે)

૪ કાઠગોદામથી મીલમ અને જ્ઞાનીમામડી થઇ, કૈલાસ, માનસરોવર જઇ, તાકલાકોટને રસ્તે કાઠગોદામ પાછા આવતા ૫૦૦ માઇલ થાય છે, અને વખત માસ ૧ા થી ૧ાા નો લાગે છે (આ રસ્તો ઉપરના રસ્તાઓ કરતા ઉતરતો છે) કેટલાક યાત્રાળુઓ આ પ્રમાણે કરવાથી કૈલાસની પરિક્રમા પુરી થઈ માને છે, પરંતુ આ રસ્તો ઘણો ખરાબ છે રસ્તામા ઉટાધુરા, જયન્તિ અને કુગરી બિગરીના પહાડોની સખ્ત ચઢાઇ ઉતરાઇ પાર કરવી પડે છે પરિક્રમાનો લોભ જેને હોય, તેણે બદ્રીનાથની યાત્રા વખતે જોશીમઠથી કૈલાસ થઈ કાઠગોદામ આવવુ ઠીક છે જો કે તે રસ્તામા પણ ખેરગર, કારચાધુરા, અને ગીમખીમના પહાડોની ચટાઈ ઉતરાઇ સખ્ત છે, અને ચોરોનો ભય પણ વધારે રહે છે પરંતુ બદ્રીનારાયણ પહોચતા સુધીમા પહાડના હવા પાણીથી ટેવાઈ જવાને લીધે વધારે તકલીફ થતી નથી, તેમજ ઘણા માઇલ ઓછુ ચાલવુ પડે છે જેમને માત્ર કૈલાસ, માનસરોવર જવા ઇચ્છા હોય તેમને માટે સૌથી સરસ રસ્તો કાઠગોદામ અથવા તનકપુરથી તાકલાકોટનો છે

કુલી (મજુર) અને વાહનો—

કૈલાસ, માનસરોવર જતા રસ્તામા ઘોડા, ખચ્ચર, અને યાક, વાહન તરીકે મળી શકે છે. બોજો ઉપાડવા મજુર પણ મળે છે, પરંતુ મજુર કે વાહન લાંબા રસ્તાને માટે નથી મળતા. થોડા થોડા રસ્તાને માટે તે મળે છે, પણ દરેક જગ્યાએ મજુર અને

વાહનનો બંદોબસ્ત થઇ જાય છે ભાડુ ઘોડા તથા ખચ્ચરનુ એક દિવસનુ રૂ ૦ાા= થી ૧ા અને યાકનુ રૂ ૦ાા થી ૧) લાગે છે કુલીની મજુરી રૂ ૦ાાથી ૦ાા' સુધી પડે છે એક દિવસમા ઓછામા ઓછા ૧૦ થી ૨૦ માઇલ સુધી ચાલી શકાય છે (ચાલનારાઓ ત્રીસ માઇલ પણ ચાલે છે) ટુકામા કૈલાસ યાત્રાની અંદર કુલીવાહનનો વધારે ખરચ થતો નથી

સામાન—

યાત્રાએ જવામા નીચે પ્રમાણે સામાનની જરૂર છે ત્રણ જોડ ગરમ કપડા (ટોપી, કોટ, ખમીસ, જાકીટ સ્વેટર અને પાટલુન અથવા પાયજામો) બાડીસ, મોજા અને મજબુત જોડા મીણબત્તી ના પાકીટ બે, અથવા ઇલેક્ટ્રીક બેટરી, ચશમા, પાથરવાને જાડી કામળ તથા ઓઢવાને છત્રી અને મીણીયુ કપડુ, લોઢાના ફળાવાળી મજબુત લાકડી ચાબુ, દીવાસળીની પેટીઓ બે ડઝન, તપેની, થાળી, વાટકો, પ્યાલો, ચીપીઓ, કડછી, અને બેત્રણ ગમાલો ગરમ તથા ખાટેલો, ચાહ, ખાંડ, બીસ્કીટ, પકવાન થોડી દવાઓ, (માથુ દુખે તેની, દસ્તબંધ કરવાની, પાચનની, અને શક્તિની) સોય, દોરા, ચપ્પુ કાતર, અને બનીશકે તો બ્રાઇમસ, સ્પીરીટ, ગ્યાસતેલ, કેમેરા, ઘડીયાળ અને દુરબીન સુકામેવા અને તેમા પણ ખાસ કરીને ખારેક, ડીમ મીસ અને સાકર (આ ચીજો પાતળી હવાથી શ્વાસ રૂંધાઇ ગયુ હોય છે, ત્યારે બહુ ફાયદો કરે છે) લીંબુનો સત્વ (ટાટરી) અથવા આમલી, મરી અને હીંગ, (આ ચીજો પણ બહુ કડી લાગે, પાતળી હવાથી શ્વાસ લેતા છોડતા અડચણ પડે, અને માથામા ચક્કર આવે ત્યારે ફાયદો પહોચાડે છે વેસેલીન અથવા લેનોલીન ચીઝી ૪ (ટાઢથી હોઠ અને હાથ ફાટી જાય ત્યારે તે લગાડવાથી આરામ રહે છે અથવાતો તેલ અને પાણી મેળવી ચોપડવાથી પણ તેવો ફાયદો થાયછે)

ઉપરની ચીજોમાથી લઈ શકાય તે સામાન સાથે લેવો (ઘણા માણસો ને યાત્રામા શુ શુ સામાન લેવાથી અડચણ ન પડે તે ચિંતા સ્વભાવિક થઇ આવે છે, તેટના ખાતર ઉપર લખાણ પૂર્વક

વિવેચન કરેલ છે) રસ્તામાં જ્ઞાનીમા અને તાકલાકોટમાંથી ભોટીઆ વેપારીઓ પાસેથી ચાહ અને સત્તુ પણ થોડો ઘણો લેવો, કારણકે તિબેટના માણસો અને બૌદ્ધ લામાઓ સત્તુ માગવા આવે છે મુઠી મુઠી આપવાથી પણ દશ પંદર શેર સત્તુ વહેંચાઇ જાય છે

સાધુ અને ગરીબો, ઉપર વર્ણન કરેલો સામાન ન લઇ શકે તે બનવા જોગ છે તેમણે ઓછામા ઓછુ ટાઢથી રક્ષણ થઇ શકે તેવા વસ્ત્રો અને થોડા ઘણા ચોખા દાળ, લોટ તથા મસાલો, મરી, સાકર, આમલી, હીંગ વિગેરે વસ્તુઓ જરૂર લઇ લેવી જોઇએ ભોટી વેપારીઓ સાધુ તથા ગરીબોને સત્તુ વિગેરે આપે છે, પરંતુ તેમના ભરોસા ઉપર બીલકુલ સામાન લીધા વિના ચાલવુ નહિ જેણે વધારે સામાન ન લીધો હોય, અથવા ન લેવો હોય, તે ભોટીઆ વેપારીઓ પાસેથી કેટલોક સામાન મેળવી શકે છે, પરંતુ ભાવ મોંઘો આપવો પડે છે પોષ્ટ પાર્સલથી સામાન મગાવવો હોયતો તાકલાકોટના રસ્તામા ગાર્બીયાગ અને જ્ઞાનીમામંડીના રસ્તામા મીલમ સુધી તે આવી શકે છે

રસ્તામાં સગવડ અને અગવડ —

ધર્મશાળા અને ગુફાઓ રસ્તામા ઠેક ઠેકાણે આવે છે પરંતુ તે સાફ કર્યા વિના તેમા રહી શકાતુ નથી કારણ કે ભોટીઆ લોકો પોતાની આદત પ્રમાણે તેમા ગંદકી કરી મુકે છે ડાકબંગલા અને ટ્રેરિસ્ટ બંગલાઓ પણ રસ્તામા ઘણી જગ્યાએ આવે છે તેમા દરરોજના બે આના ભાડુ આપવાથી (જ્યારે સરકારી ઓફીસર ન હોય ત્યારે) ઉતરી શકાય છે બીજી જગ્યાએ ડાકબંગલાનુ ભાડુ બાર કલાકના આઠ આના અને ચોવીસ કલાકનુ એક રૂપીઓ આપવુ પડે છે

રસ્તામા ચોરોનો ભય વધારે રહે છે, પરંતુ જ્યા સુધી ભોટીઆ વેપારીઓનો સંગાથ હોય છે, ત્યા સુધી ફિકર રહેતી નથી કારણ કે ભોટીઆ વેપારીઓ પોતાની સાથે હથીયાર રાખે છે યાત્રાળુઓ પણ પરવાનો લઇ ને રાખી શકે છે

સૂચના:—તાનીસામડી અને તાકલાકોટથી ભોટીઆ વેપારીઓ આગળ જતા નથી માટે ત્યાંથી પાંચ દસ સંગાથી વિના આગળ ન ચાલવું કારણ કે પશ્ચિમ તિબેટમાં અનાજ પણ નથી એટલે વધારે માણસો લુંટફાટનો ધંધો કરે છે, જોકે ઘણી વખત યાત્રાળુઓ કાશીરામા, કૈલાસ યાત્રા, એવા શબ્દો કહે છે તો તેઓને લુંટતા નથી કારણ કે કાશીરામા (કાશીના સાધુ) કૈલાસ યાત્રા કરવા જાય છે તેમ સમજી તેઓ છોડી દે છે, પરંતુ દરેક વખતે યાત્રાળુ આમ કહેવાથી બચી જાય તેમ ન માની લેવું કારણ કે "ભૂખ અખાજ ભખે" તે કહેવત પ્રમાણે ભૂખે મરતા છતાં હાથમાં આવેલો શિકાર છોડી દેવાનું, તિબેટી માણસોના તમામના હૃદયમાં આવે તેમ બનવું અશક્ય છે તેઓનો ખોરાક પણ માંસ અને દારૂ હોઈ નિર્દયતા તેમનામાં સ્વાભાવિક રહે છે દેખાવમાંજ તેઓ ક્રૂર લાગે છે, તેમ કહેવાની જરૂર ભાગ્યેજ હોઈ શકે, એટલે સંગાથ વિના આગળ ચાલવાનું સાહસ ચાલીએ ન કરવું સારૂં છે સંગાથ પણ ઘણા મળી જાય છે કારણ કે એ વખતમાં લદ્દાક ચીન નેપાળ બંગાળ પંજાબ, અને દક્ષિણ તથા ગુજરાત વિગેરે દેશોમાંથી સેંકડો માણસો યાત્રા નિમિત્તે આવે છે, છતાં કદાચ સંગાથ ન મળે અને ચાલવાની જરૂર જણાય, તો વધારાનો સામાન તકલાકોટ કે તાનીસામડીમાં કોઈ ભોટીઆ વેપારીને ત્યાં રાખી દેવો અથવા દાર્ચીનમાં બૌદ્ધ લામા ગુરૂને ત્યાં રાખી આગળ જવું લામાઓને ત્યાં સામાન રાખતી વખતે જે પોટલીમાં બાંધી તેના ઉપર સીલ કરી તેને સોંપવામાં આવે તો જેવોને તેવો સુરક્ષિત સામાન પાછો મળે છે, પણ જો તેમ કરવામાં ન આવે તો લામાઓજ કેટલેક સામાન કાઢી લે છે લામાઓને ત્યાં યાત્રાળુને રહેવાની જગ્યા મળે છે તેમજ ખોરાકીનો સામાન ચોખા દાળ, સત્તુ, ગોળ, ઘી, દૂધ માખણ વિગેરે વેચાતું મળે છે બજારમાં મજૂરીઓની સીડીઓ મળે છે

કૈલાસગત રસ્તામાં પહાડી, ખોર અને તિબેટી ભાષા બોલનારાઓ મળે છે તેમાં પહાડી ભાષા હિંદીને મળતી હોઈ તે સમજી

શકાય છે, પણ તિબેટી અને ભોટ ભાષા સમજી શકાતી નથી, અલબત્ત ભોટીઆ વેપારીઓમાના કેટલાક હિંદી ભાષા થોડી ઘણી સમજે છે, એટલે જ્યાં સુધી તેમનો સગાથ રહે ત્યા સુધી તો દુભાષીઓ* કરવાની જરૂર થોડી રહે છે, પણ જ્યાથી તેમનો સગાથ છૂટી જાય, ત્યાથી દુભાષીઓ કરી લેવો પડે છે. આ દુભાષીઓ પથદર્શક+નુ કામ કરે છે ઘણી વખત તેનુ વાહન ખચ્ચર કે યાક લીધુ હોય તો તેની સભાળ પણ તે રાખે છે, અને કોઇ કોઇ વખતતે કુલીનુ–સામાન ઉપાડવાનુ કામ પણ કરે છે, એટલે દુભાષીઓ કરતી વખતે જેનાથી ઉપરનુ તમામ કામ નભી શકે તેવો દુભાષીઓ મેળવવાનુ ધ્યાનમાં રાખવુ

રસ્તો ઓળખવાને તિબેટમા બીજુ કાઇ સાધન નથી, ફક્ત કેટલાક પત્થરો મુકીને પડાવની અદર બનાવેલા ઘરો અથવા પત્થરની કરેલ નાની ટેકરીઓ રસ્તામા આવે છે દરેક યાત્રાળુ તેમા એકાદ પત્થર ઉમેરે છે, તેજ રસ્તાની નીશાનીછે બાકી માઇલવાળા નબરના પત્થરો કે સડક જેવુ કાઇ નથી (ગાર્બીયાગ, નીતી અને મીલમ, સુધી માઇલેજના નબરવાળા પત્થરો લાગેલ છે, તેથી આગળ નથી)કેટલીક રસ્તો બરફવાળો આવે છે, આ રસ્તે બે ચાર કલાક પહેલાજ માણસો કે ઘેટા બકરા નીકળ્યા હોય, તો પણ બરફ પીગળતા તેના ચીન્હો જોવામાં આવતા નથી, એટલે પથદર્શક અને દુભાષીઆની જરૂર ખાસ કરીને પડે છે

સમુદ્રની સપાટીથી આઠ હજાર ફીટની ઉચાઇએ હવા પાતળી થઇ જાય છે, જ્યારે કૈલાસ, માનસરોવરની યાત્રામા ઘણો રસ્તો તેથી પણ વધારે ઉચાઇ વાળો પાર કરવા પડે છે આવા રસ્તામા ચઢાઇ ઉતરાઈ વખતે શ્વાસ લેવા છોડવાની તકલીફ થાય છે, અને તેમા પણ ગાજો, ભાગ, ચરસ, અફીણ, બીડી, અને સીગારેટના વ્યસનીઓને તે વધારે જણાય છે, પરતુ તેવે વખતે મોઢામા ખટાઇ (લીંબુ-

* એક ભાષાનો અર્થ બીજી ભાષામા કરી આપનાર.

+ રસ્તો બતાવનાર.

નો સત્વ, આમળી કે દ્રાક્ષ) રાખવાથી, અથવા મરી અને સાકર ચાવવાથી, કે હીંગ ખાવાથી તે ઘણીજ ઓછી થાય છે યાત્રાળુઓએ તે ચીજો જરૂર સાથે લેવી જોઇએ

તિબેટમા બપોર પછી પવન ફુંકાય છે, તેમ કોઇ કોઈ વખત કરાનો વરસાદ પણ બહુ જોરથી પડે છે યાત્રાળુ પાસે જ્યારે તેથી બચવાનુ કાંઇ સાધન ન હોય ત્યારે બરફની અંદર ખાડો ખોદી તેમા બેસી જવાથી રક્ષણ મળે છે તિબેટીઓ તે પ્રમાણે કરીને તિબેટની હવાથી પોતાનુ રક્ષણ કરે છે

તિબેટમા મોટા વૃક્ષો નથી થતા, એટલે બળતણ તરીકે ઘેટા બકરાની લીંડીઓનો અને પામા નામના છોડવા કે જે લીલા પણ દીવા જેવા બળે છે તેનો ઉપયોગ કરે છે ભોટીઆ વેપારીઓ, સાથે લાકડા લઈ લે છે યાત્રાળુએ પણ થોડા લાકડા ગાર્બીયાંગ, સીરમ, કે શીવચીમવથી સાથે લઇ લેવા; જો કે ભોટીઆ વેપારીઓ પાસેથી વેચાતા મળી શકે છે પણ બહુજ મોંઘા મળે છે

દૃશ્ય —માનસરોવરને કાંઠે મેદાન છે, તેમા ઠંડી ઘણી થાય છે એટલે સખત અને જબરી ઠંડીના ટાઢા વખતો વખત ત્યા જોવામા આવે છે રાવણહૃદ અને માનસરોવરની વચમા થઇ કૈલાસ જવાનો રસ્તો જાય છે તે રસ્તે એક માઇલની ચઢાઇ ચઢતા, એક તરફ કૈલાસનુ બરફથી છવાયેલુ ગોળ શિખર જોવામા આવે છે, જ્યારે બીજી તરફ માઇલોના માઇલો સુધી પથરાયેલ માનધાતાનુ બરફનુ મેદાન દેખાય છે ત્રીજી તરફ તાનીમામડી સુધી ફેલાયેલ બખાતર્જનનુ રેતીવાળુ રણ દૃષ્ટિએ પડે છે, ત્યારે ચોથી તરફ સમુદ્રની માફક વિશાળ પેટ કરીને પડેલા માનસરોવર, અને રાવણહૃદ જેવા મીઠા પાણીના સરોવરો, ઘડી ભરનો દુનીયાદારીના દુખ વીસરાવી દે છે, અથવા તો કહો કે સાચો આનંદ શુ છે તેનુ ભાન કરાવે છે, જે આનંદ-સુખને માટે માણસો ફાંફા મારે છે જોયુ છે, કે તળાવમા ડુબકી મારવાથી સાચા મોતી મળ્યા હોય ?

લીસ્ટ નં. ૧.

કાઠગોદામથી કૈલાસ ૨૪૭ માઇલ.

(મુન્સ્યારી, મીલમ અને જ્ઞાનીમામંડી થઇને)

કાઠગોદામ, રોહીલખંડ અને કમાઉ રેલ્વેનુ સ્ટેશન છે અહિંથી ગણીખેત ૩૬, નૈનીતાલ ૧૩ અને આલ્મોડા ૩૭ માઇલ થાય છે કુલી, ઘોડા અને ખચ્ચર દરેક જગ્યાને માટે મળી જાય છે મોટરો પણ ચાલે છે, પરંતુ ભાડા સિવાય ટોલ ટેક્સ પેસેન્જર દીઠ રૂા) આપવા પડે છે આલ્મોડા જવાની મોટર નૈનીતાલ અને ગણીખેત થઇને જાય છે એટલે ૭૦ માઇલનુ ભાડુ રૂા ૧૨) આપવુ પડે છે કાઠગોદામથી બરેલી ૬૪, કલકત્તા ૮૨૬, મુંબાઇ ૯૭૦, હરદ્વાર ૨૨૪, અંબાલા ૨૯૧, લાહોર ૪૭૮, રાવલપીંડી ૬૫૭ અને અલીગઢ ૧૨૫ માઇલ થાય છે અહિં મોટી બજાર, પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ હોસ્પીટાલ, પોલિસચોકી વિગેરે છે ડાકબંગલો થોડે દૂર છે અહિંથી ૮ માઇલ ઉપર **ભીમતાલ** આવે છે રસ્તો ૬ માઇલ સાધારણ ચઢાઇનો અને બે માઇલ સીધો છે પહેલા બે માઇલ સીધા રસ્તા પછી ચઢાવ જેવો રસ્તો આવે છે, પણ મોટર ચાલે છે અહિં ડાકબંગલો, સ્કુલ, હોસ્પીટાલ, પોષ્ટ, ધર્મશાળા, કેટલીક દુકાનો અને સરોવર છે અહિંથી ૯॥ માઇલ ઉપર **રામગઢ** આવે છે રસ્તો ૭ માઇલ સાધારણ ચઢાઇનો અને ૨॥ માઇલ સીધો છે આલ્મોડા જતી મોટરના રસ્તામા આ ગામ આવે છે અહિં ડાકખાના, સ્કુલ અને પાંચ ૭ દુકાનો વિગેરે છે. અહિંથી ૧૦ માઇલ ઉપર પ્યુડા આવેછે રસ્તો ૧॥ માઇલની સાધારણ ચઢાઇનો અને ૮॥ માઇલ સીધો છે મોટર ચાલેછે અહિં ત્રણ ચાર દુકાનો અને ડાકબંગલો છે અને પાણી બહુ સારૂંછે પ્યુડાથી ૯॥ માઇલ ઉપર **આલ્મોડા** આવે છે રસ્તો ૫॥ માઇલની ચઢાઇ અને ૪ માઇલની ઉતરાણવાળો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સાધારણ છે પ્યુડાથી આગલા ચાર માઇલ ઉપર

નદીનો પુનપાર કરવો પડે છે આ મોટામા પોષ્ટ ટેલીગ્રાફ, હાઈસ્કુલ, લાયબ્રેરી ધર્મશાળા અને ત્રણ ચાર મદિરો તથા મોટી બજાર છે અહિ ... અને ક્ષયરોગીઓની હોસ્પીટલ છે, મ્યુનીસીપલ ઓફીસ, પોલીસચોકી અને ડાકઘર પણ છે ભાદ્રવા માસમા અહિ મેળો મેળો ભરાય છે આ મોટાની ઉચાઈ સમુદ્રની સપાટીથી ૫૪૮૪ ફીટની છે અહિથી ૧૫ માઈલઉપર તાકુલા આવેછે રસ્તો ૫ માઈલ ચડાઇ, ૭ માઈલ ઉતરાઇ, અને ૩ માઈલ સીધો છે રસ્તામા સમે મ ... ની ચડાઇ ઉતરાઇ એ વાર અને એક માઈલની ચડાઈ તથા ત્રણ માઈલની ઉતરાઇ એકવાર આવેછે પરતુ તે સાધારણ છે બાકી સીધો રસ્તો છે અહિં તાકુલા દેવીનુ મદિર ગણનાથની ઉપર છે રસ્તામા ૭ માઈલ ઉપર ડીડાપાણી નામનુ ગામ આવે છે ત્યા ડાકઘરનો છે તાકુલામા પોષ્ટ તથા ધર્મશાળા અને બે ચાર દુકાનો છે પાણી ઝરણાનુ મળે છે અહિથી ૭ાા માઈલ ઉપર બૌગર આવે છે રસ્તો ૩ માઈલ ચડાઈ, ૧ માઈલ ઉતરાઇ અને ૩ાા માઈલ સીધો છે તાકુલાથી ચાલી નદીનો પુલ પાર કરતા પછીનો સીધો રસ્તો, અને પછી ચડાઈ ઉતરાઈવાળો આવેછે ગામ નાનુ છે ખાવા પીવાની ચીજો મળે છે અહિં ગોરખનાથજીનુ એક મદિરછે બૌગરથી ૭ાા માઈલ ઉપર બાગેશ્વર આવે છે રસ્તો ૧ાા માઈલની સાધારણ ઉતરાઇનો તથા ૬ માઈલ સીધો છે અને તે સર્યૂ નદીને કાઠે કિનારે ચાલે છે અહિ સર્યૂ તથા ગોમતી નદીનો સગમ છે બાગેશ્વરમા પોષ્ટ ટેલીગ્રાફ સ્કુલ ડાકઘરનો, હોસ્પીટલ પોલીસ ચોકી ધર્મશાળા વિગેરે છે બજાર મોટી છે એક બગીચો પણસુદર છે ... સુદી ૧૦ ને દિવસે અહિં મોટો મેળો ભરાય છે ગામમા વાગેશ્વર મહાદેવનુ મદિર છે બાગેશ્વરથી ૧૪ માઈલ ઉપર કાપકોટ આવે છે રસ્તો લગભગ સીધો જેવોજ છે વચમા સાત માઈલ ઉપર હરમીલ નામનુ ગામ આવે છે ત્યા એક દુકાન છે રસ્તો સર્યૂનદીને કિનારે ચાલે છે અહિ દસ બાર દુકાનો પોષ્ટ, ડાકઘરનો અને ધર્મશાળા છે ગામની ઉચાઈ સમુદ્રની સપાટીથી ૩૫૧૦ ફીટની છે અહિથી ડાનાહાલ તરફનો રસ્તો પીડારી ગ્લેશીયર

(બગરના મેદાનમા) જાય છે કે જ્યા ઘણા યુરોપીઅનો દર્વર્ષે સહેલ કરવા આવે છે કાપકોટથી ૧૧॥ માઇલ ઉપર **સ્યામાઘુરા** (મૌના) આવે છે રસ્તો ૨ માઇલની કઠણ ચઢાઇનો અને લા માઇલ લગભગ સીધો છે કાપકોટથી ત્રણ માઇલ મ ન્દિનીને કિનારે ચાલ્યા પછી જોહાર પ્રગણાની હદમા દાખલ થવાય છે અહિ પોસ્ટ, ત્રણ ચાર દુકાનો અને ડાકબગલો છે પીડારી ગ્લેશીયર અહિથી પણ જવાય છે મૌનાથી ૮ માઇલ ઉપર **તેજામ** આવે છે રસ્તો ૪॥ માઇલ ચઢાઇ, ૨॥ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે રસ્તો નાની રામગગાને કિનારે થઇને જાય છે પાચ માઇલ ઉપર રામગગાનો પુલ પાર કરવો પડે તેજામમા ત્રણ ચાર દુકાનો અને ધર્મશાળા છે ખાવા પીવાની ચીજો મળે છે અહિ નાની રામગગા અને જાગુલી નદીનો સગમ થાય છે તેજામ જોહાર પ્રગણામા છે, તેના ત્રણ ભાગ છે ૧ મલ્લાજોહાર, ૨ ગૌરીફાટ, અને ૩ તલ્લાદેશ તેજામથી ૨ માઇલ ઉપર **કુટી** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ અને ૧ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે ગામ નાનુ છે રસ્તામા એક નાની નદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે ખાવા પીવાની ચીજો મળે છે અહિથી ૫ માઇલ ઉપર **ગીરગામ** આવે છે રસ્તો કઠણ ચઢાઇનો છે ગામ નાનુ છે રસ્તામા રામગગાનો પુલ પાર કરવા પડે છે ખાવા પીવાની ચીજો મળે છે પાણી નદીનુ કામ આવે છે ગીરગામથી ૧૦ માઇલ ઉપર **મુન્સ્યારી** આવે છે રસ્તો ૪ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ અને ૩ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ કઠણ છે પહેલા ચઢાઇ અને ત્યાર પછી ઉતરાઇ આવે છે રસ્તો જગલમા થઇને જાય છે અહિ **ડાંસ અને જળોનો ઉપદ્રવ વધારેછે** માટે પગ ઢાકી રાખવા અહિ પોષ્ટ, સ્કુલ, ધર્મશાળા તથા દસબાર દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે મુન્સ્યારી ભોટીઆ લોકોનુ કાયમી સ્થળ છે અહિથી ૧ માઇલ ઉપર **રાંથી** આવેછે રસ્તો સીધો છે અહિ ડાકબગલો તથા ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૪ માઇલ ઉપર **બીન** આવેછે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ અને ૧ માઇલ સીધો

છે ચઢાણ ઉતરાણ આધારનું છે એનાના ચાર માઈલ ઉપર ઘણુંખરે
પુલ પાર કરવો પડે છે બીજું ગૌરી નદીને કિનારે છે અહિં એ ત્ર
દુકાનો અને નાની સરખી ધર્મશાળા છે પાણી નીનું કામ આવે છે અ
હિંથી ૪ માઈલ ઉપર ગરગડી આવે છે, એનો ૨ માઈલની ચઢાઈ અને
૨ માઈલની ઉતરાઈનો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ આધારનું છે એનામા ગામ
મીઆ કરીને નાનું ગામ આવે છે ગરગડી નામે ગામને કિનારે આવેલ
છે તેમાના પહાડનું નામ છે ખાવાની ચીજ મળી નથી મળતી પ
પીવાનું પાણી નદીનું મળે છે અહિંથી ૩ માઈલ ઉપર બાલાડથાર
આવે છે એનો માર્ગ કઠણ ચઢાઈનો ગૌરી ગંગાને કિનારે કિનારે જાય
છે અહિં એ નાની સરખી ધર્મશાળા અને કેટલીક ગુફાઓ છે
ખવાપીવાની ચીજો તે યાત્રાના સમયમાં મળી જાય છે અહિંથી ૭ માઈલ
ઉપર ફીલકોટ આવે છે એનો ૨ માઈલ ચઢાઈ, ૧ માઈલ ઉતરાઈ
અને ૪ માઈલ નીચાણ છે ચઢાઈ ઉતરાઈ આધારનું છે એનામા એક
નાની નદી પાર કરવી પડે છે ઘણી વખત તેના ઉપર કામ ચલાઉ
લાકડાનો પુલ બાંધવામાં આવે છે ફીલકોટ પહાડનું નામ છે પણ
ત્યાંથી થોડે દૂર જઈ કરીને એક ગામ છે, ત્યાં બે ત્રણ ઘર વસ્તી
અને બે દુકાન તથા એક કુવો છે ફીલકોટથી ૫ માઈલ ઉપર આડપા
આવે છે એનો રસ્તો ચઢાઈનો તેમ ખરાબ છે એનામા ચાર માઈલ
ઉપર ટાસી નામનું નવું સરખું ગામ આવે છે આડપા પહાડ છે
અહિંથી ૬ માઈલ ઉપર માલપા આવે છે એનો માર્ગ
મીઠાં છે અને ગૌરીગંગાને કિનારે કિનારે છે અહિંથી નિરપાની
નામની ચઢાઈ થાય છે નિરપાની ચઢાઈ પગથીઆ ... ...
... ... અહિં પુરી થાય ... ...
... ...
... ...
... ... અહિંથી
... ...
... ...
... ... અહિંથી ... ... માઈલની

ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૧,૨૬૫ ફીટની છે. અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર બલથાંગ આવે છે. રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઈ અને ૧ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઈ કઠણ છે. રસ્તો નદીને કિનારે ચાલે છે. વચમાં એક વખત બખ્ખા નદીનો કાચો પુલ પાર કરવો પડે છે. અહિં મેદાન છે. તેમાં પડાવ કરવાની જગ્યા છે. બલથાંગથી ૪ માઇલ ઉપર ઉંટાધુરા આવે છે. રસ્તો ૨ માઇલ સખ્ત ચઢાઇનો અને ૨ માઇલ સીધો છે. પહેલાં બે માઇલ સીધો રસ્તો આવ્યા બાદ આ ધુરો (શિખરવાળો પહાડ) આવે છે. આ પહાડની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૭,૬૨૭ ફીટની છે. ઉંટાધુરાથી ૫ માઇલ ઉપર જયંતી આવે છે. રસ્તો ૩ માઇલની ચઢાઇ અને ૨ માઇલની ઉતરાઇનો છે. ચઢાઈ ઉતરાઈ બન્ને સખ્ત છે. રસ્તામાં થોડો ભાગ બરફ ઉપર પણ ચાલવું પડે છે. આ પહાડની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૭,૨૦૦ ફીટની છે. જયંતીથી ૩ માઇલ ઉપર કુંગરી વિંગરી આવે છે. રસ્તો ૧॥ માઇલની ચઢાઇ અને ૧॥ માઇલની ઉતરાઇનો છે. ચઢાઇ ઉતરાઇ બન્ને સખ્ત છે. રસ્તામાં એકાદ માઇલ બરફ ઉપર ચાલવું પડે છે. આ પહાડની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૮,૧૯૦ ફીટની છે. કુંગરી-વિંગરીથી ૪ માઇલ ઉપર ચીરછાંગ આવે છે. રસ્તો ૩ માઇલની સખ્ત ઉતરાઇનો અને ૨ માઇલ સીધો છે. રસ્તામાં એકાદ માઇલ બરફ આવે છે. અહિં પડાવની જગ્યા છે. મીલમ અથવા બલથાંગથી ઉપડીને અહિં આવ્યેજ છુટકો થાય છે; કારણકે 'ઉંટાધુરા, જયંતી અને કુંગરી વિંગરીમાં પડાવ કરીને રહી શકાય તેવી જગ્યા નથી. એટલે એકજ દિવસમાં સત્તર અથવા વીસ માઇલ ચાલવું પડે છે. પણ જો સવારમાં દિવસ ઉગ્યા પહેલાં ચાલવાનું શરૂ કર્યું હોય તો સાંજે ચીરછાંગ ખુશીથી પહોંચી શકાય છે. એટલે બપોરનો ટાઇમ રસ્તામાં આરામ માટે પણ ગાળી શકાય છે. ખાવાની ચીજ આ રસ્તે સાથે રાખવા ચુકવું નહિં. ચીરછાંગથી ૩ માઇલ ઉપર તુકપુ આવે છે. રસ્તો સીધો છે. અહિં તુકપુ નદીને કિનારે બે પર્વતની વચમાં પડાવની જગ્યા છે. આહથી ૪ માઇલ ઉપર ઠાજંગ આવે છે. રસ્તો સીધો છે. નદીને કિનારે પડાવની જગ્યા છે. અહિં ચોરીનો ભય વધારે

છે હમેશા તે મૂર્તિઓની પૂજન કરવામા આવે છે, તેમ ઉચી દીવીઓ ઉપર ઘીના અખડ દીવા બળે છે આ ઘીના દીવાઓ માટે તેમના મેરકો તરફથી ઘેગ, બકરા અને ગાયો તેમને મફત મળેલ હોય છે અહિથી ૬ માઇલ ઉપર ડીડીફેગુફા આવે છે ત્યા સીધો છે, અને તે સિધુ નદીને કિનારે કિનારે જાય છે જે સિધુનદી સીધમા જઇને એક દરીયા જેવી મોટી થઇ પડેછે, તે અહિ નાનકડી નદીના રૂપમા વહે છે અહિ ગુફામા લામાઓ રહે છે કૈલાસનુ દશ્ય અહિથી ચોકખે ચોકખુ દેખાય છે કૈલાસના શિખરનો આકાર બરાબર શિવમદિરોના શિખર જેવો છે આગળના વખતી મહર્ષિઓએ કૈલાસના દર્શન કરી શિવમદિરનો આકાર કૈલાસ જેવો બનાવ્યો હોય તે બનવા જોગ છે કૈલાસના શિખર ઉપર જ્યારે સૂર્યનારાયણના કિરણો પડે છે ત્યારે તે ચાદીની માફક ઝગ ઝગી ઉઠે છે આ શિખર ઉપર બારે માસ બરફ જામેલો રહે છે તેની ઉચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૨૧,૮૧૮ ફીટની છે કૈલાસ પર્વતની લબાઈ ૧૫ માઇલ અને પહોળાઇ ૨ માઇલની છે ડીડીફે ગુફામા લામા ગુરૂ પાસે એક જેમના સીગડાં ચાર ચાર હાથ લાબા છે, તે જોવા જેવા છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર ડુમેલા ઉર્ફે વ્યાઘ્ર ગુફા આવેછે રસ્તો સાધારણ ચઢાઇનો છે, પણ ઉચાઇને લીધે પાતળી હવાથી ચાલતી વખતે શ્વાસ રૂંધાય છે. આ સ્થાન પરિક્રમામા ઉચામા ઉચુ છે તેની ઉચાઈ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૯,૦૦૦ ફીટની છે, એટલે અહિથી કૈલાસનું શિખર ફક્ત ૨,૮૧૮ ફીટ ઉચુ રહે છે અહિ એક ગુફા છે તેમાં લામાગુરૂઓ રહે છે ડુમેલાથી ૧ માઇલ ઉપર ગૌરીકુંડ (કૈલાસ) આવે છે રસ્તો સાધારણ ઉતરાઇનો છે કૈલાસની અડધી પરિક્રમા અહિ પુરી થાય છે કૈલાસ યાત્રામા ગૌરીકુડ અને માન સરોવર બે મુખ્ય જગ્યાઓ છે આ જગ્યાની ઉચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૭,૦૦૦ ફીટની છે ટડીને લીધે કુડ ઉપર બરફ જામી જાય છે, પણ હાથથી અથવા લાકડાથી મહેનત પ્રમાણે તે દૂર થઇ જાય છે ગૌરીકુડની લબાઇ ૨૦૦ ફીટ અને પહોળાઈ ૮૦ ફીટની છે આ કુડ માઝુમોનો બનાવેલ નથી, પણ કુદરતીજ બનેલ છે. અહિ સ્નાન અને દાન કરવામા

આવે છે અહિથી કૈનાસનુ શિખર લગભગ એક માઇલ ઉચુ છે કૈનાસની યાત્રા માટે ભોગીઆ અને તિબેટીઅનોને બહુ માન છે ગમે તેવુ પાપ કૈનાસની એક પ્રદક્ષિણા કરવાથી ધોવાઇ જાયછે તેવી તેમને દ્દઢ શ્રદ્ધાછે કાઠગોદામથી ગૌરીકુંડ અથવા કૈલાસ કુલ ૨૪૭ માઇલ થાય છે તેમા ૭૦॥ માઇલ ચઢાઇ, ૩૩॥ માઇલ ઉતરાઇ અને ૧૪૨॥ માઇલનો સીધો રસ્તો આવે છે

નોટ—કૈલાસની પરિક્રમા દાર્ચીનથી શરૂ થઇ પાછા દાર્ચીન આવતા સુધીમા ૩૦ માઇલની થાયછે એટલે તેના અર્ધા ભાગે આવતા ગૌરીકુંડ સુધી આ વર્ણન રાખેલ છે, અને તેમ કરવાનુ કારણ જો પુરા ત્રીસ માઇલનુ વર્ણન અહિં કરવામા આવે તો કાઠગોદામથી કૈનાસ અને કૈનાસથી કાઠગોદામના માઇલની ગણત્રીમા ૩૦ માઇલનો ફેર પડી જાય છે તેમજ કૈનાસની યાત્રા ગૌરીકુંડમા સ્નાન કરવાથી પુરી થઇ ગણાય છે ગૌરીકુંડથી પાછા દાર્ચીન આવવા સુધીનુ વર્ણન લીસ્ટ નબર ૨મા જુઓ

લીસ્ટ નં. ૨.

કૈલાસ, માનસરોવરથી કાઠગોદામ ૨૫૩ માઈલ

(તાકલાકોટ લીપુલેખ અને ગાર્બીયાંગ થઈને)

કૈલાસ—ગૌરીકુંડથી ૮॥ માઈલ ઉપર જડીફીગુફા આવે છે. રસ્તો ૨॥ માઈલની સાધારણ ઉતરાઈ વાળો અને ૬ માઈલ સીધો છે પહેલા ૨॥ માઈલની ઉતરાઈ ઉતરતા એક નદી પાર કરવી પડે છે આ નદી મનસજીની સહાયક નદી છે નદી ઉપર પુલ નથી, પણ પાણી બે ફીટથી વધારે ઉંડુ રહેતુ નથી અહિં કેટલીક ગુફાઓ છે એક ગુફામા લગભગ ૫ થી ૧૫ હાથ લાંબુ આશ્ચર્ય છે તેમજ ૩૦ ફીટ ઉંચી કેટલીક દીવાલો છે દરેક ગુફામા બુદ્ધ ભગવાનની મૂર્તિઓ તો ખરી જ! અહિંથી ૬॥ માઈલ ઉપર દાર્ચીન આવે છે રસ્તો જો કે ઉતરાઈના ઢાળ જેવા છે પણ સીધો જ ગણાય, વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૧ મા આપેલ છે દાર્ચીનથી ૮ માઈલ ઉપર બર્ખા આવે છે રસ્તો ૨ માઈલની સાધારણ ઉતરાઈનો, અને ૬ માઈલ સીધો છે. આ મેદાન કૈલાસનુ રણ છે અને તે હાનીમામડીથી માનસરોવર સુધી પથરાએલ છે અહિં એક નાની સરખી ધર્મશાળા અને તિબેટના અધિકારીને રહેવાનુ મકાન છે અગાઉ એક બર્ખા નામના તર્જુમે અહિં ધર્મશાળા બંધાવેલ હોઈ તેનુ નામ બર્ખાતર્જુમ પડેલ છે અહિંથી ૩ માઈલ ઉપર જ્યુગુફા આવે છે રસ્તો સીધો છે આ સ્થાન રાક્ષસતાલને ઉત્તર કિનારે, અહિંથી પગે જતા એક માઈલની ચઢાઈ ચઢવાથી એક તરફ રાક્ષસતાલ અને બીજી તરફ માનસરોવર દેખાય છે માનસરોવર જવાનો રસ્તો જ્યુગુફાથી ત્રણ માઈલનો છે અને તેજ રસ્તે માનસરોવર જઈ પાછુ જ્યુગુફા આવવુ પડે છે. જ્યુગુફામા કેટલાક લામાઓ રહે છે કહેવાય છે કે અહિં માન્ધાતાએ તપ કરેલ હતું તેથી સરોવરનુ નામ માનસરોવર પડેલ છે ગુફામા જુના જમાનાના અસ્થિ (હાડકા) જોવામા આવે છે, ત્યાના સાધુઓ તેને

માન્ધાતાના કહીને ઓળખાવે છે અહિં એક ગરમ જળનુ ઝરણુ છે તેનુ પાણી માનસરોવરમા જાયછે, એટલેજ માનસરોવરનુ પાણી રાક્ષસતાલ જેટલુ ઠંડુ રહેતુ નથી માનસરોવર ૫૬૨ માઇલ લાંબુ અને અગીઆર માઇલ પહોળુછે. તેનો ઘેરાવો, પીસનાઈીમ માઇલનો છે તેના ફરતી નવ ગુફાઓ છે ૧ ઠાકુર ૨ પાગો,૩ સારલોગ, ૪ બુરે, ૫ લાનુબોગ, ૬ જ્યોગ, ૭ગોસગ, ૮ વડી અને ૯ ટીરી તેમા પહેલી ગુફા સહુથી મોટી છે, અને તે માનસરોવરના દક્ષિણ કિનારે છે, તેમા લામાગુરુઓ ઘણા રહે છે અંદરમા કેટલીક બુદ્ધ ભગવાનની મૂર્તિઓ છે ઠાકુરગુફાથી ગરગીગુફા જે રાક્ષસતાલના દક્ષિણ કિનારે છે, તે ૬ માઇલ થાય છે, અને લામા ૭૫ માઇલ થાય છે માનસરોવર સમુદ્રની સપાટીથી ૧૫,૩૫૦ ફીટની ઉચાઇ ઉપર છે તેનુ પાણી સ્વચ્છ રહે છે સરોવરને કાંઠે કેટલાક રાજહસ રહે છે, આ હસો મોતીનો ચારો ચરતા નથી, પણ સરોવરમા જ્યારે વરસાદ પડે છે ત્યારે તેના બિંદુઓ મોતીના રૂપમા દેખાય છે, એટલે કદાચ કવિઓએ પોતાની કલ્પના શક્તિને આધારે તેને મોતીનુ રૂપ આપી માનસરોવરના હસ સાચા મોતીનો ચારો ચરેછે, તેમ લખ્યુ હોય તો તે સભવિત છે આ હસો પોતાની ધોળી દૂધ જેવી પાખ અને સતકની જેમ જોડાયેલા કુમકુમ જેવા રાતા પગથી માનસરોવરની શોભામા સારો વધારો કરે છે. આ સરોવરને પવિત્ર માની તિબેટી લોકો અહિં જીવ હિંસા કરતા નથી, એટલે સરોવરમા મોટા મોટા માછલાઓની નિર્ભયના ભરી કુદાકુદ જોવાની મઝા આવે છે સરોવરને કિનારે લીલી ઘ્રો થી છવાયેલા મેદાનમા સમન અને વનઘોડાના ટોળે ટોળા વખતો વખત દોડાદોડ કરી મૂકે છે,ત્યારે સ્વતત્રતાથી પશુઓ પણ કેટલા સુખી છે, તે જોઇ આનદની સાથે ઇર્ષા થાય છે ટુકામા અહિનુ વાતાવરણ પ્રાકૃતિક દ્રશ્યોથી ભરપુર હોઇ એટલુ શાન્તિમય છે કે દુખને ભૂનીજ જવાય છે

માનસરોવરની પૂર્વમાથી બ્રહ્મપુત્રા નદી નીકળી છે તિબેટમા તેને સાગપો કહે છે પશ્ચિમમાથી એક નદી નીકળી રાક્ષસતાલને મળે

છે તિબેટી અને ભોટીઆ લોકો મરી ગયેલ માણસોના ફુલ(અસ્થિ) માનસરોવરમા નાખે છે યાત્રાળુઓ અહિં સ્નાન તથા દાન કરે છે માનસરોવરની પ્રદક્ષિણા મૈલ ૫૪ ની છે ચાલુ કે તેમ કરતા લગભગ છ સાત દિવસ લાગે છે અને ચોરોનો ભય વધારે રહે છે માનસરોવરથી પાછા જ્યુગુમ આવી ત્યાથી ૪ માઈલ ઉપર પરીગા આવે છે રસ્તો ૧ માઈલની ચઢાઇ અને ૩ માઈલની ઉતરાઇનો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ એ એક માઈલની મહેનત કરાણુ છે, બાકી બે માઈલની ઉતરાઇ સાધારણ છે પરીગા રાક્ષસતાલને દક્ષિણ કિનારે છે અહિં એ ગુફા છે તેમા લામાઓ રહે છે ચોરોનો ભય અહિં વધારે છે રાક્ષસતાલ (રાવણહ્રદ) ની લબાઇ ૧૦ માઈલ અને પહોળાઈ ૬ માઈલની છે તેનો ઘેરાવો લગભગ ૩૦ માઈલનો છે ઉચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૪૫૫૦ ફીટ ની છે તેની દક્ષિણે ગરનામાન્ધાતાનો પર્વત ૨૫૩૫૫ ફીટની ઉચાઇ વાળો પડેલો છે ઉત્તરમા સર્ખો તણુમતુ મેદાન છે પુર્વમા પર્વતની બીજી તરફ માનસરોવર અને પશ્ચિમમા સર્ખો તણુમતની પાર ગ્રાનીમામડી છે સરોવરનુ પાણી મીઠુ ઠંડુ અને સ્વચ્છ રહે છે વચમા એક બેટ છે કહેવાય છે કે રાવણે તેના ઉપર બેસી તપ કર્યુ હતુ અને તેથી આ સરોવરનુ નામ રાવણહ્રદ છે રાક્ષસતાલ પોતે રાવણે હાથથી ઉપારેલ નામનુ ચીન્હ પંદર માઈલની કાટેલી તીર ના રૂપમા દાખીનથી દેખાય છે રાક્ષસતાલના પશ્ચિમ ભાગમાથી સત લજ નદી નીકળેલ છે તેનુ સસ્કૃત નામ શત્ છે આ નદી તિબેટ અને પંજાબમા વહી સિંધુ નદીને મળી જાય છે પરીગાથી ૭ માઈલ ઉપર ગવનીગુફા આવે છે રસ્તો સાધારણ ઉતરાઇનો છે ગુફામા બૌદ્ધ લામાઓ રહે છે અહિંથી તાક્લાકોટ જવાના બે રસ્તા છે એક નીચે પ્રમાણે અને બીજામા ત્રણ માઈલ ઉપર દર્મખાર (જ્યા કર્દમ ઋષિએ તપસ્યા કર્યાનુ કહેવાય છે તે) નામનુ તિબેટી ગામ આવે છે, ત્યા દુકાન નથી પણ પડાવની જગ્યા છે ત્યાથી ૬ માઈલ ઉપર ગગુન નામનો પડાવ આવે છે તે કર્નાલી નદીને તીરે છે અહિં પહાડની સ્વયંભુ મૂર્તિ એક ગુફામા છે ગગુનથી ૭ માઈલ ઉપર

તાકલાકોટ આવે છે ને ૫૬૦ માઇલનો આ રસ્તો છે, પણ તે કરતા નીચેનો રસ્તો ઠીક છે ગનરી ગુફાથી ૫ માઇલ ઉપર શીયાક આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં પડાવની જગ્યા છે પણ ચોરોનો ભય વધારે રહે છે અહિથી ૫ માઇલ ઉપર બલદાક આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ અને ૩ માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ આધારણ છે બનદાક કર્નાની નદીને કિનારે પડાવની જગ્યાનુ નામ છે અહિથી ૫ માઇલ ઉપર ટોયા આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઈલ ઉતરાઇ, અને ૨ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ આધારણ છે ટોયા દમરાગ ઘણેનુ તિબેટી ગામ છે અહિ જોરાવર સિંહ જીની સમાધિ છે, કે જે ઇ સ ૧૮૪૧ મા કાશ્મીર મહારાજા ગુલાબસિંહજીની તરફથી આ રસ્તે તિબેટ સર કરવામાટે ૧૫૦૦ માણસોના લશ્કર સાથે આવી, તિબેટ સર કરી અહિં રહેલ, પણ પાછળથી ચીનનુ લશ્કર આવી પહોચતા લડાઇમા તેનુ અહિ મરણ થયેલ હજુ પણ તિબેટી લોકો તે વીર નરની સમાધીને માનની દ્રષ્ટિથી જુએ છે અહિથી ૨ માઇલ ઉપર તાકલાકોટ આવે છે ગાનીમામડી ની જેમ તાકલાકોટ પણ કર્નાલીનદીને કિનારે આવેલુ તિબેટ અને ભોટીઆઓનુ વેપારનુ મોટુ મથક છે અહિ તિબેટી અધિકારી જોંગપન શેપચીન અને તજુમ રહે છે તેમના મકાનોને ફરતો માટી અને પત્થરથી ચણેલ એ કિલ્લો છે ભોટીઆ વેપારીઓના, પણ કેટલાક મકાનો આવી રીતે માટી તથા પત્થરથી ચણેલા છે બાકી વેપારીઓ તંબુ નાખીને તેમા પોતાનો સામાન રાખે છે અસાડ માસથી આસો માસ સુધી અહિ વસ્તી રહે છે તે અરસામા લાખો રૂપીઆની લેવડ દેવડ ભોટીઆ વેપારીઓ તિબેટીઅનો સાથે કરે છે તાકલાકોટનુ બીજુ નામ પુરાંગ અથવા બીલીંતગા છે તેની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૩ ૩૦૦ ફીટની છે ઘુડી ખચ્ચર ઝબ્બુ તંબુ દુભાષિઓ વિગેરે અહિથી મળી શકે છે કૈલાસ જનારે પાછુ અહિ આવવુ હોય તો વધારાનો સામાન અહિ ભોટીઆ વેપારીને ત્યા રાખી જવો ઠીક છે કારણકે અહિથી આગળ ચોરીનો ભય વધારે છે તાકલાકોટ પાસે લીલુ ઘાસ પુષ્કળ થતુ હોઇ પશુઓ અહિ રહી

શકે છે અહિંથી એક રસ્તો ખોજરનાથ થઈ વિરનનગર (નેપાળમાં) જાય છે નેપાળીઓ તે રસ્તે થઈ માનસરોવર, કૈલાસની યાત્રા કરે છે તાકલાકોટમાં સા૦ ૧૦ ફુ૦ વાળાનું સુંદર મકાન, અને તિબેટીઅનોનું તિબેટી ભાષાના પુસ્તકોનું એક મોટું પુસ્તકાલય તથા ધર્મશાળા છે અહિંથી ખોજરનાથ દસ માઈલ થાય છે રસ્તામાં ચડાઈ, ઉતરાઈ થોડી સરખી આવે છે અહિ એક ગુફા, મંદિર અને તેની ફરતી ગલી છે મંદિરની અંદર બુદ્ધ ભગવાનની કેટલીક મૂર્તિઓ છે, તેમજ રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાજીની ધાતુની મૂર્તિઓ પંચ ધાતુના સિંહાસન ઉપર પધરાવેલી છે અહિં ખેચરી દેવીનું એક મંદિર છે, તેમાં તારા, મણીમાતા આદિની મૂર્તિઓ છે જુના વખતના પુસ્તકો અને દાગીના, અહિં જોવા મળે છે ખોજરનાથ કરનાલી નદીને કિનારે આવેલું છે ઠંડ અહિં પણ બહુ થાય છે મંદિરની પાસે એક બગીચો છે સાધારણ ફુલઝાડ તેમાં થાય છે યાત્રીને ઉતરવાની જગ્યા, અને વેચાતો સામાન લામાઓ પાસેથી મળી જાય છે નેપાળ જેને ન જવું હોય તેને ખોજરનાથથી પાછા તાકલાકોટ આવવું પડે છે નેપાળ જતા રસ્તામાં મુક્તેશ્વર (ગોમા ૬૭૩) નું તીર્થ આવે છે તાકલાકોટથી ૩॥ માઈલ ઉપર પાલા આવે છે રસ્તો સીધો છે તાકલાકોટથી કરનાલી નદીને કાંઠે કાંઠે ચાલી નદી પાર કરતા આ ગામ આવે છે અહિં ત્રણ ચાર ઘરો છે, તેમા આરામ કરી શકાય છે અહિંથી અઢી માઈલ ઉપર મગર ગામ છે, ત્યા પણ ચાર પાંચ મકાનો છે ટાઢ ઘણી અહિં પણ થાય છે પાલાથી ગુર્લા માન્ધાતાનો પર્વત શરૂ થાય છે અહિં એક તિબેટ સરકારનો અમલદાર રહે છે જેને સાહેબ કહેવામાં આવે છે પાલાથી ૧॥ માઈલ ઉપર લીપુ લેખ આવે છે રસ્તો ૩ માઈલની સખ્ત ચઢાણનો અને ૧॥ માઈલ સીધો છે લીપુ લેખની ઉંચાઈ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૭,૭૦ ફીટની છે અહિંથી તિબેટનું દૃશ્ય બહુ સુંદર દેખાય છે લીપુ લેખથી થોડે દૂર એક નાનું પાણીનું સરોવર છે અહિંથી ૩ માઈલ ઉપર સાંચુમ આવે છે રસ્તો ૨ માઈલની સખ્ત ઉતરાણનો, અને ૧

માઇલ સીધો છે માલુમની ઉચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૪,૬૨૦ ફીટની છે અહિના પહાડમાથી કાળી નદી નીકળીછે **તિબેટની હદ અહિં પુરી થઇ બ્રિટિશ હદ શરૂ થાય છે.** માલુમ નાનું ગામ કાળીનદીને કિનારે છે નદીને સામે પાર નેપાળની હદ આવેલી છે. માલુમમા બેચાર ઘરો અને પડાવનુ મોટુ મેદાનછે અહિથી ૬ માઇલ ઉપર **કાલાપાની** આવેછે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૨ માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ કઠણ છે કાલાપાની કાળી નદીને કિનારે છે અહિ બેચાર ઘરો અને પડાવનુ મેદાન છે રસ્તામા બેમાઇલ ઉપર ચીલ નામની જગ્યાએ એક નાની સરખી ધર્મશાળા છે

કાલાપાનીથી ૧૦ માઇલ ઉપર **ગાર્બીયાંગ** આવે છે, રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૫ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૪ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ કઠણ છે, અને ઉતરાઇ સાધારણ છે રસ્તો કાળી નદીને કિનારે કિનારે જાય છે ગાર્બીયાગ પહોચતા પહેલા, એક માઈલ ઉપર કાળીનદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે અહિ રમાદેવીનુ સદાવ્રત, પોષ્ટ, સ્કુલ, ડાકબગલો, વિગેરે છે કૈલાસ જતા યાત્રીને તંબુ, વાહન, કુલી દુભાષિઓ, હથિઆર, વીગેરે અહિ મળી શકે છે ગાર્બીયાગની ઉચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૦,૯૮૦ ફીટની છે મે માસથી ઓકટોબર માસ સુધી અહિ વસ્તી રહે છે, ત્યારપછી ધારચુલા ચાલી જાય છે. વસ્તી ભોટીઆની છે ઘરો પાકા બાધેલા છે કાલાપાનીથી ગાર્બીયાગ આવતા રસ્તામા કાના અને ચારખા નામની પડાવની જગ્યાઓ આવે છે ગાર્બીયાગ દારમા પ્રગણાની અદર આવેલ છે દુકાનો ઘણી છે પાણી ઝરણાનુ પીવાય છે અહિથી ૫ માઇલ ઉપર **બુંદી** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ અને ૧ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ કઠણ છે. ગામ રસ્તાથી થોડ દૂર છે અહિ ધર્મશાળા સ્કુલ, અને બે ત્રણ દુકાનો છે, યાત્રાળુઓ સ્કુલના મકાનમા ઉતરી શકે છે પાણી ઝરણાનુ પીવાય છે ગાર્બીયાગથી બુદી આવતા રસ્તામા એનવાધુરા નામનો પર્વત પાર કરવો પડેછે બુદીની ઉચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૮,૦૦૦ ફીટની છે અહિ કેટલાક ફુલના છોડ, અને લીલુ ઘાસ થાય છે બુદીથી ૭ માઇલ ઉપર **માલપા** આવે છે

રસ્તો ૨ માઈલ ચઢાઈ, ૧ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૪ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સહેલ જેવું છે આંહિ પર્વતની જગા છે, પણ વેપાર-ના સમયમાં આંહિ ઘાપર કરીને બોટીઆઓ રહે છે આંહિથી ગલાનાડ જવાના બે રસ્તા છે એક નીલપાણીવાળા પર્વત ઉપર થઈને, અને બીજો નીચાણમાં મગીનની પાર કરીને કાલીનદી ઉપર દોરડાનો પુલ બાંધવામાં આવે છે, પણ તે જ્યારે તુટી જાય છે, ત્યારે ઉપર થઈને જવું પડે છે પશુઓ તો ઉપર થઈનેજ જાય છે કારણ કે દોરડાનો પુલ એક લાકડું નાખીને બનાવેલ હોય છે, એને જેના ઉપર માણસ, પણ બહુ સાવચેતીથી ચડી પાર થઈ શકે છે, તેના ઉપર પશુઓ તો કયાથીજ ચાલી શકે? આવો કામ ચલાઉ પુલ પણ ન હોય તો નદી પાર કરવી મુશ્કેલ છે, કેમકે કાળી નદી ધુરવના નાકની બહુ જોરમાં વહે છે ગુંદીથી નારપા જવાના રસ્તામાં કોલા નામનો ઝરો, અને ગમઉગીવાળ નદની મોટી ગુફા, તથા બામાનીનું મેદાન આવે છે માલપાથી ૫ માઈલ ઉપર નીલપાણીઆ આવે છે રસ્તો ના નાર ચઢાઈ, અને ના માઈલ ઉતરાઈને, પણ સખ્ત છે પર્વતની જગે પોપના દર્શનાને રહેવાનું કંઈ મકાન છે આ રસ્તાના પાણી સારું નથી એને તેનું નામ નીલપાણી નાખવામાં આવ્યું છે કયા જ્યાકને દોરે [illegible] આ રસ્તો ખરાબ થઈ જાય છે જે કે તે કામ ચલાઉ મરે [illegible] છે તો પણ કોઈ કોઈ જગાએ રસ્તાની પહોળાઈ એક ફુટથી પણ ઓછી હોય છે જેથી ચાલતી વખતે નીચે કાળી નદીમાં ન પડી જવાય તેનું ધ્યાન રાખવું પડે છે રસ્તામાં [illegible] અને સાંકડો છે [illegible] એક બાજુ મોટો પર્વતની અડગ [illegible] [illegible] નાના નાના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

નામનુ એક નાનુ ગામ આવેછે રસ્તામા પાણીની સહેજ તકલીફ
છે કાળીનદી અડધો માઈલ દૂરછે અહિથી ૨ માઇલ ઉપર ચ્યાગખેલા
આવછે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, અને ૧ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢ
ઉતરાઇ સાધારણ છે ગામ રસ્તાથી અડધો માઇલ દૂર છે અહિ
ભોટીઆઓની વસ્તી છે રસ્તો જંગલમા થઇને જાય છે ચ્યાગખેલાથી
૮ માઇલ ઉપર ચૌદામ (સોસા) આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ,
૩ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૩ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ
ફરક છે ભોટીઆઓની વસ્તી અહિ વધારે છે ચૌદામ પરી-પ્રગ
ણાનુ મુખ્ય ગામ છે ખાવાપીવાની ચીજે મળે છે અહિથી એક
માઈલ દૂર તીજ્યાગામછે, ત્યા ન્હાની ધર્મશાળાછે ચ્યાગખેલાથી ચૌદામ
આવતા રસ્તામા સીરમા નામનુ ગામ આવેછે ચાદામથી ૪ માઇલ
ઉપર પંગુ આવેછે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઈ અને
૧ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે રસ્તામા જ્યેષ્ઠનીગઢ
નામનુ ગામ આવે છે રસ્તો જંગલમા થઇને જાય છે એકને ઝેરી
માખીઓથી બચવા પગને ઢાંકી રાખવા જોઇએ અહિથી એક રસ્તો
સીરમ જાય છે સીરમથી અહિ સુધી માત્ર ભોટીઆઓની વસ્તી
છે પગુથી ૫ માઇલ ઉપર ખેલા આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ,
૩ માઇલ ઉતરાઇ અને ૧ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઈ સાધારણ
છે રસ્તો જંગલમા થઇને જાયછે એકને ઝેરી માખીઓ અને ડાંસનુ
જોર વધારે રહે છે દારમા અને ચૌદામ પ્રગણાનુ અહિ નાકુ છે
એના સમુદ્રની સપાટીથી ૫૫૦૦ ફીટની ઉંચાઇ ઉપર છે અહિ
ચાર પાંચ દુકાનો સ્મ્લ પોષ્ટ ધર્મશાળા અને કેટલાક ઘરો છે
ડાકબંગલો થોડે દૂર છે અહિં ઘી અને મધ બહુ સારૂ મળેછે
ગામની નજીકમા કાળી ગંગા અને ધવલ ગંગાનો સંગમ છે
એનાથી ૯ માઈલ ઉપર વારચુલા આવે છે રસ્તો ૨ માઈલ ચઢાઇ,
૪ માઇલ ઉતરાઇ અને ૩ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ
કઠણ છે રસ્તામા ચાર માઈલ ઉપર જુમા નામનુ ગામ આવે છે
ધારચુના મોટુ ગામ છે ઠંડીના વખતમા ભોટીઆ વેપારીઓ અહિ
રહે છે અહિથી આલ્મોડા પશ્ચિમમા ૯૦ માઈલ છે કુલી વાહન,

તણુ, હથિયાર વિગેરે અહિંથી મળી શકે છે સ્કુલ, ડાકબંગલો, ધર્મશાળા, પોષ્ટ, અને કેટલીક દુકાનો છે અહિંની કબળો અને સિમેરી જોડા પ્રખ્યાત છે કાળી નદીને સામે પાર નેપાળનો અધિકારી રહે છે અહિંથી બે માઈલ ઉપર સ્વામી રામકૃષ્ણ મીશનનો આશ્રમ છે તે સ્થાનને તપોભૂમિના નામથી ઓળખવામા આવે છે અહિં એક બગીચો છે, તેમા કેળ, નારંગી આલુબદામ અને આંબા વિગેરેના ઝાડો છે અહિંથી ૪ માઈલ ઉપર કાળીકા આવે છે રસ્તો ૩ માઈલની ચઢાઈ, અને ૧ માઈલની ઉતરાઈવાળો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ કઠણ છે ગામ નાનુ છે દુકાન નથી, પણ એક ધર્મશાળા છે અહિંથી ૬ માઈલ ઉપર બળવાકોટ આવે છે રસ્તો ૩ માઈલની સાધારણ ઉતરાઈવાળો, અને ૩ માઈલ સીધો છે ભોટીઆઓના અહિં કેટલાક ઘરો છે ખાવાપીવાની ચીજો મળે છે એક સ્કુલ તથા ધર્મશાળા છે કાળીકાથી બળવાકોટ આવતા રસ્તામા જોશીખેત નામનુ ગામ આવે છે બળવાકોટથી ૧૧ માઈલ ઉપર આસ્કોટ આવે છે રસ્તો ૪ માઈલ ચઢાઈ, ૧ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૬ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સહેજ કઠણ છે રસ્તામા પાંચ માઈલ ઉપર જૌલજીબી નામનુ ગામ આવે છે ત્યાંથી ત્રણ માઈલ ઉપર ગોરી-ગંગા અને કાળીગંગાનો સંગમ છે, તે ઉપર ભાવિક યાત્રીઓનો પુલ પાર કરી ત્રણ માઈલ ઉપર આસ્કોટ આવે છે સંગમ ઉપર કાર્તિકી પૂર્ણિમાને દિવસે મેળો ભરાય છે આસ્કોટ કાળી નદી ઉપર છે અહિં મોટી બજાર, કેટલાક પાકા મકાનો, સ્કુલ, પોષ્ટ, ડાકબંગલો, હોસ્પીટલ અને ત્રણ ધર્મશાળાઓ છે આસ્કોટની ઉંચાઈ સમુદ્રની સપાટીથી ૭,૧૫૭ ફીટની છે અહિંના જમીનદાર યાત્રીઓનુ સ્વાગત સારૂ કરે છે અહિં મલ્લીકાર્જુન દેવનું એક મંદિર પણ છે આસ્કોટથી ૨ માઈલ ઉપર કાંડી આવે છે રસ્તો કાંઈ ચઢાઈનો છે ગામ નાનુ છે પણ એક સ્કુલ અને બે દુકાનો છે. અહિંથી ૫ માઈલ ઉપર ડીડીહાટ આવે છે રસ્તો ૧ માઈલ ચઢાઈ, ૩ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૧ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ કાંઈ છે ગામ રસ્તાથી એક માઈલ દૂર છે. અહિં કેટલાક ઘરો, સ્કુલ, ડાકબંગલો અને એક દુકાન છે

અહિથી ૫ માઇલ ઉપર **સાંદે (સાદી)** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૨॥ માઇલ ઉતરાઈ, અને ૧॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે રસ્તો જંગલમા થઇને જાય છે અહિ પડાવની જગ્યા છે ગામ નાનુ છે અહિથી ૫ માઇલ ઉપર **ધલ** આવે છે રસ્તો સાધારણ ચઢાઈનો છે ધલ ગમગગાને કિનારે છે અહિ પોષ્ટ, સ્કુલ ચાર પાચ દુકાનો અને કેટલાક ઘરો છે ગમગગાના પુલની પેલેપાર સિદ્ધેશ્વર અને કોટેશ્વર મહાદેવના મદિરો છે ચૈત્ર માસમા અહિ મોટો મેળો ભરાયછે અહિથી એક રસ્તો તેજામ જાયછે તે બાર માઇલ છે ધલથી ૭ માઇલ ઉપર **ગરતીર** આવે છે રસ્તો ૪ માઇલની સહેજ કઠણ ચઢાઇનો, અને ૩ માઇલ સીધો છે. ગામ નાનુ છે અહિ પાચ સાત ઘરો અને એક ડાકબગલો છે ગરતીરથી ૩ માઇલ ઉપર **વેરીનાગ** આવે છે રસ્તો ૧ માઈલની સાધારણ ઉતરાઇનો અને ૨ માઇલ સીધો છે અહિ પાચ ૭ દુકાનો, પોષ્ટ ઓફીસ, અને ફોરેસ્ટ બગલો છે પાસેજ ચાહના બગીચા છે અલ્મોડા અહિથી ૪૨ માઈલ પશ્ચિમમા છે ગમગગા નજીકમા છે વેરીનાગથી ૬ માઈલ ઉપર **ઝલતોલા (બાસપટલ)** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલની કઠણ ઉતરાઇનો અને ૩ માઈલ સીધો છે અહિ બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે ગામ નાનુ છે રહેવાની જગ્યા મળે છે અહિથી ૬ માઈલ ઉપર **ગણાઈ** આવે છે રસ્તો ૨ માઈલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ અને ૧ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે રસ્તામા બે માઇલ ઉપર સીનાગામ આવે છે ત્યા આરામ લેવાની જગ્યા છે ગણાઇમા પોષ્ટ સ્કુલ ડાકબગલો અને કેટલાક ઘરો છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર **નરનાઘોર** આવે છે રસ્તો સાધારણ ઉતરાઇનો છે અહિ રહેવાની જગ્યા અને ઝરણાનુ પાણી છે નરનાઘોરથી ૩ માઇલ ઉપર **મરદદ (ભેગઘાટ)** આવે છે રસ્તો સીધો છે સર્યૂ નદીને કિનારે ગામ છે અહિ એક મદિર, બે દુકાનો અને કેટલાક ઘરો છે મરદદથી ૪॥ માઇલ ઉપર **કનારી** આવે છે રસ્તો ૨ માઈલ ચઢાઇ ૧ માઇલ ઉતરાઇ અને ૧॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ સાધારણ છે રહેવાની જગ્યા મળે છે.

ગામ નાનુ છે કનારીથી ૬ માઇલ ઉપર નવલચીના આવે છે અને રાા માઇલની આધારણ ઉતરાઇનો, અને ૩ાા માઇલ સીધો છે અનામા ત્રણ માઇલ ઉપર કારન ચીના નામનુ ગામ આવે છે તથા આરામ કરવાની જગ્યા છે ધવલચીનામા ડાકબંગલો ધર્મશાળા અને ચાર પાચ દુકાનો છે અહિથી પાા માઈલ ઉપર બારેચાના આવે છે અને ૧ાા માઇલની આધારણ ઉતરાઇનો, અને ૩ માઈલ સીધો છે અહિ ચીડના વૃક્ષોનુ જગલ છે ગામ નાનુ છે બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી એક સડક પીથોરગઢ ગઇ છે બારેચીનાથી ૮ માઇલ ઉપર આલમોરા આવે છે અને સીધો પણ ચીડના જગલમા થઇને જાયછે આ મોડાથી ૩૭ માઇલ ઉપર કાઠગોદામ આવે છે અને ૪ માઇલ ચઢાઇ, ૧૯ાા માઇલ ઉતરાઇ અને ૧૩ાા માઇલ સીધો છે આ મોડાથી કાઠગોદામ સુધીનુ વર્ણન લીસ્ટ નબર ૧ મા આવી ગયુ છે, એથી અહિ આપેલ નથી મન કૈલાસથી કાઠગોદામ ૨૫૩ માઈલ થાય છે તેમા ૫૧ાા માઇલ ચઢાઇ ૮૯ માઇલ ઉતરાઇ અને ૧૧૨ાા માઇલ સીધો રસ્તો છે

લીસ્ટ નં. ૩.

તનકપુરથી માનસરોવર થઇ કૈલાસ ૨૩૫ માઇલ.

(પીથોરાગઢ, આસ્કોટ, અને તાકલાકોટ થઇને)

તનકપુર રોહીલખંડ અને કમાઉ રેલ્વેનું સ્ટેશન છે પીલીભીત થી અહિ સુધીની બ્રાંચ લાઇન છે અહિથી પીલીભીત ૩૮॥ માઇલ થાય છે, અને ભાડું રૂા. ૦-૯-૯ પડે છે પીલીભીતથી બોલ્જીપુરા થઇ બરેલી ૩૫ માઇલ થાય છે બરેલીથી તમામ જગાએ જવાની રેલ્વે લાઇન છે તનકપુર મોટું શહેર છે અહિ પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હૉસ્પીટલ, ડાકબંગલો, ધર્મશાળા, મંદિર અને મોટી બજારો છે. ભોટીઆ લોકો માથે અહિ મોટા પ્રમાણમાં વેપાર થાય છે તેમના પાસેથી ઊન, ટંકણખાર ઘી મધ, હળદર, મરચા, મૃગનાભી વિગેરે લઇ બદલામાં લોઢું કાપડ અનાજ તથા બીજો પરચુરણ સામાન આપે છે તનકપુરથી ૧૫ માઇલ ઉપર **દેવરીયા** આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણચઢાવ જેવો પણ સીધો છે રસ્તામાં જંગલ અને ઝરણા આવે છે અહિ ત્રણ ચાર દુકાનો અને નદીનું પાણી છે દેવરીયાથી ૧૫ માઇલ ઉપર **ચંપાવત** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧૧ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ સહેજ કઠણ અને ઉતરાઇ સાધારણ છે ગામ મોટું છે સોળમી શતાબ્દિમાં કમાઉની રાજ્યધાની અહિ હતી અહિથી થોડે દૂર ક્રાંતેશ્વર મહાદેવ અને હિંગળાજદેવીના મંદિરો છે **માયાવતી** અહિથી ત્રણ માઇલ થાય છે, અને ત્યાંથી લોહાઘાટ ૪ માઇલ છે. ચંપાવતમાં મોટી બજાર, સ્કુલ, પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાકબંગલો અને ધર્મશાળા વિગેરે છે માયાવતીમાં સ્વામી રામકૃષ્ણ મિશનનો આશ્રમ છે તેમા બગીચો પણ છે કૈલાસ જતા કે આવતા આ રસ્તે આવનાર માણસે આ આશ્રમ જોવા જેવો છે સ્વામી વિવેકાનંદે અહિ તપશ્ચર્યા કરી હતી, એટલે તેમની તપોભૂમિ તરીકે પણ તે ઓળખાય છે શાન્તિ અહિ સ્વાભાવિક મળે

તેની જગ્યા છે યાત્રાળુઓને ઉતરવાને આશ્રમમા સારી સગવડ છે આ આશ્રમ એક અમેરીકન બાઈનો હતો પણ તેણે તે રામકૃષ્ણ મિશનને અર્પણ કરેલ છે આશ્રમથી સહેજ નીચાણમા માયાવટ નામનુ ગામ છે. ચંપાવતથી ૬ માઈલ ઉપર **લોહાઘાટ** આવે છે રસ્તો સીધો છે રસ્તામા ચાર માઈલ ઉપર લોહાવતી નદી ઉપરનો પુલ પાર કરવો પડે છે તેની પાસેજ ઋષીશ્વર મહાદેવનુ મદિર છે લોહાઘાટમા પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, સ્કુલ, હોસ્પીટલ, ડાકબંગલો અને મોટી બજાર છે અહિં પગરખા સારા થાય છે લોહાઘાટની ઉચાઈ સમુદ્રની સપાટી-થી ૫,૭૨૫ ફીટની છે ચંપાવતથી માયાવતી થઈ લોહાઘાટ આવતા સાત માઈલ થાય છે, લોહાઘાટથી ૯ માઈલ ઉપર **ચીગગામ** આવે છે રસ્તો ૩ માઈલની સાધારણ ઉતરાઈનો, અને ૬ માઈલ સીધો છે રસ્તામા પાચ માઈલ ઉપર ડાકબંગલો આવે છે ચીગ-ગામમા બે ત્રણ દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણીછે અહિંથી ૧૦ માઈલ ઉપર ગોગાણા આવે છે રસ્તો ૨ માઈલ ચઢાઈ, ૨ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૬ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સહેજ કઠણ છે રસ્તામા પાચ માઈલ ઉપર સર્યૂ અને કાલીનદીનો સગમ છે, તેની પાસે પચમેશ્વર મહાદેવનુ મદિરછે સગમ ઉપરનો પુલ પાર કરી ગોગાણા જવાય છે અહિં ત્રણ દુકાનો, ડાકબંગલો અને ઝરણાનુ પાણી છે ગોગાણાથી ૭ માઈલ ઉપર **પીથોરગઢ** આવે છે રસ્તો ૧ માઈલ ચઢાઈ, ૧ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૫ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સહેજ કઠણ છે રસ્તામા બે માઈલ ઉપર ટોની નામનુ ગામ આવે છે પીથોરગઢ સોરપ્રગણાના પટી મહાવમા આવેલુ છે તેની ઉચાઈ સમુદ્રની સપાટીથી ૫૩૩૮ ફીટની છે અહિં ડાકબંગલો, પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટલ, પોલીસચોકી, સ્કુલ અને મોટી બજાર છે. અહિંથી અસ્કોટ ૨૬ માઈલ થાય છે આલ્મોડા ૫૨ માઈલ છે તેમા (સીન ૭, ટાટ ૧૦, નર્ની ૧૦॥, પીનુનાથ ૧૦॥ અને આલ્મોડા ૧૪ માઈલ છે દરેકમા ડાકબંગલો છે) પીથોરગઢથી ૧૦ માઈલ ઉપર કાગાલીછીમા (સાતગઢ) આવે છે રસ્તો ૨ માઈલ ચઢાઈ, ૨ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૬ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સહેજ કઠણ

છે ગામથી થોડે દૂર જયતી દેવીનુ મદિર અને એક ગુફા જોવા લાયક છે અહિથી ૯ાા માઇલ ઉપગ **સીંગાલીખાન** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૪ાા માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ મહેજ કઠણ છે ગામ નાનુ છે એ દુકાનો, સ્કુલ, અને ઝરણાનુ પાણી છે. અહિથી ૬ાા માઇલ ઉપગ **આસ્કોટ** આવે છે ગસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઈ, ૧ માઇલ ઉતગાઇ, અને ૪ાા માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતગાઇ મહેજ કઠણ છે ગસ્તામા કાળીનદીનો પુલ પાગ કગવો પડે છે આસ્કોટથી ૯૮ માઇલ ઉપગ **તાકલાકોટ** આવે છે ગસ્તો ૩૬ાા માઇલ ચઢાઇ, ૨૬ાા માઇલ ઉતગાઈ, અને ૩૫ માઇલ સીધો છે તાકલાકોટથી ૩૪ માઇલ ઉપગ **દાર્ચીન** આવે છે રસ્તો ૯ માઇલ ચઢાઇ, ૪ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૨૧ માઇલ સીધો છે આસ્કોટથી દાર્ચીન સુધીનુ વર્ણન લીસ્ટ નબર ૨ મા આપેલ છે દાર્ચીનથી ૧૫ માઇલ ઉપગ **ગૌરીકુંડ-કૈલાસ** આવેછે ગસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતગાઇ, અને ૧૧ માઇલ સીધો છે વર્ણન લીસ્ટ નબર ૧ મા આવી ગયુ છે કુલ તનકપુરથી કૈલાસ ૨૩૫ માઇલ થાય છે તેમા ૫૮ાા માઇલ ચઢાઇ ૪૫ાા માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧૩૧ માઇલ સીધો ગસ્તો આવે છે

લીસ્ટ નં. ૪.

જોશીમઠથી કૈલાસ ૧૬૯ માઇલ.
(નીતી, ચોગ્હતી, અને જ્ઞાનીમામંડી થઇને.)

જોશીમઠ બદ્રીનાથથી દક્ષિણમા ૧૯ માઇલ, અને ચમોલીથી ઉત્તરમા ૨૮॥ માઇલ થાયછે, અને બદ્રીનારાયણ જતા રસ્તામા આવેછે ગામ મોટુ છે અહિ પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટાલ, પોલીસચોકી, ધર્મશાળા, સદાવ્રત, બે મંદિરો અને દસબાર દુકાનો છે બદ્રીનારાયણના પટ ૭ મહિના બંધ રહે છે, ત્યારે બદ્રીનાથજીની પૂજા અહિ થાય છે શ્રીમદ્દશંકરાચાર્યે ચૌથી પહેલો મઠ જ્યોતિર્મઠના નામથી અહિ સ્થાપ્યો હતો જોશીમઠથી ૫ માઇલ ઉપર **તપોવન** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૪ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ મહોજ કઠણ છે અહિથી **ભવિષ્યબદ્રી,** કે જે પંચબદ્રી માહેના તૃતીયબદ્રી તરીકે ઓળખાય છે, તે બે માઇલ દૂર થોડી ચઢાઇ ઉપર છે ત્યાથી પાછા ફરતા એક માઇલની ઉતરાઇ ઉપર સુરૈનથોટમ અવાય છે તપોવનમા બે ગરમ જળના કુંડ અને પટાન કરવાનુ સપાટ મેદાન છે અહિથી ૨ માઇલ ઉપર **સુરૈનથોટમ** આવે છે રસ્તો સાધારણ ચઢાઇનો છે અહિ ધવલ ગંગા અને ઋષી ગંગાનો સંગમ છે તે ઉપર બાંધેલ પુલ પાર કરવો પડે છે ગામ નાનુ છે અહિથી ૧ માઇલ ઉપર લતાગ્રામ આવે છે રસ્તો સીધો છે ગામ નાનુ છે અહિથી એક માઈલની ચઢાઇ ઉપર લતાનંદા દેવીનુ પ્રસિદ્ધ મંદિર છે દેવીની મૂર્તિ ખડગ અને કુંડીના રૂપમા છે અહિથી સમુણગોઠા જવુ હોય, તો લતાગ્રામથી સમુણગોઠા જતા રસ્તામા એક માઇલ ઉપર અહિંનો રસ્તો મળી જાય છે, જે એક માઇલ ઉતરાઇનો છે, એટલે સમુણગોઠા અહિથી પણ પાચ માઇલ થાય છે લતાગ્રામથી ૫ માઇલ ઉપર **સમુણગોંઠા** આવે છે, રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઈ,

૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૩ માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ સહેજ કાંણુ છે ગામ મોટુ છે અહિ એક દુકાન તથા ઝરણાનુ પાણી છે વસ્તી તમામ બોટીઆઓની છે સમુદ્રથી થી ૯ માઇલ ઉપર જુઆગ્રામ આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૫ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કાંણુ છે ગામમા બોટીઆની વસ્તી વધારે છે ખાવા પીવાની ચીજો મળી શકે છે જુઆ ગ્રામથી ૯ માઇલ ઉપર **મલારીગ્રામ** આવે છે. રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૩ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે રસ્તામા ધવલીનદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે મલારીમા લગભગ ૮૦ ઘરોની વસ્તી છે સમુદ્રની સપાટીથી તેની ઊંચાઇ ૧૦,૧૫૦ ફીટની છે અહિં જવ તથા ઘઉ માગ પામે છે અહિથી ૬ માઇલ ઉપર **બાપા** આવે છે રસ્તો સીધો છે મલારીથી અડધો માઇલ ચાલવા પછી સપાટ મેદાન આવે છે ત્યાથી આગળ ધવલગંગાનો પુલ પાર કરવો પડે છે રસ્તામા દેવદારના વૃક્ષોનુ મોટુ જંગલ છે બાપામા વધારે મકાનો નાના છે ખાવાપીવાની ચીજો મળે છે અહિથી ૦ાા માઇલ ઉપર **ગમશાળીગ્રામ** આવે છે રસ્તો સીધો છે વચમા ગમશાળી નદી ઉપરનો પુલ પાર કરવા પડે છે અહિ બોટીઆઓની વસ્તી ઘણી છે ગામ ધવલ ગંગાને જમણે કિનારે છે અહિ દામાનારાયણનુ મંદિર બે ત્રણ દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણીછે અહિથી ૫ માઇલ ઉપર **નીતી** આવેછે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ અને ૩ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઈ સાધારણ છે નીતી ધવલગંગાને કિનારે વેપારનુ મોટુ સ્થળ છે અહિ બોટિઆઓની વસ્તી વધારેછે ઠંડીના વખતમા અહિથી માણસો જોશીમઠ તરફ આ વ્યા જાયછે ગુની, વાહન હથીયાર તંબુ વિગેરે અહિ મળી શકે છે નીતીમા કેટલીક દુકાનો અને સ્કુલ પણ છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર **ક્રૌંચાદ્વિપ** આવેછે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ અને ૨ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણછે રસ્તામા ગેનગેનના ઝરણા ઉપર બાંધેલો પુલ પાર કરવો પડેછે, ગામ નાનુ છે અહીથી ૪ માઈલ ઉપર **કાલાજાવર** આવેછે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ ૧ માઈલ

ઉતરાઇ, અને ૧ માઇલ સીધો છે, અહિ પડાવ નાખવાનું મૈદાન નદી ઉપર છે દાવાજાનગરથી ૮ માઇલ ઉપર ગીમખીમધુરા આવે છે. રસ્તો ૫ માઇલ ચડાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧ માઇલ સીધો છે ચડાઇ ઉતરાઇ સહેજ નરમ છે પહેલો સીધો રસ્તો, પછી ઉતરાઇ, અને પછી ચડાઇ આવે છે વચમાં એક માઇલ જગ્યા ઉપર ચાલવું પડે છે બપોર પછી હવા સહુ જોરથી ચાલે છે, કોઇ કોઇ વખત કરાનો વરસાદ પણ પડે છે અહિ પડાવ કે ગામ કાંઇ નથી પણ હવાથી બચવા માટે બેસી શકાય તેવા ખાડા કરેલ છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર ગીયા આવે છે રસ્તો સખ્ત ઉતરાઇનો છે અહિ પડાવની જગ્યા છે અહિથી શિવચીનમ જવાના બે રસ્તા છે; એકમાં ૫ માઇલ ઉપર નાની હોતી, (અહિં ગવર્નમેન્ટ એજન્ટ રહે છે બ્રિટિશ હદ અહિ પુરી થઇ તિબેટ શરૂ થાય છે એટલે એક તિબેટનો અધિકારી પણ રહે છે) ૧૧ા માઇલ ઉપર ડાગર મુકામ, ૧૯ા માઇલ ઉપર સાગર મુકામ, અને ૨૬ા માઇલ ઉપર શિવચીનમ આવે છે આ રસ્તો ટુંકો છે, પણ રસ્તામાં નદી ઘણી વખત આવે છે, અને તેના ઉપર પુલ બાંધેલ નથી જોકે તેમાં પાણી ઘણું થોડું રહે છે, પણ પટ પહોળા અને ઠંડુ પાણી હોઇ પાર કરતી વખત મુશ્કેલી પડે છે બીજો રસ્તો નીચે પ્રમાણે છે ગીયામાં શાલિગ્રામ અને ગોમતીચક્ર મળે છે અહિથી દોગરુ ૨૪ અને દાપા ૩૦ માઇલ થાય છે ગીયાથી ૫ માઇલ ઉપર ચોન્હોતી (બડીહોતી) આવે છે રસ્તો ૩ માઇલની ચડાઇ અને ૨ માઇલની ઉતરાઇનો છે ચડાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિ વસ્તી નથી પણ વેપારના સમયમાં ભોટીઆઓ તંબુ નાખીને રહે છે પાસે એક નાની નદી છે નાનીહોતી અહિથી પાંચ માઇલ દૂર છે અહિ પણ તિબેટનો એક નોકર (સાન્ત્રી) રહે છે નીતીથી દામજન થઇ ચાર હોતી આવતા ૧૮ માઇલ થાય છે, પણ રસ્તામાં બરફ બહુ આવે છે શાલિગ્રામ અને ગોમતીચક્ર નોરહોતીમાં પણ મળે છે અહિથી ૧૧ માઇલ ઉપર એગુરા આવે છે રસ્તો ૭ માઇલની ચડાઇ અને ૪ માઇલની ઉતરાઇનો છે ચડાઇ ઉતરાઇ કાબુકે રસ્તામાં બહુ માઇલની ચડાઇ

ચડી, ચાર માઇલની ઉતરાઇ ઉતરના દોગણુ નદી પાર કરી પડે છે; ત્યાર પછી ચાર માઇલની ચઢાઇ ચડના, એશુરા પહાડનુ શિખર આવે છે આ સ્થાન અગીઆર હજાર ફીટથી પણ વધારે ઉચાઇ વાળુ હોય શ્વાસ લેવા છોડવામા પરિશ્રમ પડે છે પવન જોરથી ફુક છે, તેમ બપોર પછી ધૂળ જેવી રેતી પણ ઉડે છે, એટલે માથે ચમમા રાખવો સારૂ છે વખતે પવન હોય ત્યારે બેસી અથવા સુઇ જવું, નહિતર પતંગીઆની માફક ઉડાડી મુકે છે એશુરાથી ૬ માઇલ ઉપર કારચાધુરા આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઈ, ૨ માઇલ ઉતરાઈ, અને ૨ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ કઠણ છે રસ્તામા બે માઇલની ઉતરાઇ પછી એક નાની નદી પાર કરી પડે છે, ત્યાથી બે માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે, ત્યાથી બે માઇલની ચઢાઇ ચઢતા આ ધુરો (પર્વતનુ શિખર) આવે છે અહિંથી ઉત્તરમા એક નિલવર્ણો પર્વત દેખાય છે, તે ઝેરમોરાનો છે, ત્યાથી ઝેરમોરા લાવી ભોટીઆ લોકો મદીનારાયણ તરફ વેચે છે કારચા ધુરાથી ૫ માઇલ ઉપર ખડક (લદાક) આવે છે રસ્તો અહેજ કઠણ ઉતરાઇનો છે અહિંથી આગળ સપાટ મેદાન આવે છે રસ્તામા નદી નાળા પાર કરવા પડે છે બપોર પછી તેમા થોડુ પાણીનુ પૂર આવે છે તેમ પવન પણ જોરથી ફુકાય છે, એટલે ચાનના તથા રસોઇ કરવાનો સમય સવાર પડેનાનો રાખવો ઠીક છે ખડકમા પડાવ કરવાની જગ્યા છે પાણી નદીનુ મળે છે ૫ નાના સમ

સરકાર કહેવામા આવે છે તે હોદ્દા ઉપર, મહારાજ ચંદ્રસમશેરજંગ રાણાબહાદુર છે રાજ્યનુ તમામ કામકાજ પ્રધાન મંત્રીજ સભાળે છે

નેપાળની અંદર પેદાશમા ફળ (નારંગી, સફરજન, આલુબદામ જામફળ, વિગેરે) ધાન્ય, (ડાંગર, ઘઉં, જવ, સરસવ વિગેરે) ચાહ, એલચી મરી, રુદ્રાક્ષ, શિલાજીત, અફિણ તમાકુ, તથા શેરડી સારા પ્રમાણમા થાય છે ચણા, વટાણા, તુવેર અને કપાસ થોડા પ્રમાણમા પાકે છે ખનિજમા તાંબુ, લોઢુ, સુવર્ણમાક્ષિક, આરસ, સ્લેટ અને ચુનાના પથરા તથા ખાન રંગના અકીક થોડા ઘણા પ્રમાણમા મળે છે સુરેખાર અહિં પુષ્કળ થાય છે નેપાળની જમીન ફળદ્રુપ, અને ખેતી કરનાર વર્ગ વધારે હોઈ અનાજ ઘણુ પાકે છે, છતા મોંઘવારી ન થાય તે માટે નેપાળમાથી બહાર જતા અનાજ ઉપર સખ્ત જકાત લેવામા આવે છે નેપાળના માણસો ફકત કપડા અને થોડા ઘણા પૈસાને ખાતરજ, બહાર મજુરી અર્થે નિકળે છે

નેપાળનો મુખ્ય વેપાર તિબેટ સાથે થાય છે, તેમા તિબેટ તરફથી આવતા ઘોડા, કુતરા ઘેટા બકરા, ગાય, બળદ, ચામર, કસ્તુરી ગોરોચન ઊન ટંકણખાર અને સુવર્ણ લઈ બદલામા થોડુ અનાજ લોઢુ કાપડ તથા પરચુરણ સામાન વિગેરે આપે છે હિંદુસ્તાનમા નેપાળમાથી ખાસ કરીને કસ્તુરીના ડુંગા (મૃગનાભી) રુદ્રાક્ષ, શિલાજીત ચામર અને ઊન આવે છે બાકી કરીયાણાની ચીજો, સુરેખાર ટંકણખાર અને જાનવરો પણ ઓછાવત્તા પ્રમાણમા આવેછે તેના બદલામા કાપડ લોઢુ, ગ્યાસતેલ સ્ટેશનરીનો સામાન મીઠુ અને કેટલીક મોજશોખની ચીજો વિગેરે જાય છે

નેપાળમા ભાષા નેપાળી ચાલે છે, પણ લખવાનુ હિંદી અક્ષરોમા હોય છે હિંદી ભાષા લગભગ તમામ સમજે છે

પહેલા નેપાળમા બૌદ્ધ ધર્મ હતો, પણ આજકાલ હિંદુધર્મ પ્રચલિત છે ભૂતપ્રેત અને શુકનને બહુ માને છે ઉત્સવ અને પર્વ, વર્ષમા લગભગ ૩૬૦ દિવસો હોય છે નેપાળમાં નાના મોટા ૨૭૩૩ મંદિરો છે પંડયા અને પૂજારીની સંખ્યા વધારે છે ગાય બ્રાહ્મણનુ

સન્માન અહિં મારૂ છે વરસમાં એકાદ દિવસ કુતરાઓની પણ પૂજા થાય છે

ખોરાકમાં દાળ ચોખા અને શાક વધારે વપરાય છે રોટલી કોઇ વખતેજ થાય છે માસ [ઘેટા બકરા અને મૃગનુ] બ્રાહ્મણ સુદ્ધાંત ખાય છે મેંડકાનુ શાક તેમને વધારે પસદ આવે છે પહેરવેશ પુરૂષોનો ચોરણો, ઢીચણ સુધીનુ અગરખુ, માથે ગોળ ટોપી અને કેડ બાધવાનો એમ હોય છે [મુધમ્મેલાઓ પાયજામો ખમીસ અને કોટ તથા માથે ગોળ કાળી ટોપી પહેરે છે [સ્રીઓ વીસપચીસ હાથ લાબી સાડીને ઘાઘરાની માફક કડ્યની પાડી પહેરેછે. જેનો આગળનો ભાગ પગના અગુઠાથી નીચે ઢળે છે જ્યારે પાછળનો ભાગ પાનીની ઉપર રહે છે તે સિવાય ચોળી અને માથે નાની ઓઢણી અથવા શાલ નાખે છે [ઘરમા ઘાઘરો પહેરે છે,] લાજ કાઢવાનો રિવાજ નથી એક માણસને એકથી વધારે સ્રીઓ કરવાની છુટ છે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રીય અને વૈશ્યની કન્યાઓ એક બીજા લઇ શકે છે દાસ [ગુલામ] ની પ્રથા જોકે આજકાલ નથી, પરતુ આગળના વેચાયેલા દાસીદાસ લગભગ દરેક ગૃહસ્થને ત્યા પાચથી પચાસ સુધીછે દાસદાસી રૂા ૧૫૦ થી ૨૦૦ આપતા છુટે છે, અને નેપાળ સરકારે તે પ્રમાણે રૂપીઆ આપી ઘણા દાસીદાસનો છુટકારો કરાવેલ છે

યાત્રાનોસમય—પશુપતિનાથની યાત્રા બારે માસ થઇ શકેછે, પરતુ સગવડતા વાળો સમય મહાવદી ૧૪ [મહાશિવરાત્રી]નો છે. તે વખતે નેપાળ સરકાર તરફથી રસ્તાઓ સાફ કરાવવામા આવે છે. તેમ સદાવ્રત અને દવાખાના રસ્તામા ઠેકેકાણે ઉઘાડવામા આવે છે પાણીના નળો જોકે બધે માઇલ ઉપર છે, પરતુ જ્યા નળમાં પાણી ન આવતુ હોય ત્યા પાણીની પરબ રાખવામા આવે છે, તે સિવાય યાત્રાના આઠ દિવસ પહેલા અને આઠ દિવસ પાછળના વખતમા કોઈ પણ માણસને યાત્રાને બ્હાને નેપાળમા આવજા કરવાની છુટ રહેછે એટલે યાત્રાળુઓએ મહા વદી ૮ પહેલા રકસોલ પહોચી શકાય તેમ ગેરથી નિકળવુ જોઇએ રકસોલથી પશુપતિનાથ પહોચતા પહેલા રસ્તામા બેત્રણ વખત પાસપોર્ટ લેવો અને બદલવો પડે છે યાત્રાળુઓ

ના નામ ઠામ ઠેકાણા પાસપોર્ટ આપતી વખતે લખી લેવામા આવે છે [ઉપરના સમય સિવાય યાત્રા કરવાથી પાસપોર્ટ અને વાહન મેળવ તા મુશ્કેલી પડે છે તેમ યાત્રાના સમય જેવી રસ્તામા દુકાન સદાવ્રત કે પાણીની સગવડ રહેતી નથી રસ્તામા જો કે ગામ ઘણા આવે છે પણ કારણ વિના પરદેશીને ઉતારો દેવાની સરકાર તરફથી સખ્ત મનાઇ છે એટલે ઉપરના સમયમા યાત્રા કરવાથી ચટીઓમા રહેવાની જગા મળી જાય છે પાસ પોર્ટ માટે તકલીફ પડતી નથી તેમ કુલી વાહનો નો બદોબસ્ત જલદી થઇ જાય છે આ સમયમા લગભગ વીસ પચીસ હજાર માણસો દૂર દૂર દેશાવરોથી યાત્રા કરવા આવે છે

રસ્તાઓ—હિંદુસ્તાનમાથી નેપાળમા જવા માટે ઘણા રસ્તાઓ છે, પણ મુખ્ય બે છે એક ગોરખપુરથી નરકટીઆગજ થઇ ભિખ્નાથોરી થઇને બીજો મુઝફ્ફરપુર થઇને સીગોનીથી રક્સોલ અથવા દરભગા અને સિતામઢીથી રક્સોલ થઇને પહેલો રસ્તો હાલ બધ છે કારણકે ગોરખપુરથી ભિખ્નાથોરી જતા રસ્તામા ચિતોનીઘાટ અને બાગહાની વચ્ચે ગડકી નદીનો પુલ તુટી ગયેલ છે એટલે જેની પાસે સામાન ન હોય તે માણસ ચિતોનીઘાટથી નૌકામા બેસી ગડકી નદી પાર થઇ બાગહા જઇ શકે છે અને ત્યાથી નરકટીઆગજ થઇ ભિકનાથોરી પહોચાય છે પણ જેની સાથે સામાન હોય કે બાળ બચ્ચા હોય તેમણે તેમ કરવુ ઠીક નથી કારણ કે ચિતોનીઘાટ સ્ટેશનથી એક માઇલ રેતીમા ચાલ્યા પછી નૌકા મળે છે એટલે બનતા સુધી તેવાઓએ ગોરખપુર આવવુ નહિ અથવા આવી ગયેલ હોય તો ગોરખપુરથી દારોન્ડા (૮૫ માઇલ) થઇ ત્યાથી સોનપુર (૬૦ માઇલ) જઇ ત્યાથી મુઝફ્ફરાબાદ (૩૭ માઇલ) આવી ત્યાથી સીગોની (૬૩ માઇલ) થઇ રક્સોલ (૧' માઇલ) જવુ બગાથી રક્સોલ આવનારે પગણા ડીગાઘાટ (૫૭ માઇલ) થઇ સોનપુર (૬ માઇલ આવી ત્યાથી મુઝફ્ફરાબાદ (૩૭ માઇલ) થઇ રક્સોલ (૮૨ માઇલ) જવુ રસ્તામા ફક્ત પગણા ડીગાઘાટ સ્ટીમરમા બેસી ગગાજી પાર કરવા પડે છે અને ત્યાથી મુઝફ્ફરાબા અને સીગોની ટ્રેઇન બદલવી પડે છે સોનપુરથી રક્સોલ આવનારે

અલ્લાહાબાદ થઇ પટણા—દીગાઘાટમા ઉપર પ્રમાણે ગગાજી પાર થઇ સોનપુરથી મુઝફરબાદ અને સીગોલી ટ્રેઇન બદલી રકસોલ આવવુ આ રસ્તો ૪૭૩ માઇલનો છે કલકત્તાથી આવનારે મોખમેહ ઘાટ થઇ રક્સોલ આવવામા ૪૫૩ માઇલ પડે છે

રસ્તામા મોખમેહ ઘાટમા સ્ટીમરની અદર બેસી ગગાજી પાર કરવા પડે છે, ત્યાથી બારોની અને સમસ્તીપુર ટ્રેઇન બદલવી પડે છે સમસ્તીપુરથી સીધી રક્સોલ સુધી ટ્રેઇન આવે છે દરેક જગ્યોથી રકસોલ સુધીની સીધી ટિકીટ મળી શકે છે તેમ વધારે માણસો હોય તો એકાદ ડબો પણ રીઝર્વ થઇ શકે છે

કુલી અને વાહનો—રકસોલથી પશુપતિનાથ ૮૯ માઇલ થાય છે તેમા ૨૪ માઇલ આમલેક ગજસુધી નેપાળ ગવર્નમેન્ટની રેલ્વ ચાલે છે, અને ત્યાથી ૨૮ાા માઇલ ભીમફેડી સુધી મોટર મળે છે રેલ્વેનુ ભાડુ રૂા ૦-૧૨-૬ અને મોટર ભાડુ રૂા ૩થી ૫ માણસ દી' લાગે છે ભીમફેડીથી પશુપતિનાથ ૩૬ાા માઇલ રહે છે અને તે રસ્તા માટે કુલી, કડી, ડાડી અને ઝપાન ભીમફેડીથી મળી જાય છે ભાડુ પશુપતિનાથ જઇ પાછા ભીમફેડી સુધી આવવાનુ ડાડી અને ઝપાનનુ રૂા ૧૬ થી ૩૦, કડીના ૫ થી ૮ અને કુલીના ૩ થી ૫ લાગે છે ઘોડા પણ મળી શકે છે અને તેનુ ભાડુ ૫ થી ૭ લાગે છે રેલ્વે અને મોટરમા ન જતા રકસોલથી જો કુલી અને વાહન કરવુ હોય તો તેમ પણ થઇ શકે છે ભાડુ ડાડી ઝપાનનુ રૂા ૨૫ થી ૪૦ કડીના ૭ થી ૧૦ અને કુલીના ૬ થી ૮ લાગેછે ભીકના થોરી તરફથી આવનારને ચીડીના ચરીમા આ રસ્તો મળી જાય છે અને ત્યાથી કુલી વાહન કરી લેવુ પડે છે કુલી અને વાહન કરતી વખતે તેની સાથે દત્ત સ્થાન અને દેવીના મદિર સુધી આવવાનો કરાર કરી લેવો, નહિતો પશુપતિ નાથથી ત્યા જવા માટે નવા કુલી વાહન કરવા પડે છે

યાત્રાના માઇલ અને લાગતો સમય—રકસોલથી પશુપતિ નાથ જઇ ત્યાજ પાછા આવતા ૧૭૮ માઇલ થાય છે અને સમય દીવસ ૧૦ થી ૧૫નો લાગે છે

સામાન—આ યાત્રામા વધારે સમય લાગતો નથી, એટલે સામાન પણ વધારે લેવાની જરૂર નથી, તો પણ બે જોડ કપડા મોજા, બાડીસ, શેતરંજી, ઓઢવાની એક કામળ, મીણબત્તી, દીવાસળીના બાકસો, તપેલી, થાળી, વાટકો, પ્યાલો, લોટો, દોરી, થોડે સુકો મેવો, વાટકી, જોડા, થોડી દવાઓ અને ઘડીઆળ લેવા પરવડી શકે તેવા એ રસોઈનો કાચો સામાન, થોડુ પકવાન, પ્રાઇમસ, કેમેરા, દુરબીન અને ઇલેક્ટ્રીક બેટરી વિગેરે લેવુ ખોરાકીનો સામાન રસ્તામા મળે છે, પરતુ લોક સારા નથી મળતો પાઆ સારા મળે છે, પણ અભ્યાસ વિના કાચા ખાવાથી પેટમા દુખે છે

રસ્તામાં સગવડ અને અગવડ—યાત્રાના સમયમા રસ્તા મા બધે ચાર ચાર માઈલ ઉપર ચટીઓ મળે છે તેમા ખોરાકીનો સામાન ચોખા, દાળ લોટ પૌઆ, ઘી, દુધ, દહી ગોળ વિગેરે મળે છે દુધ દહી અને ચા ડા મોંઘા મળે છે ઉતરવાને માટે બે ચાર આના ભાડુ જુદુ આપવુ પડે છે

માહ મહિનાનો સમય અને પહાડી મુલક હોઇ રસ્તામા ટાઢ વધારે પડે છે તેમ હજારો યાત્રાળુ જતા હોઇ ધર્મશાળા કે દુકાનો મા તેમને માટે જગા પુરી પડે તે અસભવિત છે, એટલે ઘણી વખત ખુલ્લી જગામા પડાવ નાખીને રહેવુ પડે છે, પરતુ લાકડા પુષ્કળ મળે છે, એટલે રાતે તે મગાવીને તાપવાથી ટાઢ જણાતી નથી છતા વધારે સખણો હોય અને તબુ બનાવી શકાય તેવુ સા ધન સાથે લીધુ હોય અથવા રકમોલ પાસે વિરમનગરથી ભાડે લઇ લીધુ હોય તો સારુ છે

રસ્તામા બધે માઇલ ઉપર પાણીના નળ છે તેમ ઉપર જણાવેલ છે પણ નળ એક અને યાત્રી વધારે રહે છે, એટલે પાણીના રોજ પણ બે ઠેકાણે બધાવેલ છે ધર્મશાળાઓ લગભગ છ થી દસ મા ઇલ ઉપર તમામ બાગે મળની આવેછે સ ત્રનો પણ નખ ચાર જગ્યા એ મળે છે સાધુ અને ગરીબોને સત્રતમા ખોરાકીના સામાન સાથે ધાબળા પણ મળે છે, એટલુજ નહિ પણ થાક્યા પાક્યાને માટે રાજ્ય તરફથી વાહનનો બદોબસ્ત પણ કરી આપવામા આવેછે

રકસોલથી ભીમફેડી સુધીનો મુલક તરાઇના નામથી ઓળખાય છે. એટલે કે તેમાં જંગલ અને રેતાળ રસ્તો વધારે આવે છે. તેથી મચ્છર માંખીનું જોર વિશેષ રહે છે. શીશાગઢીની ચઢાઈ અને ચંદ્રગઢીની ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે. બાકી રસ્તો સારો છે.

થોડી અગત્યની સૂચનાઓ—કુલી અથવા વાહન જો કરેલ હોય તો તેના મજુરીના પૈસા પહેલેથી પુરેપુરા ન ચુકવી દેવા, કારણ કે રસ્તામાં સામાન છોડી તેઓ ચાલ્યા જાયછે. બને ત્યાં સુધી કુલી અને સંગાથીથી જુદા ન પડવું, કેમકે મોટા મેળામાં એક બીજાને શોધતાં મુશ્કેલી પડે છે. ખુલ્લી જગ્યામાં પડાવ નાખતી વખતે ચોરોથી સાવધાન રહેવું જોઇએ, જો કે નેપાળ ગવર્નમેન્ટની સખ્તાઇને લીધે ત્યાંનો કોઇ માણસ ચોરી કરી શકતો નથી, પણ યાત્રાળુઓજ એકબીજાની ચીજો ઉઠાવી લે છે; જેનો પત્તો મેળવવો મુશ્કેલ થાયછે.

પાસપોર્ટની સંભાળ ખાસ રાખવાની જરૂર છે; કારણકે નેપાળનો અધીકારી અથવા પોલીસ જ્યારે જોવા માગે ત્યારે તે બતાવવો પડે છે. જો પાસપોર્ટ ગુમ થઈ જાય, તો જ્યાંથી તે મળ્યો હોય ત્યાં પાછા જઈ નવો પાસપોર્ટ મેળવવો પડે છે. અને તે પછી આગળ વધી શકાય છે.

પશુપતિનાથની યાત્રા કરીને પાછા ફરતાં નૈમીષારણ્યના મેળામાં જવાની કોઇને ઇચ્છા હોયતો તેણે મુઝફ્રરાબાદ અને સોનપુર થઇ ૧૨૫ માઇલ ઉપર પટણા આવવુ, ત્યાંથી મોગલસરાઈ (૧૩૨ માઇલ) થઇ કાશી (૧૧ માઇલ) જવુ કાશીથી અયોધ્યા (૧૨૧ માઇલ) આવી ત્યાંથી લખનૌ (૧૯૬ માઇલ) થઇ બાલામઉ (૪૪ માઇલ) જવાય છે. બાલામઉથી નીમસાર (નૈમીષારણ્ય) ૧૬ માઇલ થાય છે; સીધી નીમસાર અથવા બાલામઉ સુધીની ટીકીટ કઢાવાથી રસ્તામાં આવતાં કાશી, અયોધ્યામાં બબ્બે દિવસ રહેવાનો સમય મળે છે; સિવાય ભાડામાં ફાયદો થાય છે. નીમસારથી પાછા ફરતાં બાલામઉથી લખનૌ જવું ન હોય, તેમણે (૧૦૩ માઇલ બરેલી જવુ, ત્યાંથી દીલ્હી, હરદ્વાર, કુરૂક્ષેત્ર વિગેરે જગ્યો નજીક પડે છે.

દશ્યો—એક દંતાથી આગળ ચાલતાં રસ્તામાં બેઉ તરફ ડુંગર અને જવનાં લીલા છમ ખેતરોમાં રાઈ અને સરસવનાં ખીલી નીકળેલાં પીળાં પુષ્પો, લીલા ચોકમાં પીળી ભાત પાડતાં સુંદર દેખાય છે. અહિંથી આગળ ચંદ્રગઢીની ચટાઇ ચઢી રહેતાં ધવલગિરી, ગોસાંઇ થાન, અને ગૌરીશંકરનાં સ્ફટિક જેવાં ચળકતાં સર્વોપરી શિખરો કુદરતી સૌંદર્ય સાથે હિમાલયની ભવ્યતાનું સ્મરણ કરાવે છે. ત્યાંથી થોડું ચાલી કાઠમંડુમાં દાખલ થનાંજ તેના ત્રણ ત્રણ માળના કાષ્ટના મહેલો નેપાળની કારીગરી અને તેની સ્વતંત્રતા માટે હૃદયમાં ખરેખરો ભાવ પેદા કરે છે. જ્યારે પશુપતિનાથના મંદિર પાસે વાઘમતિનો ખળ ખળ કરતો પ્રવાહ તેના બેઉ કિનારે બાંધેલ પાકા ઘાટો સાથે ચિત્તનું આકર્ષણ કરે છે, ઠંડી મીઠી હવા અને પ્રાકૃતિક દશ્યો માણસોના દુઃખી દિલને શાન્તિ આપે તેમાં નવાઇ શું !

લીસ્ટ નં. ૧.

રકસોલથી પશુપતિનાથ ૮૯ માઈલ.
(આમલેકગંજ અને ભીમફેડી થઇને.)

રકસોલ બેંગાળ એન્ડ નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વેનુ સ્ટેશન છે અહિ બ્રિટિશ હદ પુરી થઇ નેપાળની હદ શરૂ થાય છે શહેર મોટુ છે, પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોટલો, ધર્મશાળા, પોલીસ ચોકી, સ્કુલ, ડાકબંગલો, અને મોટી બજાર છે, તમામ સામાન મળે છે કુલી કડી, ડાંડી, ઝાપાન અને ઘોડા પશુપતિ નાથ માટે મળી શકે છે અહિથી ભીમફેડી સુધી મોટર અને બળદ ગાડી જાય છે રકસોલથી આમલેકગંજ સુધી નેપાળ ગવર્નમેન્ટની એક નાની રેલ છે ભાડુ રૂ ૦-૧૨-૬ એસે છે રસ્તામા વિરમનગંજ, પરમાણુપુર, જીતપુર અને એમરવામા આવે છે પણ રસ્તે જવાથી પણ તે ગામો આવે છે રકસોલથી ૩ાા માઇલ ઉપર **વિરમનગંજ** આવે છે રસ્તો સીધો છે પગરસ્તે રકસોલથી તે દોઢ માઇલ થાય છે શહેર મોટુ છે પોષ્ટ, ધર્મશાળા, પાણીના નળો, મોટીબજાર, અને મંદિરો છે અહિથી નેપાળના અધિકારી પાસેથી પાસપોર્ટ મેળવ્યા પછી આગળ જવાય છે ડાક્ટરી તપાસ પણ અહિં કરવામા આવે છે કારણકે કોઇ ચેપી રોગ લઇને નેપાળમા ન ફેલાવે તેની ખાત્રી અહિં કરી લેવામા આવે છે, કુલી તથા વાહનો અહિ પણ મળે છે એક રસ્તો અહિથી ગોરખનાથ થઇ કૈલાસ માનસરોવર જાય છે વિરમનગંજથી ૪ાા માઈલ ઉપર **પરમાણુપુર** આવે છે રસ્તો સીધો છે રેલ્વે સ્ટેશનની પાસે એક ધર્મશાળા અને પાણીનો નળ છે દુકાનો પાચ અને હોજ છે અહિંથી ૫ માઈલ ઉપર **જીતપુર** આવે છે રસ્તો સીધો છે જીતપુર નદીના પુલ પાસેજ ચટી છે અહિ એક ધર્મશાળા, ત્રણ ચાર દુકાનો અને પાણીનો નળ છે રસ્તામા રામવન નામનુ જંગલ આવે છે તેમા નારંગી બહુ થાય છે. ફળ ફુલના પણ કેટલાક ઝાડો

છે અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **બેગરવામા** આવે છે રસ્તો સીધો છે સ્ટેશન પાસેજ ચઢી છે અહિં આઠ દસ દુકાનો, એક ધર્મશાળા અને પાણીનો નળ છે બેગરવાસાથી ૮ માઇલ ઉપર **આમલેકગંજ** આવે છે રસ્તો સીધો છે રેલ્વેનુ આ છેલ્લુ સ્ટેશન છે અહિંથી ભીમફેડી સુધી મોટર લોરી તથા બળદ ગાડી ચાલે છે મોટરભાડુ એક માણસનુ રૂા ૩)થી ૫) લાગે છે કુલી, ડંડી, વાહન વિગેરે અહિં પણ મળે છે અહિં દસબાર દુકાનો, પાણીનો નળ અને હોજ છે સરકારી ધર્મશાળા પણ છે અહિંથી ૬ માઇલ ઉપર **ચિડીયા** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં બે દુકાનો, પાણીનો નળ અને દેવીનુ મંદિર છે ભિકનાથોરીથી એક રસ્તો આવે છે તે અહિં મળી જાય છે ચિડીયાથી ૨ માઇલ ઉપર ચુરે આવે છે રસ્તો સીધો છે રસ્તામા નદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે તેની પાસે નેપાળ સરકારની ધર્મશાળા અને મકાન છે, તેમજ બેત્રણ દુકાનો અને પાણીનો નળ છે અહિં-થી ૨ માઇલ ઉપર **હાથોડાગરી** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં પાંચ ૭ દુકાનો ને પાણીનો નળ છે અહિંથી રા માઇલ ઉપર **ચુરીઆગણ** આવે છે રસ્તો સીધો છે રસ્તામા સામરીનદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે અહિં સાત આઠ દુકાનો અને પાણીનો નળ છે વચમા બેસાનરી ઉપરનો લોઢાનો પુલ પાર કરવો પડે છે ચઢીમા પાંચ ૭ દુકાનો, પાણીનો નળ અને હોજ છે અહિંથી ૧૦ માઇલ ઉપર **ભીમફેડી** આવે છે રસ્તો સીધો છે ભીમફેડી નદીના બેઉ કિનારે વહેંચાયેલ છે ડાબે કિનારે ધર્મશાળા, મકાન અને દસપંદર દુકાનો છે જમણે કિનારે ચોકીસ ચાકી હોસ્પીટલ બે ત્રણ દુકાનો અને કેટલાક ઘરોની વસ્તી છે વિરગનગરથી લીધેલો પાસ અહિં આપી દઇ નવો પાસ મેળવવો પડે છે ડાકટરી તપાસ અહીં પણ થાય છે મોટર અને બળદ ગાડી અહિં સુધી આવી શકે છે અહિંથી આગળ જવા માટે કુલી તથા વાહન મળી શકે છે ચઢાઇ અહિંથી શરૂ થાય છે, એટલે યાત્રાળુએ, રાત્રી અહિં વિતાવી સવારે ચાલવુ સલાહ ભરેલું છે ભીમફેડીથી ૨ માઇલ ઉપર **સિસાગઢી** આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ચઢાવનો છે આ જગાએ ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૬,૪૧૪ ફીટની છે બહારથી

આવતા શત્રુને અટકાવવા માટે આ સ્થાન ઉપર એક કિલ્લામા નેપાળ સરકારનુ થોડુ લશ્કર રહે છે યાત્રીઓના પાસ અને સામાનની અહિ તપાસ થાય છે કેફી ચીજ, કે હથીયાર કોઇ નેપાળમા ન લઈ જાય તેની સાવધાની રાખવામા આવે છે યાત્રાળુઓની ગણત્રી, અને તેમા પણ સ્ત્રી, પુરૂષોની સખ્યા કેટલી છે, તેની નોધ અહિ રાખવામા આવે છે અહિ એક ધર્મશાળા, સદાવ્રત, સાત આઠ દુકાનો, અને કુલી એજન્ટી છે, તેમા કુલીના નામ ઠામ ઠેકાણાની નોધ થાય છે, અને તેના બદલામા કુલી પાસેથી ચાર આના લેવામા આવે છે પાણીનો નળ છે પણ કોઇ કોઈ વખત તેમા પાણી આવતુ નથી એટલે નેપાળ સરકાર તરફથી પાણીની પરબ પણ યાત્રા વખતે રહે છે શિશાગઢીથી ૨ માઈલ ઉપર **મારકુ** આવે છે, રસ્તો સહેજ કઠણ ઉતરાઇનો છે રસ્તામા એક નદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે અહિં ધર્મશાળા, ત્રણ ચાર દુકાનો તથા પાણીની પરબ છે અહિંથી ૧૦ માઇલ ઉપર **કુલીખાની** આવે છે રસ્તો સીધો છે, પણ પત્થરવાળો અને ખરાબ છે રસ્તામા બે ત્રણ નાના નાળાઓ પાર કરવા પડે છે આ ચટીમા બે માળની એક ધર્મશાળા, સદાવ્રત, મદિર, આઠ દસ દુકાનો અને પાણીનો નળ છે અહિંથી ૧ માઈલ ઉપર **એકદતા** આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ચઢાઇનો છે અહિંથી બરફના પહાડો ઝાખા ઝાખા જોવામા આવે છે આ ચઢાઈ ગણેશજીની સુઢના આકારની છે, તેથી તેનુ નામ, એકદતા રાખવામા આવ્યુ છે અહિં પાણીનો નળ છે, પણ દુકાન નથી અહિંથી ૨ માઈલ ઉપર **બુઢીમાયકાખોલા** આવે છે, રસ્તો સીધો છે એકદતાથી પગ કેડીને રસ્તે આ જગ્યા એક માઇલ થાય છે, પણ યાત્રાળુ સડકને રસ્તેજ ચાલે છે રાઇ અને સરસવ તથા ડાગર અને જવના ખેતરો રસ્તાની બેઉ તરફ આવે છે અહિં એક દુકાન અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૬ માઈલ ઉપર **ચિતલાંગ** આવે છે રસ્તો સાધારણ સીધો છે અહિં કેટલાક ઇટના મકાન, બે માળની ધર્મશાળા, ચાર પાચ દુકાનો અને પાણીનુ ઝરણુ છે અહિંથી ચદ્રગઢીની ચઢાઇ શરૂ થતી હોઇ યાત્રાળુઓ તે સવારે ચડે છે અહિ બે નાના મદિરો પણ છે ચિતલાગથી રાા માઇલ

ઉપર ચંદ્રગઢી આવે છે રસ્તો કઠણ ચઢાઇનો છે આ જગ્યાની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૭,૪૯૯ ફીટની છે અહિથી ગોસાઇથાન, ધવલગિરિ, અને ગૌરીશંકરના બરફથી છવાયેલા શિખરો સ્પષ્ટ જોવામા આવે છે અહિથી ૨ માઇલ ઉપર થાનકોટ આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ઉતરાઇનો છે અહિ આઠ દસ દુકાનો, પાણીનો નળ, ધર્મશાળા અને ગીરપુરીનુ સદાવ્રત છે થાનકોટ ગામ મોટુ છે. અહિથી ૩ માઇલ ઉપર લોકાલય આવે છે રસ્તો સીધો છે રસ્તાની બેઉ તરફ લીલા ખેતરો અને ફુલઝાડો સુશોભિત છે અહિ બે ત્રણ દુકાનો તથા ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર કાઠમાંડુ આવે છે રસ્તો સીધો છે પશુપતિનાથ જવાનો રસ્તો કાઠમાડુની બજારમા થઇને જાય છે શહેરમા દાખલ થતા પહેલા વિષ્ણુમતિ નદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે કાઠમાડુ શહેર વિષ્ણુમતિ નદીને કિનારે વસેલ છે તેની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૪,૫૦૦ ફીટની છે નેપાળની રાજ્યધાની અત્યારે અહિ છે બસે, ત્રણ ત્રણ માળના મકાનો અહિ ઘણા છે પાણીના નળો, ઇલેકટ્રીક લાઇટ, પોષ્ટ, ટેલીફોન, હાઇસ્કુલ, લાયબ્રેરી ,ચેરી હોસ્પીટલ, ધર્મશાળા, અને કેટલાક મદિરો છે જોવા લાયક સ્થળોમા ૧ ઇંદ્રચોકબજાર, કલકત્તાના હેરીસન રોડ જેવી ભવ્ય અને વિશાળ છે ૨ સિંઘ દરવાજા જે મહેલમા પ્રધાન મત્રી રહે છે ૩ હનુમાનગામ, (આ રાજ્યમહેલ નેવરાજાતિના રાજાએ બંધાવેલ છે, તેના દરવાજા પાસે હનુમાનજીની મૂર્તિ છે અત્યારે કોઇ આ મહેલમા નથી રહેતું) ૪ કોટ (રાજ્યમ ત્રણનુ મકાન કે જ્યા ઘણી વખત ભીષણ હત્યાકાડ થઇ ચુકયા છે) ૫ સ્વયભુનાથજીનુ મદિર (કાઠમડુથી પશ્ચિમમા એક માઇલ ઉપર બૌદ્ધ મદિર ૨૫૦ ફીટની ઉંચાઇ ઉપર છે, જેને ૪૦૦ પગથીઆ છે) અને હાલ તે શિવમદિર તરીકે ઓળખાય છે ૬ રાણી પોખરી—પુષ્કરણી (શહેરના વાયવ્ય ખુણામા મોટુ તળાવ જેની અદર એક મદિર છે, અને તેમા જવા માટે પુલ બાંધેલો છે આ મદિરની સામે એક પત્થરના હાથીઉપર રાણા પ્રતાપમલ્લ અને તેમના પત્નિની પત્થરની મૂર્તિઓ છે ૭ ટેનીસ

કવાયતનુ મેદાન જેમા મહારાજા અને પ્રધાન મત્રીઓના ત્રણ ચાર બાવલા છે, અહિ હમેશા નેપાળી લશ્કરની કવાયત થાય છે ૮ મત્સ્યેન્દ્ર નાથનુ મદિર (મોટુ મદિર પાટણમા છે, પણ નાનુ મદિર અહિની બજારમા છે) ૯ ટાવર મોટુ ઘડીયાળ ચાર માળના મકાન ઉપર બજારમાજ રાખવામા આવેલ છે ૧૦ વીર હોસ્પીટાલ અને ૧૧ હાઈસ્કુલ વિગેરે છે. પાચ સરકાર અને ત્રણ સરકારના મહેલો પાસે પાસેજ છે નેપાળમા લાકડા ઉપરનુ કોતર કામ બહુ સારૂ થાય છે પોષ્ટ છે, પણ મનીઓર્ડર લેવામા આવતા નથી ઇન્સ્યોર્ડ આવે જાય છે, તેના ખાતર અહિના વેપારીઓ ગવર્નમેન્ટની કરન્સી નોટ લેવી વધારે પસદ કરે છે તમામ પોષ્ટ નેપાળ રાજ્યની દેખરેખ નીચે આવે જાય છે અહિ એક બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટનો એજન્ટ રહેછે, પરતુ રાજ્યનીકોઇબાબતમા હસ્ત ક્ષેપ કરવાનો તેને અધિકાર નથી તેમ નેપાળ સરકારના હુકમ વિના કયાઇ જવા આવવાની છુટ નથી અહિ કેટલાક રૂદ્રાક્ષના વૃક્ષો છે શિલાજીત, રુદ્રાક્ષ, અને કસ્તુરી અહિ અસલી મળે છે પણ યાત્રાના સમયમા તેની કિમત વધારે પડે છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર **પશુપતિનાથ** આવે છે રસ્તો સીધો છે વાગમતિ નદીને પશ્ચિમ કિનારે પશુપતિનાથજીનુ મદિર છે ગામને દેવપાટણના નામથી ઓળખવામા આવે છે વાગમતી નદી આ ગામની ત્રણ બાજુ ફરી વળેલ છે ફક્ત ઉત્તરની બાજુ ખુલ્લી છે નદીને બેઉ કિનારે પાકા પગથીઆ વાળા ઘાટ બાધેલ છે નદીની અદર પાણી વધારે નથી રહેતુ, પણ ઉત્તર તરફથી આવતા પ્રવાહનુ જોર થોડી ઉચાઇ ઉપરથી નીચે પડતા ધોધના જેવુ રહે છે પશુપતિનાથજીનુ મદિર લગભગ પચાસ ફીટ ઉચુ ચોખુણુ બગલાના આકારનુ ત્રણ માળનું છે ઉપરની છતો ત્રાબા, પિત્તળના પત્રાથી મઢી સોનાના ગિલેટથી રસેલ છે ઉપરમા સોનાનો મોટો કળશ છે દરેક છાની ચારે પાખો ઉપર પિત્તળની નાની નાની ટોકરીઓ બાધેલ છે સહેજ પવન વાતા પણ તેનો ટણણુ, ટણણુ કરતો મધુર અવાજ કર્ણ પ્રીય લાગે છે મદિરની ચારે તરફ ફરતો ચોક છે ચોકમા પણ નાના શિવ મન્દિર, નદી અને હનુમનજીની

ભૂંગળીઓ છે. તેના ફરતી બબે, ત્રણ ત્રણ માળની ધર્મશાળાઓ છે. આ ધર્મશાળાઓમાં પણ શિવ મંદિરો છે. ચોકની ફરતા ચાર દરવાજા છે. તેમાં દક્ષિણ દરવાજેથી દાખલ થઇ પશ્ચિમ દરવાજે બહાર નિકળાય છે. દરવાજામાં દાખલ થતાંજ ચોકની અંદર બે વાડાની વચ્ચે દાગેલો પિત્તળનો મોટો વટ નજરે પડે છે. ત્યાંથી આગળ ચાલી મંદિરના પગથીઆ ચડતા પરિક્રમામાં ઉભા રહેવાય છે, અને અહિંથીજ શ્રી પશુપતિનાથજીના દર્શન થાય છે. મંદિરને ચાર દરવાજા છે, અને તે ચારેના કમાડો ચાંદી તથા સોનાના પત્રાથી મઢેલ છે. અંદર જવાનો અધિકાર પૂજારીઓ સિવાય બીજા કોઇને નથી. મંદિરની વચ્ચે એક કુંડીની અંદર શ્રી પશુપતિનાથજીની ચતુર્મુખી મૂર્તિ છે. દરેક મુખની પૂજા એક એક પૂજારી કરે છે. મુખારવિંદ ઉપર સોનાનો મુગટ, અને તે ઉપર સોનાનું છત્ર છે. ચાર છત્રોની ઉપર એક મોટું સોનાનું છત્ર છે. મૂર્તિ લગભગ ત્રણ ફીટ ઉંચી છે. પશુપતિનાથજીને ચડાવવામાટે કેટલાક માણસો ગંગોત્રીથી, કેટલાક હરદ્વારથી, અને કેટલાક વાગહતીર્થ—ઓરાયી ગંગાજળ લાવે છે, અને કેટલાક માણસો વાગમતી નદીનું જળ લાવી ચડાવે છે. પત્ર, પુષ્પ, જળ વિગેરે દરેક વસ્તુ પૂજારીને આપવાથી તે મૂર્તિ ઉપર ચડાવે છે. પરંતુ યાત્રીઓ વધારે હોય, અને પૂજારી તમામને સંતોષી ન શકે, એટલે કેટલાક બહારથીજ બીજી પત્ર, પુષ્પ, અને જળથી ભરેલી કાચની કુપીઓ છુટે હાથે પશુપતિનાથજી ઉપર ચડાવે (ફેંકે) છે. લગભગ આખી મૂર્તિ મહાશિવરાત્રીએ પત્ર અને પુષ્પોથી ઢંકાઇ જાય છે. ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે પહેલા દક્ષિણ દરવાજેથી દર્શન કરી અનુક્રમે પૂર્વ, ઉત્તર, અને પશ્ચિમને દરવાજે દર્શન થાય છે. પશ્ચિમ દરવાજે પરિક્રમામાં પિત્તળનો એક મોટો નંદી મૂર્તિની બરાબર સામે છે. દરેક મૂર્તિનો આકાર એક સરખોજ છે અને તેનું કારણ મુખારવિંદો જુદા જુદા છે પણ મૂર્તિ લિંગરૂપમાં એકજ છે. શિવચતુર્દશીને દિવસે અહિં મોટો મેળો ભરાય છે, તે વખતે તેની શોભા અદ્વિતીય બને છે. ચારે તરફ ઘીના દીવાઓ ઝળહળી રહે છે.* દેશ દેશની ભજન મંડળીઓ પોત પોતાની ભાષામાં

*કહેવાય છે, કે આ દિવસે એકસો મણ ઘી દીવાઓ બળવામાં ખરચ થાય છે.

વાજીત્રો સાથે આખી રાત ભજન કર્યા કરે છે કયાઇક ધૂણીઓ ધખે છે. તો કયાઈક મહામહિનાની ટાઢમા ઉઘાડે શરીરે બેમી માણસો ધ્યાન કરે છે, કયાઇક હારમોનીયમ અને તબલા સાથે ગાયનોના તીણુ સૂર નીકળે છે, તો કયાઇક મહિમ્નના પાઠ કરતા માણસો બેઠા હોય છે, મતલબ શિવચતુર્દશીને દિવસે, અને રાત્રે જ્યા જુઓ ત્યા આનદ આનદ, ને આનદજ વર્તાઈ રહેલો હોય છે શિવરાત્રીને બીજે દિવસે નેપાળ રાજ્ય તરફથી ગરીબ અને સાધુ બ્રાહ્મણોને શીરા પુરીનુ ભોજન અને એક એક નેપાળી રૂપીઓ દક્ષિણા મળે છે યાત્રીઓ વધારેમા વધારે શિવચતુર્દશી પછી, ચારથી ૭ દિવસ સુધી અહિ રહીને ભુવનેશ્વરી, અંશુતેશ્વર, અને દત્તસ્થાન આદિના દર્શનો કરી આવે છે મુક્તીનાથ અને દામોદરકુડ—નીલકઠહૃદ અહિથી ૧૦૦ માઇલ દૂર છે ગડકી નદી ત્યાથી નીકળે છે, જેમા શાલિગ્રામ બહુ મળે છે પણ આ રસ્તો વિકટ અને જેઠ માસથી ભાદરવા સુધીજ ખુ'લ્લો થતો હોઇ કોઇકજ યાત્રાળુ ત્યા જાય છે. કહેવાયછેકે મહાદેવજીએ હળાહળ ઝેરનુ પાન તે જગા એ કરેલ હતુ અને ઝેરની ગરમી ન સહન થતા તે સરોવર (દામોદર કુડ) મા પડેલ ત્યારથી તેનુ નામ નિલકઠ હૃદ પડેલ છે પશુપતિનાથના મદિરથી ઉત્તરમા એક માઇલ ઉપર **ભુવનેશ્વરી માતાનુ** મદિર છે દેવીની મૂર્તિ કુડીના રૂપમા છે, એટલે તેનુ નામ ગુહ્યેશ્વરી પણ કહેવાય છે કલકત્તાની કાળી માતાને જેમ બકરાનો ભોગ ધરાય છે તેમ અહિ પણ બકરાનો ભોગ હજુ સુધી ધરાય છે, તેનુ કારણ નેપાળી માણસો માસાહારી હોઇ બીજી ચીજના કરતા બકરાની માનતા વધારે માને છે લોકોનીશ્રદ્ધા પણ દેવી ઉપર ઘણી છે અહિથી થોડે દૂર **અંશુતેશ્વર** તથા **ગોકર્ણનાથનાં** મદિરો છે, તેની પાસે ભૈરવનાથનુ મદિર છે અહીંથી અડધા માઇલ ઉપર બૌધનાથનુ મદિર સ્તુપના આકારમા છે પશુપતિનાથથી અહિ આવતા રસ્તામા વાવમતી નદીનો પુલપાર કરવો પડે છે રસ્તાની બેઉ બાજુ કેટલાક શિવમદિરો અને વૃક્ષોની હારમાળા છે આ જગ્યાને ત્યાના માણસો મૃગસ્થળી કહે છે અહિ મૃગના શિકાર માટે

એક મોટું જંગલ બનાવેલ છે, એટલે તેનો શિકાર ખેલવાની જગ્યાને મૃગ સ્થળ કહે છે. ગુહ્યેશ્વરી માતાનું મંદિર વાઘમતી નદીને પૂર્વ કિનારે છે. બૌધનાથનાં દર્શન કરવાને કોઇકજ જાય છે. અને તેમાં પણ નેપાળના માણસો તો તેને બહુજ હલકી નજરથી જુએ છે. એક વખત બૌદ્ધ ધર્મની ઉન્નતિનું મુખ્ય સ્થાન નેપાળ હતું. જ્યારે એક વખત તે છે, કે બૌદ્ધ ધર્મની અવનતિ બીજી જગ્યા કરતાં નેપાળમાં વધારે છે.

પશુપતિનાથથી ૭ માઇલ ઉપર ભાતગાંવ છે. આગળના વખતમાં નેપાળની રાજ્યધાની અહિં હતી. રસ્તામાં બે ત્રણ નાનાં ગામો અને કેટલાંક પાણીનાં ઝરણાંઓ આવે છે. ગામનો આકાર શંખના જેવો છે. તેની દક્ષિણ અને પૂર્વમાં હનુમાનવતી નદી વહે છે. પશ્ચિમ અને ઉતરમાં કંસાવતી નદી વહે છે. ગામની વચમાં આગળના વખતનો રાજ્ય મહેલ છે, તેની પાસે દત્તાત્રેય ભગવાનનું મંદિર છે. મંદિરમાં મૂર્તિ એક મુખવાળી છે, પણ તેને દત્તાત્રેયના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. ત્યાંના માણસો તેને મૂળ અવતાર તરીકે જણાવે છે. અહિં પાંચ પાંડવોની પણ મૂર્તિઓ છે તેમાં ભીમસેનની મૂર્તિ પ્રચંડ છે. ગરૂડજી અને કાળી માતાની મૂર્તિઓ મંદિરના ચોકમાં છે. અહિં દર્શન કરી પાછું પશુપતિનાથ આવવું પડે છે. અને ત્યાંથી કાઠમંડુ થઇ પાછા રકસોલ જવાય છે. રકસોલથી પશુપતિનાથ કુલ ૮૯ માઇલ થાય છે. તેમાં રસ્તો ૫ા માઇલ ચઢાઇ ૪ માઇલ ઉતરાઇ અને ૭૬ા માઇલ સીધો આવે છે.

પ્રકરણ ૩ જું.

શ્રી અમરનાથની યાત્રા સંબંધે થોડી આલોચના અને સૂચના

ભૌગોલિક અને રાજકીયઃ—અમરનાથનુ પવિત્ર સ્થળ કાશ્મીરમા આવેલ છે કાશ્મીર હિંદુસ્તાનના ઉત્તર ભાગમા આવેલુ બીજા નંબરનુ હિંદુ રાજ્ય છે તેની ઉત્તરે યારકંદ અને પામીર, દક્ષિણે પંજાબ, પૂર્વે ચીનાઇ તિબેટ અને પશ્ચિમે ફ્રાઉન્ટીયર છે કાશ્મીરની લંબાઈ ૪૦૦) અને પહોળાઇ ૩૦૦) માઇલની છે ક્ષેત્રફળ ૮૨,૨૫૮ ચોરસમાઇલ છે તેની અંદર ૫૭,૮૪૯ મોટા અને ૫,૪૧,૪૩૮ નાના ગામો છે. ઇ સ ૧૯૨૧ નીસાલની વસ્તી ગણત્રી પ્રમાણે કાશ્મીરની વસ્તી ૩૩,૨૦,૫૧૮ માણસોની હતી તેમા ૧૭,૫૭,૧૨૨ પુરૂષો, અને ૧૫,૬૩,૩૯૬ સ્ત્રીઓ હતી જાતિના પ્રમાણમા ૬,૭૯,૫૧૦ બ્રાહ્મણ, ૨૩,૧૧૬ હિંદુ ૧૫ બ્રહ્મ, ૩૯,૫૦૭ શીખ, ૫૨૯ જૈન, ૪૭,૬૮૫ બૌધ, ૭ ઝોરાસ્ત્રીયન (પારસી) ૨૫,૪૮,૫૧૪ મુસલમાન ૧૬૩૪ ખ્રીસ્તી અને એક બીજી કોમના માણસો હતા કાશ્મીર ચાર વિભાગમા વહેંચાયેલ છે ૧ જમ્મુ ૨ કાશ્મીર ૩ લીટલતિબેટ, ૪ ગિલગિટ રાજ્યધાનીના શહેરો બે છે ૧ શ્રીનગર, ૨ જમ્મુ, ગરમીની ઋતુમા કાશ્મીર મહારાજા હીઝ હાઇનેસ સર હરિસિંહજી સાહેબ શ્રીનગરમા અને ઠંડીની ઋતુમા જમ્મુની અંદર રહે છે

પેદાશ અને વ્યાપાર—કાશ્મીરમા મુખ્ય પેદાશ ફળની છે તેમાપણ લીલી દ્રાક્ષ, નાસપતિ બદામ, અખરોટ, દાડમ અને પીચ બહુ થાય છે લાકડા, ઉન, રેશમ, કેસર અને કસ્તુરીની પેદાશપણ સારી છે અનાજ દેશને પુરતુ થાય છે રેશમ અને ઉનના અહિં ઘણા કારખાના છે કાશ્મીરનુ ભરતકામ શાલ દુશાલા અને ગલીચા પ્રખ્યાત છે. કાશ્મીરમા લાકડાના બક્ષાની પેટીઓ અને સોનાચાંદીના વાસણો ઉપર કારીગરીનુ કામ બહુજ સુંદર થાય છે, દર વર્ષે કાશ્મી

રમાંથી રેશમ અને ઊનનાં વસ્ત્રો, કેમર, કસ્તુરી અને ફળ તથા શાકડાં લાખો રૂપીઆની કિંમતનાં બહાર જાય છે.

ભાષા અને રીત રિવાજ—કાશ્મીરમાં વધારે પ્રમાણમાં કાશ્મીરીભાષા બોલવામાં આવે છે. જે ફારસી અને સંસ્કૃતની મેળવણીથી બનેલી છે લખવાનું હિંદી અને ઉર્દુ અક્ષરોમાં થાય છે. હિંદી ભાષા બધા જાણે છે. પહેરવેશ હિંદુ અને મુસલમાનનો લગભગ એક સરખો છે પણ હિંદુઓમાં કેટલાક પાયજામાને બદલે ધોતીયું અને ટોપીને બદલે ધોળી પાઘડી પહેરે છે તે સિવાય કપાળમાં કેમરનુ તિલક કરે છે. સ્ત્રીઓ પણ માથે પાઘડી જેવી લાલ ટોપી અને પગમાં જોડા પહેરે છે વસ્ત્ર પહેરીને સ્નાન કરવાનો રિવાજ બહુ ઓછો છે. ગંદકીથી તેઓ ટેવાઇ ગયેલા હોય છે એટલે ગલીઓમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં કચરો અને મેલુ પડેલ જોવામાં આવે છે. સ્નાન કોઈ કોઇ દિવસજ કરે છે. ખોરાકમાં દાળ, ભાત અને શાક વિશેષ ખાય છે. માંસ માછલીનો ઉપયોગ પણ છુટથી થાય છે. કાશ્મીરના માણસો દેખાવમાં ખૂબસુરત, તંદુરસ્ત અને સ્વભાવે માયાળુ હોય છે.

જવાનો સમય—કાશ્મીરમાં જવા માટેનો સમય વૈશાખથી ભાદરવા મહિના સુધીનો ઠીક છે, પણ જેને અમરનાથની યાત્રાએજ જવુ હોય, તેને શ્રાવણ સુદી ૧ પહેલાં ઘેરથી નીકળી જવું જોઇએ; કારણ કે અમરનાથ જવાવાળા યાત્રીઓનો સંઘ શ્રાવણ સુદી ૫ થી ૮ સુધીમા શ્રીનગરથી નીકળી અનંતનાગ આવે છે, અને ત્યાંથી શ્રાવણ સુદી ૧૧ ને દિવસે રવાના થાય છે. જમ્મુ તરફથી અમરનાથ જવા નીકળેલ યાત્રીઓ અનંતનાગથી આ સંઘમાં ભળી જાય છે.

અમરનાથ જવાનો રસ્તો જો કે અષાડથી ભાદરવા મહિના સુધી ખુલો રહે છે, પણ શ્રાવણ સુદી ૧૫ નો સમય યાત્રા માટે નિશ્ચીત થયેલ હોઈ યાત્રાળુ તે વખતે જ આવે છે કારણકે તે ટાઇમે કાશ્મીર રાજ્યનાં કેટલાંક માણસો યાત્રાળુ સાથે રક્ષણ ખાતર અમરનાથ જાય છે. સિવાય રાજ્ય તરફથી તે વખતે સાધુ અને ગરીબોને

સદાવ્રત આપવામા આવે છે, એટલુજ નહિં, પણ રસ્તામા થાકયાં પાકયાને વાહનનો બંદોબસ્ત કરી આપવામા આવે છે, જો ઉપરના સમય વિના કોઈ અમરનાથ જવા ઇચ્છે, તો તેને પાસ લેવો પડે છે તેમજ તબુ, ખોરાકી, અને ભોમીઓ સાથે રાખવા પડે છે, ઉપરાંત વાહન મેળવવામા મુશ્કેલી પડે છે, જ્યારે યાત્રાના સમયમા પાસ લેવાની જરૂર પડતી નથી વાહન સહેલાઈથી મળી જાય છે, અને કેટલીક દુકાનો સાથે આવે છે એટલે તબુ તથા ખોરાકીનો બોજ સાથે લેવાની જરૂર ભાગ્યેજ પડે છે

રસ્તાઓ અને વાહનો—કાશ્મીરમા જવા માટે મુખ્ય પાચ રસ્તાઓ છે ૧ રાવલપીંડીથી, ૨ ઝેલમથી, ૩ ગુજરાતથી, ૪ એબટાબાદથી અને ૫ જમ્મુથી, તેમા પહેલો રસ્તો મહુથી સારો છે. અને તે ઇ સ ૧૮૯૦ મા તૈયાર થયેલ છે બીજો અને ત્રીજો રસ્તો ખરાબ છે, કારણ કે તે રસ્તામા નદી, નાળા અને ચઢાઇ ઉતરાઇ વધારે આવે છે ચોથો રસ્તો કાઇક ઠીક છે, અને પાચમો તેથી સારો છે

રાવલપીંડીને રસ્તે શ્રીનગર જતા એકા, ટાગા, મોટર અને લોરી (જેમા દસથી વધારે પેસેન્જરો બેસી શકતા હોય તેની મોટી મોટર) મળી શકે છે ભાડુ એક પેસેન્જરનુ એકા (લોઢાના પાટાવાળાનુ રૂા ૫ થી ૭) ટાગાનુ (રબ્બરના પાટાવાળાનુ રૂા ૮ થી ૧૦ મોટરનુ રૂા ૨૫] થી ૫૦] અને લોરીનુ રૂા ૧૦] થી ૧૫] રહે છે મોટરમા ચાર, લોરીમા દશથી ચાળીશ, ટાગામા ત્રણ અને એકામા ત્રણ બેઠક હોય છે પેસેન્જર સાથે ૨૦ શેરથી વધારે સામાન હોય તો મોટર લોરીવાળા એક મણના રૂા, ૫] થી ૬] નાહિસાબે લગેજ ચાર્જ લઇ લે છે, પણ આવો સામાન વધારે હોય, તો બળદ ગાડીમા રાવલ પીંડીથી શ્રીનગર મોકલી શકાય છે બળદ ગાડીનુ ભાડુ સામાનના પ્રમાણમા, અને ગાડીઓના વધારા ઘટાડ઼ ઉપર રહે છે રાવલ પીંડીથી બળદગાડી ૧૦ થી ૧૫ દિવસે, એકા પાચ દિવસે, ટાગા ત્રણ દિવસે, લોરી અને નાની મોટર એક દિવસે શ્રીનગર પહોચે છે ટાગા અને એકાના ઘોડાઓ દર પાચ કે ૭ માઇલે બદ-

લાય છે રસ્તામા બે જગ્યાએ ટોલટેક્સ ચુકવવો પડે છે પણ તે પેસેન્જરે આપવો પડતો નથી કસ્ટમ હાઉસ પણ રસ્તામાજ આવે છે વગર વપરાશની ચીજો લીધી હોય તો તેનુ કસ્ટમ (દાણ) ત્યા ચુકવવુ પડે છે રાવલપીંડીથી કુલી ઘોડા, અને ખચ્ચર પણ મળી શકે છે કુલીની મજુરી દરેક પડાવના (એક દિવસમા જે જગ્યાએ પહોચી રાત રહેવામા આવે તેરવાના) ૩ા ાા થી ૦ાા= છે કુલી ૧ગાઉ વજનનો ૨૫ શેર સુધી સામાન ઉપાડે છે ઘોડા ખચ્ચર સમય પ્રમાણે ભાડુ આપવાથી મળે છે મોટર તથા લોરીનાએજન્ટો મેસર્સ રાધાકીશન એન્ડ સન્સ અમરનાથ એન્ડ કુ રોયલ મોટર સર્વીસ, એક્સપ્રેસ મોટર સર્વીસ કુપની વિગેરે રાવલપીંડીમા રહે છે લગભગ પચાસ સાઠ મોટરો આ રસ્તે ચાલે છે તેમા કેટલીક મરી, શ્રીનગર,અને કેટલીક ટાગામાર્ગ જાય છે કે જ્યાથી ગુલમર્ગ ફક્ત ચાર માઈલ થાય છે શ્રીનગરથી અનતનાગ વેરીનાગ, ટાગામર્ગ વિગેરે જગ્યોએ જવા માટે એસ, મોટર, લોરી, ઘોડા અને કુલી મળી શકે છે પરતુ શ્રીનગરથી વધારે પ્રમાણમા હાઉસબોટ દ્વારાજ મુસાફરી થાય છે

યાત્રાના માઈલ અને લાગતો સમય –

૧ રાવલપીંડીથી શ્રીનગર અને અનતનાગ થઈ અમરનાથ જતા, અને તેજ રસ્તે પાછા આવતા ૫૭૪ માઈલ થાય છ, અને સમય ૧૫ થી ૨૫ દિવસનો લાગે છે

૨ રાવલપીંડીથી શ્રીનગર અને અનતનાગ થઈ અમરનાથ જતા તેમ જ પાછા જમ્મુ તરફ આવતા ૩૬૩ાા માઈલ થાય છે અને સમય માસ ાા થી ૧ નો લાગે છે

સામાન—અમરનાથની યાત્રાએ જવામા બે જોડ ગરમ કપડા બે ગરમ પગ હાથના હબો એક મેનરજ્ઞ પાતળી ઓઢવા ચાદરા [illegible] બાડીસ મોજા, જોડા તેમના ફુલાવાળી લાકડી, લોટો તપેલી થાળી વાટકો પ્યાલો બે ત્રણ તથા જની શી તો આસમા રુપે કેટલા ઘડીયાળ દુરબીન ફોટોગ્રાફીક એન્જી ગ્રાસ અને પીન કર્ટ તેલ વાટીની ચીજો શ્રીનગરમાથી અથવા અનતનાગમાથી લેવી ઠીક છે તેથી ત્યા વધારે સામાન ખાસ

લાવવામા આવે તો, લગેજ ખર્ચ નકામુ વધી પડે છે, જ્યારે કે શ્રીનગરમા લગભગ તમામ ચીજો મારી અને સસ્તી મળે છે

રસ્તામાં સગવડ અને અગવડ—રસ્તામા ડાકબંગલા, ઠેક ઠેકાણે આવે છે અને તેમા ઉતરવાનુ ભાડુ એક દિવસના ચારથી આઠ આના આપવુ પડે છે અમરનાથની યાત્રાએ ન જતા ફક્ત કાશ્મીરની મહેલ કરવા જનારે જેટલો વખત કાશ્મીરમા રહેવુ પડે તેટલા વખત માટે હાઉસબોટ (ઘર કરીને રહેવાની પાણીમા તરતી હોડી) ભાડે કરી લેવી હાઉસબોટનુ ભાડુ તેની મોટાઇના પ્રમાણમા ૧૫) થી ૪૫) રૂ એક માસના લાગે છે શિકારબોટ (જેમા બેસીને હવા ખાવા જઇ શકાય છે તેવી ખુલ્લી હોડી) નુ ભાડુ ૫) થી ૮) રૂ એક માસના લાગે છે હોડી ચલાવનાર કુલીઓની મજુરી ચારથી આઠ આના દરરોજના આપવા પડે છે ખોરાકીના સામાનમા ૩ ૧)ના ચોખા ત્રણથી ચારશેર, ઘઉ આઠથી દશ શેર, લોટ ૭ થી સાત શેર, દાળ ચારથી પાચશેર, માખણ દોઢ પાશેરથી અડધો શેર ઘી અડધો શેર, ખાડ બે થી અઢીશેર મળે છે આ બધો તોલ બગાળી છે

શ્રીનગરથી અનતનાગ સુધીનુ યાત્રાના વખતમા મોટર ભાડુ રૂ ૩) થી ૪) અને લોરીનુ ૧) થી ૧ા રહે છે અનતનાગથી અમરનાથ જઇ આવવા માટે ડાડીનુ ભાડુ ડાડી અને કુલી માથે રૂ ૪૦) થી ૬૦) લાગે છે બોજો ઉપાડનાર કુલીના રૂ ૮) થી ૧૨) પડે છે, અને ઘોડા ખચ્ચર રૂ ૧૮) થી ૨૫) સુધીમા મળી શકે છે, જેના ઉપર બેસી અમરનાથની યાત્રા કરી શકાય છે

અમરનાથના રસ્તામા લગભગ ૨૯ માઇલનો રસ્તો ચઢાઇ ઉતરાઇવાળો આવે છે, બાકીનો સારો છે રસ્તામા કેટલીક જગ્યાએ બરફ ઉપર ચાલવુ પડે છે તેમ દસહજાર ફીટથી વધારે ઉચાણ્પર ચાલવાનુ હોઇ, પાતળી હવાથી શ્વાસ રૂધાય છે, એટલે તેવે વખતે હીંગ, કાળા મરી, માકર અને ખટાઇનો ઉપયોગ કરવાથી અડચણ નથી આવતી સિવાય ઘણા માણસોનો મગાથ હોઇ એક બીજા-

ઓની મદદ પણ મળી જાય છે ચાલવાને અશક્ત હોય તેમણે રસ્તા માથી વાહન કરી લેવુ જોઇએ

સૂચના—શ્રીનગરથી અમરનાથ જતા રસ્તામા ૨૧ તીર્થો આવે છે, તે નીચે મુજબ છે [પુરાણોમા આપેલી થોડી વીગત પણ લખી છે.]

૧ **વિતસ્તા**—અહિં કશ્યપ મુનીનો આશ્રમ હતો અહિં એક કુંડ છે, તેમા સ્નાન કરવામા આવે છે [આ સ્થાન રામમુન્શીબાગ પાસે શ્રીનગરથી એક માઇલ ઉપર છે]

૨ **પાંદ્રતન**—પાર્વતીજી એકવાર મહાદેવજીથી રીસાઇને ચાલ્યા આવેલ તેમની પાછળ મહાદેવજી શોધ કરવા આવતા, તેમણે સતીના પગના અહિં જોયેલ તે વખતથી તેનુ નામ પદસ્થાન પડેલુ છે ત્યાર પછી અપભ્રંશ થઇ પાદ્રતન બોલાય છે (આ સ્થાન શ્રીનગરથી ત્રણ માઇલ ઉપર છે) અહિં સ્નાન અને દર્શન થાય છે

૩ **પામ્પુર**—અહિં પણ સ્નાન દર્શન થાય છે (આ સ્થાન શ્રીનગરથી ૮ માઇલ ઉપર છે)

૪ **અવંતીપુર**—અહિં પણ સ્નાન અને દર્શન થાય છે (આ જગ્યા શ્રીનગરથી ૧૮ માઇલ ઉપર છે)

૫ **જો બ્રુરૂ**—અહિં દર્શન થાય છે (આ જગ્યા શ્રીનગરથી ૩૦ માઇલ ઉપર છે)

૬ **બાગહમ**—૭ ઉત્મ ૮ હરતિ કુનરમ્મ ૯ ચક્રધર ૧૦ **દેવકી સ્થાન ૧૧ વિજયેશ્વર ૧૨ હરિશ્ચન્દ્રરાજ ૧૩ તેજેશ્વર ૧૪ સારગૌરહુર** (આ સ્થળો બીજબીહાર, અનંતનાગ અને માર્તંડમા તથા તેની આજુબાજુમા છે)

૧૫ સુકરગામ ૧૬ બ્રહ્રરૂ ૧૭ સલર ૧૮ ગણેગબલ ૧૯ નિલગંગા ૨૦ ધાણેશ્વર (આ સ્થાનો માર્તંડથી ચાલતા શેશાનાગ [illegible]જાય છે)

[illegible]ગણી—આ સ્થાન શ્રીનગરથી ૮૫ માઇલ અથવા [illegible] પહેલા પાચ માઇલ ઉપર છે અહિં યાત્રીઓ [illegible]દને સ્નાન દાન કરે છે પાચ નદીનો સગમ હોઇ [illegible] પચીનગણી પડેલ છે)

રાજ્ય તરફથી શ્રાવણ સુદ ૫ ની લગભગમાં સારા મહુર્તે અમરનાથનો ધ્વજ (અમરનાથની યાત્રામાં રાજ્યનું નિશાન સાથે લઈ જવામાં આવે છે તે.) શ્રીનગરમાં રોપાય છે, અને તેની વિધિવત્ પૂજા થાય છે. તેમ થવાથી યાત્રાળુઓ એકઠા થાય છે. શ્રીનગરથી અમરનાથ સુધીમાં ૯ મુકામો કરવામાં આવે છે. ૧ લો મુકામ પામ્પુર, ૨ જો અવંતીપુર, ૩ જો બીજ બીહારા, ૪ અનંતનાગ, ૫ માર્તંડ, ૬ ઇસમકામ, ૭ ગણેશબળ, ૮ ચંદનબાડી અથવા શીશાનાગ, ૯ પંચીતરણી થાય છે. ઇસમકામકે પહેલગામ સુધી યાત્રાળુઓ ઝંડાની આગળ અથવા પાછળ ચાલી શકે છે, પણ ત્યાંથી ઝંડાની પાછળજ ચાલવું પડે છે. પંચીતરણી મુકામ હોય તેના બીજે દિવસે સવારે ચાર વાગ્યે ઉઠી અમરનાથ જઈ સ્નાન દર્શન કરી સાંજ સુધીમાં પંચીતરણી પાછા વળી આવવું પડે છે બીજે દિવસે પંચીતરણીથી રવાના થઇ અનંતનાગ આવ્યા પછી યાત્રાળુઓ ઇચ્છા મુજબ શ્રીનગર અથવા જમ્મુ જાય છે, જેઓ જમ્મુથી આવ્યા હોય તેઓને શ્રીનગર થઇ રાવલપીંડી તરફ અને જેઓ રાવલપીંડીથી શ્રીનગર થઇને આવ્યા હોય તેમણે જમ્મુ તરફ જવું યોગ્ય છે.

અમરનાથના રસ્તામાં કુલી, ખચ્ચર, અને ઘોડા તથા ડાંડી પહેલગામ સુધી મળી શકે છે, તેથી આગળ નથી મળતાં.

પ્રાકૃત્તિક સૌંદર્યઃ—

કાશ્મીરને કવિઓએ ભૂસ્વર્ગની ઉપમા આપી છે, તે ઠીકજ છે; કારણ કે જ્યાં જુઓ ત્યાં કુદરતી સૌંદર્યથી તે ભરપુર છે. ફળ–ફુલનાં ઝાડો વધારે થાય છે. નદી અને નહેરોનો તોટો નથી જળમાર્ગે અને સ્થળ માર્ગે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જઇ શકાય છે. ફુલોની તો કાશ્મીરમાં એટલી બહાર છે કે જ્યાં નજર કરો ત્યાં બગીચા દ્રષ્ટિએ પડે છે, તે એટલે સુધી કે પાણીમાં (નદીમાં) તરતી નૌકાઓ ઉપર ફુલોના છોડ ઉગેલા હોય છે. હરીયાળી ભૂમિ, ફુલોના બગીચા, અને લીલાં ઝાડો કોને પસંદ ન હોય ?

લીસ્ટ નં. ૧.

રાવલપીંડીથી શ્રીનગર થઇને અમરનાથ ૨૮૭ માઇલ.

રાવલપીંડી—નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વેનુ સ્ટેશન, રાવલપીંડી જીલ્લાનુ મુખ્ય સ્થાન, અને લશ્કરી છાવણીનુ કેન્ટોનમેન્ટ છે અહિં પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટાલ, સ્કુલ, મોટી બજાર, પાણીના નળો, ઇલેક્ટ્રીક લાઇટ, ટેલીફોન, ડાક બંગલો, ધર્મશાળા, મંદિર વિગેરે છે સ્ટેશનથી ગામ લગભગ પોણો માઇલ દૂર છે અહિંથી શ્રીનગર જવા માટે મોટર, લોરી, એકા, ટાંગા વિગેરે વાહન મળે છે ઘણા માણસો હવા ખાવા માટે ફક્ત મરીહીલ સુધી જાય છે, તેઓને આવવા જવાની ટિકીટ, મોટર તથા લોરીની પંદર દિવસ સુધીની મળે છે શ્રીનગરની ટિકીટ બે માસ સુધીની આવવા જવાની મળી શકે છે. રાવલપીંડીથી આગ્રા ૫૯૯, અલ્હાબાદ ૮૬૪, અંબાલા ૩૬૭, અમૃતસર ૨૧૨, મુંબાઈ ૧૩૪૨, કાનપુર ૭૪૮, દીલ્હી ૪૭૭, ગુજરાનવાળા ૧૩૭, હરદ્વાર ૪૬૭, કલકત્તા ૧૩૫૫, જમ્મુ ૧૭૦, ઝેલમ ૭૭, જલંધર ૨૬૪ કરાંચી ૯૩૩, લાહોર ૧૮૦, કોહાટ ૧૧૦, લખનૌ ૭૩૯, મીરત ૪૮૫, મુલતાન ૩૫૦, પઠાણકોટ ૨૭૯, પેશાવર ૧૦૮, સહરાનપુર ૪૧૭, અને વઝીરાબાદ ૧૧૮ માઇલ થાય છે રાવલપીંડીની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૭૦૦ ફીટની છે. અહિંથી ૧૩॥ માઇલ ઉપર બારાકોહ આવે છે રસ્તો સીધો છે. ચટી નાની અને દુકાનો બે ત્રણ છે અહિંથી ૫॥ માઇલ ઉપર છત્તર આવે છે રસ્તો સીધો છે બારાકોહથી આવતા સવા ત્રણ માઇલ ઉપર ટોલ ટેક્સનુ નાકું છે ત્યાં ટોલ ટેક્સ ભરવો પડે છે પણ તે પેસેન્જરે નહિ, છત્તરમાં એક નાની સરાઇ, ત્રણ દુકાનો, ડાક બંગલો અને બગીચો છે છત્તરથી ૬॥ માઇલ ઉપર ટ્રેટ આવે છે રસ્તો ૨॥ માઇલની સુરેજ ચઢાઇવાળો અને ૪ માઇલ સીધો છે પહેલા સીધો રસ્તો આવ્યા પછી ચઢાઇ આવે છે અહિં પોષ્ટ, ડાકબંગલો, નાની સરાઇ, ધર્મશાળા અને કેટલીક દુકાનો છે અહિંથી ૪॥ માઇલ ઉપર છોકાગલી

આવે છે. રસ્તો સહેજ ચઢાઇવાળો છે. અહીંનાની અને બે દુકાનો છે. અહિંથી ૬॥ માઇલ ઉપર **સોનીબેંક (મરીહીલ)** આવે છે. રસ્તો સહેજ ચઢાઇવાળો છે. અહિં ઝેલમ નદી ઉપરના પુલને સોનીબેંક કહે છે. તેની પાસે ત્રણ ચાર દુકાનો તથા ડાકબંગલો છે. અહિંથી મરી હીલ જતા બે માઇલની સહેજ ચઢાઇ આવે છે. પણ ટાગા અને મોટર જઇ શકે છે. મરી–હીલમાં પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ટેલીફોન, ડાક બંગલો, બેંક, ઇલેકટ્રીક લાઇટ, પાણીના નળો, હોટલો યુરોપીઅન અને દેશી, હોસ્પીટાલ, ટાવર, અને મોટી બજાર છે અહિ લશ્કરી છાવણી રહે છે. ટેનીસ અને ફુટબોલ ખેલવાના મેદાનો અને કેટલાક યુરોપીયન તથા દેશી ગૃહસ્થોના બાગ બગીચાને બગલા છે. મરીની ઉચાઇ સમુદ્રની સપાટાથી ૭૨૦૦ ફીટની છે સૃષ્ટિ સૌંદર્ય અહિનુ ઘણુજ સરસ છે. ગરમીની ઋતુમાં પણ અહિ ટાઢ રહે છે. સોનીબેંકથી ૧૫ માઇલ ઉપર **કંગવારીચટી** આવે છે રસ્તો સહેજ ઉતરાઇવાળો પણ સીધો છે વચમા બાર માઇલ ઉપર ગવત નામની જગ્યામા ડાક બગલો આવે છે આ ચટીમા કેટલીક દુકાનો અને પાણી નદીનુ છે ફગવારીચટીથી ૫ માઇલ ઉપર **બાંસીયાચટી** આવે છે. રસ્તો સહેજ ઉતરાઇનો છે અહિ પોષ્ટ તથા નાની બજાર છે, પાણી નદીનુ મળે છે. અહિંથી ૭॥ માઇલ ઉપર **કોહાલા** આવે છે રસ્તો સહેજ ઉતરાઇનો છે અહિ ઝેલમ નદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે આ પુલની ઉત્તરમા કાશ્મીર રાજ્યની અને દક્ષિણમા બ્રિટિશ રાજ્યની હદ આવેલી છે કોહલા અહિંથી એક માઇલ દૂર છે અહિ એક ડાક બગલો તથા કસ્ટમ હાઉસ છે રાવલપીંડીથી શ્રીનગર જતા વપરાશમાં ન આવેલી ચીજોનું કસ્ટમ–દાણુ અહિ ભરવુ પડે છે. ટોલ ટેક્સનુ પણ એક મકાન છે. શ્રીનગરથી રાવળપીંડી આવતા અહિ ટોલ ટેક્સ ભરવો પડે છે. મરીથી કોહલા આવવાનો એક પગકેડીનો રસ્તો છે, તે રસ્તે મરીથી દસ માઇલ ઉપર દેવળગામ અને ત્યાથી સાડા નવ માઇલ ઉપર કોહાલા આવે છે આ રસ્તો જરા સખ્ત ઉતરાઇનો છે, એટલે ફક્ત કુલી કે ચેમેન્જર અને વાહનમાં ઘોડાઓ આવી શકે છે કોહાલાથી એબટાબાદ જવાનો એક રસ્તો ચઢાઇ ઉતરાઇવાળો છે. તે રસ્તામાં નથીઆગલી

ને કુગાગરી નામના ગામે આવે છે અને ત્યાં ડાકબંગલાઓ છે, કોહાલામાં પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટલ, સ્કુલ, ધર્મશાળા, મંદિર અને મોટી બજાર છે કોહાલાથી ૧૨ માઈલ ઉપર દુલઇ આવે છે રસ્તો ૭ માઇલની ચડાઇ અને ૫ માઇલની ઉતરાઇનો છે ચડાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે રસ્તો ઝેલમ નદિને ડાબે કિનારે ચાલે છે પટેના સાત માઈલની ચડાઇ અને ત્યાર પછી પાંચ માઇલની ઉતરાઇ આવે છે. અહિ એક નાનો ડાક બંગલો તથા કેટલી દુકાનો વિગેરે છે દુલઇથી ૮॥ માઇલ ઉપર દુમેલ આવેલ છે રસ્તો ૩ માઇલ ચડાઇ ૪ માઇલ ઉતરાઈ અને ૨॥ માઇલ સીધો છે ચડાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે પટેલા સીધો રસ્તો અને ત્યાર પછી ચડાઈ ઉતરાઇ આવે છે અહિ કાશ્મીર મહારાજાનો એક બંગલો છે જેને રેસ્ટ હાઉસ કહે છે દુમેલમાં એકડાકબંગલો પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ હોસ્પિટાલ, અને મોટી બજાર છે શ્રીનગર જતા આવતા અહિ રોનજેક્સ ભરવો પડે છે કસ્ટમ હાઉસ છે, તેમાં કોહાલાના જગાત આપી ન હોય તેની, અને શ્રીનગરથી બહાર જતા માલની જકાત લેવામાં આવે છે દુમેલની પાસેજ ઝેલમ અને કીસનગંગાનો સંગમ છે, તેના ઉપરનો પુલ પાર કરીને અહિ અવાય છે સંગમ ઉપર બે મંદિરો છે દુમેલથી ૧૩॥ માઇલ ઉપર ગઢી આવે છે રસ્તો ૪ માઇલ ચડાઇ ૪ માઈલ ઉતરાઇ અને ૫॥ માઇલ સીધો રસ્તો છે ચડાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે ઝેલમ નદીનું દૃશ્ય અહિથી બહુ સુંદર દેખાય છે શુભનાન કરતું નદીનું પાણી અહિ મોજાની માફક ઉછળે છે ગઢીમાં પોષ્ટ ટેલીગ્રાફ અને કેટલીક દુકાનો છે અહિથી ૧૧ માઇલ ઉપર હાતીયાન આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચડાઇ ૩ માઈલ ઉતરાઇ, અને ૬ માઇલ સીધો છે ચડાઇ ઉતરાઈ સાધારણ છે અહિ પોષ્ટ, ડાક બંગલો અને કેટલીક દુકાનો છે રસ્તામાં ચિનારના વૃક્ષો ઘણા આવે છે સીનેરી સરસ છે હાતીયાનથી ૫ માઇલ ઉપર ચિનારી આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ સાધારણ ચડાઇનો અને ૪ માઇલ સીધો છે અહિ ડાકબંગલો તથા બે ચાર દુકાનો છે રસ્તામાં એક માઇલ ઉપર ઝેલમ નદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે નદીના સામે પાર એક

જુનો કીલ્લો જોવામા આવે છે પાઇનના વૃક્ષો અહિ ઘણા છે. અહિથી ૬॥ માઇલ ઉપર **ચાકુટી** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ સાધારણ છે રસ્તામા પ્રતાપ ફોલ્સના વહેતા પાણી ઉપર બાધેલ પુલ પાર કરવો પડે છે આ ફોલ્સ–ઝરણું* જોવા લાયક છે ચાકુટી મોટુ ગામ છે અહિ પોષ્ટ, ડાકબગલો અને કેટલીક દુકાનો છે અહિથી ૧૧ માઇલ ઉપર **ઉરી** આવે છે રસ્તો ૪ માઇલ ચઢાઇ, ૪ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૩ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે ગામ મોટુ છે અહિ પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાક બગલો, મોટી બજાર, હોસ્પીટાલ, અને કાશ્મીર મહારાજાનુ રેસ્ટ હાઉસ છે જેલમથી પચ થઇને શ્રીનગર જવાનો રસ્તો અહિ મળી જાય છે ઉરીથી ૧૩॥ માઇલ ઉપર **રામપુર** આવે છે રસ્તો ૫ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૫॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે રસ્તામા સફેદાના વૃક્ષો ઘણા આવે છે સ્લેટ તથા ચુનાના પત્થરો અહિ મળે છે ઉરીથી આવતા સાત માઇલ ઉપર બ્રહ્મપુત્રીનુ એક જુનુ મદિર છે, અને આઠ માઇલ ઉપર ઇલેક્ટ્રીક હાઉસ છે રામપુરમા પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, કેટલીક દુકાનો અને ડાક બગલો છે અહિથી ૧૬ માઇલ ઉપર **બારામુલા** આવે છે રસ્તો ૪ માઇલ ચઢાઇ ૨॥ માઇલ ઉતરાઇ અને ૮॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે રસ્તામા એક માઇલ ઉપર જેલમનદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે બારામુલામા પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાકબગલો, હોસ્પીટલ, મોટી બજાર અને કોટેશ્વર મહાદેવનુ મદિર છે ગામ મોટુ છે નવસેરા અહિથી બે માઇલ થાય છે ત્યાનો કિલ્લો જોવા લાયક છે અહિથી પાટણ જતા રસ્તામા સીદિપુર અને ગોપુર જવાના રસ્તાઓ ફાટે છે. બારામુલાથી ૧૬॥ માઇલ ઉપર **પાટણ** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલની સાધારણ ચઢાઇનો અને ૧૪॥ માઇલ સીધો છે પહેલા ચઢાઇ

---

* મહારાજ પ્રતાપસિહજીના વખતમા આ રસ્તો તૈયાર થયેલ હોઇ આ ઝરણા ઉપરના બાધેલ પુલથી ઝરણાને પ્રતાપ ફોલ્સના નામથી ઓળખવામા આવે છે આ ઝરણાનુ પાણી લગભગ બસો ફીટ ઉચેથી નીચે પડે છે

૧૧

આવ્યા પછી સીધો રસ્તો આવે છે પાટણ ગામ મોટુ છે, અહિ પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, મહાદેવના બે મંદિરો, ડાકબંગલો અને નાની બજાર છે રસ્તામા બેઉ બાજુ સફેદાના વૃક્ષો આવે છે પાટણથી ૧૮ માઇલ ઉપર શ્રીનગર આવે છે રસ્તો સીધો છે રસ્તામા બેઉબાજુ સફેદાના વૃક્ષો છે નવ માઇલ ઉપર દુધગંગા ઉપરનો બાંધેલો પુલ પાર કરવો પડે છે આ પુલથી ગુલમર્ગ જવાનો રસ્તો ફાટે છે જેઓ રાવલપીંડીથી સીધા ગુલમર્ગ જવાના હોય તે શ્રીનગર ન જતા અહિંથી ટાગામર્ગ જાય છે, કે જે અહિંથી ૧૫ માઇલ થાય છે રાવલપીંડીથી સીધી ટાગામર્ગ સુધી મોટર જાય છે પણ જે શ્રીનગરની મોટરમા બેઠુ હોયતે અહિં ઉતરી જઇ શ્રીનગરથી ટાગામર્ગ જતી મોટરમા જઈ શકે છે રાવલપીંડીથી ટાગામર્ગ ૨૦૪ અને શ્રીનગરથી ૨૪ માઇલ થાય છે ટાગામર્ગથી ગુલમર્ગ ૪ માઇલ થાય છે વાહનમા ઘોડા અને ડાંડી મળે છે બોજો ઉપાડવા કુલી પણ મળી શકે છે શ્રીનગર કાશ્મીરની રાજ્યધાની છે, તેનુ બીજુ નામ કાશ્મીર છે તેની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૫,૨૩૫ ફીટની છે વસ્તી ૧૯૨૧ ની ગણતી પ્રમાણે ૧,૪૧,૭૩૫ માણસોની છે ગામ ઝેલમ નદીને બેઉ કિનારે વહેંચાઇ ગયેલ છે નદી ઉપર સાત પુલ બાંધેલ છે તેમાં અમીરા કદલ નામનો પુલ મોટો અને લોઢાનો છે બાકીના લાકડાના છે શ્રીનગરમા પોષ્ટ ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટલ, કોલેજ, સ્કુલ, લાયબ્રેરી, ટેલીફોન, ઇલેક્ટ્રીક,પાણીના નળો, મંદિરો, હોટલો, બેંકો, દિવાનીફોજદારી કોર્ટ, જેલખાનુ, મોટી બજારો, અને કેટલાક પાકા મકાનો છે યાત્રીઓને એકાદ બે દિવસને માટે ઉતરવાની સગવડ આર્યસમાજીઓનું મંદિર, સનાતન ધર્મ સભા, અને શિખોના ગુરૂદ્વારામા થઇ શકે છે પણ વધારે વખત રહેવાવાળા માણસોએ હાઉસબોટ ભાડે કરી લેવી જોઇએ કારણકે કાશ્મીરની અંદર જે કાંઈ મજા છે તે પાણીની અંદર તરતા ઘરો—હાઉસ બોટમા રહી જળવિહાર કરવાની જ છે શ્રીનગરમા જોવા લાયક સ્થળોમા—નિશાતબાગ, સાલીમારબાગ, નસીમબાગ, રામમુન્સીબાગ, ચિનારબાગ, હરીસિંગબાગ, હઝરતબલ, સોનાલંકા, રૂપાલંકા શ્રીસંખ્યા, રૂસ્તંખ્યા, શીરુભવાની, દાલસરોવર અને તેની અંદર તરતા

બ્રાગ, શંકરાચાર્યનું મંદિર, હરીપર્વતનો કિલ્લો, હમન અબદાલની ઝીઆરત, નગરીસ્થાન, પત્થરમસ્જીદ, જુમ્મામસ્જીદ, પરીમહેલ, લાલચોકડી, ટાઉનહૉલ, રાજા રામસિંગનું ટેકનીકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ, અને રેશમ તથા ઊનના કારખાના વિગેરે છે આ સિવાય ગંધર્બલ, વુલરસરોવર, અને ગુલમર્ગ પણ ખાસ જોવા લાયક છે કે જ્યાં ગુલમર્ગ=ફુલોનું–ઉપવન છે

શ્રીનગરથી ૧ માઇલ ઉપર **રામમુન્સીબાગ** (વિતસ્તા) આવે છે રસ્તો સીધો છે બાગ પાસેજ ઝેલમ—વિતસ્તા નદી વહે છે અહિંયા યાત્રાળુઓ સ્નાન કરે છે, પાસેજ એક બૌધ સ્તુપ તથા નાનું સરોવર છે અહિંથી ૮ માઇલ ઉપર **પાંદ્રેતન** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં એક શિવમંદિર છે ઈ સ ૯૨૧ મા મેરૂ નામના રાજાએ તે બંધાવેલ હતું મંદિરમા કેટલીક બુદ્ધ ભગવાનની મૂર્તિઓ છે નજીકમા એક સ્તુપ છે× પાન્દ્રેતનથી ૩।। માઇલ ઉપર **પાંડુચક** આવે છે રસ્તો સીધો છે આ ગામની નજીક કેસરની ખેતી થાય છે પાંડુચકથી ૧।। માઇલ ઉપર **પામ્પુર** આવે છે રસ્તો સીધો છે કાશ્મીરમા પામ્પુર કેસરને માટે પ્રખ્યાત છે ગામ રસ્તાથી થોડે દૂર છે કેસર ભાદરવા માસમા વવાય છે અને કાર્તિક માસમા તેના ફુલો (કેસર) તૈયાર થાય છે ગામ મોટું છે અહિં કેટલી દુકાનો પોષ્ટ સ્કુલ મંદિર વિગેરે છે અહિંથી એક રસ્તો સીધો અમરનાથ જવાનો છે તેમા બાર માઇલ ઉપર શુરુર ગામ આવે છે ત્યાંથી નગરીસ્થાનનું મંદિર

● જગ્યાને અભાવે ઉપરના સ્થળોનું વર્ણન અહિં આપી શકાયું નથી કારણકે કાશમીરમા જોવા લાયક સ્થળોનું થોડું થોડું વર્ણન કરવામા આવે તો પણ ઓછામાઓછા પચાસ પાના ભરાય તેમ છે એટલે વાચકની જો ઈચ્છા હશે, તો ખાસ કાશ્મીરના વર્ણનવાળુ પુસ્તક થોડા વખતની અંદર બહાર પાડવામા આવશે, માટે જેની ઇચ્છા હોય, તેણે બે પૈસાનું પોસ્ટકાર્ડ લખી પોતાનું નામ ગ્રાહક તરીકે *અગાઉથી* નોંધાવવુ બસો ગ્રાહક થયેથી પુસ્તક છપાવવા માટે પ્રેસમા અપાશે.

× ચુનો રેતી અને પત્થરથી ઘુમટના આકારનો જમીન ઉપર બાંધેલ ચોતરો, જેમા બુધ્ધ ભગવાનના ફુલ–અસ્થિ રાખવામા આવેલ હોય છે

જોવા ઘણાક માણસો જાય છે શુકુરથી નાગબગ્ન બાર માઇલ છે રસ્તો ચઢાઇ ઉતરાઈવાળો છે નાગબરનથી તાનમરનુ સરોવર પાચ માઇલ થાય છે ત્યાથી હમમાઇલ લીદારવાર ત્યાથી સાતમાઇલ આરૂ અને ત્યાથી સાત માઇલ ઉપર પહેલગામ આવે છે પામ્પુરથી આ રસ્તે પહેલગામ કુલ તેપન માઇલ થાય છે જ્યારે અનતનાગ થઇને જતા પણ તેટલાજ માઈલ થાય છે, એટલે આ રસ્તે શિકારી વિના કોઈ જતુ નથી અનત ઉપરના રસ્તામા સીનેરી ઘણી સુદર આવે છે પણ ખાવાપીવાની ચીજો અને ભોમીઆને સાથે રાખીને જવુ પડે છે યાત્રાળુઓના માટે તો આ રસ્તો ઠીક નથીજ કારણકે આ રસ્તે જવાથી યાત્રાના બીજા સ્થાનો રહી જાય છે પામ્પુરથી ૫ માઇલ ઉપર લતાપુર આવે છે રસ્તો સીધો છે રસ્તામા કાશ્મીર મહારાજાનુ રેસ્ટ હાઉસ (આરામ લેવા માટેનો બગલો) આવે છે તેની પાસે ગરમ જળનુ ઝરણુ છે લતાપુરમા થોડી વસ્તી છે બાકી બે મદિરો જીર્ણ હાલતમા છે અહિથી ૫ માઇલ ઉપર અનતીપુર આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક શિવમદિર છે અગાઉ ભૂકપ થએલો ત્યારે આ મંદિર જમીનની અદર દટાઇ ગયેલ પણ કાશ્મીર મહારાજાએ તે ખોદાવી બહાર કરેલ છે મદિરની કારીગરી બહુ વખાણવા લાયક છે આ મદિર અવતિવમારાજાએ ઈ સ ૭૬૦ મા બધાવેલ હતુ અને તેની ફરતુ એક તળાવ ખોદાવ્યુ હતુ અત્યારે જો કે તળાવ સુકુ છે પણ તે જોવાથી બનાવેલ હશે ત્યારે તેની કેટલીક ભવ્યતા હશે તેનો ખ્યાલ થોડેઘણે અશે જરૂર આવે છે અવતીપુર નાનુ ગામ છે તેમા પોષ્ટ તથા એક બે દુકાનો છે અહિથી ૧૧ માઇલ ઉપર બીજબિહારા આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ બે મદિરો તથા એક રેસ્ટ હાઉસ છે પાસેજ સુદર બગીચો અને કેપી ગ ગ્રાઉન્ડ-કેમ્પ નાખવાનુ મેદાન છે અહીથી એક માઈલ ઉપર માબાર ગામ આવે છે ત્યાથી પહેલગામ બાર માઇલ થાય છે પણ રસ્તો ચઢાઈ ઉતરાઇવાળો અને યાત્રાના સ્થળો છૂટી જતા કોઈ યાત્રીઓ તે રસ્તે જતા નથી બીજબિહારાથી ૫ માઇલ ઉપર અનતનાગ (ઇસ્લામાબાદ) આવે છે રસ્તો સીધો છે વચમા ચાર માઇલ ઉપર ખાનાબલ

નામનું ગામ આવે છે. શ્રીનગરથી ઝેલમ નદીની નહેરમાં નૌકા મારફત અનંત નાગ આવતાં સુડતાલીમ માઇલ થાય છે. જ્યારે ઉપરના રસ્તે ચોત્રીસ માઇલ થાય છે. ઘણા માણસો જળ વિહાર કરવાની ઇચ્છાથી નૌકામાં આવે છે. પણ સમય બે દિવસનો લાગે છે, અહિં એક ઝરણું અનંતનાગ નામનું છે, એટલે હિંદુઓ આગામને અનંતનાગના નામથી ઓળખાવે છે. જ્યારે મુસલમાનો ઇસ્લામખાને આ શહેર વસાવેલ હોઇ ઇસ્લામાબાદના નામથી ઓળખાવે છે. અહિં પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, સ્કુલ, હોસ્પીટલ, ઇલેટ્રીક, દિવાની ફોજદારી કોર્ટ, ધર્મશાળા, સરાઈ તથા મોટી બજાર છે અહિંથી વેરીનાગ સાડાઓળ માઇલ અને અચ્છબલ—અચ્છોત સરોવર કે જેના માટે કાદમ્બરીમાં ઘણુંજ સરસ વર્ણન કરેલ છે. તે સાત માઇલ છે અચ્છબલથી માર્તંડ ફકત ત્રણ માઇલ થાય છે અમરનાથ જતા ઘણા યાત્રાળુઓ માર્તંડમાં રહી વેરીનાગ, અચ્છબલ, આદિ સ્થળો જોવા જાય છે. અચ્છબલમા એક સુંદર બગીચો છે તે કાશ્મીરની અંદર બાગમા સારો ગણાય છે કે જે બાદશાહ જહાંગીરે પોતાની પ્યારી બેગમ નુરજહાનના માટે બનાવેલ હતો.

અનંતનાગ કાશ્મીરની અંદર બીજા નંબરનુ શહેર છે અહિં એક મોટુ તળાવ છે. તેમ બગીચા અને ઝરણા પણ ઘણા છે. ચિનારના વૃક્ષો અહિં વધારે છે ક્ષયરોગીઓને માટે તેની હવા ઘણીજ ફાયદા કારક છે અહિં એક ગરમ જળનુ ઝરણુ છે, તેનુ પાણી પેટના કોઇ પણ દરદને માટે લાભ કર્તા છે કુલી, વાહન, તંબુ, વિગેરે કોઇ પણ સામાન અહિંથી મળી શકે છે અનંતનાગથી ૬ માઇલ ઉપર માર્તંડ આવે છે રસ્તો સીધો છે માર્તંડનુ બીજુ નામ મટન છે. અહિં સૂર્યકુંડની ઉપર સૂર્યનારાયણનુ મંદિર છે કુંડની લબાઇ, પહોળાઇ અને ઉંડાઈ ૧૫×૧૨×૧૫ ફીટની છે પાસેજ એક નાનુ સરોવર તથા ચિનારના કેટલાક વૃક્ષો છે અહિં એક ગુફા છે તે ૨૧૦ ફીટ લાંબી ૫॥ ફીટ પહોળી અને ૬॥ ફીટ ઉંચી છે ગામ મોટુ છે. પંડયાઓના ઘરની વસ્તી ઘણી છે. અમરનાથના યાત્રાળુઓ સાથે તે અહિંથી જાય છે. કુલી, વાહન અને તંબુ અહિંથી પણ મળી શકે છે.

માર્તંડથી ૯ માઇલ ઉપર હસમકામ આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૭ માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ સાધારણ છે અહિં સુધી મોટર એકા આવી શકે છે ગામ નાનુ છે, પણ યાત્રાના સમયમા અહિં કેટલીક દુકાનો આવે છે ગામની પાસેજ લીદાર નદીનો ધોધ જોવા લાયક છે સામેના પહાડ ઉપર એક જુનુ ખડેર દેખાય છે હિંદુઓ તેને જનકરાજાની સમાધિ કહે છે, ત્યારે મુસલમાનો કોઇ ઓલીઆની કબર તરીકે ઓળખાવે છે હસમકામની પાસે પડાવની જગ્યા છે, તેમા અમરનાથના યાત્રાળુઓ પડાવ નાખે છે અહિં સુધી મોટર આવી શકે છે અહિંથી ૬ માઇલ ઉપર ભટકોટ આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઈ, અને ૧ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઈ સહેજ કઠણ છે ગામ નાનુ છે પડાવની થોડી જગ્યા છે યાત્રાના વખતમા ખાવા પીવાની ચીજો અહિં મળી શકે છે અહિંથી ૪ માઇલ ઉપર ગણેશબળ આવે છે રસ્તો ૨ માઇલની કઠણ ઉતરાઇનો, અને ૨ માઇલ સીધો છે. અહિં એક સરોવર છે તેની પાસે પડાવની જગ્યા છે યાત્રાના વખતમા દુકાનો સાથે હોય છે, એટલે ખાવા પીવાની ચીજો મળે છે અહિંથી ૨ માઇલ ઉપર પહેલગામ આવે છે રસ્તો સીધો છે ગામ મોટુ છે અહિં કાશ્મીરના મનડીવીઝનલ ઓફીસર સાહેબ રહે છે વાહન તથા કુલી વિગેરે અહિં સુધી મળી શકે છે, કારણકે અમરનાથ જવામા વચ્ચે વસ્તીવાળુ આ છેલ્લુ ગામ છે ગામની પાસે પડાવની જગ્યા છે અહિં એક ભગુકુંડ છે તેમા યાત્રાળુઓ સ્નાન કરે છે અહિંથી એક રસ્તો શ્રીનગર જવાનો ટુંકો છે, તે બાલતાલ થઇને જાય છે, પણ ઘણો વિકટ છે એટલે તે રસ્તે કોઈ યાત્રી જતુ નથી. રાજ્ય તરફથી નીકળતા અમરનાથના રાજ પરેવા અહિં સુધી યાત્રાઓ આવી શકે છે પણ અહિંથી આગળ રાજ પરેવા કોઇને લાવવાનો હુકમ નથી એટલે રાજ-જડાની પાછળ, પાછળ જવુ પડે છે પહેલગામથી ૮ માઇલ ઉપર ચદન વાડી (ચાનીન) આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૪ માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ કઠણ છે રસ્તામા નિશગા આવે છે તેમા યાત્રાળુઓ સ્નાન કરે છે

તેની આગળ લીદાર નદીનો કાચો પુલ પાર કરીને ટાનીન પહોચાય છે અહિં ટીનના પતરાથી બનાવેલ ત્રણચાર મકાનો અને એક મોટું પડાવ નાખવાનુ મેદાન છે અહિથી એક રસ્તો અમરનાથ જાય છે, તેમાં પાચ માઇલ ઉપર ઝોઝપાલનો પર્વત પાર કરવો પડે છે, જેની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટથી ૧૧,૩૦૦ ફીટની છે આ જગ્યાને ત્યાના માણસો પીશુઘાટીના નામથી ઓળખાવે છે પીશુનો અર્થ ચીકણો અને ઘાટીનો અર્થ રસ્તો એટલે ચીકણો રસ્તો થાય છે ચઢાઇ અને ઉતરાઇ બેઉ વખતે લપટવાનો ભય રહે છે પીશુ ઘાટીની એક તરફ અસ્તન મર્ગ નામનુ સ્થાન આવેલુ છે, કે જ્યા ગરમીની ૠતુમા માણસો હવાખાવા આવે છે બીજી તરફ એક સરોવર છે, કે જે હત્યારા તળાવના નામથી ઓળખાય છે અહિ ઉતાવળથી બોલવા કે ચાલવાની મનાઇ છે, કારણ કે આગળ એક વખત ત્રણસો સાધુઓ ભજન કરતા આવતા હતા તેમા ઉપરથી બરફનુ મોટુ–ટુકડો ધસી આવતા તેમનું મરણ નાપજેલ મતલબ કે' ઉતાવળથી થતા અવાજનો પડઘો બરફના પીગળતા પીગળતા કોઇ અડી રહેલ પડમા અથડાય, તો વખત ઉપર તે ધસી આવવાનો ભય રહે છે, એટલા માટે ચેતીને ચાલવામા ડહાપણ માની તે વિષયની ચેતવણી યાત્રાળુઓને પડ્યાઓ અને રાજ્યના માણસો અગાઉથી આપે છે ઝોઝપાલથી પચીતરણી દસ માઇલ થાય છે રસ્તામા ભૈરવ ઘાટી પારકરવી પડે છે કોઇ કોઇ માણસો આવતી વખતે ઉપરને રસ્તે આવે છે. બાકી જવાનુ તો નીચેને રસ્તેથીજ થાય છે ચદનવાડીથી ૭ માઇલ ઉપર **શેશાનાગ** આવે છે રસ્તો ૫ માઇલની ચઢાઇ અને ૨ માઇલની ઉતરાઇનો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ બેઉ સખ્ત છે રસ્તામા થોડી જગ્યામા બરફ ઉપર થઇ ચાલવુ પડે છે અહિ એક સરોવર છે, તેની લબાઇ ૧॥ માઇલની અને પહોળાઇ ૦॥ માઇલની છે નજીકમા પડાવ નાખવાનુ મેદાન છે, અહિ પણ બે મકાનો ટીનના પતરાના સ્ટેટ તરફથી બનાવેલા છે શેશાનાગથી ૮ માઇલ ઉપર **પંચીતરણી** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઈ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૨ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ કઠણ છે પચીતરણીમા બે ત્રણ મકાનો ટીનના

ખનગના સ્ટેટ તરફથી બનાવેલા છે અહિં પાંચ નદીઓનો સંગમ છે સંગમ પાસે પડાવ નાખવાનુ મેદાન છે યાત્રાળુઓ અહિંથી અમરનાથ સવારે જઇ સાંજે પાછા વળી આવે છે કારણકે અમરનાથમા રહેવાની જગ્યા નથી. પંચીતરણીમા યાત્રાળુઓ સ્નાન કરે છે અહિંથી ૫ માઇલ ઉપર અમરનાથ આવે છે રસ્તો ૩ાા માઇલ ચડાઇ, ૧ાા માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧ માઇલ સીધો છે ચડાઇ ઉતરાઇ સખ્ત છે રસ્તામા ઘણી જગાએ બરફ ઉપર ચાલવુ પડે છે, તેમ કેટલાક નાના ઝરણાઓ પાર કરવા પડે છે નદીઓ વચમા આવે છે, પણ તેના ઉપર બરફ રૂપી પુલો, એટલા સખ્ત હોય છે, કે સાધારણ વજન પડવાથી તે નીચે બેસી જવાનો ભય ઓછો રહે છે અમરનાથની ગુફા અમરાવતી નદીને કિનારે ૪૦૦ ફીટની ઉંચાઇ ઉપર છે તેનુ દ્વાર ૧૦૦ ફીટ ઉંચુ, ૮૦ ફીટ પહોળુ, અને ૧૨૫ ફીટ લાંબુ છે અંદર જતા બરફરૂપી શિવલિંગના દર્શન થાય છે આ લિંગ રતીજ બંધાય છે સમુદ્રના ભરતી ઓટની જેમ સુદી ૧ થી તે બંધાઇ ૧૫ સુધીમા પૂર્ણતાને પામે છે પાછુ વદી ૧ થી પીગળવા માંડી અમાસને દિવસે લય—ગામય થઇ જાય છે ગુફાની અંદર ત્રણસો માણસો બેસી શકે તેટલી જગ્યા છે, પણ ઉપરથી ટપ, ટપ ટપકતા પાણીના ટીપા પડે છે, એટલે કોઇ બેસી શકતુ નથી અહિં મહાદેવજીને ધૂપ-દીપ નૈવેદ્ય, અને ભોગ ધરવામા આવે છે અમરનાથની પૂજા આખા વરસમા એક વખત ફક્ત શ્રાવણ સુદી ૧૫ ને દિવસેજ થાય છે, તોપણ પૂજારીને અમરનાથના ચડાવામાથી ત્રીજો ભાગ મળે છે બાકીના બે ભાગમા એક ભાગ યાત્રાળુની સાથે આવનાર રાજ્યના માણસોને મળે છે અને બીજો ભાગ રાજ્યને રહે છે ઘણા યાત્રાળુઓ અહિં શંકર પાર્વતીના દર્શન ધોળા કબુતરના રૂપે કરે છે અને તે દર્શન જેને થાય તેની યાત્રા સફળ થઇ સમજે છે પણ ખરી રીતે તે પંડ્યાઓની ચતુરાઇનુ ફળ છે માર્ગમાથી તેઓ પોતાની સાથે કબુતરો છુપાવીને લાવે છે, અને અહિં તેને ઉડાડી મુકે છે શ્રદ્ધાળુઓ ખરેખર તેને શંકર પાર્વતીના દર્શન માની આનંદ પામે છે અમરનાથની ગુફાની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી

૧૩,૪૦૦ ફીટની છે, અને તે જે પર્વતમાં છે તેની ઉચાઇ સમુદ્રની મપાટીથી ૧૭,૮૯૦ ફીટની છે અમરનાથની ગુફાથી પૂર્વમા હાતીયાન પર્વત આવેલ છે જેનો આકાર હાથી જેવો છે ઉત્તરમા નાગા પર્વત છે, જેની ઉચાઇ સમુદ્રની મપાટીથી ૨૬,૨૫૦ ફીટની છે આ પહાડની ઉચાઇ વાળી જગ્યાએ બારે માસ બરફ પડ્યો રહે છે. નીચાણવાળી જગ્યાએ બરફ નથી રહેતો પણ તેના ઉપર વૃક્ષ તો થતાજ નથી, એટલે તેનુ નામ સમજી વિચારીનેજ નાગા રાખવામા આવેલુ છે

અમરનાથ મહાદેવના દર્શન કરી યાત્રાળુઓ "બોલોશ્રી અમરનાથ બાબાકીજય" ના જય ઘોષ બોલાવતા પચીતરણી પાછા ફરે છે. કોઇ કોઇ યાત્રાળુ અમરાવતી નદીમા સ્નાન કર્યા પછી અમરનાથજીના દર્શન કરે છે, જ્યારે કોઇ આચમન, માર્જનથી કામ ચલાવી લેછે, કારણકે પાણી તાજુ બરફનુ ગળેલ હોઇ ઠંડીથી ચામડી બહેરી-બોટી થઇ જાય છે છતા હજારો યાત્રાળુ સ્નાન કરે છે રાવલપીંડીથી અમરનાથ કુલ ૨૮૭ માઇલ થાય છે, તેમા રાવલપીડીથી શ્રીનગર અને શ્રીનગરથી અનતનાગ સુધી મોટરનો રસ્તો ૪૯ માઇલ ચઢાઇ, ૪૦ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧૪૨ માઇલ સીધો આવે છે, બાકી ૧૭॥ માઇલ ચઢાઇ, ૧૩॥ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૨૫ માઇલ સીધો રસ્તો ચાલવનો છે (જો કે હવે તો ઈસમકામ સુધી મોટરો આવે છે)

નોટ—આયાત્રાને સમયે દરવર્ષે હજારો યાત્રળુ દૂર દૂર દેશાવરથી આવે છે, કારણકે દુનીયાની અદર બરફનુ દશ્ય જોવુ હોય તો તે ફક્ત અમરનાથની જગ્યામા છે બીજી કોઇ જગ્યાએ આ પ્રમાણે બરફનુ લિંગ બધાતુ અને ઓગળતુ નથી સાભળ્યુ ખરેખર અમરનાથની યાત્રા એક ઉત્તમ યાત્રા છે તે બ્હાને માણસો કાશ્મીર જેવા રમ્ય પ્રદેશને જોઇ શકે છે ઘણા માણસો માને છે કે' શ્રીનગર પાણી ઉપર વસેલ છે પણ તેમ નથી, પરતુ શ્રીનગર આવનારાઓ પાણી ઉપર તરતા ઘરોમા વસે છે તે સાચુ છે જેણે એક પણ વખત કાશ્મીર નથી જોયુ તેણે દુનીઆનો લ્હાવજ નથી લીધો, કેમકે પૃથ્વી ઉપરનુ સ્વર્ગ કાશ્મીર છે, તેમ કહેવામા કાઇ પણ અતિશયોક્તિ નથી

લીસ્ટ નં. ૨.

શ્રી અમરનાથથી જમ્મુ ૧૭૬ાા માઇલ.

(અનતનાગ અને વેરીનાગ થઇને)

અમરનાથ થી ૫૬ માઇલ ઉપર **અનંતનાગ** આવ્યે છે રસ્તો ૧૩ાા માઇલ ચઢાઇ, ૧૭ાા માઇલ ઉતરાઇ, અને ૨૫ માઇલ સીધો છે જેનુ વર્ણન લીસ્ટ ન ૧ મા આપેલુ છે અનતનાગથી ૧૬ાા માઇલ ઉપર **વેરીનાગ** આવે છે રસ્તો ૭ માઇલની સાધારણ ચઢાઇ, અને ૧૪ાા માઇલ સીધો છે ગામ મોટુ છે અહિ પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, પોલીસકોર્ટ, સ્કુલ, ડાકબગલો, અને મોટી બજાર વિગેરે છે અહિ એક મોટો બગીચો ગામથી ૪ માઇલ દૂર છે તેમા એક સુદર બગલો છે પાસે એક સરોવર છે અહિથી આઠ માઇલ દૂર કોકરનાગ નામનુ મનોરજક ઝરણુ છે વેરીનાગથી ૫ાા માઇલ ઉપર **તકીયા** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧ાા માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે ગામ નાનુ છે, પણ ઉચાઇ ઉપર છે અહિં ઝરણાનુ પાણી અને ખાનાપીવાની ચીજો મળે છે તકીયાથી ૫ાા માઇલ ઉપર **દેવગલ-બનીહાલપાસ** આવે છે રસ્તો એક માઇલ ચઢાઇ, બે માઇલ ઉતરાઇ અને ૨ાા માઇલ સીધો છે ચઢાઇ કઠણ છે, અને ઉતરાઇ સાધારણ છે આ જગ્યાની ઉચાઇ સમુદ્રની સપાટીની ૯,૨૦૦ ફીટની છે અહીં રેસ્ટ હાઉસ અને ડાકબગલો છે ખાવા પીવાની ચિજો મળે છે દેવગલથી ૭ માઇલ ઉપર **નાચીલીના** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઈ અને ૨ માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિ પોષ્ટ, પાચ ૭ દુકાનો, ઝરણાનુ પાણી અને રેસ્ટહાઉસ છે અહિથી ૪ માઇલ ઉપર **રામસુલ્લુ** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે ગામ મોટુ છે અહિ કેટલીક દુકાનો, રેસ્ટ હાઉસ, તથા ડાકબગલો છે પાણી ઝરણાનુ મળે છે અહિથી ૭ાા માઇલ ઉપર **કલુના** આવે છે રસ્તો ૧૧ માઇલ ચઢાઇ, ૧ાા માઇલ ઉતરાઇ,

અને ૫ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે ગામ નાનું છે, દુકાન એક તથા ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર **દીગડીશેલ** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ એક દુકાન, ઝરણાનુ પાણી અને કેટલાક ઘરોની વસ્તી છે અહિથી ૨ માઇલ ઉપર ગ-**મબન** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિ પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાક બંગલો, સ્કુલ ધર્મશાળા, તહસીલ અને મોટી બજાર છે અહિથી ૧૩ા માઇલ ઉપર **બટોટી** આવે છે રસ્તો ૫ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ અને ૫ા માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે. ગામ નાનુ છે, પણ બજાર, ધર્મશાળા અને બંગલો વિગેરે છે પાણી ઝરણાનુ મળે છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર **પુતનીતળાવ** આવે છે રસ્તો એક માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે અહિથી થોડે દૂર રતનગઢ નામનુ ગામ છે ત્યા ખાનાપીનાની ચીજો મળે છે અહિથી ૪ માઇલ ઉપર **ચિનાની** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ અને ૩ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ બન્ને સહેજ કઠણ છે ગામ નાનુ છે અહિ બે ત્રણ દુકાનો અને પાણી ઝરણાનુ છે અહિથી ૪ાા માઇલ ઉપર **ધર્મથલ** આવે છે ચઢાઇ ઉતરાઈ સહેજ કઠણ છે ધર્મથલ મોટુ ગામ છે નવે રસ્તે તે ચિનાનીથી ૭ માઇલ થાય છે પણ તે રસ્તો સારો છે અહિ ડાકબગલો સ્કુલ, પોષ્ટ અને મોટી બજાર છે અહિથી ૧૩ાા માઇલ ઉપર **ઉધામપુર** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૪ માઇલ ઉતરાઇ અને ૬ાા માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિ ડાકબંગલો કચેરી, પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટલ, સ્કુલ, અને મોટી બજાર છે ઉધામપુર ડીસ્ટ્રીકટનુ હેડક્વાર્ટર છે અહિથી જમ્મુ જવાનો એક નવો રસ્તો તૈયાર થયેલો છે તે રસ્તે જમ્મુ ૪૨ માઇલ થાય છે, પણ એકા મોટરનુ વાહન મળી જાય છે એટલે ઘણા માણસો તેજ રસ્તે જાય છે ભાડુ પેસેન્જર દીઠ રૂ, ૧ાા થી બે લાગે છે રસ્તામા એકવીસ માઇલ ઉપર ઝાઝર નામનુ ગામ આવે છે ત્યા રેસ્ટ હાઉસ અને ડાકબગલો છે તેમજ ખાવા પીવાની ચીજો મળે છે નીચેનો રસ્તો પગરસ્તાનો

આવ્યો છે ઉધામપુરથી ૧૨॥ માઇલ ઉપર વનમાલ આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૮॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ કઠણ છે ગામ મોટુ છે અહિ દસ બાર દુકાનો ડાક બંગલો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૧૧॥ માઇલ ઉપર નગરોટા આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ ૨ માઇલ ઉતરાઇ અને ૭॥ માઇલ સીધો છે ચઢાવ ઉતરાવ સાધારણ છે ગામ નાનુ છે અહિ બે ત્રણ દુકાનો, રેસ્ટહાઉસ અને બાગ છે પાણી ઝરણાનુ મળે છે અહિથી ૬ માઇલ ઉપર જમ્મુ આવે છે રસ્તો સીધો છે જમ્મુ કાશ્મિર સ્ટેટના જમ્મુ વિભાગની રાજ્યધાનીનુ શહેર છે તેની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૧૨૫૦ ફીટની છે ઠંડીની ઋતુમા કાશ્મીરમહારાજા અહિ રહે છે ઇ સ ૧૯૦૧ ની ગણત્રી પ્રમાણે અહિની વસ્તી ૩૧,૫૦૬ માણસોની છે જમ્મુમા પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ટેલીફોન ઇલેક્ટ્રીક પાણીના નળો મોટી બજારો, ડાકબંગલો, ધર્મશાળાઓ, મંદિરો, સ્કુલો હોસ્પીટલો, મેળા અને હોટલો છે જોવા લાયક સ્થળોમા-અજાયબઘરનુ સમાધિસ્થાન રણવીરસિંહ સાહેબ નુ અને રઘુનાથજીનુ મંદિર વિગેરે છે બહારગામના યાત્રાળુને બે ચાર દિવસના માટે ઉતરવાની જગ્યા રઘુનાથજીના મંદિરમા મળી શકે છે સ્ટેશનનુ નામ જમ્મુ-તાવી છે કારણકે જમ્મુ તાવી નદીને કિનારે વસેલુ છે સ્ટેશનથી ગામમા જતા તાવી નદી ઉપરનો પુલ પાર કરવો પડે છે જમ્મુ નોર્થવેસ્ટર્ન રેલ્વેનુ સ્ટેશન છે અને વઝીરાબાદથી જમ્મુ સુધીની બ્રાન્ચ લાઇન છે અહિથી વઝીરાબાદ ૫૨ માઇલ થાય છે અને બાકુ શહેરોના એમ છે વઝીરાબાદથી રાવલપીંડી ૧૧૮ પેશાવર ૨૨૬, લાહોર ૬૨ અમૃતસર ૯૫ અંબાલા ૪૯ સહરાનપુર ૨૦૦ હરદ્વાર ૨૫૦ બરેલી ૩૭૬ લખનૌ ૬૨૨ કાશી ૭૦૯ કલકત્તા ૧૨૩૮ દિલ્હી ૩૦૨ કાનપુર ૬૪૩ અલ્હાબાદ ૭૬૨ અને મુંબઇ કોલાબા ૧૨૨૪ અને વિક્ટોરીઆ ટર્મીનસ ૧૩૧૮ માઇલ થાય છે જમ્મુથી શ્રીનગર સુધી મોટરની સડક હમણા તૈયાર થઇ છે તેમા ૨૧ માઇલ ઉપર સાંબા ૫૮ માઇલ ઉપર ટીકરી ૮૨ માઇલ ઉપર રામપુર ૬૬ માઇલ ઉપર બ્રાડ ૭૦ માઇલ ઉપર બટોટી

૮૯ માઇલ ઉપર **તીરાહ** ૯૭ માઇલ ઉપર **રામબન** ૧૧૩ માઇલ ઉપર **રામસુ** ૧૨૩ માઇલ ઉપર **બનીહાલપાસ** ૧૫૩ માઇલ ઉપર **અપરમંડા** ૧૬૪ માઇલ ઉપર **કાઝીગંડ** ૧૭૫ માઇલ **ખાનાબલ** ૧૮૯ માઇલ ઉપર **અવંતીપુર** અને ૨૦૬ માઇલ ઉપર **શ્રીનગર** આવે છે. ભાડું એક પેસેન્જરનું રૂા. ૧૦) થી ૧૫) બેસે છે. અમરનાથથી જમ્મુ કુલ ૧૭૬ાા માઇલ થાય છે. તેમાં ૩૮ા માઇલ ચઢાઇ, ૪૪ા માઇલ ઉતરાઇ અને ૯૪ માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે.

લીસ્ટ નં. ૩.

એબટાબાદથી અમરનાથ ૨૪૧ા માઇલ.

(શ્રીનગર અને અનંતનાગ થઇને)

એબટાબાદ નોર્થવેસ્ટર્ન રેલ્વેના હેવેલીયન સ્ટેશનથી માઇલ ૧૦ માઇલ દૂર છે ટાંગા, એક્કા, ને મોટર ચાલે છે અહિં લશ્કરી છાવણી છે એબટાબાદ હવાખાવાનું સ્થળ છે તેની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૪૦૦૦ ફીટ છે તેની પાસે જ ચંગાગલી અને ડુંગાગલી હવાખાવાના સ્થળો છે શહેરમાં ઇલેક્ટ્રીક, પાણીના નળો, પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાકબંગલો હોસ્પીટાલ સ્કુલ, સ્ટોર્સ, વિગેરે છે અહિંથી એક રસ્તો રાવલપીંડી જાય છે, તે સુમાળીશ માઇલ છે રસ્તામાં એકવીસ માઇલ ઉપર હરીપુર ગામ આવે છે બીજો રસ્તો હસનઅબદાલ જવાનો છે તે બેતાળીશ માઇલ છે હેવેલીયન સ્ટેશનથી લાહોર ૨૩૫, વખનોં ૯૪, મીરત ૫૪૦, પાનીપત ૩૩૪, પેશાવર ૧૨૩, પુના ૧૫૧૮, રાવલપીંડી ૫૫ સહરાનપુર ૪૭૨, વઝીરાબાદ ૧૭૩, અને દિલ્હી ૫૦૨ માઇલ થાય છે એબટાબાદથી ૧૬ માઇલ ઉપર માનસેરા આવે છે રસ્તો ૫ માઇલ ચઢાઇ, ૪ માઇલ ઉતરાણ, અને ૭ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે માનસેરા તહસીલનું મોટું ગામ છે અહિં ડાકબંગલો, પોષ્ટ, સરાઇ વિગેરે છે પાણી નદી તથા ઝરણાનું કામ આવે છે અહિંથી ૧૮ માઇલ ઉપર ગઢી હબીબુલ્લા આવે છે રસ્તો ૫ માઇલ ચઢાઇ ૬ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૭ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે માનસેરાથી આવતા રસ્તામાં બે વખત નદીના પુલ પાર કરવા પડે છે અહિં પોષ્ટ, ડાકબંગલો, સ્કુલ નાની સરાઇ તથા મોટો બજાર છે અહિંથી ૧૦ માઇલ ઉપર મુઝફરાબાદ આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૫ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે મુઝફરાબાદ જીલ્લાનું હેડક્વાર્ટર છે ગામ ફરતો કીલ્લો છે અહિં પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, સ્કુલ, ડાકબંગલો, મોટી બજાર, હોસ્પીટાલ, ધર્મશાળા વિગેરે છે ગઢી હબીબુલ્લાથી આવતા રસ્તામાં કીસનગંગાનો

પુન પાર કરવો પડે છે મુઝફ્ફરાબાદથી ૧૩ માઇલ ઉપર **હાતીયાન** આવે છે રસ્તો ૫ માઇલ ચઢાઇ, ૫ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૩ માઇલ સીધો છે. ચઢાઈ ઉતરાઈ સહેજ કઠણ છે ગામ મોટુ છે અહિં પોષ્ટ, ડાક્બંગલો અને ચાર પાંચ દુકાનો છે અહિથી ૨॥ માઈલ ઉપર **દુપટ્ટી** આવે છે રસ્તો સહેજ કઠણ ચઢાઇનો છે અહિ જુનો કીલ્લો જોવા લાયક છે અહિથી ૭ા માઈલ ઉપર **પુન્ડા** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ ૩ માઇલ ઉતરાઈ અને ૨ા માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઈ કઠણ છે ગામ નાનુ, દુકાન એક અને પાણી ઝરણાનુ છે અહિથી ૮॥ માઇલ ઉપર કઠાઈ આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઈલ ઉતરાઇ, અને ૩॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે ગામ મોટુ છે પણ દુકાનો થોડી છે અહિથી ૧૦॥ માઇલ ઉપર **સાદેગ** આવે છે રસ્તો ૫ માઈલ ચઢાઇ, ૩ માઈલ ઉતરાઇ અને ૨॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિ ચાર પાંચ દુકાનો એક સરાઇ અને મંદિર છે અહિથી ૮ા માઇલ ઉપર **દાનરન** આવે છે રસ્તો ૪ માઇલ ચઢાઇ ૨ માઇલ ઉતરાઇ અને ૩ા માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઈ કઠણ છે અહિ એક રેસ્ટહાઉસ છે અહિથી ૩ માઇલ ઉપર **ગીગલ** આવે છે રસ્તો ૧ માઈલ ચઢાઇ અને ૨ માઇલ ઉતરાઇનો છે ચઢાઇ ઉતરાઈ સાધારણ છે રસ્તામા વિઝમા નદીનો પુન પાર કરવો પડે છે અહિથી વિઝમા ગામ બે માઇલ દૂર છે અહિ બે ચાર દુકાનો છે અહિથી ૪ માઈલ ઉપર **તાતામુલા** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલની ચઢાઇ અને ૨ માઈલની ઉતરાઇનો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિ દિવાન લક્ષ્મણદાસની જાગીર છે તાતામુલામા કેટલીક દુકાનો છે પાણી નદીનુ કામ આવે છે અહિથી ૧૪ માઇલ ઉપર **બારામુલ્લા** આવે છે રસ્તો ૫ માઇલ ચઢાઇ ૩ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૬ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે ગામ મોટુ છે પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાક્બંગલો વિગેરે છે અહિથી ૮ માઇલ ઉપર **બાલગામ** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલની સાધારણ ચઢાઇવાળો અને ૬ માઇલ સીધો છે. **શોપુર** અહિથી ચાર માઇલ થાય છે.

રસ્તો સારો છે ગામમાં એક દુકાન છે અહિંથી ૬ માઈલ ઉપર
પોથાવમ આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિંથી એક રસ્તો ગુલમર્ગ
જવા માટે ૧૭ માઈલનો છે પોથાવમનાનુ ગામ છે અહિંથી ૨॥
માઈલ ઉપર પાગલ આવે છે રસ્તો સીધો છે પાગલુ મોટુ ગામ
છે અહિં પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, કેટલીક દુકાન તથા મંદિર છે અહિંથી
પા। માઈલ ઉપર હુગમ્રાન્ત આવે છે રસ્તો સીધો છે વચમાં નુખા-
ગનો પુલ પાર કરવો પડે છે ગામ નાનુ છે અહિંથી ૮ માઈલ ઉપર
પુરાણી છાવણી આવે છે રસ્તો સીધો છે રસ્તામાં સાડાત્રણ
માઈલ ઉપર દુધ ગગાનો પુલ પાર કરવો પડે છે ત્યાંથી ગુલમર્ગ
જવાનો રસ્તો ફરે છે, તે ૧૮ માઈલ છે પુરાણી છાવણીથી ૪॥
માઈલ ઉપર શ્રીનગર આવે છે રસ્તો સીધો છે શ્રીનગર જ્યારે
એ માઈલ રહે છે, ત્યારે સુધર મહોવર અને બારામુલા જવાના
રસ્તા જુદા થાય છે શ્રીનગરથી ૩૪ માઈલ ઉપર **અનતનાગ** આવે છે
રસ્તો સીધો છે અનતનાગથી ૫૬ માઈલ ઉપર **અમરનાથ** આવે છે
રસ્તો ૧૭॥ માઈલ ચઢાઈ ૧૩॥ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૨૫ માઈલ
સીધો આવે છે શ્રીનગરથી અમરનાથ સુધીનુ વર્ણન ટીપ્પણ નબર-૨ ના
નેમ લેવુ એબટાબાદથી અમરનાથ ૨૪૧॥ માઈલ થાય છે, તેમાં
૬૧॥ માઈલ ચઢાઈ ૪૮॥ માઈલ ઉતરાઈ અને ૧૩૧॥ માઈલ સીધો
રસ્તો આવે છે

નોટ—ગરમીની ઋતુમાં આ રસ્તે આવ, જાવ વધારે છે ત્યાં પ [illegible]
ખચ્ચર કુલી, વિગેરે મળી શકે છે, પણ મોટર એકા ચડે તેવો રસ્તો
નથી છે શ્રીનગર જવા માટે એબટાબાદથી એક રસ્તો દુમેલ થાય છે તે
રસ્તે મોટર ચડે છે એટલે દુમેલ થઈને શ્રીનગર જવુ હોય તો મોટરમાં
જઈ શકાય છે એબટાબાદથી શ્રીનગર જતાંમાં માનસેરા, ગઢી
હબીબુલ્લા, દુમેલ [illegible], [illegible] ઉરી રામપુર અને બારામુલા આવે છે
[illegible] છે, [illegible] ભાગમાં એક [illegible] પૃ. ૧૨) થી ૧૫)
થાય છે અને [illegible] દિવસમાં શ્રીનગર પહોંચી શકાય છે [illegible] સ્ટેશન
ઉપરથી મોટર મળી જાય છે

લીસ્ટ નં. ૪.

ઝેલમથી અમરનાથ ૨૮૭ માઈલ.
(પંચ અને શ્રીનગર થઈને.)

ઝેલમ નોર્થવેસ્ટર્ન રેલ્વેનુ સ્ટેશન અને ઝેલમ ડીસ્ટ્રીકટનુ હેડ કવાર્ટર છે અહિ પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાકબંગલો, હોસ્પીટાલ, મરાઇ, ધર્મશાળા વિગેરે છે ઝેલમથી દિલ્હી ૪૧૩, અમૃતસર ૧૩૫, વઝીરાબાદ ૪૧, રાવલપીંડી ૭૭, પેશાવર ૧૮૫, જલંધર ૧૮૭, અમ્બાલા ૨૯૦, અલ્લાહાબાદ ૮૦૩, મોગલ સરાઇ ૮૯૭, આમનમોળ ૧૧૮૩ અને કલકત્તા, ૧૩૧૫ માઇલ છે. અહિથી ૧૦ માઇલ ઉપર **કઠીયાલી** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ અને ૫ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિ નૌકામા બેસી ઝેલમ નદી ઉતરાય છે ગામ નાનુ છે, પરંતુ બે ચાર દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે. અહિથી ૧૩ માઇલ ઉપર **મીરપુર** આવે છે રસ્તો, ૫ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૬ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ મહેજ કઠણ છે ગામ તહસીલદારનુ છે અહિ કેટલીક દુકાનો અને પોષ્ટ વિગેરે છે પાણી નદી તથા ઝરણાનુ મળે છે અહિથી ૧૦ માઇલ ઉપર **ચોમુક** આવે છે, રસ્તો સીધો છે ગામ મોટુ છે ઝેલમ નદી નૌકાથી પાર ઉતરાય છે અહિ કેટલીક દુકાનો છે પાણી નદીનુ કામ આવે છે ચોમુકથી ૯ માઇલ ઉપર **સંદન** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૪ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ કઠણ છે ગામ નાનુ છે અહિ બે દુકાનો, એક નાની સરખી સરાઈ અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૧૫ માઇલ ઉપર **ગોવાલપુર** આવે છે રસ્તો ૬ માઇલ ચઢાઇ, ૬ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૩ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ કપરુ છે અહિ એક જુનો કીલ્લો તથા કેટલીક દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૧૨ માઇલ ઉપર **કોટલી** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ ૪ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૫ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઇ મહેજ કઠણ છે ગામ મોટુ છે અહિ કેટલીક દુકાનો તથા પોષ્ટ છે પાણી

નદીનું પીવાય છે. અહિંથી ૧૪ માઇલ ઉપર સેફરી આવે છે. રસ્તો ૫ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ. અને ૬ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઈ સાધારણ છે. ગામ મોટું છે. અહિં ઝરણાનું પાણી, કેટલીક દુકાનો, અને પોલીસ ચોકી છે, અહિંથી ૧૬ માઇલ ઉપર પંચ આવે છે. રસ્તો ૪ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઈ, અને ૯ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે. ગામ મોટું છે. અહિં કેટલીક દુકાનો, પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, કચેરી, બાગ વિગેરે છે. પીરપંજાલના રસ્તામાં થાણામંડીથી અહિં સુધીનો એક રસ્તો ૩૦ માઇલનો છે. પંચથી ૧૦ માઇલ ઉપર કોહુટા આવે છે. રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૪ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે. ગામ નાનું છે. રસ્તામાં બીટર નદી પાર કરવી પડે છે. અહિં બે દુકાનો છે. પાણી નદીનું પીવાય છે. અહિંથી ૭ માઇલ ઉપર **અલીયાબાદસરાઈ** આવે છે. રસ્તો ૪ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઈ મહેનત કઠણ છે. અહિં એક નાની સરખી સરાઇ છે સામાન મોંઘો મળે છે. અહિંથી ૭ માઇલ ઉપર હૈદ્રાબાદ આવે છે. રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ અને ૪ માઇલ ઉતરાઇનો છે. ચઢાઇ ઉતરાઇ બન્ને કઠણ છે. અહિં બે દુકાનો અને એક સરાઇ છે. હૈદ્રાબાદથી ૧૦ માઇલ ઉપર ઉરી આવે છે. રસ્તો ૬ માઇલની સાધારણ ઉતરાઇનો, અને ૪ માઇલ સીધો છે. ઉરીથી ૬૪ માઇલ ઉપર **શ્રીનગર** આવે છે. રસ્તો ૧૧ માઇલ ચઢાઇ, ૫॥ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૪૭॥ માઇલ સીધો છે. શ્રીનગરથી ૯૦ માઇલ ઉપર **અમરનાથ** આવે છે. રસ્તો ૧૭॥ માઇલ ચઢાઇ, ૧૩॥ માઇલ ઉતરાઇ અને ૫૯ માઇલ સીધો છે. ઉરીથી અમરનાથ સુધીનું વર્ણન લીસ્ટ નંબર ૧ માં આપેલું છે. કુલ જેલમથી અમરનાથ ૨૮૭ માઇલ થાય છે, તેમાં ૬૬॥ માઇલ ચઢાઇ, ૫૭ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧૬૩॥ માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે.

લીસ્ટ નં. ૫.

ગુજરાતથી અમરનાથ ૨૬૬ માઈલ.

(પીર પંજાલના રસ્તે થઇને)

ગુજરાત—નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વેનુ સ્ટેશન છે શહેર મોટુ છે અહિ પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટલ, ધર્મશાળા, ડાકબંગલો, સ્કુલ, વિગેરે છે સ્ટેશનથી ગામ ૧॥ માઈલ દૂર છે એકા અને મોટરનુ વાહન મળે છે બજાર મોટી છે પાણી નદીનુ કામ આવે છે ગુજરાતથી રાવલપીંડી ૧૦૯, લાહોર ૭૧, વઝીરાબાદ ૯, આગ્રા ૪૯૦, અલ્હાબાદ ૭૫૭, અંબાલા ૨૫૮, અમૃતસર ૧૦૩, મુંબાઇ ૧૧૪૮, કલકત્તા ૧૨૪૬, લખનૌ ૬૩૦, અને પઠાણકોટ ૧૭૦, માઇલ થાય છે અહિથી ૧૩॥ માઇલ ઉપર **દોલતનગર** આવે છે રસ્તો સીધો છે ગામ મોટુ છે અહિ કેટલીક દુકાનો, પોષ્ટ, ડાકબંગલો, અને નદી તથા ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી આઠ માઇલ ઉપર **કોટલા** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિથી ૮॥ માઈલ ઉપર **ભીમવાર** આવે છે રસ્તો સીધો છે પણ જંગલમા થઇને જાય છે એકા વિગેરે ચાલે છે પણ રસ્તો ખાડા ખડીઆ વાળો છે ગામ મોટુ અને ભીમવાર ડીસ્ટ્રીકનુ હેડ ક્વાર્ટર છે અહિ પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ ડાકબંગલો, ધર્મશાળા રેસ્ટ હાઉસ વિગેરે છે પાણી નદીનુ કામ આવે છે અહિથી ૧૪ માઇલ ઉપર **સયદાબાદ** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ અને ૧૦ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિથી બે માઇલ પશ્ચિમમા ગામાનીગામ છે ત્યા ખાના પીનાની ચીજો મળે છે રસ્તામા ૧૦ માઈલ ઉપર એક રેસ્ટ હાઉસ આવે છે અહિથી ૧૨ માઇલ ઉપર **નવસેરા** આવે છે રસ્તો ૪ માઇલ ચઢાઈ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ અને ૫ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે ગામ નાનુ છે પણ ફરતો કિલ્લો છે અહિ કેટલીક દુકાનો, પોષ્ટ, ડાકબંગલો, સરાઇ વિગેરે છે પાણી નદીનુ કામ આવે છે અહિથી ૧૩ માઇલ ઉપર **ચંગસસરાઈ** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ

અને ૮ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે રસ્તામાં તાપી નદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે અહિ નાની સરાઇ, ડાકઅગવો, કુવા, ત્રણચાર દુકાનો વગેરે છે ગામ તાપી નદીને જમણે કિનારે છે અહિથી ૧૪ માઇલ ઉપર **થાણામંડી** આવે છે રસ્તો ૪ા માઇલ ચઢાઇ, ૪ા માઇલ ઉતરાઇ અને ૫ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કાચુ છે રસ્તામાં સુરેન નદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે ગામની નજદીકમાં રતનપીરની જગ્યા છે અહિંથી પચ જવાનો એક રસ્તો બીમ માઇલનો છે તેમાં નોગ માઇલ ઉપર સુરેનગામ આવે છે થાણામંડી સુરેન નદીને ડાબે કિનારે છે. અહિ પોષ્ટ, ડાકબં-ગલો તથા નાની બજાર છે અહિથી ૧૦॥ માઇલ ઉપર **બારગલા** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ ૨ માઇલ ઉતરાઇ અને ૫॥ માઇલ સીધો છે, ચઢાઇ ઉતરાઇ કાચુ છે પુરની અને સુરેન નદીનો અહિં સગમ થાય છે ગરમીની ઋતુમાં નદીની અંદર પાણી રહેતુ નથી ગામ નાનુ છે નજદીકમાં એક કિલ્લો જોવા લાયક છે ગામમાં એક બે દુકાનો નાની ધર્મશાળા વિગેરે છે અહિથી ૮॥ માઇલ ઉપર **પુરીથાણા** આવે છે રસ્તો ૪ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ અને ૧॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કાચુ છે ઠંડીના વખતમાં અહિ માણસો નથી રહેતા ગામ નાનુ છે એક સરાઇ છે. ગામની નજદીકમાં એક ઝરણ બહુ ઉંચેથી પડે છે તેનો દેખાવ સુંદર છે ઝરનાના બે ત્રણ વખત નદી નાળા પાર કરવા પડે છે, અહિથી ૧૧ માઇલ ઉપર **અલીઆબાદ સરાઇ** આવે છે રસ્તો ૪ માઇલ ચઢાઇ ૨ માઇલ ઉતરાઇ અને ૫ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કાચુ છે રસ્તામાં રૂપનીનો પુલ પાર કરવો પડે છે. અહિ એક બે દુકાનો નાની સરાઇ તથા નાળાનુ પાણી છે. ઠંડીના વખતમાં અહીંથી સફેદ બરફ દેખાય છે અહિથી ૧૨ માઇલ ઉપર **હુરીપુર** આવે છે રસ્તો બે માઇલ ચઢાઇ, ૫ માઇલ ઉતરાઇ. અને ૫ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ કાચુ છે રસ્તામાં રૂપનીનો પુલ પાર કરવો પડે છે જેની પાસે પીર મરાને એક નાની સરાઇ અને દુકાન છે પાણી ઝરણનુ મળે છે અહિંથી ૮ માઇલ

ઉપર **શોપ્યુન** આવે છે રસ્તો ૧ માઈલ ચઢાઇ, ૪ માઈલ ઉતરાઇ, અને ૩ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે શોપ્યુન ડીસ્ટ્રીકટનુ હેડ ક્વાટર છે અહી પોસ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાકબંગલો સ્કુલ વિગેરે છે બજાર મોટી છે અહિથી અનનનાગ જવાનો રસ્તો ઓગણીસ માઇલનો પહાડની અંદર થઇને જાય છે જ્યા એકા ચાલે છે તેમ ઘોડા ખચ્ચર તથા કુલી પણ મળે છે અમરનાથ જવાવાળાઓએ શ્રીનગર થઇને અનતનાગજના કરતા અહિથી સીધા જવાથી તેતા ત્રીસ માઇલનો બચાવ થાય છે અહિથી ૧૦ માઇલ ઉપર **રામુ** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ ૩ માઇલ ઉતરાઇ અને ૬ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે રસ્તામા ત્રણ માઇલ ઉપર એક નદી પાર કરવી પડે છે રામુ ગામબ્યુ નદીને કિનારે વસેલ છે અહિ પાચ ૭ દુકાનો અને સ્કુલ વિગેરે છે અહિંથી ૫ માઇલ ઉપર **ખાનપુર** આવે છે રસ્તો સીધો છે ગામ મોટુ છે રસ્તામા બેઉ બાજુ ચીડના વૃક્ષો છે ખાના પીવાની ચીજો મળે છે અહિથી ૬ માઇલ ઉપર **બહાદર** આવે છે રસ્તો ર માઇલની સાધારણ ઉતરાઇનો અને ૪ માઇલ સીધો છે ગામ મોટુ છે ખાના પીવાની ચીજો મળે છે અહિથી ૭ માઇલ ઉપર **શ્રીનગર** આવ છે રસ્તો ૪ માઇલની સાધારણ ઉતરાઇનો અને ૩ માઇલ સીધો છે શ્રીનગરથી ૯૦ માઇલ ઉપર **અમરનાથ** આવે છે રસ્તો ૧૭॥ માઇલ ચઢાઈ, ૧૩॥ માઇલ ઉતરાઇ અને ૫૯ માઇલ સીધો છે શ્રીનગરથી અમરનાથ સુધીનુ વર્ણન લીસ્ટ નબર-૧ મા જોઈ લેવુ કુલ ગુજરાતથી અમરનાથ ૨૬૬ માઇલ થાય છે તેમા ૫૧ માઈલ ચઢાઇ ૫૪॥ માઇલ ઉતરાઇ અને ૧૬૧॥ માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે

નોટ—આ રસ્તે ઘણા થોડા માણસો / આવજાવ કરે છે, કારણ કે વરસાદની ઋતુમા રસ્તો ખરાબ થઈ જાય છે, તેમ નદી નાળા અને ચઢાઈ ઉતરાઈ વધારે આવે છે, પરતુ ગરમીની ઋતુમા જવા આવવા માટે ઠીક છે, કેમકે પીરપજાલની સીનેરી કાશ્મીરમા વખણાય છે

પ્રકરણ ૫ મુ.

જ્વાળામુખી (જ્વાલામાઇ) વિષે થોડી આલોચના અને સૂચના-

ભૌગોલિક.

જ્વાળામુખીનુ તીર્થ પંજાબના જલંધર વિભાગમા કાંગડા જિલ્લાની અંદર આવેલ છે કાંગડાનુ ક્ષેત્રફળ ૯,૯૭૮ ચોરસ માઇલ છે, અને તે બ્રિટિશ હકુમતમા છે

વ્યાપારીક અને સામાજિક—કાંગડા ડીસ્ટ્રીક્ટમા હવા ખાવાના સ્થળો લોનર ધરમશાળા, પાલમપુર અને ડેલહાઉસી છે, જેની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી અનુક્રમે ૪૫૦૦, ૪૦૦૦, અને ૬૭૪૦ ફીટ છે અને તેનુ છેટુ પઠાણકોટ સ્ટેશનથી અનુક્રમે ૮૫, ૭૨, અને ૫૨ માઇલ છે દરેક જગ્યા મોટર જાય છે

આ જિલ્લામા જંગલો બહુ મોટા છે એટલે વનૌષધીઓ તથા લાકડા અહિંથી પુષ્કળ પ્રમાણમા બહાર જાય છે સિવાય સ્લેટના પત્થરો પણ અહિં બહુ મળે છે. પેદાશમા તમામ જાતનુ ધાન્ય અને ફળો ત્યાના પુરતુ થાય છે

ભાના પહાડી પણ પંજાબીને મળતી બોલવામા આવે છે, પહેરવશમા પુરુષો પાયજામો, ખમીસ અને ફેંટા રાખે છે. સ્ત્રીઓ ખમીસ જેવુ પેરણ પાયજામો અને નાની સરખી સાડી રાખે છે. દેખાવમા હષ્ટપુષ્ટ અને તંદુરસ્તીમા તેઓ બહુ સારા રહે છે.

રસ્તાઓ—જ્વાળામુખી જવાના ઘણા રસ્તા છે, પરંતુ તેમા મુખ્ય બે છે પહેલો પઠાણકોટ થઇને, અને બીજો હોશીયારપુર થઇને

જે માણસો અમરનાથની યાત્રા કરી જમ્મુ તરફ પાછા ફરેલ હોય ને જ્વાળામુખીની યાત્રા કરવા ધારે તો જમ્મુથી રેલ્વેમા અથવા સામાન ન હોય તો પગરસ્તે પઠાણકોટ આવી, ત્યાથી જ્વાળામુખી આવી, ત્યાથી સીમલા અને મન્સુરી થઇ ગંગોત્રી યમુનોત્રી જવા ધારે તો તેમ પણ કરી શકે છે (ગંગોત્રી યમુનોત્રી યાત્રાના

વખતેજ) પરતુ જેની પાસે વધારે સામાન હોય અથવા તો ચાલવાને અશક્ત હોય તેમણે તેમ કરવુ ઠીક નથી કારણકે જ્વાળામુખીથી પગરસ્તે મીમના ૧૦પાા માઇલ થાય છે, અને મીમનાથી મન્સુરી ૧૫oાા માઇલ થાય છે અનબત્ત જેને પહાડોમા ફરી કુદરતી મજાહ ચાખવાનો શોખ હોય તેના માટે તો તે ઉત્તમ છે

વાહનો—પઠાણકોટથી જ્વાળામુખી સુધી મોટર એકા વિગેરે જાય છે ભાડુ એક બેઆરૂના રૂા ૩) થી ૫) લાગે છે

હોશીયારપુરથી જ્વાળામુખી જવા માટે ઘોડા, બળદગાડી, એકા અને મોટર મળે છે ભાડુ લીસ્ટમા જણાવેલ છે

સમય—આયાત્રા બારેમાસ થઇ શકે છે, પરતુ મેળાનો સમય ચૈત્ર સુદી ૯ અને આસો સુદી ૯ ની નવરાત્રીનો છે, એટલે જેને મેળામા જવા ઇચ્છા હોય તેને તે સમય પહેલા જ્વાળામુખી પહોચી શકાય તેમ ઘેરથી નીકળવુ જોઇએ

સૂચના—જવાળામુખીની યાત્રાએ જવામા વધારે સામાન કે કપડાની જરૂર નથી કારણકે ત્યા ઠડી વધારે પડતી નથી તેમ જતા આવતા વધારે દિવસો પણ લાગતા નથી હોશીયારપુરથી જ્વાળામુખી જનારે જનધર સીટી ન ઉતરતા જલધરકેન્ટોન્મેન્ટ ઉતરી હોશીયારપુર જતી ટ્રેઇનમા બેસવુ જોઇએ

પઠાણકોટથી જવાળામુખી જનારે અમૃતસર આવી ત્યાથી પઠાણકોટ જતી ટ્રેઇનમા બેસવુ જોઇએ સારો અને સગવડવાળો રસ્તો પઠાણકોટનો છે એટલે યાત્રાળુએ બને ત્યા સુધી તે રસ્તે જવુ ઠીક છે

દિલ્હી તરફથી આવનાર યાત્રાળુઓએ પઠાણકોટ અથવા જનધરની સીધી ટીકીટ લેવાથી રસ્તામા આવતા કુરૂક્ષેત્ર તીર્થની યાત્રા થઇ શકે છે કુરૂક્ષેત્ર જકસનથી થાણેશ્વર ત્રણ માઇલ છે વાહનમા એકા (ઘોડાગાડી) મળી જાય છે તેમ રેલ્વેમા પણ જઇ શકાય છે કુરૂક્ષેત્રથી નરવાના જતી ટ્રેઇનમા ત્રણ માઇલ ઉપર થાણેશ્વર પહેલુ સ્ટેશન આવે છે અહિ થાણેશ્વર મહાદેવનુ મદિર એક મીઠાપાણીના સરોવરમા છે, અને સરોવરને ફરતો ઘાટ બાધેલ છે તે જોવા લાયક છે પાડવ કૌરવનુ મહાભારત યુદ્ધ અહિ થએલ હતુ

તે યુદ્ધ ક્ષેત્રનું વિશાળ મેદાન, ભિષ્મની બાણ શય્યા, અર્જુનના બાણથી ગંગાનું નિકળવું, દ્રોણાચાર્ય, કર્ણ, અભિમન્યુ, આદિ વીર-યોદ્ધાઓના સંસ્મરણો વિગેરે જોવા જેવાં છે. સૂર્ય ગૃહણ હોય ત્યારે અહિં મોટો મેળો ભરાય છે. અહિંયાં કેટલીક ધર્મશાળાઓ અને મદ્રાવતો છે. શહેર મોટું છે. કુરૂક્ષેત્રથી દિલ્હી ૯૭, કલકત્તા (દિલ્હી થઇને) ૧૦૦૦, મુંબઇ (દિલ્હી થઇને) ૯૬૨, મથુરાં ૧૮૬, કાનપુર ૩૬૯, અલ્લાહાબાદ ૪૮૮, સહરાનપુર (અંબાલા થઇને) ૭૬, અને હરદ્વાર ૧૨૬ માઇલ થાય છે.

યાત્રાના માઇલ અને લાગતો સમય:—

૧ પઠાણકોટથી જ્વાળામુખી જઇ ત્યાંજ પાછા આવતાં ૧૪૯ માઇલ થાય છે, અને સમય એથી પાંચ દિવસનો લાગે છે; કારણ કે મોટરમાં અવાય જવાય છે.

૨ હોંશીયારપુરથી જ્વાળામુખી જઈ ત્યાંજ પાછા આવતાં ૯૮ માઇલ થાય છે, અને સમય પાંચથી સાત દિવસનો લાગે છે.

દ્રશ્ય—જેણે જ્વાળામુખી પર્વતો ન જોયા હોય, તેને માટે જ્વાળામાઇનું સ્થાન ખરેખર જોવા લાયક છે. જ્વાળામુખીના પર્વતો જ્યા ત્યાં કાટે છે, ત્યાં થોડી મુદત સુધી પર્વતમાંથી જ્વાળા નિકળ્યા પછી આપોઆપ શાન્ત થઈ જાય છે, પણ અહિં તેમ થતું નથી તેજ અહિં n નિશિષ્ઠતા છે.

લીસ્ટ નંબર ૧.

પઠાણકોટથી જવાળામાઇ ૭૪II માઇલ.

પઠાણકોટ નોર્થવેસ્ટર્ન રેલ્વેનુ સ્ટેશન છે અમૃતસરથી ગુરૂદાસપુર થઇને રેલ્વેની એક બ્રાન્ચ અહિં સુધી આવેલી છે પઠાણકોટથી અમૃતસર ૬૭, લાહોર ૧૦૦, મુંબાઈ (અમૃતસર અને દિલ્હી થઇને) ૧૨૧૦, કાનપુર ૬૧૬, હરદ્વાર ૩૨૨, દિલ્હી ૩૪૫, જમ્મુ ૬૧૪, લખનૌ ૫૯૪, આગ્રા ૪૬૭, અને અલ્લાહાબાદ ૭૩૬ માઇલ થાય છે પઠાણકોટ મોટુ શહેર છે અહિં પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટલ, ધર્મશાળા, સરાઇ, હોટલો, મંદિરો, પાણીના નળો, ઇલેકટ્રીક, હાઇસ્કુલ, કોર્ટ અને મોટી બજાર છે અહિંથી કાગડા, દેલહાઉસી, વૈજનાથ, અને ધર્મશાળા સુધી મોટર એકા જાય છે જવાળામુખી મોરગમા જતા નીચેના ગામો રસ્તામા આવે છે પઠાણકોટથી ૧૬ માઇલ ઉપર નુરપુર આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં ડાકબંગલો, જુનો કીલ્લો, અને મોટી બજાર છે અહિંથી ૧૪ માઇલ ઉપર **કોટલા અથવા ત્રીલોકીનાથ** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલની સાધારણ ચઢાઇ, અને ૧૨ માઇલ સીધો છે અહિં ડાકબંગલો અને નાની બજાર છે રસ્તામા દેહમ અને બગહાટ નદીના પુલો પાર કરવા પડે છે અહિંથી ૧૦ માઇલ ઉપર **શાહપુર** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ ૧, માઇલ ઉતરાઈ, અને ૮ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિં પોષ્ટ, ડાકબંગલો, અને નાની બજાર છે રસ્તામા બોની નદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે અહિંથી ૧૪ માઇલ ઉપર **કાંગડા** આવે છે રસ્તો સીધો છે બાણ ગંગાને કિનારે કાગડા મોટુ શહેર છે નદીની પાસે ૧૫૦ ફીટ ઉંચો એક સ્તંભ જોવા લાયક છે અહિં પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટાલ, સ્કુલ ડાકબંગલો, ધર્મશાળા, અને મોટી બજાર છે કાગડામા મહામાયા વજરેશ્વરીનુ પ્રસિદ્ધ મંદિર છે સ્લેટના પથરો અહિં ઘણા મળે છે અહિંથી ૯ માઇલ ઉપર **રાણીતાલ** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૫ માઇલ સીધો છે

ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે ગામ નાનુ છે, અહિં ડાકબંગલો અને બે ત્રણ દુકાનો છે. અહિંથી ૧૧॥ માઇલ ઉપર જ્વાળામાઇ આવે છે રસ્તો ૧॥ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૯ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિં બ્રાહ્મણોની વસ્તી વધારે છે પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટાલ, ડાકબંગલો સ્કુલ, પોલીસ ચોકી, ૭ ધર્મશાળા અને મોટી બજાર છે પાણી કુવા અને ઝરણાનુ કામ આવે છે અહિં જ્વાળામાઇનુ મોટુ મંદિર છે, તેમા જ્વાળામાઇની મૂર્ત્તિ જ્યોતિ સ્વરૂપ છે મંદિરની અંદર ૭ જ્યોતિ નીકળે છે તેમા મોટી જ્યોતિને જ્વાળામાઇ તરીકે માનવામા આવે છે આ જ્યોતિના ફરતો ત્રણ ફીટ લાંબો, પહોળો અને ઉંડો કુંડ બાંધેલ છે. જ્યોતિ લગભગ એક ફુટ ઉંચી નીકળે છે મંદિર ઉપર ત્રાંબાના પત્રાં મઢી સોનાનો ગીલ્ટ કરેલ છે તે ઉપર સોનાનો મોટો કળશ છે. જ્યોતિમા યાત્રાળુઓ પેંડા, દુધ વિગેરેનો ભોગ ધરાવે છે, અને ધૂપ દીપ કરે છે મંદિરની પાસેજ અનિકેશ્વર મહાદેવ, ઉન્મત ભૈરવ અને સિદ્ધ નાગાર્જુનની મૂર્તિઓ જુદા જુદા મંદિરોમા છે મંદિરના ચોકમા બે ગરમ જળના કુંડ છે પ્રસાદરૂપે ત્રિપુરી નારાયણની જેમ અહિંથી પણ દર્શન કુંડની ભસ્મ વહેંચવામા આવે છે

દેવી પુરાણમા લખેલ છે. કે દક્ષયજ્ઞમા દક્ષના યજ્ઞની અંદર દેવી બળીમુઆં ત્યારે, તેમની જ્યોતિ અહિં સમાણી, ત્યારથી અહિં જ્યોતિ સ્વરૂપ દેવીના દર્શન થાય છે નવરાત્રિમાં અહિં મોટા મેળા ભરાય છે, ત્યારે હજારો યાત્રાળુ દૂર દૂરથી આવે છે ઘણાજ યાત્રીઓ અહિં ઇચ્છીત ફળ મેળવે છે, તેના દાખલા ઘણા મોજુદ છે [illegible] ની વાત તો એજ છે કે અહિં દેવીને પગે [illegible] નથી મંદિરથી થોડે દૂર ગોરખડિબ્બા નામની જગ્યા જોવા લાયક છે [illegible] ગામમા કેટલાક દેવી દેવતાના મંદિરો છે [illegible] જ્યોતિનું કામ અહિં વધારે [illegible] જ્વાળામુખીની ઉંચાઇ [illegible] ની સપાટીથી ૩,૨૮૪ ફીટની છે [illegible] માઇલ [illegible] છે. તેમા ૩॥ માઇલ ચઢાણ, ૪ માઇલ ઉતરાણ અને ૧૯ માઇલ [illegible] રસ્તો આવે છે.

લીસ્ટ નં. ૨.

હોંશીયારપુરથી જ્વાળામાઇ ૪૯ માઇલ.

હોંશીયારપુર નોર્થવેસ્ટર્ન રેલ્વેનુ સ્ટેશન છે જલંધર કેન્ટોન મેન્ટથી અહિં સુધીની રેલ્વે બ્રાન્ચ છે, જે, ૨૪ માઇલની છે, અને ભાડુ ૨ ૦ાઝ પડે છે જલંધર કેન્ટાનમેન્ટથી જલંધરસીટી ૩, અમૃતસર ૫૦, પઠાણકોટ ૧૧૯, વઝીરાબાદ ૧૪૬, મહગનપુર ૧૫૪, આગ્રા ૩૪૮, અલ્લાહાબાદ ૬૦૧, મુંબઇ ૧૦૯૧, કાનપુર ૪૯૭ દિલ્હી ૨૨૬, જમ્મુ ૧૯૮, ઝેલમ ૧૨૭, કલકત્તા ૧૧૧૬ અને પુના ૧૧૯૯ માઇલ થાય છે જલંધરથી હોશીયારપુર એકા અને મોટરોમા પણ જવાય છે હોશીયારપુર મોટુ શહેર છે અહિં પોષ્ટ, ટેનીગ્રાફ, ધર્મ-શાળા હોસ્પીટાલ સ્કુલ, ડાકબંગલો કચેરી સરાઇ, હોટલો અને મંદિરો છે અહિંથી જ્વાળામુખી જવા માટે કુલી, ઘોડા બળદગાડી એકા અને મોટર મળી શકે છે ભાડુ જતા આવતાનુ એક માણસનુ એકાનુ રૂા ૮ થી ૧૦) બળદગાડીનુ ૫ થી ૬ ઘોડાના ૫ થી ૭ કુલીના ૩ થી ૫ અને મોટરનુ ૧૦ થી ૧૪ લાગે છે પણ ત્યા સુધી પુરી સ્વારી ન મળે ત્યા સુધી વાહન મળવુ મુશ્કેલ છે અહિંથી ૧૧ાા માઇલ ઉપર **મંગવારચટ્ટી** આવે છે રસ્તો સહેજ ચઢાઇવાળો પણ સીધો છે વચમા પાચ માઇલ ઉપર એક ડાકબંગલો અને બે દુકાનો આવે છે આ ચટ્ટીમા પણ ત્રણ ચાર દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી કાઇ કોઇ વખત મળે છે અહિંથી ૬ાા માઇલ ઉપર **અંબુચટ્ટી** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં બે ત્રણ દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૪ માઇલ ઉપર **મસ્ચટ્ટી** આવે છે રસ્તો સાધારણ ચઢાઇનો છે અહિં ધર્મશાળા અને સાધુઓનો મઠ છે બે દુકાનો અને ઝરણાનુ પાણી છે અહિંથી ૭ાા માઇલ ઉપર **અબ્બાસુકામ** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ અને ૩ાા માઇલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઇ સાધારણ છે વચમા ત્રણ માઇલ ઉપર એક નાની ચટ્ટી આવે છે, ત્યા ધર્મશાળા અને બે દુકાનો છે

આ બા મુકામમાં ધર્મશાળા, ૭ સાત દુકાનો, એક સરોવર તથા ચિંતાપૂર્ણીદેવીનું મંદિર છે. અહિંથી ૧૦ માઇલ ઉપર દેહરા (ગોપીપુર) આવે છે. રસ્તો ૫ માઇલની સાધારણ ઉતરાઇનો અને ૫ માઇલ સીધો છે. વચમાં આઠ માઇલ ઉપર એક ચટી આવે છે, ત્યાં બે ત્રણ દુકાનો છે, ત્યાંથી દોઢ માઇલ ઉપર બીયાસ નદીનો પુલ પાર કરી અડધો માઇલ ચાલતાં દહેરાગામ આવે છે. અહિં પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટાલ, ડાકબંગલો, ધર્મશાળા અને મોટી બજાર છે. અહિંથી ૯॥ માઇલ ઉપર જ્વાળામાઈ આવે છે. રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૪॥ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઈ સાધારણ છે. દેહરાથી દોઢ માઇલ ચાલતાં બે રસ્તાઓ આવે છે, તેમાં ડાબા હાથ તરફનો કાંગડા અને જમણા હાથ તરફનો જ્વાળામુખી જાય છે રસ્તામાં એક નદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે. જ્વાળામુખીનું વર્ણન લીસ્ટ નં ૧ માં આપેલું છે. હોશીયારપુરથી જ્વાળામુખી કુલ ૪૯ માઇલ થાય છે, તેમાં ૧૦ માઇલ ચઢાઇ, ૮ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૩૧ માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે.

નોટ—આ રસ્તો, પહાડોના [illegible] ટુંકો છે, પણ પહાડોના રસ્તા સારા નથી, તેમજ જ્વાળામુખીને માટે પાણી વગર મોટર પણ જતી નથી. સિવાય પહાડોના [illegible] અને પાણીની અગવડતા કે આરામ પણ નથી એટલે આ રસ્તે મજુરો [illegible] જાય છે [illegible] માણસોનો સાથ હોય તો [illegible] જાય છે માટે [illegible] ધ્યાનમાં રાખી જેમ ઠીક લાગે તેમ કરવું.

લીસ્ટ નં. ૩.

જમ્મુથી જ્વાળામાઇ ૧૪૯ા માઇલ.

(ઝસરોટા અને પઠાણકોટ થઈને)

જમ્મુથી ૧૨ માઇલ ઉપર **ઈસ્માઇલપુર** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઈ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૯ માઇલ સીધો છે. ચઢાઈ ઉતરાઇ સાધારણ છે રસ્તામા તાપી નદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે અહિ કેટલીક દુકાનો અને નદીનુ પાણી છે ગામ મોટુ છે, અહિથી ૧૩ માઇલ ઉપર **સારબા** આવે છે રસ્તો સીધો છે આગામ તહ સીનદારનુ છે અહિ ખાવા પીવાની ચીજો અને ઝરણાનુ પાણી મળે છે અહિથી ૧૨ માઇલ ઉપર **આલેહ** આવે છે રસ્તો સીધો છે વચમા રાવી નદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે અહિ ખાના પીનાની ચીજો તથા નદીનુ પાણી મળે છે અહિથી ૧૨ાા માઇલ ઉપર **ઝસરોટા** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ અને ૯ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે ગામ મોટુ છે અહિ પોષ્ટ, ડાકબગલો, કેટલીક દુકાનો અને નદીનુ પાણી છે, અહિથી ૧૨ માઇલ ઉપર **કુતોહ** આવે છે રસ્તો સીધો છે ગામ રાવી નદીને જમણે કિનારે છે અહિ પોષ્ટ, ડાકબગલો અને કેટલીક દુકાનો છે પાણી નદીનુ પીવાય છે અહિથી ૬ માઇલ ઉપર **માધોપુર** આવે છે રસ્તો સીધા છે ગામ નાનુ છે અહિ પોષ્ટ, નાની બજાર અને કેનનની વર્કશોપ વિગેરે છે ખાના પીનાની ચીજો મળે છે અહિથી ૮ માઇલ ઉપર **પઠાણકોટ** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિથી ૫૪ માઇલ ઉપર **કાંગડા** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઈ, અને ૫૦ માઇલ સીધો છે કાંગડાથી ૨૦ાા માઇલ ઉપર જ્વાળામાઈ આવે છે, રસ્તો ૩ાા માઈલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ અને ૧૪ માઇલ સીધો છે પઠાણકોટથી જ્વાળામાઈ સુધીનુ વર્ણન લીસ્ટ નબર ૧ મા જોઇ લેવુ કુલ જમ્મુથી જ્વાળામાઇ ૧૪૯ા માઇલ થાય છે, તેમા ૯ાા માઇલ ચઢાઇ, ૭ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૧૩૨ માઇલ સીધો રસ્તો આવે છે

લીસ્ટ નં. ૪.

શ્રી જ્વાળામાઈથી હરદ્વાર ૩૦૦ માઈલ

(સીમલા, મન્સુરી અને દેહરાદુન થઈને)

જ્વાળામાઈથી ૬॥ માઈલ ઉપર **નાંદન** આવે છે રસ્તો ૧ માઈલ ચઢાઈ, ૧ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૪॥ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ માધારણ છે ગામ નાનું છે રસ્તામાં બીયાસ નદી પાર કરવી પડે છે અહિં ખાવા પીવાની ચીજો મળે છે અહિંથી ૧૪॥ માઈલ ઉપર **હમીરપુર** આવે છે રસ્તો ૩ માઈલ ચઢાઈ, ૨ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૯॥ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ માધારણ છે ગામ મોટું છે અહિં પોષ્ટ, ડાકબંગલો, પોલીસ ચોકી વિગેરે છે હમીરપુર તહસીલદારનું ગામ છે, અહિં ખાવા પીવાની ચીજો મળી શકે છે અહિંથી ૧૬ માઈલ ઉપર **ડાંગો** આવે છે રસ્તો ૩ માઈલ ચઢાઈ, ૪ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૯ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ મહેજ કઠણ છે, રસ્તામાં બે ત્રણ નાના ગામો આવે છે અહિં ખાવા પીવાની ચીજો મળે છે અહિંથી ૮ માઈલ ઉપર **કુમાર હાટી** આવે છે રસ્તો ૨ માઈલ ચઢાઈ, ૧ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૫ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ મહેજ કઠણ છે અહિં ખાવા પીવાની ચીજો મળે છે અહિંથી ૯ માઈલ ઉપર **બીલાસપુર** આવે છે રસ્તો સીધો છે વચમાં સતલજ નદી પાર કરવી પડે છે ગામ સતલજને ડાબે કિનારે છે તહસીલદાર અહિં રહે છે ખાવાપીવાની ચીજો મળી શકે છે અહિં પોષ્ટ ડાકબંગલો, અને પોલીસચોકી વિગેરે છે અહિંથી ૧૦॥ માઈલ ઉપર ધુગુન આવે છે રસ્તો ૧ માઈલ ચઢાઈ, ૧ માઈલ ઉતરાઈ, અને ૮॥ માઈલ સીધો છે ચઢાઈ ઉતરાઈ માધારણ છે અહિં ડાકબંગલો છે ખાવાપીવાની ચીજો મળી શકે છે અહિંથી ૧૧ માઈલ ઉપર **સનીકીહાટી** આવે છે રસ્તો ૧ માઈલની માધારણ ઉતરાઈવાળો અને ૧૦ માઈલ સીધો છે અહિં નાની બજાર અને ડાકબંગલો છે અહિંથી ૧૧ માઈલ

ઉપર કાનીયાર આવે છે. રસ્તો ૩ માઈલની ચઢાઇ, ૧ માઇલની ઉતરાઇ અને ૭ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે. ગામ નાનુ છે ખાવાપીવાની ચીજો મળે છે અહિથી ૯ માઇલ ઉપર સહરી આવે છે રસ્તો ૨ માઇલની મહેજ કઠણ ચઢાઇનો, અને ૭ માઇલ સીધો છે અહિ નાની બજાર, ડાકબંગલો, તથા સરાઇ છે અહિંથી ૧૦ માઇલ ઉપર સીમલા આવે છે રસ્તો ૧ માઇલની કઠણ ચઢાઇનો અને ૯ માઇલ સીધો છે હિંદુસ્તાનનુ હવા ખાવાનુ મુખ્ય સ્થાન સીમલા ગણાય છે તેની ઉંચાઈ સમુદ્રની સપાટીથી ૭,૧૧૬ ફીટની છે હિંદના ગવર્નર જનરલ (વાઇસરોય સાહેબ) ગરમી અને વરસાદની ઋતુમા ઘણુ કરીને અહિજ રહે છે તેમનો બંગલો ૭,૨૨૦ ફીટની ઉંચાઇ ઉપર છે વડીકાઉન્સીલની બેઠક ગરમીની ઋતુમા અહિ થાય છે. મોટા મોટા ગૃહસ્થોના બગીચા અને બંગલા અહિ છે, સીમલા, નાની નાની બજારો અને ગામોમા છુટુ છવાયુ લગભગ ૧૮ માઇલમા પથરાયેલ છે ગામોના નામો સમરહીલ, સીમલા, સન્જોની, મસોબરા, બાલુગંજ, અને જાકુ વિગેરે છે. સઉથી ઉંચી જગ્યા જાકુની છે, તેની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૮,૪૦૦ ફીટની છે અને ત્યા એક મંદિર છે, જેમા રામ, લક્ષ્મણ સીતાજી અને હનુમાનજીની મૂર્તિઓ છે બાલુગંજમા વાઇસરોય સાહેબનો બંગલો છે. જોવાલાયક સ્થળોમા લક્કડબજાર, લાલ બજાર મીડલબજાર ગીરજાઘર, જૈનમંદિર, કપુર્ની બાગ વિગેરે છે વાહનમા રીક્સા મળે છે જે નાની સરખી ટમ ટમના આકારના રબરના પાટાવાળા બે પૈડાના એકદમ હલકા હોઇ એક માણસ બીજા માણસને તેમા બેસારી સહેલાઇથી ખેંચી જાય છે ભાડુ પણ ઘણુજ સસ્તુ રહે છે અર્થાત એક કલાકનો એક રૂપીઓ ને ચાર કલાકના લગભગ ત્રણ રૂપીઆ આપવા પડે છે એટલે થોડા ખરચમા સીમલાનો કેટલોક ભાગ એક દિવસમા જોઇ શકાય છે. જો કે ખરી રીતે તો આખુ સીમલા જોવા લાયક છે, કારણ કે ધનવાનોએ તેને શણગારવામા કમી નથી રાખી, અથાત્ એક બનાવટી સ્વર્ગ બનાવવા પુરતી કોશીષ કરેલ છે અહિ પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ

ટેલીગ્રાન, બેંકો, હોટલો, લાયબ્રેરીઓ ઇલેકટ્રીક લાઇટ, પાણીના નળો, હોસ્પીટાલો, ડાકઘરના વિગેરે છે અહિ લશ્કરી છાવણી પણ રહે છે ગરમીની ઋતુમા સરકારી ઓફીસરો સીમલાથી ૭ માઇલ દૂર મસોબ્રામા જાય છે ત્યા ગવર્નમેન્ટ હાઉસ છે બહાર ગામના યાત્રાળુઓ જે બેચાર દિવસને માટે સીમલા જોવા જાય તેને માટે ઉતરવાની સગવડ સનાતન ધર્મ સભા, જૈન ધર્મશાળા, અને હિંદુ હોટલોમા થઇ શકે છે સીમલામા શામળા દેવીનુ મંદિર પ્રસિદ્ધ છે અને તે ઉપરથી ગામનુ નામ શામળા મટીને સીમલા પડયુ કહેવાય છે અહિ ઘોડ દોડ, ટેનીસ અને ફુટબોલ ખેલવાના મેદાનો પણ છે કાલકાથી સીમલા રેલ્વે રસ્તે ૬૦ માઇલ થાય છે પણ ભાડુ ૧૧૯ માઇલનુ લાગે છે તા ૧૫ માર્ચથી ૧૫ નવેમ્બર સુધીજ કાલકાથી સીમલાની રેલ્વે ચાલુ રહે છે રસ્તામા નાના મોટા ૧૯ સ્ટેશન આવે છે કાલકાથી સીમલા મોટર રસ્તે ૫૭ માઇલ અને પગ રસ્તે ૪૧ માઇલ થાય છે વાહનમા ઘોડા, ખચ્ચર, ડાંડી વિગેરે મળી શકે છે કાલકા સ્ટેશનથી અંબાલા ૪૦ માઇલ થાય છે અને અંબાલાથી આગ્રા ૨૪૫, અલ્હાબાદ ૪૯૮, કાનપુર ૩૯૪, દિલ્હી ૧૨૩, હરદ્વાર ૧૦૧, લખનૌ ૩૭૩, સહરાનપુર ૫૧, કુરુક્ષેત્ર ૨૬, પાણીપત ૬૮ અમૃતસર ૧૫૫, જમ્મુ ૩૦૧, ઝેલમ ૨૯૦, જગાધરી ૧૦૩, કરાચી ૮૪૬, મુંબઇ ૯૮૮, કલકત્તા ૯૧૩, લાહોર ૧૮૭, પઠાણકોટ ..., ગવલપીંડી ૩૬૭, શીયાલકોટ ૨૭૬, વઝીરાબાદ ૨૪૯ અને પેશાવર ૪૭૫ માઇલ થાય છે કાલકાથી સીમલા આવતા રસ્તામા ધરમપુર સ્ટેશનથી આઠ માઇલ ઉપર કસૌલી આવે છે, જ્યા હડકાયા કુતરા કરડયા હોય તેનો ઇલાજ—સારવાર થાય છે ધરમપુરથી કસૌલી સુધી સડક છે વાહનમા ઘોડા, ડાંડી, ઝાપાન, મોટર, વિગેરે મળી જાય છે કાલકાથી ધરમપુર ૨૨ માઇલ થાય છે કાલકાથી પણ કસૌલી જવાય છે, પરંતુ રસ્તો ૯ માઇલનો લગભગ ખરાબ છે એટલે મોટર વિગેરે વાહન ચાલી શકતા નથી કસૌલીમા પોસ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ડાક્બંગલો, હોટલો નાની બજાર અને લશ્કરી છાવણી છે અહિની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી

૬,૩૨૨ ફીટની છે હવાપાણી અહિંના બહુ સારા છે. સીમલાથી ૨૧ માઇલ ઉપર **સંજોલી** આવે છે રસ્તો સીધો છે અહિં મોટી બજાર છે. સંજોલી સીમલાનુજ પેટા ગામ છે અહિંથી ૯ાા માઇલ ઉપર **ફાગુ** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલની સાધારણ ચઢાઇનો, અને ૮ાા માઇલ સીધો છે અહિં પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ ડાકબગલો અને ટેલીફોન તથા નાની બજાર છે અહિંથી ૮ માઇલ ઉપર **સાઇંજ** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઈ અને ૫ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે ગામ નાનુ છે, પણ ખાવાપીવાની ચીજો મળે છે અહિંથી ૭ માઇલ ઉપર **ધાર ગોથના** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલની સાધારણ ચઢાઇનો અને ૫ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ સાધારણ છે ખાવાપીવાની ચીજો અહિં મળી શકે છે અહિંથી ૬ માઇલ ઉપર **પાતરનાલા** આવે છે રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૨ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ કઠણ છે. અહિં પણ ખાવાપીવાની ચીજો મળે છે અહિંથી ૧૦ માઇલ ઉપર **ચેપલ** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલની સાધારણ ઉતરાઇનો અને ૯ માઇલ સીધો છે અહિં ખાવાપીનાની ચીજો મળે છે અહિંથી ૧૦ માઇલ ઉપર **પીઓન્ટ્રા (કડી)** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલની સાધારણ ઉતરાઇનો, અને ૮ માઇલ સીધો છે અહિં ખાવાપીવાની ચીજો મળે છે, પણ પાણીની તંગી છે અહિંથી ૮ માઇલ ઉપર **ટીકરી** આવે છે. રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૧ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૪ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે અહિં ડાકબગલો તથા નાની બજાર છે રસ્તામા બે માઇલ ઉપર સાબુ નદી પાર કરવી પડે છે અહિંથી ૫ માઇલ ઉપર **મંડળ** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલની સાધારણ ઉતરાઇનો અને ૩ માઇલ સીધો છે રસ્તો જંગલમા થઇને જાય છે રસ્તાની સીનેરી જોવા લાયક છે. અહિં ડાકબગલો છે, તેમા ખાવાનુ મળતુ નથી પણ પાણી મળે છે અહિંથી ૯ માઇલ ઉપર **માઇન્ડ્રોટ** આવે છે રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ, ૩ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૪ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે રસ્તામા પાચ માઇલ ઉપર ટોન નદીનો પુલ પાર કરવો પડે છે અહિં કેંપ કરવાનુ મેદાન

છે પાસે બંગલો છે. ગામ થોડે દૂર છે, તેમાં ખાવાપીવાની ચીજો મળે છે. અહિંથી ૯ માઈલ ઉપર **કુતીયાણા** આવે છે રસ્તો ૫ માઇલની સાધારણ ઉતરાઇનો અને ૪ માઇલ સીધો છે, અહિં ફોરેસ્ટ બંગલો છે. ગામ નાનુ છે ખાવાપીવાની ચીજો મળે છે. અહિંથી ૬ માઇલ ઉપર **લોહુર** આવે છે. રસ્તો સીધો છે. અહિં ફોરેસ્ટ બંગલો છે, ગામ નાનુ છે. ખાવાપીવાની ચીજો મળે છે અહિંથી ૬ માઇલ ઉપર **કિનાનીપાની** આવે છે. રસ્તો ૩ માઇલની ચઢાઇ, ૧ માઇલની ઉતરાઈ, અને ૨ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સહેજ કઠણ છે અહિં ફોરેસ્ટ બંગલો અને નાની સરાઇ છે ખાવાપીવાની ચીજો મળે છે અહિંથી ૧૧ માઇલ ઉપર **દેવબન** આવે છે. રસ્તો ૩ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૬ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે. અહિં ફોરેસ્ટ બંગલો* અને ખાવાપીવાની ચીજો મળે છે, અહિંથી ૪ માઇલ ઉપર **ચકરાતા** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ઉતરાઈ, અને ૨ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે. અહિં લશ્કરી છાવણી રહે છે. ખાવાપીવાની ચીજો મળી જાય છે. ચકરાતાની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૭૦૫૧ ફીટની છે અહિંથી દેહરાદુન મોટર રસ્તે પણ જવાય છે, તેમાં ૨૮ માઇલ ઉપર કાલસી અને ૬૦ માઇલ ઉપર દેહરાદુન આવે છે ભાડું એક પેસેન્જરનું રૂપીઆ ૧૦ લાગે છે. પગ રસ્તે જતાંથી ૬॥ માઇલ ઉપર **પોકરી** આવે છે. રસ્તો ૨ માઇલ ચઢાઇ, ૨ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૫॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે ગામ નાનુ છે, પણ ખાવાપીવાની ચીજો મળી રહે છે. અહિંથી ૩ માઇલ ઉપર **સેવાલીયા** આવે છે રસ્તો ૧ માઇલ ચઢાઇ, ॥ માઇલ ઉતરાઈ, અને ૧॥ માઇલ સીધો છે ચઢાઇ ઉતરાઈ સાધારણ છે અહિં રેસ્ટ હાઉસ તથા ડાક બંગલો છે+

---

* જંગલખાતા તરફથી બાંધેલ બંગલો

+ પબ્લીક વર્કસ ડીપાર્ટમેન્ટ તરફથી બંધાવેલ બંગલાને ડાકબંગલો કહેવામાં આવે છે, અને ડીપાર્ટમેન્ટના પબ્લીક અમલદારો કે કોઈ પણ મુસાફર જ્યારે હોય ત્યારે ભાડું આપીને રહી શકે છે.

ગામ નાનું છે ખાવાપીવાની ચીજો મળી શકે છે. અહિંથી ૫ માઇલ ઉપર **નાગહાટ** આવે છે. રસ્તો સહેજ કઠણ ચઢાઇનો છે. ગામ નાનું છે. અહિં ડાકબંગલો છે. ખાવાપીવાની ચીજો મળી જાય છે. અહિંથી ૭ માઇલ ઉપર **લખવાર** આવે છે. રસ્તો ૩ માઇલની સાધારણ ઉતરાઇનો અને ૪ માઇલ સીધો છે. અહિં ડાકબંગલો છે. ખાવાપીવાની ચીજો મળી જાય છે. ગામ નાનું છે. અહિંથી ૧૫ માઇલ ઉપર **મન્સુરી** આવે છે. રસ્તો ૫ માઇલ ચઢાઇ, ૪ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૬ માઇલ સીધો છે. ચઢાઇ ઉતરાઇ સાધારણ છે. ગરમીની ઋતુમાં ઘણા માણસો અહિં હવા ખાવા આવે છે અહિં પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, ટેલીફોન, ઇલેકટ્રીક લાઇટ, પાણીના નળો, બેંકો, હોટલો, હોસ્પીટાલ, ડાકબંગલો, ધર્મશાળા, સદાવ્રત અને મંદિર છે અહિંથી નીચાણમાં એક માઇલ ઉપર લંડોર નામની બજાર છે તે જોવાલાયક છે. અહિં લશ્કરી છાવણી પણ રહે છે. અહિંથી ૭ માઇલ ઉપર **રાજપુર** આવે છે. રસ્તો સાધારણ ઉતરાઇનો છે. વચમાં બાલુગંજ ઝંડાપાણી, તથા ટોલ નામની જગ્યાઓ આવે છે ત્યા આરામ કરી શકાય છે. રાજપુર પાધડીપને વસેલુ મોટું ગામ છે અહિંથી ૭ માઇલ ઉપર **દેહરાદુન** આવે છે રસ્તો સીધો છે દેહરાદુન ડીસ્ટ્રીકટનું હેડકવાર્ટર છે ગામ મોટુ છે બેંકો, હોટલો, પાણીના નળો ઇલેકટ્રીક લાઇટ, લાયબ્રેરી, હાઇસ્કુલ, ફોરેસ્ટ કોલેજ, ગુરૂ રામરાયના મંદિર ધર્મશાળા અને સદાવ્રત છે અહિંથી ૧૦॥ માઇલ ઉપર **લછીવાળા** આવે છે. રસ્તો ૨ માઇલની સાધારણ ઉતરાઇનો અને ૮॥ માઇલ સીધો છે. ગામનાનુ છે, ખાવાપીવાની ચીજો મળે છે. અહિંથી ૮ માઇલ ઉપર **કાંસરૂ** આવે છે. રસ્તો સીધો છે, પણ જંગલમા થઇને જાય છે. ગામ નાનુ છે ખાવાપીવાની ચીજો મળે છે. અહિંથી ૧૧ માઇલ ઉપર **હરદ્વાર** આવે છે. રસ્તો સીધો છે. હરદ્વાર મોટુ શહેર છે. અહિં પોષ્ટ, ટેલીગ્રાફ, હોસ્પીટાલ, ધર્મશાળાઓ, સદાવ્રતો અને કેટલાંક મંદિરો છે. કુલ જ્વાળામાઈથી હરદ્વાર ૩૦૦ માઇલ થાય છે. તેમાં ૪૯ માઇલ ચઢાઈ, ૪૯॥ માઇલ ઉતરાઇ, અને ૨૦૧॥ માઇલનો સીધો રસ્તો આવે છે.

પરિશિષ્ઠ.

૧ સપ્તપુરીઓ—પુરાણોમા નીચેની સપ્તપુરીઓ મોક્ષ આપવા વાળી કહી છે

अयोध्या, मथुरा, माया, काशी, कांची, अवंतिका
पुरी, द्वारावती चेव सप्तैता मोक्षदायका

અયોધ્યા મથુરા, કાશી અને દ્વારીકા પ્રસિદ્ધ સ્થાનો છે માયા હરદ્વારની પાસે કનખલને કહેવામા આવે છે વિષ્ણુકાચી મદ્રાસની પાસે મદ્રાસ એન્ડ સધર્ન મરાઠા રેલ્વેનુ સ્ટેશન છે, અને અવતિકા ઉજ્જૈનને કહેવામા આવે છે, જે રાજપુતાનામા આવેલ પ્રસિદ્ધ શહેર છે, અને બોમ્બે બરોડા એન્ડ સેન્ટ્રલ ઇન્ડીઆ રેલ્વેનુ સ્ટેશન છે

૨ દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગ.

सौराष्ट्रे सोमनाथच श्री शैले मल्लिकार्जुनम्
उज्जयिन्या महाकाल मोंकारममलेश्वरम्
परल्यां वैजनाथच डाकिन्यां भीम शकरम्
सेतु बधेतु रामेशं नागेश दारुका वने
वाराणस्यांतु विश्वेशं त्र्यम्बक गौतमीतटे
हिमालयेतु केदारं घृष्णेशाच शिवालये

૧ સોમનાથ (કાઠીયાવાડમા સોમનાથ પાટણમા છે) મલ્લિકાર્જુન (દક્ષિણમા ગુટાકલ સ્ટેશનથી ૬૪ માઇલ ઉપર છે) ૩ મહાકાળેશ્વર [ઉજ્જૈની નગરીમા છે) ૪ અમલેશ્વર (ઓકારનાથમા છે, કે જે ઉજ્જૈન અને ખડવાની વચમા આવેલ મોરટકા સ્ટેશનથી ત્રણ માઇલ દૂર છે) ૫ વૈજનાથ (કલકત્તાથી પટણા જતી રેલ્વેના રસ્તામા જસીડી સ્ટેશનથી ચાર માઇલ દેવગઢ વૈજનાથ નામના સ્ટેશનથી અડધો માઇલ દૂર છે) ૬ ભીમશકર કોઇ પૂર્વ બગાળામા ગૌહટીની પાસે, કોઇ દક્ષીણમા અને કોઇ કાઠીયાવાડમા ધધુકાની પાસે ભીમનાથમા બતાવે છે) ૭ રામેશ્વર (સેતુબધના નામથી પ્રસિધ્ધ છે, અને ચાર ધામમાથી એક ધામ

તરીકે ગણાય છે,) ૮ નાગનાથ (કોઈ દ્વારિકાથી ૨ માઇલ ઉપર બતાવે છે જ્યારે કોઇ દક્ષિણમા મનમાડ પાસેના ચોંડી સ્ટેશનથી ચૌદ માઇલ ઉપર બતાવે છે) ૯ વિશ્વનાથ (કાશીમા પ્રસિધ્ધ છે) ૧૦ ત્ર્યંબકેશ્વર (નાશીકથી વીસ માઇલ દૂર છે) ૧૧ કેદારનાથ (હિમાલયમા પ્રસિધ્ધ છે, અને ઉત્તરાખંડના ચાર ધામોમાથી એક ધામ તરીકે ગણાય છે) ૧૨ ઘૃષ્ણેશ્વર (દક્ષિણ દૌલતાબાદથી ૧૦ માઇલ દૂર છે)

૩ ચારધામો—ઉત્તરમા બદ્રીનારાયણ, દક્ષિણમા સેતુબંધ રામેશ્વર, પૂર્વમા જગન્નાથ અને પશ્ચિમમા દ્વારીકા પ્રસિધ્ધ છે

૪ પાંચ મહાસરોવરો

૧ સિદ્ધ—બોમ્બે બરોડા એન્ડ સેન્ટ્રલ ઇન્ડીઆ રેલ્વેના સ્ટેશન સિધ્ધપુરમા છે

૨ નારાયણ—કચ્છ માંડવીની પાસે છે

૩ પંપા—મદ્રાસ એન્ડ સધર્ન મરાઠા રેલ્વેના હોસ્પેટ સ્ટેશનથી ૧૨ માઇલ દૂર છે. તેની નજીકમા કિષ્કિંધા નગરી અને અંજની પર્વત છે

૪ પુષ્કર—અજમેર પાસે ૭ માઇલ ઉપર છે જ્યા બ્રહ્માજીનું મંદિર છે (હિંદુસ્તાનમા બ્રહ્માજીનુ મંદિર ફક્ત અહિંજ છે)

૫ માનસરોવર—હિમાલયમા કૈલાસની નજીક છે

૫ મેળાઓ

હરદ્વાર—કુંભ, અર્ધકુંભ, ગગાદશેરા (જેઠ સુદી ૧૦) દરેક માસની અમાસ અને સૂર્ય ગ્રહણના દિવસે તથા વૈશાખ અને શ્રાવણ માસમા

ઋષીકેશ—મહા અને શ્રાવણ માસમા

જ્વાળામુખી—ચૈત્ર સુદી ૯ અને આસો સુદી ૯ ની નવરાત્રીઓમા

પશુપતિનાથજી—મહાશિવરાત્રી (મહા વદી ૧૪)

અમરનાથ—શ્રાવણ સુદી ૧૫

કુરુક્ષેત્ર—સૂર્ય ગ્રહણમાં મોટો મેળો

વંડાવન—શ્રાવણ સુદી ૧ થી ૧૫ મોટો મેળો, ફાગણમાં સાધાર-
મથુરાં—કાર્તિક સુદી ૨ અને અષાડવદી ૧ થી ૦))
ગોકુળ—શ્રાવણ વદી ૮ (જન્માષ્ટમી)
અયોધ્યા—ચૈત્ર સુદી ૯ (રામનવમી)
પ્રયાગરાજ—મહામાસમાં તથા કુંભમાં
કાશી—શ્રાવણ માસમા
ગયા—ભાદરવા માસના શ્રાદ્ધના દિવસોમા
જગન્નાથ—અષાડ સુદી ૨ (રથયાત્રા)
ગંગાસાગર—પોષમાસની સંક્રાન્તીને દિવસે (કલકત્તાથી ૬૦ માઈલ દૂર સ્ટીમરમા બેસી જવાય છે મેળા ઉપર સ્ટીમરો આવે જાય છે

હરિહરક્ષેત્ર—કાર્તીક માસની પુનમને દિવસથી એક મહિનાનો મોટો મેળો બાર ગાઉમા ભરાય છે. જેમાં હાથી, ઘોડા, ઉંટ, ગાય, ભેંસ, આદિ પશુઓ દૂર દૂર દેશાવરથી વેચાવા આવે છે. (આસ્થાન ગયાની પાસે સોનભદ્ર નદીમાં છે.)
નૈમીષારણ્ય—ફાગણ માસમાં એક માસનો મેળો ભરાય છે
પારસનાથ—ભાદરવા માસમાં પર્યુષણના દિવસોમાં (આસ્થાન ગોમો—બી એન. અને ઈ આઇ રેલ્વેના સ્ટેશન પાસે ઇસરીના સ્ટેશન થી ૯ માઈલ દૂર છે)
બ્રહ્માવર્ત—શ્રાવણ માસમાં (કાનપૂરથી ૭ માઈલ દૂર)
ચિત્રકુટ—ચૈત્રમાસમાં (અલ્હાબાદથી ૫૦ માઈલ માણિકપૂર અને ત્યાંથી ૨૦ માઈલ કરવી સ્ટેશન પાસે ત્રણ માઈલ ઉપર)
પુષ્કરતીર્થ—કાર્તિક માસમા (અજમેર પાસે ૭ માઈલ દૂર)
શ્રીનાથદ્વાર—કાર્તિક સુદી ૧ અન્નકુટનો મોટો મેળો (ચીતોડગઢથી ૪૫ માઈલ નાથદ્વારરોડ રેલ્વે સ્ટેશન છે)
બ્રહ્મપુત્રતીર્થ—કાર્તિક માસમા (ઇ. બી રેલ્વે પાર્વતીપૂર પાસે)
વૈજનાથધામ—શ્રાવણ માસમા (ઈ આઇ. રેલ્વે. જસીડીની પાસે)
વિંધ્યવાસી—વૈશાખ માસમા (એમ. આઇ રેલ્વે. આરેકોણમથી ૧૮ માઈલ દૂર)

રેટ પાટીઆમાં લખેલ હોય છે. મેં ઘણી વખત નજરે જોયેલ છે કે દિલ્હી, કલકત્તા અને હરદ્વાર આદિ સ્ટેશનોપર આવો રેટ લખેલ હોવા છતા તેથી અજ્ઞાન માણસો પાસેથી કુલીઓ ચાર, છ કે આઠ આના કઢાવે છે. પરંતુ ઘણી જગ્યાએ વધારેમા વધારે બંગાળી ૧ મણ સુધીના (મણ સામાનમાં ભલેને ૧૦ દાગીના હોય તો પણ તેની મજુરી એક ટ્રીપ-ફેરાની પાસેની એક જગ્યાથી બીજી જગ્યા સુધીની ફક્ત એક આનો ઠરાવેલી છે કોઈ કોઈ સ્ટેશને દોઢ અથવા બે આના પણ છે, પરંતુ તે બાબત ત્યાં સાફ લખેલ છે. **કોઇ પણ સ્ટેશને એક ફેરાનો ચાર્જ બે આનાથી વધારે નથી.** જ્યાં દાગીના ઉપર મજુરી લેવાનો રૂલ છે ત્યાં ૨૦ શેરથી ઓછા વજનના દાગીનાનું વધારેમાં વધારે ભાડું ફક્ત એક આનો છે કુલીને સામાન આપતા પહેલાં તેનો લાઇસન્સ નંબર જોઇ લેવો કે જેથી સામાન ગેરવલે ન જાય જો સ્ટેશન કુલી સામાન ન ઉપાડે અથવા ઉપાડીને વધારે પૈસા માગે તો સ્ટેશન માસ્તર પાસે ફરીઆદ કરવી જોઇએ; કારણકે તેની ફરીઆદો દૂર કરવાને તે બંધાયેલ છે સામાન, થર્ડક્લાસ પેસેન્જર ૧૫ સેર અને ઇન્ટર ક્લાસ પેસેન્જર ૨૦ સેર બંગાળી વજનનો સાથે રાખી શકે છે. તેથી વધારે સામાન હોય તો લગેજ કરાવવુ પડે છે. પથારી અને ખાવાનુ ભાતુ આ સામાનમા ગણવામા આવતુ નથી વધારેના સામાનનુ લગેજ ન કરવાથી પકડાય ત્યારે ઉપરનું વજન બાદ મળતુ નથી.

(૪) કઇ ગાડી કયા પ્લેટફોર્મ ઉપર ક્યારે આવશે તેની તપાસ લગભગ દરેક મોટાં સ્ટેશનો ઉપર ઇન્કવાયરી ઓફીસોમાં થઇ શકે છે. જ્યા આવી ઓફીસ ન હોય ત્યા સ્ટેશન માસ્તરને પૂછવાથી ખબર મળી આવે છે.

(૫) જેની પાસે પેસેન્જર ટ્રેઇનની ટિકીટ હોય, તે જો રસ્તામાં મેઇલમાં બેસવા ધારે તો એક્સેસફેર (વધારાનો ચાર્જ) આપી બેસી શકે છે, પણ ટિકીટ કલેક્ટરને પૈસા આપી તેની રસીદ મેળવ્યા પછી બેસવું ઠીક છે, નહિંતો કોઈક વખત લાંબી મુસાફરીનો ચાર્જ ભરવો પડે છે.

(૬) દરેક મોટા સ્ટેશનો ઉપર કેટલાક રૂમમાં એકદાગીના ઉપર ચોવીસ કલાકના બે આના અને પછીના ચોવીસ કલાકે એક આનાના હિસાબે ભાડું લઇ પેસેન્જરનો સામાન સાચવવા રાખે છે, અને તેની રસીદ પણ આપે છે, એટલે કોઇ સ્ટેશન ઉપર સામાન રાખી ગામમાં ફરવા જવું હોય તો સુખેથી જઇ શકાય છે આવી રીતે સામાન સાચવવાની મુદત એક માસ સુધીની છે ત્યાર પછી લીલામ કરી નાખવામાં આવે છે

(૭) રેલ્વેમાં મુસાફરી કરતાં ટાઇમટેબલ જરૂર સાથે રાખવું અંગ્રેજી ન જાણનારને તે હિંદીમાં મળી શકે છે

[૮] ગાડીમાં બેસતી વખતે ટિકીટનો અને બની શકે તો ડબાનો નંબર જરૂર યાદ રાખો અથવા બુકમાં નોંધી લ્યો, કારણ કે ટિકીટ ખોવાઇ જાય અથવા ડબો ભુલી જવાય, કે ગાડીમાંથી કોઇ પણ કામસર ઉતરતાં સામાન સાથે ગાડી છુટી જાય તો તે બહુ કામ આવે છે

[૯] ગાડીમાં જેટલા પેસેન્જર બેસવાનું લખ્યું હોય તેથી વધુ હોય તો ફરીયાદ કરો અને ઓછા હોય તો બીજાને બેસવા દ્યો ઘણી વખત જગ્યા હોવા છતાં પોતાના આરામ ખાતર બીજાને આવતા રોકવામાં આવે છે પરંતુ તે કાયદેસર કે વાજબી નથી

[૧૦] રેલ્વેના નોકરો સબંધી કાંઇ ફરીયાદ કરવી હોય તો તે રેલ્વેના એજન્ટને કરવાથી તાબડતોબ બંદોબસ્ત થાય છે

[૧૧] રેલ્વે સબંધી કાંઇ પુછવું હોય તો નીચેને ઠેકાણે પુછવાથી જવાબ મળે છે The Indian Passehger & Traffic Relief Association 11 Bank street fort Bombay

પોસ્ટ અને ટેલીગ્રાફ વિષે.

(૧) મુસાફરી કરતાં રસ્તામાં કાગળો અથવા તાર મંગાવવા હોય તો તે સ્ટેશન માસ્તર અથવા પોસ્ટ માસ્તરને ઠેકાણે મંગાવી શકાય છે મનીઓર્ડર અને ઇન્સ્યોર્ડ-રજીસ્ટર ઓળખાણ આપ્યા વિના મળતાં નથી એટલે જ્યાં ઓળખાણ હોય ત્યાંજ તે મંગાવવા અથવા જ્યાં બે પાંચ દિવસ રોકાવું હોય ત્યાં પોસ્ટ માસ્તરના નામથી મંગાવી લેવા અને તેની સૂચના પહેલેથી પોસ્ટમાસ્તરને આપી દેવી

એટલે તે મળી જાય છે, પણ ઘેરથી નીકળની વખતે ઘરવાળાઓ સાથે તે બાબતના સંકેત (નીશાનીઓ) પહેલાથી કરી રાખવા કે જેથી બીજો કોઇ માણસ આપણા નામથી રૂપીઆ ન મગાવી શકે (જે સંકેતથી એક વખત રૂપીઆ મગાવ્યા હોય તે સંકેતથી બીજી વખત રૂપીઆ ન મગાવવા) મોટા શહેરોમા એકથી વધારે પોષ્ટ ઓફીસ અને સ્ટેશનો હોય છે ત્યાં કાગળ અથવા તાર મગાવવાથી હેડ ઓફીસે તે મળે છે તે ધ્યાનમા રાખવાની જરૂર છે

(૨) મુસાફરી દૂરની અને વધારે વખતની હોય તો નકામો બોજો સાથે ઉપાડીને ફરવા કરતાં જરૂર પડે તેમ જોઇએ ત્યા પોષ્ટથી મંગાવી લેવો વધારે ઠીક પડે છે, કારણકે જેટલુ પોષ્ટનુ ખરચ નથી આવતું તેટલી મજુરી અને લગેજ ખર્ચ રસ્તામા લાગે છે, તે ઉપરાત સાચવવાની મહેનત જુદી આજકાલ દરેક જગ્યાએ પોષ્ટઓફીસો ખુલી ગયેલ છે એટલે થોડા વખતમા ધારેલ સ્થળે સામાન મળી જાય છે. મહેસુલ (ભાડુ) ૨૦ તોલાના બેઆના અને ૪૦ તોલાના ચાર આના, પછી ૪૪૦ તોલા સુધી દર ૪૦ તોલે ત્રણ આનાના હિસાબે લેવામાં આવે છે, તેથી વધારે વજન માટે ૪૮૦ તોલાના રૂા ૩) અને તે પછી વધારેમાં વધારે ૮૦૦ તોલા સુધી દર ૪૦ તોલે ચાર આનાના હિસાબે લેવાય છે. જેણે વધારે વજન મોકલવુ હોય તેણે એકને બદલે બે પાર્સલ કરવા, એટલે પોષ્ટનો દર રતલ ઉપર ત્રણ આનાથી વધારે ન લાગે. આ દર હિંદુસ્તાનની કોઇપણ જગ્યાને માટે છે, પછી તે ગમે તેટલી દૂર હોય તેની અડચણ નહિં મનીઓર્ડર ફી રૂા ૧૦) સુધીના બે આના અને રૂા. ૨૫) સુધીના ચાર આના તેથી વધારેના પચીસ રૂા. ઉપર ચાર આનાના હિસાબે લાગે છે, પણ જો તે દસ રૂા થી વધારે ન હોય તો બે આનાના હિસાબે લેવાય છે, જેમકે રૂા. ૩૫) ના છ આના અને રૂા. ૩૫) થી ૫૦) સુધીના આઠ આના આ મનીઓર્ડર તારમાં મોકલવુ હોય તો મનીઓર્ડર ફી ઉપરાન્ત તારના પૈસા વધારે લાગે છે તારની ફી ઓર્ડીનરી (સાધારણ) ની ૧૨ શબ્દો માટે બાર આના અને તેથી વધારેના દરેક શબ્દે એક આનો લાગે છે અર્જન્ટ

તાર (જલદી) ની ૧૨ શબ્દો માટે દોઢ રૂા અને તેથી વધારેના દરેક શબ્દો માટે બે આના લાગે છે

(૩) કાગળો લખવામા પોષ્ટકાર્ડના બે પૈસા અને અઢી તોલા સુધીના વજન માટે કવરનો એક આનો બેસે છે

(૪) પાર્સલ કે કાગળ રજીસ્ટર કરાવવામા આવે તો બે આના અને તેનો જવાબ મગાવવો હોય તો ત્રણ આના લાગે છે

(૫) બુકપોષ્ટ અને નમુના મોકલવા હોય તો દર પાચ તોલા ઉપર અડધો આનો લાગે છે

(૬) કોઈ પણ રજીસ્ટર કાગળ કે પારસલનો વિમો ઉતરાવવો હોય તો દર એકસો રૂપીએ બે આના લાગે છે અને તે નાની પોષ્ટ ઓફીસો માટે છસો રૂા નો અને મોટી પોષ્ટઓફીસો માટે હજાર રૂા સુધીનો ઉતરાવી શકાય છે

(૭) કાગળ અથવા પારસલ, રજીસ્ટર ન કરાવતા પોષ્ટમા મોકલ્યા બદલની ખાત્રી માટે પોષ્ટનુ સર્ટિફીકેટ એક પૈસાની ટિકી-ટમા ત્રણ જણ્યાનુ મળી શકે છે

(૮) હિંદુસ્તાન બહાર અંગ્રેજી શહેનશાહત માટે [સરમા, સિલોન સિવાય] પોષ્ટકાર્ડનો દોઢ આનો વિલાયતના ત્રણ આના અને અઢી તોલા સુધીના કવરના બે આના બેસે છે જ્યારે બીજા રાજ્યો માટે અઢીતોલા સુધીના કવરના ત્રણ આના લાગે છે

સામાન વિષે—મુસાફરીમા લોટો, પ્યાલો દોરી, બીછાનુ, બેજોડ કપડા, જોડા, છતરી મીણબત્તી દીવાસળી ચપ્પુ સોય, દોરો કાગળ પેનસીલ, ટિકીટ, પોષ્ટકાડ, અને લઇ શકે તેમણે ઘડીયાળ, ઇલેકટ્રીક બેટરી, દુરબીન, છુપા કેમેરા અને પ્રાઇમસ પણ લઇ લેવા પૈસામા વધારે પરચુરણ કે રોકડા રૂા ન રાખવા મુસાફરીમા ઘરેણાને ખાતર ઘણા માણસોએ જાન ગુમાવ્યા છે માટે તેની મોગાઇ ન બતાવવી ઇચ્છવા યોગ્ય છે

ખોરાક વિષે—(૧) મુસાફરીમા બને તેટલો હલકો અને થોડો ખોરાક લેવાથી તબિયત બગડતી નથી, પણ તેવો સયમ પાળનાર

ભાડુ ૧૭ પાઈના હિસાબે છે, પણ ટ્રેટમો માઈલથી વધારે ફેર જવુ હોય તો અનુક્રમે ૧૮ અને ૯ પાઈ પડે છે

દિલ્હીથી (મહેસાણા અને અમદાવાદને રસ્તે) રેવાડી ૫૦ અલવર ૯૮, બાંદીકુઇ ૧૩૫, જયપુર ૧૯૧, ફુલેરા ૨૦૧ (રેવાડી થઇને ફુલેરા આવતા ૧૮૫ માઇલ થાય છે) અજમેર ૨૩૫ મારવાડ જંકસન ૩૨૧, આબુરોડ ૪૨૪, પાલનપુર, ૪૫૬, મહેસાણા ૪૯૭, વીરમગામ ૫૩૮, વઢવાણ ૫૭૭, લીંબડી ૫૯૪, બોટાદ ૬૨૪, ઘોળા ૬૫૦, ભાવનગર ૬૮૧, ઢસા ૬૬૫, ખીજડીયા ૬૮૭, મહુવા ૭૪૪, જેતલસર ૭૩૦, ગોંડળ ૭૫૩, જુનાગઢ ૭૪૭, પ્રાચીરોડ ૭૯૩, પોરબંદર ૮૦૯, જામનગર ૭ ૩, દ્વારકા ૭૯૦, રાજકોટ ૬૫૨ ધ્રાગધ્રા ૫૯૮, હળવદ ૬૧૭, ઘોળકા ૫૭૮, ધંધુકા ૬૧૬, અમદાવાદ ૫૩૯, નડીઆદ ૫૬૮, આણંદ ૫૭૯, વડોદરા ૬૦૨, ભરુચ ૬૪૫, સુરત ૬૮૨, વલસાડ ૭૨૪, વિરાર ૮૧૦, અને ડોનામા (મુબઇ) ૮૪૯ માઈલ થાય છે

દિલ્હીથી (રતલામ અને ગોધરા રસ્તે) મથુરા ૯૦, ભરતપુર ૧૧૧, બ્યાના ૧૩૭ કોટા ૨૯૧, સીવાઇમાધોપુર ૨૨૪, નાગડા ૪૩૧, રતલામ ૪૫૭ ગોધરા ૬૭૨, વડોદરા ૬૧૮, ભરૂચ ૬૬૨, અને મુબાઈ ૮૬૫ માઇલ થાય છે

આગ્રાથી અચનેરા ૧૭, મથુરા ૩૯, હાથરસ ૭૦ કાસગંજ ૧૦૪, ફરૂખાબાદ ૧૭૧, કાનપુર ૨૫૯ માઇલ અને (રતલામને રસ્તે બ્યાના થઇને) વડોદરા ૫૩૪, ભરૂચ ૫૭૮, સુરત ૬૧૪, વલસાડ ૬૫૬, મુબાઈ ૭૮૧ માઇલ તથા (બાંદીકુઇ અને મહેસાણાને રસ્તે) જયપુર ૧૫૦, અજમેર ૧૮૪, મારવાડ જંકસન ૨૮૦ આબુરોડ ૩૯૩, પાલનપુર ૪૧૫, મહેસાણા ૪૫૬ વીરમગામ ૪૯૭ વઢવાણ ૫૩૬, લીંબડી ૫૫૩, બોટાદ ૫૮૩, ઘોળા ૬૦૯, ભાવનગર ૬૪૦, ઢસા ૬૨૪, ખીજડીયા ૬૪૧, મહુવા ૭૦૩, જેતલસર ૬૮૯ ગોંડળ ૭૧૨, જુનાગઢ ૭૦૬, પ્રાચીરોડ ૭૫૨ પોરબંદર ૭૬૮, જામનગર ૬૨, દ્વારકા ૭૪૯, રાજકોટ ૬૧૧, ધ્રાગધ્રા ૬૫૭, હળવદ ૫૭૬,

ધોળકા ૫૩૭, ધંધુકા ૫૦૫, અમદાવાદ ૪૯૮, નડીઆદ ૫૨૭ અને આણંદ ૫૩૮ માઇલ થાય છે.

કેટલાકને ઉપરના સ્ટેશનો સાથે પણ સબંધ નથી, તેવી બ્રાન્ચ લાઇનોવાળા મુખ્ય મુખ્ય સ્ટેશનોનુ છેટુ આ નીચે આપ્યુ છે.

ચાંપાનેરથી શીવરાજપુર ૧૮ માઇલ **અંકલેશ્વરથી** રાજપીપળા ૪૧ માઇલ. **ભરૂચથી** જબુસર ૩૦ અને કાવી ૪૬ માઇલ. **આણંદથી** ડાકોર ૧૯, ગોધરા ૪૯, ખભાત ૩૩, પેટલાદ ૧૪, અને વડતાલ ૯ માઇલ **ગોધરાથી** લુણાવાડા ૨૬ માઇલ **પીપલોદથી** દેવગઢબારીયા ૧૦ માઇલ **નાગડાથી** ઉજ્જૈન ૩૪ માઇલ **બ્યાનાથી** ફતેપુરસીક્રી ૩૦ અને આગ્રા ૫૩ માઇલ **સુરતથી** વ્યારા ૩૯ નંદરબાર ૧૦૧, અને અમલનેર ૧૬૦ માઇલ **અજમેરથી** ચીતોડગઢ ૧૧૬ માઇલ **ચીતોડગઢથી** શ્રીનાથદ્વારારોડ ૪૫, ઉદેપુર ૬૯, નીમચ ૩૪, રતલામ ૧૧૭, મઉ ૨૦૪, અને ખડવા ૨૭૭ માઇલ. **રેવાડીથી** ભીવાની ૫૨, હીસાર ૮૯, ભટીંડા ૧૮૭, કોટકપુરા ૨૧૩, મુક્તસર ૨૩૩, અને ફઝીલ્કા ૨૬૩ માઇલ **ફુલેરાથી** રીંગુ ૪૨, નારનોલ ૧૦૨, અને રેવાડી ૧૩૪ માઇલ **જયપુરથી** રીંગુ ૩૬, સીકર ૬૭ ઝુનઝુન ૧૦૭ અને સવાઇ માધોપુર ૮૦ માઇલ. **બાંદીકુઇથી** ભરતપુર ૮૧ ચયનેર ૭૮ અને આગ્રા ૯૪ માઇલ થાય છે.

મુંબાઇ (કોલાબા) થી સુરત ૧૬૭, ભરૂચ ૨૦૪, વડોદરા ૨૪૮, અમદાવાદ ૩૧૦, વીરમગામ ૩૫૦, વઢવાણ ૩૯૦, ભાવનગર ૪૯૪, ધ્રાંગધ્રા ૪૧૧ વાકાનેર ૪૩૮, મોરબી ૪૫૪, રાજકોટ ૪૬૫, જામનગર ૫૧૬, દ્વારકા ૬૦૩, ઓખાબંદર ૬૨૧, ગોંડળ ૪૮૯, જેતલસર ૫૧૨, જુનાગઢ ૫૨૯ ધોળકા ૩૪૯, ધંધુકા ૩૮૭ અને તે રસ્તે બોટાદ ૪૧૯, ઘોળા ૪૪૬, શીહોર ૪૬૪, ભાવનગર ૪૭૭, ઢસા ૪૬૧, જેતલસર ૫૨૬, જામજોધપુર ૫૫૧, અને પોરબંદર ૫૮૭ માઇલ થાય છે, તેમજ અમદાવાદ અને મારવાડ જંકશનને રસ્તે હૈદ્રાબાદ ૮૮૧ અને કરાચી ૯૯૨ માઇલ થાય છે **અમદાવાદથી** વીરમગામ ૪૧, વઢવાણ ૮૦, નરોડા દેહગામ ૧૮, હિંમતનગર ૫૫, ખેડબ્રહ્મા ૮૯, ધોળકા ૩૯ અને

ધંધુકા ૭૭ માઇલ. કલોલથી વીજાપુર ૩૦, આંબલીયાસન ૫૬, દેવરાણા ૧૭, કટોસણ ૨૪ અને બેચરાજી ૩૯ માઇલ. મહેસાણાથી અમદાવાદ ૪૧, વીરમગામ ૪૧, વઢવાણ ૮૦, સીદ્ધપુર ૨૧, ખેરાળુ ૩૮, તુરંગાહીલ ૩૫, માણુંદરોડ ૧૬, અને પાટણ ૨૫ માઇલ. માણુંદરોડથી હારીજ ૨૫ અને બેચરાજી ૨૫ માઇલ. વઢવાણજંકશનથી ધ્રાંગધ્રા ૨૧, હળવદ ૪૦, લીંબડી ૧૭, બોટાદ ૪૭, ભાવનગર ૧૦૩, જામનગર ૧૨૬, રાજકોટ ૭૫, પ્રાચીરોડ ૨૧૬, અને પોરબંદર ૨૩૨ માઇલ. ભાવનગરથી ધોળા ૩૧, બોટાદ ૫૮, લીંબડી ૮૫, વીરમગામ ૧૪૪, મહેસાણા ૧૮૫, ધંધુકા ૬૦, અમદાવાદ ૧૬૭, વઢવાણ ૧૦૪ અને તળાજા ૩૫ માઇલ. શીહોરથી પાલીતાણા ૧૮ અને ભાવનગર ૧૩ માઇલ. જામનગરથી રાજકોટ ૫૧, વાંકાનેર ૭૯, વઢવાણ ૧૨૬, લીંબડી ૧૪૩, બોટાદ ૧૭૩, શીહોર ૨૧૭ અને ભાવનગર ૨૩૦ માઇલ. બોટાદથી ધંધુકા ૩૨ અને જસદણ ૩૪ માઇલ ઢસાથી સાવરકુંડલા ૩૬, મહુવા ૭૯, ખીજડીયા ૧૭, જેતલસર ૬૫, ધોરાજી ૭૪, ઉપલેટા ૮૫, અને જામજોધપુર ૧૦૭ માઇલ. ખીજડીયાથી અમરેલી ૧૧ અને ધારી ૩૮ માઇલ વાંકાનેરથી મોરબી ૧૬ માઇલ રાજકોટથી વાંકાનેર ૨૮, થાન ૪૪, વઢવાણ ૭૫, જામનગર ૫૧, દ્વારકા ૧૨૮ અને ઓખાબંદર ૧૫૬ માઇલ. જુનાગઢથી વીસાવદર ૨૭ અને જેતલસર ૧૭ માઇલ જેતલસરથી ગોંડળ ૨૩, રાજકોટ ૪૭, વેરાવળ ૬૭, અને પ્રાચીરોડ ૯૪ માઇલ. પ્રાચીરોડથી વેરાવળ ૨૮, જુનાગઢ ૭૮, જેતલસર ૯૪, ગોંડળ ૧૧૭, રાજકોટ ૧૪૧, વાંકાનેર ૧૬૯, વીરમગામ ૨૫૧, અને મહેસાણા ૨૯૭ માઇલ થાય છે.

મુંબાઇ (વિક્ટોરીઆટર્મીનસ) થી કલ્યાણ ૩૪, ઇગતપુરી ૮૫, નાસીક ૧૧૭, મનમાડ ૧૬૨, ભુસાવળ ૨૭૬, નાગપુર ૫૨૦, જબલપુર ૬૧૬, ખંડવા ૩૫૩, ઇટારસી ૪૬૪, ભોપાળ ૫૨૧, ઝાંસી ૭૦૭, આગ્રા ૧૩૦૨, ગ્વાલીયર ૭૬૩, મીરઝાપુર ૮૦૪, અલ્હાબાદ ૮૪૫, કાનપુર ૯૪૪, અને દિલ્હી ૯૫૭ માઇલ થાય છે. ઓનાપૂરી મારઝ ૪૩, નિમ ૬૬, અને કલ્લી ૧૫૩ માઇલ

અમલનેરથી જલગાંવ ૩૫ અને ભુસાવળ ૫૧ માઇલ થાય છે. **ભુસાવળથી** શેગામ ૬૪, મુરતીજાપુર ૧૧૦, પુલગામ ૧૭૭, વરધા ૨૭૬ અને નાગપુર ૨૪૪ માઇલ થાય છે. **નાગપુરથી** કાટોલ ૩૭, અમલા ૧૦૪, ઇટારસી ૧૮૪, તથા કલકત્તા ૭૦૨ માઇલ થાય છે. **ઝાંસીથી** એઇર ૫૫, ચોરાઈ ૭૧, કાલપી ૯૨ કાનપુર ૧૩૭ અને લખનૌ ૧૮૨ માઇલ થાય છે. ઇટારસીથી સોહાગપુર ૩૧, ગાડરવાડા ૭૩, જબલપુર ૧૫૩, કટની ૨૧૦, સતના ૨૭૧, માણેકપુર ૩૧૯, અને અલ્હાબાદ ૩૮૨ માઇલ થાય છે.

કલકત્તાથી આગ્રા ૭૯૨, અલ્લાહાબાદ ૫૧૩, કાનપુર ૬૩૦, દાર્જીલિંગ ૩૬૯, દેહરાદુન ૯૫૪, દિલ્હી ૯૦૨, હરદ્વાર ૯૨૨, કરાંચી ૧૫૭૪, લાહોર ૧૧૭૬, લખનૌ ૬૧૬, સીમલા ૧૦૮૯, જયપુર ૧૦૯૪, જબલપુર ૭૩૩, માઇસોર ૧૨૯૪, પુના ૧૨૫૬, વાલ્ટેર ૫૪૭, અને રામેશ્વર ૧૪૮૦ માઇલ થાય છે.

કરાંચીથી આગ્રા ૭૮૪, અલ્લાહાબાદ ૧૦૬૨, અમૃતસર ૭૮૬, દાર્જિલીગ ૧૬૪૩, દેહરાદુન ૯૯૬, દિલ્હી ૯૦૭, લખનૌ ૯૮૯ મદ્રાસ ૧૭૭૪. મથુરાં ૭૭૨, નાગપુર ૧૨૦૪, પેશાવર ૬૨૯, પુના ૧૦૯૯, રામેશ્વર ૨૧૮૦, રાવલપીંડી ૮૯૪, સીમલા ૬૪૮, અમદાવાદ ૬૮૧, જયપુર ૬૩૪, જબલપુર ૧૧૭૧, માઇસોર ૧૭૩૪ સીકંદ્રાબાદ ૧૪૭૭, અને કવેટા ૫૩૪ માઇલ થાય છે.

મદ્રાસથી આબુરોડ ૧૨૧૯, આગ્રા ૧૪૪૧, અમદાવાદ ૧૧૦૪ અજમેર ૧૪૦૯, અલ્લાહાબાદ ૧૪૫૭, અમૃતસર ૧૮૪૭, કાનપુર ૧૪૫૨, કલકત્તા ૧૦૩૨, દાર્જિલિંગ ૧૪૦૧, દિલ્હી ૧૫૬૯, હરદ્વાર ૧૭૩૦, જયપુર ૧૪૯૩, લખનૌ ૧૪૯૭, મથુરાં ૧૪૮૦, બેઝવાડા ૨૬૮, કવેટા ૨૦૮૯, વાલ્ટેર ૪૮૫ અને રામેશ્વર ૪૪૮ માઇલ થાય છે.

દેવતાઓનાં સ્તોત્રો અને સ્તુતિઓ.

૧ શ્રી બદ્રીનાથજીની સ્તુતિ.

પવન મંદ સુગંધ શીતલ હેમ મંદિર શોભિતમ્
નિકટ ગંગા બહત નિર્મલ શ્રી બદ્રીનાથ વિશ્વંભરમ્ ૧
શેશ સુમિરણ કરત નિશદિન ધ્યાન ધરત મહેશ્વરમ્
શ્રી વેદ બ્રહ્મા કરત સ્તુતિ શ્રી બદ્રીનાથ વિશ્વંભરમ્ ૨
ઇન્દ્ર ચન્દ્ર કુબેર દિન કર ધૂપ દીપ પ્રકાશિતમ્
સિદ્ધ મુનિ જન કરત જય જય શ્રી બદ્રી૦ ૩
શક્તિ ગૌરી ગણેશ શારદ નારદ મુનિ ઉચ્ચારિતમ્
યોગ ધ્યાન અપાર લીલા શ્રી બદ્રી૦ ૪
યક્ષ કિન્નર કરત કિર્તન જ્ઞાન ગંધર્વ પ્રકાશિતમ્
શ્રી લક્ષ્મી કમળા ચમર ઢોળે શ્રી બદ્રી૦ ૫
કૈલાસમાં એક દેવ નિરંજન શૈલ શિખર મહેશ્વરમ્
રાજા યુધિષ્ઠિર કરત સ્તુતિ. શ્રી બદ્રી૦ ૬
શ્રી બદ્રીનાથ કે પંચરત્ન પઠત પાપ વિનાશનમ્
કોટિ તીર્થ ભયો હે પુણ્ય, પ્રાપ્તયે ફલ દાયકમ્ ૭

---

૨ શ્રી શિવ પંચાક્ષર સ્તોત્ર.

નાગેન્દ્રહારાય ત્રિલોચનાય ભસ્માંગરાગાયમહેશ્વરાય
નિત્યાય શુદ્ધાય દિગમ્બરાય તસ્મૈ નકારાય નમઃશિવાય ૧
મન્દાકિની સલિલ ચન્દન ચર્ચિતાય નન્દીશ્વરપ્રમથનાથમહેશ્વરાય
મન્દાર પુષ્પ બહુ પુષ્પ સુપૂજિતાય તસ્મૈ મકારાય નમઃ શિવાય ૨
શિવાય ગૌરી વદનાબ્જ વૃન્દ સૂર્યાય દક્ષા ધ્વર નાશકાય
શ્રી નીલકંઠાય વૃષ ધ્વજાય તસ્મૈ શિકારાય નમઃ શિવાય ૩
વશિષ્ઠ કુમ્ભોદ્ભવ ગૌતમાર્ય મુનીન્દ્ર દેવાર્ચિત શેખરાય,
ચન્દ્રાર્ક વૈશ્વાનર લોચનાય તસ્મૈ વકારાય નમઃ શિવાય

ચક્ષ સ્વરૂપાય જટા ધરાય પિનાક હસ્તાય સનાતનાય,
દિવ્યાય દેવાય દિગમ્બરાય, તસ્મૈ યકારાય નમ શિવાય ૫
પચાક્ષર મિદ પુણ્ય ય પઠે શિવ સન્નિધૌ,
શિવ લોક મવાપ્નોતિ શિવેન સહ મોદતે ૬

૩ શ્રી ગગાજીની પ્રાર્થના

ગગે તુમ્હારી ધારા અચરજ દિખા રહી હૈ,
ચરણોસે હી નિકલકર વિષ્ણુકે આ રહી હૈ
પાપી અધર્મી જીતને સમાગમે હે માતા,
ઉન સબકો પાર ગંગે તૂહી લગા રહી હૈ,
ઉદ્ધાર પાપીઓકા કરને જગતમે આઇ
તેરહી યશ ત્રિલોકી સબ ગાતિ ગા રહી હૈ
તેરહિ વેગ સારા શિવને શિરોપે ધારા,
શિવકી જટામે માતા તૂહી સમા રહી હૈ

૪ સૂર્યાષ્ટક

નમોસ્તુ સૂર્યાય સહસ્ત્ર રશ્મયે સહસ્ર શાખાન્વિત સભવાત્મને
સહસ્ત્ર યોગોદ્ભવ ભાવ ભાગિને સહસ્ત્ર સખ્યા યુગ ધારિણે નમ ૧
યન્મડલ દીપ્તિકર વિશાલં રત્ન પ્રભં તીવ્રમનાદિ રૂપમ્
દારિદ્રય દુખ ક્ષય કારણચ પુનાતુમા તત્સવિતુર્વરેણ્યમ્ ૨
યન્મડલ દેવ ગણૈ સુપૂજીતમ્ વિપ્રૈસ્તુત ભાવન મુક્તિ કોવિદમ્
ત દેવ દેવ પ્રણુમામિ સૂર્યમ્ પુનાતુમા તત્સવિતુર્વરેણ્યમ્ ૩
યન્મડલં જ્ઞાન ઘન ત્વગમ્યમ્ ત્રિલોકય પૂજ્ય ત્રિગુણાત્મ રૂપમ્
સમસ્ત તેજોમય દિવ્ય રૂપમ્ પુનાતુમા તત્સવિતુર્વરેણ્યમ્ ૪
યન્મડલ ગૂઢ મતિ પ્રબોધમ્ ધર્મસ્ય વૃદ્ધિ કુરુતે જનાનામ્
યત્સર્વ પાપ ક્ષય કારણચ પુનાતુમા તત્સવિતુર્વરેણ્યમ્ ૫
યન્મડલ વ્યાધિ વિનાશ દક્ષ યદ્દગ્યજુ સામસુ સપ્રગીતમ્
પ્રકાશિતં યેન ચ ભૂર્ભુવસ્વ પુનાતુમા તત્સવિતુર્વરેણ્યમ્ ૬

યન્મણ્ડલં વેદ વિદો વદન્તિ ગાયન્તિ યચ્ચારણ સિદ્ધ સંઘા.
યદ્ યોગિનો યોગજુષાંચ સંઘા પુનાતુમાં તત્સવિતુર્વરેણ્યમ્ ૭
યન્મણ્ડલં સર્વ જનેષુ પૂજિતમ્ જ્યોતિશ્ચ કુર્યાદિહમર્ત્યલોકે
યત્કાલ કાલાદિ મનાદિ રૂપમ્ પુનાતુમાં તત્સ વિતુર્વરેણ્યમ્ ૮

૫ શિવ પંચાક્ષર સ્તોત્ર

નક્ષત્ર નાથાગ્નિ મન્તકાય નીલ પક્ષ્મા ચિત મૂર્ધ જાય
નગેન્દ્રજા નન્દિ સુ સેવિતાય નકાર રૂપાય નમ શિવાય ૧
મન્દાકિની મંદિર નન્દકાય મનોજ્ઞ માતંગ વિમર્દ કાય
મહા મખાન્તાર મયાન્ત કાય મકાર રૂપાય નમ શિવાય ૨
શિવાય સીતા શુચકાર કાય વૃષાંશુ સંશોભિત નેષ્પગાય
શ્મશાન શાન્તાય શિવ પ્રદાય વકાર રૂપાય નમ શિવાય ૩
વામાર્ધ વામાય વરાન્મુખાય વન્દારુ વૃન્દાર કમ્પદિતાય
વિશ્વે સિતે વૃદ્ધ વૃષધ્વજાય વકાર રૂપાય નમ શિવાય ૪
યજ્ઞાય યજ્ઞાન્ત કરાય યજ્ઞ ક્રિયાય યક્ષેશ્વર અર્ચિતાય,
યોગ્યાય યોગ જ્ઞાનીશ્વરાય યકાર રૂપાય નમ શિવાય ૫
નમ શિવાય મંત્રસ્ય તદ્રૂપસ્ય વિભોસ્તુતિમ્
અ ાીં શંકર પ્રાર્થ્યે નાગાયણ પતિર્દ્વિજ

૬ દેવી સ્તોત્ર

તુભ્યં નતાસ્મો નિહતા યનેષા સર્વંચ યે દુષ્ટ જનાશ્ચ દૈત્યા
તેષાંચ યે મત્ત્વ વમનાજના સ્તેષા ચન્ન પાપન કારિ કારિ ૧
ત્વમેવ સૃષ્ટિ રૂ રે ત્વમેવ લોકાશ્ચ સનાન્તિ ભૂરે તથા હિ
ત્વમેવ કાય કલનાન્મ કોટિ ત્વમેવયાન્નેય ગપિકાનિ ૨
દૈવિત્વ દન્ય યદિ કિંચિદસ્તિ સર્વ ત્વમેવા ખિલ લોક માત
ચૂનોનિ શુભશ્ચ મહા સુગૈર્યો તાભ્યા વપુર્દેવિ વિભર્તિનાપિ ૩
યથા તયોસ્યાસ્સમરે પરાજ્ય સ્તથા કુરુત્વા વહિતા હિયન્તમ્
ત્વામન્તરેણ્ણા ખિલલોક, ર્ ન્નાન્યોસ્નિહન્તા ખિલ રાક્ષસાનામ્ ૪

૭ શ્રી ગણેશ ધ્યાન

આનન્દ માત્ર મકરન્દ મનન્ત ગંધ
યોગીન્દ્ર સુ સ્થિર મિલિત મપાસ્ત બન્ધમ્
વેદાન્ત સૂર્ય કિરણૈ કવિકાસ શીર્ષ
હેરમ્બ પાદ શરદમ્બુજ માતનોસ્મિ ૧
ગડ સ્થવી ગલદ મન્દ મદ પ્રવાહ
માદ્ય દ્વિરેફ મધુર સ્વર દત્ત કર્ણ;
હર્ષાદિવાસમનિ મીલિત નેત્ર યુગ્મો
વિઘ્ન ચ્છિદે ભવતુ ભૂત પતિ ર્ગણેશ: ૨
લક્ષ્મી તનો તુ સુતરામિત રાનપેક્ષ
મ ઘ્રિધ્વયં નિગમ શાખિશિખા પ્રવાલમ્
હેરમ્બ મમ્બુરુહડમ્બર ચૌર્ય નિઘ્નં
વિઘ્નાદ્રિ ભેદશત ધાર ધુરં ધરન ૩

૮ હનુમાનજીની સ્તુતિ.

મનોજવ મારૂત તુલ્યવેગ જીતેન્દ્રિયં બુદ્ધિવતાં વરીષ્ટમ્
વાતાત્મજવાનર યૂથ મુખ્ય શ્રી રામ દૂત શરણ પ્રપદ્યે ॥ ૧ ॥
અગેશ લંકા પતિ સૈન્ય હતા શ્રીરામ સેવા ચરણૈક કર્તા
અનેક દુઃખાહત લોક ગોપ્તા ત્વમૈ હનુમાન્સ્તવ સૌખ્ય કર્તા ॥ ૨ ॥
ઉલ્લિંઘય સિંધુ મલિલ સલીલં તશોક વન્હિ જનકાત્મ જાયા
આદાનયે નૈવદ દાહ લંકા નમામિતે પ્રાજંલિસજનૈયમ્ ॥ ૪ ॥

૯ નારાયણની સ્તુતિ

ધ્યેય મદા પરિભવઘ્ન અભીષ્ટ દોહ તીર્થા સ્પદ શિવ વિરંચિનુત શરણ્યમ્
ભૃત્યાર્તિહ પ્રણતપાલ ભવાબ્ધિ પોતં વન્દે મહા પુરૂષ તે ચરણારવિન્દમ્
રેખારવિન્દ કુલિશધ્વજ કલ્પ કાદિ મીનાક્ષ પત્ર મકરાંકુશ વજ્રશયૈ
ચચિન્ત્યતે પરમ યોગિભિરર્ચનીયં વન્દે મહા પુરૂષ તે ચરણારવિન્દમ્ ।૨।
ચતકાલિયોરગફણા મણિ રત્ન ચોભ ગોપાંગના કર સરોરૂહયોગ યોગ્યમ્
નાના વિધં શ્રુતિ દલોદ્ભવ કર્ણ પુરં વન્દે મહા૦ ॥૩॥

વેદાન્ત વેદ્ય મતિ શુદ્ધ મનન્ત આદ્ય દૈવેત કર્મે યમનિશ પરમાનન્દમયમ્
મસાર દુઃખ તરણાદિ નિવેસ્તરણ્યમ્ વન્દે મહા૦ ॥૪॥
પ્રહ્લાદ ભક્ત પરિપાલન પારગત વિશ્વભગ ભરણ વિશ્રુત પુણ્ય મૂર્તિ
ક્ષીરામ્બુ રાશિ તન યૈક નિધિ તરણ વન્દે મહા૦ ॥૫॥
મુક્તિ પ્રદ પરમ યોગિ મુનીન્દ્ર સેવ્ય તાપ ત્રયા નલ નિવારણ મિન્દુરાશિ
બ્રહ્માદિભિ ર્ધરિ વિહાર વિનોદ લીન વન્દે મહા૦ ॥ ૬ ॥
ત્યક્તા સુદુસ્ત્યજ સુરેપ્સિત રાજ્ય લક્ષ્મી ધર્મિષ્ટ આર્ય વચસાયદગાદ રણ્યમ્
માયા મૃગ દયિત દપ્સિત મન્વધાવદ વન્દે મહા૦ ॥ ૭ ॥
કાલીય મસ્તક વિઘટ્ટન દક્ષ મગ્ર્ય મોક્ષેન્દુભિ વિરહીન મુખાભિરામં
તત્પલ્લિ ભિસ્તુતમશેષ નમાયરૂપમ્ વન્દે મહા૦ ॥ ૮ ॥
જ્ઞાનાત્મ શ્રુતિ વિમૃગ્યમનાદિમર્ત્યમ્ બ્રહ્માદિભિ હૃદિ વિચિન્ત્ય મગાધબોધં
મસાનુરૂપ પતિનો ચરણારવિન્દ્ય વન્દે મહા૦ ॥ ૯ ॥
શ્રીમ મરો રહમવા કુશયષ્ટ્યાપ મન્યા ક્ષિત નરવિનોદિત પત્મ્યાશ્રમ
ઉદ્ભ્રાન્ત પરમ મગન માત્મેર વન્દે મહા૦ ॥ ૧૦ ॥
યસ્યાગ વાલવપુઃ સ્તનપાન કુર્વે ન્નમ્નાપ્રીજ્ઞા હતમનો વિપરીત માસ
વિશ્વમબાણ્ડ મપનદ્ ભુવિ ગોપ મર્ત્યે વન્દે મહા૦ ॥ ૧૧ ॥
સ્તોત્ર મિદં પવિત્ર પરમસ્ય પુંસો નારાયણસ્ય નરશાર્ઙ્ગવ નાગકસ્ય
સર્વાંધિ મારુ હરે દુરિતે મનુષ્ય મગ્ગ્રાપ્ય દેહ નિષ્પેશમ્ નેયમનોજ ॥ ૧૨ ॥

---

૧૦ મહાલક્ષ્મીની પ્રાર્થના.

નમસ્તેસ્તુ મહામાયે શ્રીપીઠે સુરપૂજિતે શંખ ચક્ર ગદા હસ્તે મહાલક્ષ્મિ
નમોસ્તુતે ॥ ૧ ॥
નમસ્તે ગરુડારૂઢે કોલાસુરભયંકરિ, સર્વ પાપ હરે દેવિ મહાલક્ષ્મિ
નમોસ્તુતે ॥ ૨ ॥
સર્વજ્ઞે સર્વ વરદે સર્વ દુષ્ટ ભયંકરિ, સર્વ દુઃખ હરે દેવિ મહાલક્ષ્મિ
નમોસ્તુતે ॥ ૩ ॥
સિદ્ધિ બુદ્ધિ પ્રદે દેવિ ભુક્તિ મુક્તિ પ્રદાયિની મન્ત્ર મૂર્તે સદા દેવિ
મહાલક્ષ્મિ૦ ॥ ૪ ॥

આદ્યન્તરહિતે દેવિ આદ્ય શક્તિ મહેશ્વરી, યોગ જે યોગ સમ્ભૂતે
મહાલક્ષ્મિ ॥ ૫ ॥
સ્થૂલ સૂક્ષ્મ મહારૌદ્રે મહાશક્તિ મહોદરે, મહા પાપ હરે દેવિ મહાલક્ષ્મિ ।૬ ।
પદ્માસનસ્થિતે દેવિ પરબ્રહ્મ સ્વરૂપિણિ, પરમેશિ જગન્માત મહાલક્ષ્મિ ।।૭।।
શ્વેતામ્બર ધરે દેવિ નાના લકાર ભૂષિતે, જગત્સ્થિતે જગન્માત
મહાલક્ષ્મિ ॥ ૮ ॥

૧૧ શ્રી કાલીકા માતાની પ્રાર્થના.

નતાસ્મ ઇન્દીવરનીલ શોભા રક્તામ્બર રક્ત સુગન્ધ મૂષામ્
રક્તાનના રક્ત વિનીટિકાય શ્રી રક્તદતા મનિશ ભજામ ॥ ૧ ॥
નારાયણી નારદ સેવિતાય દુખાપહાદનુજ દૈત્ય વિના શિનીય
ધન્યાય ધન્ય ધનદાદિ સુસેવિતાય શ્રી કાલિકાકનક ચમ્પુધરાભજામ ॥ ૨ ॥

૧૨ શ્રી ગરૂડજીની પ્રાર્થના

સૌવર્ણા કૃતી પત્ર મારૂત હતા હિવાત કાતાકુચ
સ્ફૂ જન્મૌક્તિક ભૂષણુ ખગપતિ પુર્ણેન્દુ બિમ્બા નમ
પદ્મા ધિશ્વરપાદ પદ્મ સુગન, સ્પર્શા મના ગાનત
પાયા દ્વો વિનતા સુતો હરિ કૃપા લોકૈક પાત્રીકૃત

૧૩ શ્રી સરસ્વતી દેવીની પ્રાર્થના.

શુભ્રા શુભ્ર વિચાર સાર પરમા આદ્યા જગદ્ વ્યાપીની
વિણા પુસ્તક ધારીણી અભયદા જાડયાધકાર પહમ્
હસ્તે સ્ફટીક માલીકા વિદધની પદ્માસને મસ્થિતમ્
વન્દેતા પરમેશ્વરી ભગવતી બુદ્ધિ પ્રદા શારદામ્

૧૪ શીવ માનસ પુજા.

રત્નૈ કલ્પિતમાસન હિમજલૈ સ્નાનચ દિવ્યામ્બર ।
નાના રત્ન વિભૂષિત મૃગમદા મોદાકિત ચન્દનમ્ ॥
જાતી ચમ્પક બિલ્વ પત્ર રચિત પુષ્પચ ધૂપં તથા ।
દીપ દેવ દયાનિધે પશુપતે હૃત્કલ્પિત ગૃહ્યતામ્ ॥ ૧ ॥

સૌવર્ણે મણિખણ્ડરત્ન રચિતે પાત્રે ઘૃત પાયસમ્ ।
ભક્ષ્ય પંચવિધ પયો દધિયુત રમ્ભાફલ પાનકમ્
શાકાનામયુત જલ રુચિકર કર્પૂર ખણ્ડોજ્જ્વલ ।
તામ્બૂલ મનસા મયા વિરચિત ભક્ત્યા પ્રભો સ્વીકુરુ ॥ ૨ ॥
છત્ર ચામર યો ર્યુગ વ્યજનક ચાદર્શક નિર્મળ ।
વીણાભેરિ મૃદંગ કાહલકલા ગીત ચ નૃત્ય તથા ।
સાષ્ટાંગ પ્રણતિ સ્તુતિ ર્બહુ વિધા હ્યેત સમસ્ત મયા ।
સંકલ્પેન સમર્પિત તવ વિભો પૂજા ગૃહાણ પ્રભો ॥ ૩ ॥
આત્મા ત્વ ગિરિજા મતિ સહચરા પ્રાણા શરીર ગૃહ ।
પૂજા તે વિષયોપભોગ રચના નિદ્રા સમાધિ સ્થિતિ
સંચાર પદ્યો પ્રદક્ષિણ વિધિ સ્તોત્રાણિ સર્વાગિરો ।
યદ્યત્કર્મ કરોમિ તત્તદખિલ શમ્ભો તવારાધનમ્ ॥ ૪ ॥

કર ચરણ કૃત વા કાયજ કર્મજ વા
શ્રવણ નયનજ વા માનસ વા પરાધમ
વિહિત મવિહિત વા સર્વ મેતત્ક્ષમસ્વ
જય જય કરુણાબ્ધે શ્રી મહાદેવ શમ્ભો ॥ ૫ ॥

---

૧૫ બિલ્વાષ્ટક.

ત્રિદલ ત્રિગુણાકાર ત્રિનેત્ર ચ ત્રિયાયુધમ્
ત્રિ જન્મ પાપ સંહાર એક બિલ્વ શિવાર્પણમ્ ॥ ૧ ॥
ત્રિ શાખૈર્બિલ્વ પત્રૈશ્ચ અચ્છિદ્રૈઃ કોમલૈસ્તથા
શિવ પૂજાં કરિષ્યામિ એક બિલ્વ શિવાર્પણમ્ ॥ ૨ ॥
અખણ્ડ બિલ્વ પત્રેણ પૂજિતે નન્દિકેશ્વરમ્
શુદ્ધ્યન્તે સર્વ પાપેભ્યો એક બિલ્વ શિવાર્પણમ્ ॥ ૩ ॥
શાલિગ્રામ શિલામેકાં વિપ્રાણાં જાતુ અર્પયેત્
સોમયજ્ઞ મહાપુણ્ય એક બિલ્વ શિવાર્પણમ્ ॥ ૪ ॥
દન્તિ કોટિ સહસ્રાણિ અશ્વમેધ શતાનિચ
કોટી કન્યા મહાદાન એક બિલ્વ શિવાર્પણમ્ ॥ ૫ ॥

લક્ષ્મ્યાશ્ચ સ્તન ઉત્પન્નં મહાદેવ સદા પ્રિયમ્
બિલ્વ વૃક્ષં પ્રયચ્છામિ એક બિલ્વં શિવાર્પણમ્ ॥ ૬ ॥
દર્શન બિલ્વ વૃક્ષસ્ય સ્પર્શનં પાપ નાશનમ્
અઘોર પાપ સંહારં એક બિલ્વ શિવાર્પણમ્ ॥ ૭ ॥
મૂલતો બ્રહ્મ રૂપાય મધ્ય તો વિષ્ણુ રૂપિણે
અગ્રતઃ શિવરૂપાય એક બિલ્વ શિવાર્પણમ્ ॥ ૮ ॥
બિલ્વાષ્ટક મિદં પુણ્ય યઃ પઠે શિવ સન્નિધૌ
સર્વ પાપ વિનિર્મુક્ત. શિવલોક મવાપ્નુયાત્

વિરાટસ્તુતિ—શ્રીરામા પુરૂષોત્તમાનર હરે નારાયણ કેશવ
ગોવિંદ ગરૂડધ્વજ ગુણનિધિ દામોદર માધવ
હે કૃષ્ણ કમળાપતિ યદુપતિ સીતાપતિ શ્રીપતિ
વૈકુંઠાધિપતિ ચરાચરપતિ લક્ષ્મિપતિ પાહીમામ્

સંક્ષિપ્તરામાયણ—આદૌરામતપોવનાદિગમનમ્ હત્વામૃગમ્ કાંચનમ્
વૈદેહી હરણમ્ જટાયુ મરણમ્ સુગ્રીવસંભાષણમ્
વાલીનીગ્રહણમ્ સમુદ્રતરણમ્ લંકાપુરીદાહનમ્
પશ્ચાદ્ રાવણકુંભકર્ણહનનમ્ એતદ્ધિ રામાયણમ્

સંક્ષિપ્તભાગવત—આદૌદેવકીદેવ ગર્ભધરણમ્ ગોપીગૃહેવર્ધનમ્
માયાપુતનજીવતાપહનનમ્ ગોવર્ધનોધારણમ્
કંસચ્છેદનકૌરવાદિહનનમ્ કુંતિસુતપાલનમ્
એતશ્રીમદ્‌ભાગવતપુરાણખચિતમ્ શ્રીકૃષ્ણલીલામૃતમ

સૂર્યસ્તુતિ—જેના તેજથકી ત્રીલોક ઝળકે એવા પ્રતાપિતમે
ટાળોછોજ તિમીર સૌજગતનું સૃષ્ટિ તમોને નમે
તારોછે ઉપકાર સૌ જગપરે છે તું દયાનો નિધિ
વદુ શ્રીરવિદેવ નિત્ય તમને ટાળો દુઃખો ત્રિવિધિ

અંબાજીસ્તુતિ—અંબા ભવાની જગદંબ કરે સહાય
માતાસદાય તુમ ભક્તિ મમદિલ ચહાય
હસ્તે ત્રિશુળ ધરીને અસુરો વિદાર્યા
સંકટમાંથી નીજ સેવકને ઉગાર્યા

વેદસ્તુતિ—જેછે એક અખંડ મંગળનિધિ જેછે જગત કારણ
જેછે પાવક સત્યમર્ત્ય વિભુના જેછે મહાપાવન
જેનુ ધ્યાન ધરી મહર્ષિ મુનિઓ પ્રીતે કરે વંદના
તેને પુન્ય ઉપાસ્ય માનિ કરીએ નિત્યે અમે પ્રાર્થના

ઇશ્વરસ્તુતિ.

અસિત ગિરિસમ સ્યાત્ કજ્જલં સિંધુપાત્રે
સુર તરુવર શાખા લેખની પત્ર મુર્વી
લિખતિ યદિ ગૃહીત્વા શારદા સર્વ કાલ,
તદપિ તવ ગુણાનામીશ પારં ન યાતિ.

દેવસ્તુતિ–

ત્વમેવ માતાચ પિતાત્વમેવ, ત્વમેવ બંધુશ્ચ સખાત્વમેવ
ત્વમેવ વિદ્યા દ્રવિણં ત્વમેવ, ત્વમેવ સર્વ મમ દેવ દેવ
કાયેન વાચા મનસે ન્દ્રિયૈર્વા, બુદ્ધયાત્મનાવાનુસૃતસ્વભાવાત્
કરોમિ યદ્ય ત્સકલ પરસ્મૈ, નારાયણાયેતિ સમર્પયેતત્.

શ્રી રામસ્તુતિ—

શ્રીરામ રામ રઘુનંદન રામ રામ, શ્રીરામ રામ ભરતા ગ્રજ રામ રામ
શ્રીરામ રામ રણ કર્કશ રામ રામ, શ્રીરામ રામ શરણંભવ રામ રામ
શ્રી રામચન્દ્ર ચરણૌ મનસા સ્મરામિ, શ્રીરામચંદ્ર ચરણૌવચસા ગૃણામિ
શ્રી રામચન્દ્ર ચરણૌ શિરસા નમામિ, શ્રીરામચંદ્ર ચરણૌ શરણં પ્રપદ્યે

દત્તાત્રેય સ્તુતિ—

આદૌ બ્રહ્મા મધ્યે વિષ્ણુ રન્તે દેવઃ સદાશિવ
મૂર્તિત્રય સ્વરૂપાય, દત્તાત્રેય નમો સ્તુતે
અવધૂત સદાનંદ, પરબ્રહ્મ સ્વરૂપિણે
વિદેહ દેહ રૂપાય દત્તાત્રેય નમો સ્તુતે

જગદંબાની આરતી—

જય આદ્યા શક્તિમા જય આદ્યા શક્તિ
અખડ બ્રહ્માંડ નિપાવ્યા પડવે પડિતમા   જયો જયોમા જગદંબે
દ્વિતિયા બે સ્વરૂપ શિવ શક્તિ જાણુ મા શિવ શક્તિ જાણું
બ્રહ્મા ગણપતિ ગાયે હર ગાયે હરમા   જયો જયોમા જગદંબે
ત્રીજ તૃતિયારૂપ ત્રિભુવનમાં બેઠાં મા ત્રિભુવનમાં બેઠાં
ત્રયા મખી તરવેણી તુ તરવેણીમા   જયો જયોમા જગદંબે
ચોથ ચતુર મહાલક્ષ્મી, સચરાચર વ્યાપ્યાં મા સચરાચર વ્યાપ્યાં,
ચાર ભુજા ચોદિશા ચાર ભૂજા ચો દિશા પ્રગટયાં દક્ષિણમા જયો૦
પચમી પચરૂષી પચમ ગુણ પદ્મ મા પંચમ ગુણ પદ્મા,
પચ તત્વ ત્યાં મોહીયે પામે તત્વે મા   જયો જયો૦
ષષ્ઠી તુ નારાયણી મહિષાસુર માર્યો મા મહિષાસુર માર્યો
નર નારીને રૂપે (૨) વ્યાપ્યાં સઘળે મા   જયો જયો૦
સપ્તમી સપ્ત પાતાળ સાવિત્રી મંત્રા મા સાવિત્રી મત્રા,
ગૌ ગંગા ગાયત્રી ગૌરી ગીતામા.   જયો જયો૦
અષ્ટમી અષ્ટ ભૂજા આઇ આનદા મા આઇ આનદા
સુરનર મનિવર જન્મ્યા દેવ દૈત્યો મા,   જયો જયો૦
નવમી નવકુળ નાગ સેવે નવદુર્ગા મા સેવે નવદુર્ગા
નવરાત્રિના પૂજન શિવરાત્રિના અર્ચન કીધા હર બ્રહ્મા જયો જયો૦
દશમી દશ અવતાર જયવિજયાદશમી મા જય વિજયા દશમી,
રામે રામ રમાડયા (૨) રાવણ રોળ્યો મા   જયો જયો૦
એકાદશી અગીઆરશ કાત્યાયનીકામા, મા કાત્યાયનીકામા
કાળ મમા કાળીકા (૨) શ્યામા ને રામા   જયો જયો૦
બારમ બાળારૂપ બહુચરી અબા મા બહુચરી અબા
બટુક ભૈરવ મોહીયે (૨) તારા છે તુજ મા   જયો જયો૦
તેરસ તુળજારૂપ તુ તારૂણી માતા મા તુ તારૂણી માતા
બ્રહ્મા વિષ્ણુ સદા શિવ (૨) ગુણ તારા ગાતા   જયો જયો૦
ચૌદશ ચૌદરૂપ ચંડી ચામુડા મા ચંડી ચામુડા
ચતુરાઇ કાંઇ આપો ભાવ ભક્તિ કાંઇ આપો સિંહ વાહની માતા

પુનમ કુંભ ભર્યો સાંભળજો કરુણા મા સાંભળજો કરુણા
વસિષ્ઠે વખાણ્યા માર્કંડે વખાણ્યા ગાઇ શુભ કવિતા જયો જયો૦
સંવત સોળ સત્તાવન, મા સોળસે બાવીશ મા (૨)
સંવત સોળે પ્રગટ્યા (૨) રેવાને તીરે હરગંગાને તીરે જયો જયો૦
ત્રાંબાવતી નગરી આપ, રૂપાવતી નગરી મા મંછાવતી નગરી
સોળ સહસ્ત્ર ત્યાં સોહિયે ક્ષમા કરો ગવરી, દયા કરો ગૌરી જયો૦
શિવ શક્તિની આરતી જે કોઇ ગાશે મા જે કોઇ ગાશે.
ભણે શિવાનંદ સ્વામી (૨) સુખ સંપત થાશે હર કૈલાશે જાશે.
જયો જયો મા જગદંબે.

શ્રી હરિહરની આરતી—

જય હરિ હર પ્રભુ જય હરિ હર
ગંગાધર ગિરિજાવર (૨) ઇશ્વર ઓમકારા, હર હર, હર મહાદેવ
લક્ષ્મીવર ઉમિયાવર, શંકર શામળિયા પ્રભુ શંકર શામળિયા
હરિહર નટવર સ્વામી (૨) એકાંતે મળિયા, હર, હર૦
નાગાંબર પીતાંબર, શિવ સ્વામે પહેર્યાં, પ્રભુ શિવ સ્વામે પહેર્યાં
કમલ નયન કેશવને (૨) શિવજીને ત્રિનયના હર, હર૦
ચંદન ચર્ચે ત્રિકમને શિવજીને ભસ્માંગે. પ્રભુ શિવજીને ભસ્માંગે
રામે હૃદીયે રાખ્યા (૨) ઉમિયા અર્ધાંગે, હર હર૦
કેવડો વ્હાલો કેશવને, શિવજીને ધતુરો, પ્રભુ શિવજીને ધતુરો
ત્રિકમને વ્હાલા તુલસી (૨) શિવજીને બિલિ વ્હાલા, હર, હર૦
કૌસ્તુભમણી કેશવને, શિવજીને રૂંઢમાળા પ્રભુ શિવજીને રૂંઢમાળા,
મુક્તાફળ મોહનને (૨) શિવજીને સર્પ કાળા, હર, હર૦
મોર મુગટ મોહનને, શિવજીને જટાયુ પ્રભુ શિવજીને જટાયુ
હરિ શંખ મુખવામી (૨) શિવજીને વાગે ડમરૂ, હર, હર૦
રામને રૂડા રાજ્ય, શિવ ખભે ઝોળી. પ્રભુ શિવ ખભે ઝોળી,
રામને વાનર ટોળી (૨) શિવજીને ભૂત ટોળી હર, હર૦
દ્વિભુજ, ચતુર્ભુજ અષ્ટભુજ, દશ ભુજને સોહીયે પ્રભુ દશ૦
શિવજીને રૂપે ભજતા (૨) ત્રિભુવન મન મોહિયે, હર, હર૦

નંદી વાહન ખગ વાહન, શિવ ચક્ર ત્રિશુળધારી શિવ ચક્ર૦
ત્રિપુરારી મોરારી (૨) કર કમળાધારી, હર, હર૦
વૈકુંઠ વસે વિશ્વભર, શિવજી કૈલાસે પ્રભુ શિવજી કૈલાસે
હરિ કાળા હર ગોરા (૨) તે તેને ધ્યાને, હર, હર૦
એ બે એક સ્વરૂપ અંતર નવ ધરશો પ્રભુ અંતર નવ ધરશો.
ભોળા ભુધરને ભજતા (૨) ભવસાગર તરશો હર, હર૦
મોહન ને માધવ જે ભાવે ગાશો, જે ભાવે ગાશો
હરિહરના ગુણ ગાતા (૨) હરિ ચરણે જાશો હર, હર૦

પુરસદના વખતમાં ગાવા લાયક ગાયનો

સરદારબા

બસીનાલા આજો હમારે દેશ
તારી સાવરી સુરત રૂડો વેશ બસી૦
આવન આવન કહે ગયોજી, દેગયા કોલ અનેક
ગીનતે ગીનતે ઘીસ ગઇ મોરી આગલીયોકી રેખ બસી૦
સાવરીયા, રસીના, સલુણા, પીયામે, જીયામે, કરૂએ નીસાર
હમતો જોગી પ્રેમ કે, પ્રેમ હમારો દેશ
દૂધ નહી પાઈ પીયુકે, તન લીનો આવેશ બસી૦

અરૂણોદય

ચાહોજે ભારતના સંતાન, જગતમાં ભારત આબાદી
તમે અંગે ધરો ખાદી
દેશ ઊદયની તજો નિરાશા હવે બનો આશાવાદી,
વિદેશીના તમે મોહ તજોને, થઇ દેશની બરબાદી
કલંક કાળા દૂર કરોએ, પાવનકર પહેરો ખાદી,
" આદેશ ભારત વર્ષ છે, જ્યાં પ્રથમ અરૂણોદય થયો "
" અસ્તાચળે તમ ભાગ્યનો ભાનુ અરે આજે ગયો "

વીણાવેલી

કાયાકાચો કુંભ છે, જીવ મુસાફર પાસ,
તારો ત્યાં લગી જાણજે, જ્યાં લગી શ્વાસો શ્વાસ
મદા અસારમાં સુખ દુખ સરખાં માની લઇએ,
રાખે જેવી રીતે રામ રંગ તેવી રીતે રહીએ—સદા૦
સાખી—પીંપળ પાન ખરતીયા, હસ્તી કુંપલીયા,
મુજ વીતી તુજ વીતશે ધીરી બાપડીયા,
દશાના ઢંગ રૂતુના રંગ જેવા દેખી લઇએ—સદા૦
સાખી—કદી મહેલોને માળીયા, કોમળ જત્તર ખાટ,
કોઇ દીન એવા આવશે, ભીખ્યે ન મળશે ભાત સદા૦

ઉદયભાણ—

મન માયાના કરનાગારે, જરી જોને તપાસી તારી કાયા,
પૂછી જોને તું પંડિત પુરાણીરે, કોના અમર છે લેખ લખાણા
કાચી છે કાયા આ માટીની માયા છે માટીના ખેલ બનાયા,
શાણા તો સમજી અલગ થયા પણ નાટક બીચારા લપટાયારે, જરી.
લાખોની પાખો ગઇ છે પીંખાઇ જેણે મુઠ્ઠપર લીધું ડગાયા,
કાળના કોવાડાથી કોણ બચ્યું કે ભલે રંક હોય કે મહારાયારે, જરી
સંધ્યાના જેવા રંગ સોનેરી સંધ્યાને લાડ લડાયા,
જોબનને તન ધન તેવા સમજવા પાણીમાંના પડછાયારે, જરી

રા,માંડલીક—

જો મરણ એ જીંદગીની, છે અરે છેલ્લી દશા છે અરે૦
તો પરાર્થે અર્પવામાં, આ જીવનના મોહ શા આ જીવન
ખીલી કળી કરમાય છે પુષ્પો મુકે પણ વાસના (૨)
અમર નરતો તે ખરા જે અમર કરતા નામના જો મરણ૦
મારા તમે પરમાત્મા હું છું તમારો આત્મા (૨)
પરમાત્મને શરણે જતા કૃત કૃત્ય થાતો આત્મા. જો મરણ૦

વીર કુણાલ—

સમય જો હોય સારો તો, સકળ સંસાર સારો છે.
સમય સારો સીધાવ્યો ત્યાં, નહીં સંસાર તારો છે.
સમય પર જે મહારાજા, સમય પર તે ધરે ભગવાં,
સમય પર ખાય છે ધક્કા, સમયનો રંગ ન્યારો છે.
ચડે વાદળ ચડે ભરતી, ચડે જોબન વધે લક્ષ્મી,
ઘડીમાં તે પડી જાતાં, સમયનો રંગ ન્યારો છે.
સમય મારે ન સારૂં જે, કરે તે સહુ ગમારો છે,
અભાગી ખાય તે ખત્તા, સમયનો રંગ ન્યારો છે.

સ્વદેશ સેવા—

સૃજેલાં શ્રી પ્રભુજી એ, મનુષ્યો સર્વ સરખાં છે.
નથી કોઈ ઉંચ કે નીચ, જીવન તો સહુનાં સરખાં છે.
પ્રભુજીની જગત વાડી, તણાં ફુલડાં સહુ જીવો,
સુગંધીથી ભરેલાં સહુ, સમજ્યે તોએ સરખાં છે.
વિષમ આ વિશ્વનો વાયુ, કરે જીવ ક્રોધીને ઘેલાં;
ન મન હર દોષ માનવનો, સકળ આત્માઓ સરખા છે.

વીર વિજય—

તમોને જો તમારાથી, તમારો દેશ પ્યારો છે.
ન તજશો ધર્મ નીતિ તો, વિજય અંતે થનારો છે.
હશે જો સંપને [illegible]સતા, વળી કર્તવ્યને હિમ્મત
તમારાં ભાગ્યનો [illegible] ચમકવાનો સિતારો છે.
જશે એ રાત અંધારા, [illegible] ત્યાં શૌર્યનો ભાનુ.
ફુટે યા હોમ કરી રણમાં, [illegible] ડંકો તમારો છે.

સંસાર નૌકા—

ભલે બહુ ભાવથી શીખે, શીખેલું વ્યર્થ તે જાયે;
કરે મહેનત છતાં મોટું, ધર્યું તે ધૂળ થઈ જાએ.
ભણ્યું વાંચ્યું ભણ્યા ભૂગોળ, ને ઇતિહાસ અવલોક્યા,
વળી હીસાબ ગણવામાં, દીવસના દીવસો રોક્યા;

સકળ એ જાણવું અંતર, બધુ છે ધૂળ પર લીંપણ.
નથી સદ્દગુણ તો-શિક્ષણ નકામું સર્વ કહેવાયે.

અહલ્યાબાઇ—

દુનિયા તણા દિવાના, દીલભર મઝાઓ લુટે,
તુટે જીવનની દોરી, આશા છતાં ન છુટે—દુનીયા૦
બાળક મટી યુવાની, આવે ભલે દિવાની,
તન ધન મળે તરૂણી, આશા છતાં ન છુટે—દુનીયા૦
આવે પછી બુઢાપો, ધોળાં થતાં નિમાળા,
રે' બાકી લાઠિ, લાળા, આશા છતાં ન છુટે—દુનીયા૦
પડી જાય દેહ પાપી, મરી જાય મન કદાપી;
મળી જાય માટીમાં સૌ, આશા છતાં ન છુટે—દુનીયા૦

વીર કેસરી—

થવાનુ ના થવાનુ કહે, નજુમી કોણ એવો છે,
ન જાણ્યુ જાનકી નાથે, સવારે શુ થવાનુ છે,
હતી શલ્યા રૂપે અહલ્યા, જગતમા વાત જાહેર છે.
ન જાણ્યુ જ્ઞાની ગૌતમે સવારે શુ થવાનુ છે.
હતા કૌરવ અને પાડવ, જગતમા મહાબળી યોદ્ધા.
ન જાણ્યુ ભીષ્મ જેવાએ, સવારે શુ થવાનુ છે
રમ્યા જુગટુ મહુ માથે, વિભુતી સૌ ગયા હારી,
ન જાણ્યુ ધર્મ જેવાએ, સવારે શુ થવાનુ છે.

મહાશ્વેતા કાદમ્બરી—

શુ કહુ કથની મ્હારી ગજ શુ કહુ કથની મ્હારી,
હું તો દૈવના ત્રાસે હારી, રાજ .. .. શુ કહું૦
પરખી પારિજાતક ને, અર્પણ કીધુ મન મ્હારૂં,
પતિ તજ પરલોક સીધાવ્યા, ફરી જીવતર મમ ખારૂ.
રાજ . ...શુ કહું૦
મદન કાષ્ટની ચિતા રચાવી, પતિ મદ ગમનની આગે,
શુન્ય દેહ મમ સ્વામી તણો પણ, ઉડી ગયો આકાશે,
રાજ...........શુ કહું૦

અરપ્યુ મે સર્વસ્વ સ્વામીને, પ્રેમની કફની ધારી.
તજી જગત જન્જાળ સર્વ હુ, પ્રીતે ભજુ શ્રીપુરારી
રાજ.... ... .. શુ કહુ•

મીરાંબાઇ—

બલીહારી રસીયા ગીરધારી સુદીર શ્યામ હો ત જી અમને
મથુરાના વાસી આવા ન બનીયેજી
વાસલડી વાગી એવા ભણકાર વાગે છે, ઝુજવાટ લાગે મનેભારી
સુદીર શ્યામ હો ત જી અમને૦
• જમુનાનો કાંઠો વ્હાલા ખાવાને દોડે છે, અકળાવી દેછે મુનેભારી,
સુદીર શ્યામ હો ત જી અમને૦
વદ્રાવન કેરી શોભા, તમવિના અમનેતો, વ્હાલા નવલાગે હવેમારી
સુદીર શ્યામ હો ત જી અમને૦
ગોવરધન તોળ્યો વ્હાલા ટચલી આગળીયેને, અમપર દાઝોછો ગીરધારી
સુનીર શ્યામ હો ત જી અમને૦
બાઇ મીરા કહે પ્રભુ ગીરધરના ગુણ-હાલા, ચરણ કમળ બલીહારી
સુદીર શ્યામ હો ત જી અમને૦

નરસિંહ મહેતો—

હવેમુને હરી નામથી નેહ લાગ્યો, ભાગીભીડ ભવનોભય ભાગ્યોરે
હવે મને હરી નામથી નેહ લાગ્યો૦
માયાને મદિર માર મનથી મે મુકીયાને ઇંદ્રની ઓળખાણ મુકી
હેમ હીરાથી હાર મઢેલા તે ઉપર ચાલ્યો મુખે શુ કીરે હવે૦
કોના સુત તાત કોના માતને ભ્રાત સરવે સ્વારથના સગપણ ગણે
આણ ગયા પછી પાસ ન આવે રાઇ કારો કારો મુખે ભાખેરે-હવે૦

બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ

દાસપરે દયા લાવોરે દયાળુ દેવા, દાસપરે દયાલાવો
સસારી સબધ છોડી, જીવ આપ ચરણે જોડી,
દુંતો બની બેઠો બાવો બાવોરે-દયાળુ દેવા૦
આખો વિના સકટ આવુ, ખાડામા ગોથાં ખાઉ,
વારે અવિનાશી આવો આવોરે—દયાળુ દેવા૦

બુદ્ધદેવ—

માર આ સમારમાં ન જોગે, મે બહુ રીને તપામતા—સારઆ૦
ધનધર સુત તાતની પ્રીતે, મોધા અવસર ને મે ખોયો મેબહુ૦
મૃગજળ પીતા ઠામ ન આવે, વ્યર્થ ઇંદ્રજાળમા ર મોહ્યો—મેબહુ.
પુણ્ય પરમાર્થનો માર્ગ ન શોધ્યો, જન્મને વૃથા મે વગોવ્યો—મેબહુ૦

નંદ-બત્રીસી—

ગગાજળ નિરમળ મમુ, શુદ્ધ પવિત્ર માર
તેનુ કુળ જો માહરૂ (તો) પડપાસા પોકાર.
હમ ગયો મરોવર તીરે, દીઠુ અમ્રતમાર,
પીધાવીણુ પાછો ફર્યો (તો) પડપામા પોકાર.
સત્ય સુક જો માધવી, ધર ન ઝીલે ભાર,
તે ગુણુ હોય જો મુજ મહીં (તો) પડપામા પોકાર
નાગ મુખે અમૃત ઝરે, ચોર પામે ભડાર,
કામી પામે કામની (તો) પડપામા પોકાર.
મીઠો આમો મર્વદા, ઉત્તમ ફળ દેનાર
સત્ય અમત્ય ઠરે નહીં (તો) પડપામા પોકાર,
અહલ્યા સીતા દ્રૌપદી, મતી ખરી નીરધાર
તેનુ ચીત્ત જો માહરૂ (તો) પડપામા પોકાર
ભૂખ્યા આગળ જો ધરે, ઉત્તન ભોજન માર,
ખાધા વીણુ ઉઠે નહી (તો) પડપામા પોકાર

રા, માંડલીક—

હકીકત સખી ચન અગ મેરે, તોયે વૃજમે કાન સુનાવતહે
નહી તુમ બીન વા'કો ચેન પરત નહી ખાનપાન કછુ ભાવતહે,
મોર મુગટ નહી પેનત હય, નહી અગ સુગધ લગાવતહે
નહિ ધેનુ ચરાવત જાત સખી, તોહે બસી નાદ ન ભાવત હે,
ક્યુ એમો હીયો તેરો કઠીન ભયો, તોયે લાજ શરમ નહિ આવતહે
જાકો જોગી જન ધ્યાન ધરત, બ્રહ્માદિક પાર ન પાવતહે,
તોરી પ્રીતમે ભૂલ ગયો પ્રભુતા, તકસીર વો માફ કરાવતહે,
કછુ બાત ન જુઠ કહુ સજની, અબ ક્યો ઇતની તરસાવતહે,
પિયા મોપેસે બેગે મીલો પ્યારી, વા'તો તેરેહી નાજ ઉઠાવતહે.

કન્યાવિક્રયમાં—

શ્રી કૃષ્ણ મોરારી, ઓ ગિરધારી, લેજો ઉગારી, આરોગે તારો છે એક
સૃષ્ટિમાં, વૃષ્ટિમાં, દુનિયાની દ્રષ્ટિમાં સર્વનો તું છે એક શ્રી૦
સુખ દરમાં, દુઃખ કરમાં, મધુ કરમાં તનમનમાં સર્વમાં તું છે એક શ્રી૦
જળમાંને, સ્થળમાંને, આભામાં પાતાળે જ્યાં ત્યાં તું છે એક શ્રી૦
સેવકની અરજી લેજો સ્વીકારી, દેજો વિચારી ધ્યાન
રાખે તારું આવી માગું છું સુંદર સ્વર્ગનું સ્થાન શ્રી૦

અદલ ઇન્સાફ—

અરે દીનતાને કન્યાકી અદલ ઇન્સાફ તારો છે
ભવનમાં સુખ ખારો છે, અદલ ઇન્સાફ તારો છે
કર્મે કષ્ટ ભોગવીએ તમોને દોષ શા દઈએ
ગુન્હો મરજી અમારો છે, અદલ ઇન્સાફ તારો છે
કમીને પાપના પામા સુખોની રાખીએ આશા
ખરે ખોટા વિચાર છે, અદલ ઇન્સાફ તારો છે
સદા વ્યસને સદા ચાવે. સદા સુખ દેહને આપે
પુનામાં તો દબાયો છે, અદલ ઇન્સાફ તારો છે
કઠ જન એમ બોલે છે, પ્રભુ ઇન્સાફ જુવે છે.
અને ગાદી ગમાને છે, અદલ ઇન્સાફ તારો છે
ને તેવું જગ પામે, વળે છે જેવું જે વાવે
જગતનો એજ ધારો છે, અદલ ઇન્સાફ તારો છે
દુખે શરણ વદીનોની, ગજબ તુજ પ્રભુ ના પૂછી
અરે એ ગાઢ ભાવા છે, અદલ ઇન્સાફ તારો છે
(મણીકાન્ત)

ઉપકૃત—

કાયા છે ત્યાં સુધી કર સમરણ દીનાનાથનું ગ (૨)
જતન કર્યું જગમાં જેણે તારો દેહ રચ્યો છે તેણે
તેણે કામ કર્યું છે અતી ઉપકારનું રે   કાયા૦

પ્રસન્ન થયા પહેલું પય કીધું, માતાના સ્તનમાં રચી દીધું
તેણે કાજ સીધ્યું તારા આહારનું રે કાયા૦
કાન નેત્ર દીધા છે કેવા સરે અંગ અમુલખ એવા
અંતઃકરણ દીધાં છે વિવિધ વિચારના રે કાયા૦
દાંત દીધા તુને ચાવણ ચાવવા અને સરજ્યું ઉદર ભરવા
કર દીધા કારજ કરવા વહેવારના રે કાયા૦
સૂર દુર્લભ મનુષ્ય દેહ પામી લપટ ન થતું નગુણ હરામી
છોગમ નગુણ ગ્રહી લે સરજનહારનું રે કાયા૦

જયવિજય—

સહુથી મારો દેશ હમારો વ્હાલો હિંદુસ્તાન
અમને વ્હાલો હિંદુસ્તાન
જેના વિજયના ગાન સુણાવે મન સહુના મસ્તાન
અમારું એજ નિરંતર તાન અમને વ્હાલો હિંદુસ્તાન
ઝરણ વહે ચૈતન્ય ગંગાના વચ્ચે જ્યાં નિશાન
ધર્મ ભાવના ઉજ્વળ જેના ગાય દેવ યશ ગાન અમને૦
પ્રગટ જ્યાં થયા પુરુષ બળવાન વસે જ્યાં હિંદુ મુસલમાન
જનેતા જન્મભૂમિએ સુખકર સ્વર્ગ સમાન અમને૦

રાષ્ટ્રિય ગીત—

સમશેર મારી ખંજરની અમને નહીં તાબે કરે
અમ આત્મ છે પ્રભુ તેજ તે નહીં તુચ્છ શસ્ત્રે ગાભરે
મહા યજ્ઞ છે અમ આદર્યો પુરો કરીશ હામથી
વિઘ્નો કદી આવી નડે તો હોમીશું અમ જાતને સમ૦
લાંછન ગુલામી શીર લઈ પાળ્યા પશુસમ જગક્યા
આંખો અમારી છે ખુલી સમ ધોઇશું સૌ પાપને સમ૦
પર તેજથી નહીં ભડકશું પણ તેજ અમ જગ ઝાખશે
જોશે સહી આલમ હવે, અમ હિન્દીની તાકાતને સમ૦

વસન્ત વિનોદી

રાષ્ટ્રિય ગીત—

જગાવો ભારતને કીરતાર
રામ સમોવડ શાસક શોધું, પયગમ્બર અવતાર;
બુદ્ધ અને જેના શાસકને, જોઈ વિશ્વ સંસાર — જગાવો૦
દે બળ પ્રેરક બળી ભડવીર, થવા સ્વદેશોદ્ધાર:
ક્ષુધા તૃષા ઉર તાપ ટળે ને પીગળે જીવન ભાર — જગાવો૦
ધનિક જાગે, કોવિદ જાગે, જાગે ખેતીકાર;
જાગે જનની, બાલ, બાલિકા; સજે સ્નેહ કલ્યાણ — જગાવો૦
ભરતખંડના અમિત ભેદો ભેદી સરજનહાર:
સમસ્ત હિન્દી કરે ઐક્યથી સ્વરાજ પદ સંચાર
પ્રભો અમ સ્તુતિનો આસાર — જગાવો૦

કેશવ હ. પટેલ.

રાષ્ટ્રિય ગીત—

આવો અમારા દેશમાં પૂજન તમારૂં થાય છે,
સર્વસ્વ જેના સ્વાર્થનો રમ દેશમાં વહી જાય છે. — આવો૦
જેણે ફરીથી આદરી પરમાર્થ જેનો સ્વાર્થ છે,
તે સત્ય વાણી અભય વરદા એકલો પૂજાય છે. — આવો૦
જેનું હૃદય ધડકી રહ્યું નિજ દેશના ધડકારમાં;
એ પુનિત સુંદર હૃદયવરનું પ્રેમ પૂજન થાય છે. — આવો૦
જેને દઝતો દુઃખ દેશનિ અર્ઘ પુષ્પ સમાનને.
એ પુષ્પના ભરગુચ્છની મૃદુમાળમાં ગુંથાય છે. — આવો૦
તે વીરધીર મહન્ત પ્રેમી આવજો અમ મંદિરે
જ્યાં લોક રાજ પ્રતાપનું છે આદર્યું પૂજન અમે — આવો૦
કુંકુમ ભર્યે પગલે પધારી આંગણું પાવન કરી.
અમ ગરીબ જનના હૃદયને આમંત્રણ અમીધારથી — આવો૦

મગનભાઈ પટેલ.

રાષ્ટ્રિયગીત—

અય હિન્દ ભૂમિ તારો મહિમા દિગન્ત ગાજે,
રેલી અમી નિધિકૈં કુદરત તને નવાજે,
તુજ ભાલ પટ સનાતન સૌંદર્ય તેજ ગાજે,
જોડી જગે નીરખતા તારી જડે ન આજે,
પ્રતિ પ્રાત બાલભાનુ તુજ આરતિ ઉતારે
હિમાદ્રિ કેશ તારા કિરણો થકી સમારે

ખાકે હિન્દ

રાષ્ટ્રિયગીત—

અમૂલા ધર્મ પૂર્વજના, ધરી દેખાડશો કયારે,
પરાક્રમ વીર તનુજોના, ફરી દેખાડશો કયારે?
હતા પૂર્વે બહુ મોટા, થયા શાથી હવે છોટા,
પડયા જે વીર્યના તોટા, ભરી દેખાડશો કયારે?
કહો છો વીર પુત્રો છો, કહો છો સૌ સુપુત્રો છો,
બતાવી પાત્રતા પહેલી તરી દેખાડશો કયારે?
વડીલો યત્ત વેદીમા, ધુનીને ધગધગાવીને
જગત્ પાવન કરી દેતા, ફરી દેખાડશો કયારે?
હતા દાનેશ્વરી પૃગ કરણને પાર્થસમ સરા,
ચળકતા હિંદના હીરા, ફરી દેખાડશો કયારે?
હમેશા દેશ હિત ન્હાતા હૃદયના નીરમા ન્હાતા,
મહા બળવાન ગુણ જ્ઞાતા ફરી દેખાડશો કયારે?
સમરમા કીર્તિ વરનારા, અમર નિજ નામ કરનારા,
અચળ ઉત્સાહ ધરનારા, ફરી દેખાડશો કયારે?
ધીરજને ધામ ધરનારા, વિજયની માળ વરનારા,
અરિનુ હીર હરનારા, ફરી દેખાડશો કયારે?
પ્રતાપી રામ રણધીરા, ભરત જેવા અચળ વીરા,
ભક્ત હનુમત સમ હીરા, ફરી દેખાડશો કયારે?

પ્રતાપી પાડજો પ્રેમી, કુશળ શ્રી દૃષ્ટિ સ્વામી,
વિદુર ઉદ્ધવ સમાનેમી, ફરી દેખાડજો ક્યારે ?
ર્યા જે તેમણે કામો, ઉઘાડ્યા સ્વર્ગના ધામો,
તમે પણ એ અમા નામો, ફરી દેખાડજો ક્યારે ?
નીતિની શુદ્ધ આ સેવા, પ્રભુ દઇ મોક્ષના મેવા,
દિવસ અતિ ઉજળા એવા, હવે દેખાડજો ક્યારે ?

વસંત

ગુરુદેવ—

તમને ઘટે નહીં આવું કાન્ત તમને ઘટે નહીં આવું
આશ્રિતપર શું રીસાવું કાન્ત તમને ઘટે નહીં આવું
માનસ સરના રાજહંસ તમે મુમુક્ષુના ભોગી
કમળ કુસુમ મમ નેત્ર સુવાળી સુધી થયા તમે યોગી કાન્ત૦
જે સરોવર જળ પાન કર્યા ત્યાં કદી કદી નવ ધરીએ
સુખ દુઃખના નિશદીન અનુસરની [illegible] મમ પરહરીએ કાન્ત૦

સતી અનસુયા—

મારે મંદિરે પધારો યોગીરાજ, મહારાજ
ભોજન કરાવુ મન ભાવતા
[illegible] ધારી [illegible] ને [illegible]
[illegible] મેસુર [illegible]
[illegible] નમ [illegible] ભોજન૦
નેવે નીપજાવ, [illegible] ભાવતા
[illegible] બનાવુ [illegible]
[illegible] ભોજન૦

દૈવી પ્રભાવ—

વખત પલટાય છે જ્યારે, બધું પલટાઇ જાયે છે,
બને છે રંકના એ ભૂપ, નૃપાળો રંક થાયે છે.
જમાનો તે ગયો જુનો, હવે નવયુગ આવ્યો છે.
ન મળતો ન્યાય પણ પૂરો, ગરીબો તો છુંદાયે છે,
નથી એ દોષ કોઇનો, ખરેખર ખૂબી કિસ્મતની
હતા જે ભક્ષ સિંહોના, શિયાળો આજ ખાયે છે.

રૂકમણી સ્વયંવર—

યમુના તણા કિનારે ગોપાળ ગઉ ચરાવે,
સંગીત સ્વર ઇશારે રાધા નીકટ બુલાવે
બંસી ધ્વની સુણીને શુદ્ધ દેહની ભુલીને
નીકળીને ઘરથી રાધા ગોપાળ સાથ આવે
યમુના સરિતા કુંજે શૈયા કમળ બીછાવી
શ્રી કૃષ્ણ કર કમળથી રાધા ચરણ દબાવે

મહાભારત—

ડગમગ ડોલે તેરી નૈયારે નાવપુરાની
પુન્ય ગવાયા પાપ કમાયા માયકો મજલે
મોહન ભજલે પાર ઉતારે તોરી નૈયારે, નાવપુરાની
ચલે ન સાથ યે યહાંકી હે માયા,
યે કાલ વો હે જીસને સબકો હે ખાયા ડગમગ૦
ગઇ જો આયે નહી ચેત સમય આયા હય
ઉસીકો ભજલે જીસે વેદને ભીગાયા હય. ડગમગ૦

મધુમંસરી—

મોરી બૈયાં ન પકર ગીરધારી શ્યામ
ચલી ભરન નીર યમુના કે ધામ. મોરી૦
તુમ તો જાતે સોતન સંગ રહેતે
અબ તો સદન પ્યારી શ્યામ. મોરી૦

અમરલક્ષ્મિ—

અમર ના કોઇની કાયા, જીવનનો કંઈ ભરૂંસો ના,
છતાં પણ વૈર ઓ માતા, કઇ આ જીંદગી માટે ? અમર૦
તમે હું ને જગત આખું, જવાના એક વાટે સૌ;
કરો છો મારૂં ને તારૂં, કઇ આ જીંદગી માટે ? અમર૦
હજારો શાહ મુર્શીદો, ને જ્ઞાની બ્રહ્મવેત્તાઓ,
ન પત્તો કોઇનો લાગ્યો, હું પદ કઇ જીંદગી માટે ? અમર૦
જુદી મનની મુરાદોથી, કહોને કોણ પરવાર્યું,
કરો આ પાપ શારૂ, કઇ આ જીંદગી માટે ? અમર૦

દશ અવતારોની જયન્તિ તિથિઓ. સામોકાળ કઇ દિશામાં આવે છે. તેની સમજ

અવતાર	તિથિ	વખત		
૧ મત્સ્ય	ચૈત્રસુદી૩	બપોરપછી	રવિવારે	ઉત્તરદિશામાં સામોકાળ.
૨ કૂર્મ	વૈશાખસુદી૧૫	સાયંકાળ	સોમવારે	વાયવ્ય ખુણામાં ,,
૩ વરાહ	ભાદરવાસુદ૩	બપોરપછી	મંગળવારે	પશ્ચિમદિશામાં ,,
૪ નૃસિંહ	વૈશાખસુદી૧૩	સાયંકાળ	બુધવારે	નૈરૂત્ય ખુણામાં ,,
૫ વામન	ભાદરવાસુદ૧૨	મધ્યાન	ગુરૂવારે	દક્ષિણ દિશામાં ,,
૬ પરશુરામ	વૈશાખ સુદ ૩	,,	શુક્રવારે	અગ્નિ ખુણામાં ,,
૭ રામચંદ્ર	ચૈત્ર સુદ ૯	,,	શનિવારે	પૂર્વ દિશામાં ,,
૮ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર	શ્રાવણ વદ ૮	મધ્યરાત		ઇશાન ખુણામાં સામો કાળ જતો નથી, સામો કાળ આવનો હોય, જ્યાં જવાની જરૂર હોય, ત્યારે માથે સૂર્ય આવે તે વખતે નીકળવાથી બાદ આવતો નથી.
૯ બુદ્ધ	આસોસુદ ૧૦	સાયંકાળ		
૧૦ કલ્કિ	શ્રાવણ સુદ ૬	,,		

દિશાશૂળ—સોમવારે તથા શનીવારે પૂર્વમાં; ગુરૂવારે દક્ષિણમાં બુધવારે તથા મંગળવારે ઉત્તરમાં અને રવીવારે તથા શુક્રવારે પશ્ચિમમાં દિશા શૂળ હોય છે.

દિવસનાં ચોઘડીયાં

રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ
ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ
અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ
કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ
રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ

રાત્રીનાં ચોઘડીયાં

રવિ.	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ
અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ
ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત
કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ
લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ

સમજણ—સવારના ૭ વાગાથી સાંજના ૭ વાગતા સુધીના બાર કલાકમા દિવસના આઠ ચોઘડીઆ ભોગવાય છે, એટલે દરેક ચોઘડીયુ ૧ાા કલાક રહે છે તેવિજ રીતે રાતના ચોઘડીયા સાંજના ૭ વાગવાથી શરૂ થઈ સવારના ૭ વાગ્યા સુધી રહે છે દાખલા તરીકે રવીવાર રાત્રે ૮ાા વાગે અમૃત ચોઘડીયુ અને મંગળવારે બપોરે ૧ વાગે અમૃત ચોઘડીયુ હોય છે ચળ લાભ અમૃત, અને શુભ સારા અને રોગ, ઉદ્વેગ તથા કાળ ખરાબ ચોઘડીયા ગણાય છે

૧૦૦ વર્ષનું ચાલુ કેલેન્ડર

ઈ. સ. ૧૯૦૧ થી ઈ. સ. ૨૦૦૦ સુધીનું.

સમજણ જે ઇ. સ.ની તારીખનો વાર તમારે જોવો હોય તે ઇ. સ.ના આંકડાવાળા ખાના ઉપરનો અક્ષર યાદ રાખો, અને મહિનાઓવાળા ખાનામા જે મહિનાની તારીખનો વાર જોવો હોય તે મહિનાના ખાનામા તેને તપાસો એટલે જે નંબરના ખાનામા તમને તે મળશે તેજ નંબરના ખાનામા તારીખની સામે વાર મળશે, જેમકે ઇ. સ. ૧૯-૨૯ના ખાના ઉપર પ અક્ષર છે તે જાનેવારીમા જુઓ તો ત્રીજા નંબરના ખાનામા, ફેબ્રુઆરીમા જુઓ તો છઠ્ઠા નંબરના ખાનામા માર્ચમા જુઓ તો પણ છઠ્ઠા નંબરના ખાનામા અને એપ્રીલમા જુઓ તો બીજા નંબરના ખાનામા આવે છે એટલે તારીખ અને વારના ખાનામા તપાસવાથી જાનેવારીની પહેલી તારીખે મંગળવાર, ફેબ્રુઆરીની પહેલી તારીખે શુક્રવાર માર્ચની પહેલી તારીખે પણ શુક્રવાર, અને એપ્રીલની પહેલી તારીખે સોમવાર આવે છે તેજ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૯-૩૦ ના ખાના ઉપર ચ અક્ષર છે તે મહીનાવાળા ખાનામા જાનેવારીમા ચોથો, ફેબ્રુઆરીમા સાતમો, અને એપ્રીલમા ત્રીજો આવે છે એટલે જાનેવારીની પહેલી તારીખે બુધવાર, ફેબ્રુઆરીની પહેલી તારીખે શનીવાર અને એપ્રીલની પહેલી તારીખે મંગળવાર આવવાનો તેજ રીતે ગમે તે ઇ. સ.ના ગમે તે મહિનાની ગમે તે તારીખનો વાર શોધવો હશે તે મળી રહેશે તેમ વાર ઉપરથી તારીખ શોધવી હશે તો પણ મળી રહેશે

ઇ. સ. ના આંકડા એકસો પછીના

પ	ચં	દ્રો	દ	ય	જ્યો	તિ
૧	૨	૩	...	૪	૫	૬
૭	...	૮	૯	૧૦	૧૧	...
૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	...	૧૬	૧૭
૧૮	૧૯	...	૨૦	૨૧	૨૨	૨૩
...	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭	...	૨૮
૨૯	૩૦	૩૧	...	૩૨	૩૩	૩૪
૩૫	...	૩૬	૩૭	૩૮	૩૯	...
૪૦	૪૧	૪૨	૪૩	...	૪૪	૪૫
૪૬	૪૭	...	૪૮	૪૯	૫૦	૫૧
...	૫૨	૫૩	૫૪	૫૫	...	૫૬
૫૭	૫૮	૫૯	...	૬૦	૬૧	૬૨
૬૩	...	૬૪	૬૫	૬૬	૬૭	...
૬૮	૬૯	૭૦	૭૧	...	૭૨	૭૩
૭૪	૭૫	...	૭૬	૭૭	૭૮	૭૯
...	૮૦	૮૧	૮૨	૮૩	...	૮૪
૮૫	૮૬	૮૭	...	૮૮	૮૯	૯૦
૯૧	...	૯૨	૯૩	૯૪	૯૫	...
૯૬	૯૭	૯૮	૯૯	૦૦	...	...

મહિનાઓ જોવા માટે.

જાનેવારીઓક્ટોબર	જ્યો	તિ	પ	ચં	દ્રો	દ	ય
મે	ય	જ્યો	તિ	પ	ચં	દ્રો	દ
ઓગષ્ટ.	દ	ય	જ્યો	તિ	પ	ચં	દ્રો
ફે૦ માર્ચ નવેમ્બર	દ્રો	દ	ય	જ્યો	તિ	પ	ચં
જુન	ચં	દ્રો	દ	ય	જ્યો	તિ	પ
સપ્ટેમ્બર,ડિસેમ્બર	પ	ચં	દ્રો	દ	ય	જ્યો	તિ
એપ્રીલ. જુલાઇ	તિ	પ	ચં	દ્રો	દ	ય	જ્યો

તારીખ અને વાર જોવા માટે.

૧	૮	૧૫	૨૨	૨૯	રવિ	સોમ	ભોમ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શની
૨	૯	૧૬	૨૩	૩૦	સોમ	ભોમ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શની	રવિ
૩	૧૦	૧૭	૨૪	૩૧	ભોમ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શની	રવિ	સોમ
૪	૧૧	૧૮	૨૫	...	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શની	રવિ	સોમ	ભોમ
૫	૧૨	૧૯	૨૬	...	ગુરૂ	શુક્ર	શની	રવિ	સોમ	ભોમ	બુધ
૬	૧૩	૨૦	૨૭	...	શુક્ર	શની	રવિ	સોમ	ભોમ	બુધ	ગુરૂ
૭	૧૪	૨૧	૨૮	...	શની	રવિ	સોમ	ભોમ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર

શ્રી ગોરખ નાથનો આંક—પરદેશ જવા માટે આ આંકમાં આવતું મુહૂર્ત લેવું સારૂં છે. કોઠામાં આપેલી તિથિઓમાં ત્રીજ અને તેરશ, ચોથ અને ચૌદશ, પાચમ અને પૂર્ણિમાનું ફળ એકજ સમજવું. અમાવાસ્યા. વર્જિત કરેલી છે.

કાર્તિક	માગશર	પોષ	મહા	ફાગણ	ચૈત્ર	વૈશાખ	જેઠ	અષાડ	શ્રાવણ	ભાદરવો	આસો.	ફળ
૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	સુખ ઉપજે.
૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	ભયમાં આવવું પડે.
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	કામ પાર ઉતરે.
૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	ક્લેશ થાય પણ વસ્તુ લાભ આપે;
૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	કામ પાર પડે, લાભ થાય
૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	ચિંતા અને સંકટ થાય.
૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	ધારેલું કામ પાર પડે.
૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	સઘળી વાતે ખરાબ છે.
૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	ભાગ્ય સુધરે, ધારેલું પાર ઉતરે.
૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	દિવસ સારો થાય, ભાગ્ય ખીલે.
૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	દિવસ ખરૂ થાય પણ ખરાબ ન થાય
૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	મિત્ર લાભ થાય, ધારેલું સફળ થાય

ઉપરની તિથિઓ પ્રમાણે પ્રહર અને દિશાનું ફળ.

પ્રહર ૧.	પ્રહર ૨.	પ્રહર ૩.	પ્રહર ૪.	પૂર્વ.	પશ્ચિમ.	ઉત્તર.	દક્ષિણ.
અર્થ સિદ્ધ.	સુખ મળે.	દિલગીરી થાય.	સુખ મળે.	સુખ આપે.	ભય ઉપજે.	પૈસા મળે.	કલેશ થાય.
ભારે ધાસ્તી.	કલેશ થાય.	સુખ મળે.	કુશળ રાખે.	સારૂં નથી.	દાળીદ્ર આવે.	ચિંતા થાય.	નાશ કરે.
અર્થ લાભ.	રાજ્ય સુખ.	સુખ મળે	વિનાશ થાય	પૈમા મળે.	ધાર્યું આપે.	ધન મળે.	દુઃખ પડે.
કલેશ કરાવે.	સારૂં થાય.	કલેશ કરાવે.	સારૂં થાય.	કજીયો કરાવે,	ધન મળે.	સુખ મળે.	ખરાબ થાય
દુઃખ પડે.	કજીયો થાય.	ભાગ્ય સુધરે.	સુખ મળે.	લાભ થાય.	ધન મળે.	સુખ મળે.	પૈસા મળે.
દુઃખ પડે.	કજીયો થાય.	મિત્ર મળે	ધન મળે.	ભય ઉપજે	મૃત્યુ થાય.	દ્રવ્ય મળે.	લાભ મળે.
કામલંબાય.	કામ થાય.	સુખ મળે.	સુખ મળે.	લાભ આપે.	લાભ આપે.	સુખ મળે.	કષ્ટ પડે.
સારૂં નથી.	સારૂં નથી.	સારૂ નથી	સારૂં નથી.	સારૂં નથી.	સારૂં નથી.	સારૂં નથી.	સારૂં નથી
ધન મળે.	ભારે ધાસ્તી.	મિત્ર મળે.	સુખ મળે.	સુખ મળે.	કામ થાય.	દુઃખ પડે.	લાભ આપે
શીઘ્ર લાભ.	સારૂ થાય.	રસ્તામાં મૃત્યુ.	સુખ મળે.	કલેશ થાય.	દ્રવ્ય મળે.	ધન મળે.	કષ્ટ પડે
રસ્તામાં મૃત્યુ.	ધાર્યું થાય.	સારૂં થાય.	મૃત્યુ થાય.	લાભ આપે.	સારૂં નથી.	મિત્ર મળે.	દ્રવ્ય નાશ
મૃત્યુ.	પૈસા મળે.	સુખ મળે.	સારૂં થાય.	સારૂં નથી.	મૃત્યુ થાય.	દુઃખ પડે.	સુખ આપે

નોટ— આ મુહૂર્તમાં જનારને વિંછીડા, દિશાશૂળ, જોગણીનું ઘર કે સામોકાળ વિગેરે કોઇ દોષ નડતો નથી એમ ગોરખનાથને મત્સયેન્દ્રનાથે કહેલું છે.

સારાંશુકન—નિશાળીઓ, વરકન્યાઓ, વરકન્યા પરણીને આવતા, સૌભાગ્ય વાળી સ્ત્રી બેડું ભરેની સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી, વેદ ભણતા બ્રાહ્મણો વાછડા સાથે ગાય ધોળા ધોતીઆ લુગડાવાળો ધોબી, ફળ, ફુલ, મોતી માણેક ગજ વેશ્યા, માસ માછલા, દારૂ હાથી ઘોડો હરણ, નોળીઓ, મોર તનના, દાન, બંદુક, કટાર, વાજીંત્ર, ચામર છત્ર દહીં અને દુધ એટલા પદાર્થો જોવામા આવે અથવા સામા મળે તો કાર્ય સિદ્ધ થાય છે

અપશુકન—બિલાડી આડી ઉતરે તેતર બોલે, ગાડો માણસ, તેલ ચોપડેલો માણસ, ઓસડ ચોપડેલો માણસ, હલાલખોર હીજડો, વાઝણી સ્ત્રી, યોગી વૈરાગી ગોસાઇ, ફકીર ધુમાડાવાળો દેવતા ઘામ, ચામડું લાકડા કુશમ, રેવ, રોગ દુશ્મન છાશ, કાદવ, એટલી વસ્તુ જોવામા આવે અથવા સામી મળે તો કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી

યોગિની (જોગણી) ની દિશા અને ફળ.

નીચે પ્રમાણેની તિથિઓ સામે બતાવેલી દિશામા તે દિવસે જોગણીનુ ઘર હોય છે [સુદી અને વદી બેઉમા એકજ મરખી ગણત્રી છે]

૧—૯ રોજે પૂર્વ દિશામા ૩–૧૧ રોજે અગ્નિ ખુણામા ૫–૧૩ રોજે દક્ષિણ દિશામા ૭–૧૫ રોજે વાયવ્ય ખુણામા ૨-૧૦ રોજે ઉત્તર દિશામા ૪–૧૨ રોજે નૈરુત્ય ખુણામા ૬–૧૪ રોજે પશ્ચિમ દિશામા ૮—૩૦ રોજે ઇશાન ખુણામા પરદેશ જવું હોય ત્યારે જોગણીનુ ઘર સામુ ન લેવુ ગાઢ જરૂર હોય તો સૂર્ય માથા ઉપર આવે ત્યારે જવુ

રેલ્વેના લગેજ ભાડાનું લીસ્ટ.

કેટલાથી કેટલા માઇલ સુધી	૫ શેર રૂ. આ.	૧૦ શેર રૂ. આ.	૧૫ શેર રૂ. આ.	૨૦ શેર રૂ. આ.	૨૫ શેર રૂ. આ.	૩૦ શેર રૂ. આ.	૩૫ શેર રૂ. આ.	૧ મણ રૂ. આ.
૧ થી ૨૫	૦—૫	૦—૫	૦—૫	૦—૫	૦—૫	૦—૫	૦—૫	૦—૫
૨૫ થી ૫૦	૦—૫	૦—૫	૦—૫	૦—૫	૦—૭	૦—૮	૦—૯	૦-૧૦
૫૦ થી ૭૫	૦—૫	૦—૫	૦—૭	૦—૯	૦-૧૧	૦-૧૩	૦-૧૪	૦-૧૫
૭૫ થી ૧૦૦	૦—૫	૦—૬	૦—૯	૦-૧૨	૦-૧૪	૧—૦	૧—૨	૧—૪
૧૦૦ થી ૧૨૫	૦—૫	૦—૭	૦-૧૧	૦-૧૪	૧—૧	૧—૪	૧—૭	૧—૯
૧૨૫ થી ૧૫૦	૦—૫	૦—૮	૦-૧૨	૧—૦	૧—૪	૧—૭	૧-૧૦	૧-૧૩
૧૫૦ થી ૧૭૫	૦—૫	૦—૯	૦-૧૩	૧—૧	૧—૫	૧—૯	૧-૧૩	૨—૧
૧૭૫ થી ૨૦૦	૦—૫	૦—૯	૦-૧૪	૧—૩	૧—૮	૧-૧૨	૨—૦	૨—૪
૨૦૦ થા ૨૨૫	૦—૫	૦-૧૦	૦-૧૫	૧—૪	૧—૯	૧-૧૪	૨—૨	૨—૬
૨૨૫ થી ૨૫૦	૦—૬	૦-૧૧	૧—૦	૧—૫	૧-૧૦	૧-૧૫	૨—૪	૨—૮
૨૫૦ થી ૨૭૫	૦—૬	૦-૧૨	૧—૧	૧—૬	૧-૧૧	૨—૦	૨—૫	૨-૧૦
૨૭૫ થી ૩૦૦	૦—૬	૦-૧૨	૧—૨	૧—૭	૧-૧૩	૨—૨	૨—૭	૨-૧૨
૩૦૦ થી ૩૨૫	૦—૭	૦-૧૩	૧—૩	૧—૯	૧-૧૫	૨—૪	૨—૯	૨-૧૪
૩૨૫ થી ૩૫૦	૦—૭	૦-૧૪	૧—૪	૧-૧૦	૨—૦	૨—૬	૨-૧૨	૩—૧
૩૫૦ થી ૩૭૫	૦—૭	૦-૧૪	૧—૫	૧-૧૨	૨—૨	૨—૮	૨-૧૪	૩—૪
૩૭૫ થી ૪૦૦	૦—૮	૦-૧૫	૧—૬	૧-૧૩	૨—૪	૨-૧૧	૩—૧	૩—૭
૪૦૦ થી ૪૨૫	૦—૮	૧—૦	૧—૭	૧-૧૪	૨—૫	૨-૧૨	૩—૩	૩-૧૦
૪૨૫ થી ૪૫૦	૦—૮	૧—૦	૧—૮	૨—૦	૨—૮	૨-૧૫	૩—૬	૩-૧૩

કેટલાથી કેટલા માપ સુધી	૫ શેર રૂ. આ	૧૦ શેર રૂ. આ	૧૫ શેર રૂ. આ	૨૦ શેર રૂ. આ	૨૫ શેર રૂ. આ	૩૦ શેર રૂ. આ.	૩૫ શેર રૂ. આ.	૧ મણ રૂ. આ.
૪૫૦ થી ૪૭૫	૦—૯	૧—૧	૧—૯	૨—૧	૨—૯	૩—૧	૩—૯	૪—૦
૪૭૫ થી ૫૦૦	૦—૯	૧—૧	૧-૧૦	૨—[illegible]	૨-૧૧	૩—૩	૩-૧૧	૪—૩
૫૦૦ થી ૫૨૫	૦—૯	૧—૨	૧-૧૧	૨—૪	૨-૧૩	૩—૬	૩-૧૪	૪—૬
૫૨૫ થી ૫૫૦	૦-૧૦	૧—૩	૧-૧૨	૨—૫	૨-૧૪	૩—૭	૪—૦	૪—૯
૫૫૦ થી ૫૭૫	૦-૧૦	૧—૪	૧-૧૪	૨—૮	૩—૧	૩-૧૦	૪—૩	૪-૧૨
૫૭૫ થી ૬૦૦	૦-૧૧	૧—૫	૧-૧૫	૨—૯	૩—૩	૩-૧૩	૪—૬	૪-૧૫
૬૦૦ થી ૬૨૫	૦-૧૧	૧—૬	૨—૦	૨-૧૦	૩—૪	૩-૧૪	૪—૮	૫—૨
૬૨૫ થી ૬૫૦	૦-૧૧	૧—૬	૨—૧	૨-૧૨	૩—૭	૪—૧	૪-૧૧	૫—૫
૬૫૦ થી ૬૭૫	૦-૧૨	૧—૭	૨—૨	૨-૧૩	૩—૮	૪—૩	૪-૧૪	૫—૮
૬૭૫ થી ૭૦૦	૦-૧૨	૧—૮	૨—૩	૨-૧૪	૩—૯	૪—૫	૫—૦	૫-૧૧
૭૦૦ થી ૭૨૫	૦-૧૨	૧—૮	૨—૪	૩—૦	૩-૧૨	૪—૮	૫—૩	૫-૧૪
૭૨૫ થી ૭૫૦	૦-૧૩	૧—૯	૨—૫	૩—૧	૩-૧૩	૪—૯	૫—૫	૬—૧
૭૫૦ થી ૭૭૫	૦-૧૩	૧-૧૦	૨—૭	૩—૪	૪—૦	૪-૧૨	૫—૮	૬—૪
૭૭૫ થી ૮૦૦	૦-૧૩	૧-૧૦	૨—૭	૩—૪	૪—૧	૪-૧૪	૫-૧૧	૬—૭
૮૦૦ થી ૮૨૫	૦-૧૪	૧-૧૧	૨—૮	૩—૫	૪—૨	૪-૧૫	૫-૧૨	૬—૯
૮૨૫ થી ૮૫૦	૦-૧૪	૧-૧૨	૨-૧૦	૩—૭	૪—૪	૫—૧	૫-૧૪	૬-૧૧
૮૫૦ થી ૮૭૫	૦-૧૪	૧-૧૨	૨-૧૦	૩—૮	૪—૬	૫—૩	૬—૦	૬-૧૩
૮૭૫ થી ૯૦૦	૦-૧૫	૧-૧૩	૨-૧૧	૩—૯	૪—૭	૫—૫	૬—૨	૬-૧૫

કેટલાથી કેટલા માઇલ સુધી.	૫ શેર રૂ. આ	૧૦ શેર રૂ આ	૧૫ શેર રૂ. આ.	૨૦ શેર રૂ. આ.	૨૫ શેર રૂ. આ.	૩૦ શેર રૂ. આ.	૩૫ શેર રૂ. આ.	૧ મણ રૂ. આ.
૯૦૦ થી ૯૨૫	૦-૧૫	૧-૧૩	૨-૧૨	૩-૧૦	૪—૮	૫—૬	૬—૪	૭—૧
૯૨૫ થી ૯૫૦	૦-૧૫	૧-૧૪	૨-૧૩	૩-૧૧	૪—૯	૫—૭	૬—૫	૭—૩
૯૫૦ થી ૯૭૫	૦-૧૫	૧-૧૪	૨-૧૩	૩-૧૨	૪-૧૧	૫—૯	૬—૭	૭—૫
૯૭૫ થી ૧૦૦૦	૧—૦	૧-૧૫	૨-૧૪	૩-૧૩	૪-૧૨	૫-૧૧	૬—૯	૭—૭
૧૦૦૦ થી ૧૦૨૫	૧—૦	૨—૦	૨-૧૫	૩-૧૪	૪-૧૩	૫-૧૨	૬-૧૧	૭—૯
૧૦૨૫ થી ૧૦૫૦	૧—૦	૨—૦	૩—૦	૩-૧૫	૪-૧૪	૫-૧૩	૬-૧૨	૭-૧૧
૧૦૫૦ થી ૧૦૭૫	૧—૦	૨—૦	૩—૦	૪—૦	૫—૦	૫-૧૫	૬-૧૪	૭-૧૩
૧૦૭૫ થી ૧૧૦૦	૧—૧	૨—૧	૩—૧	૪—૧	૫—૧	૬—૧	૭—૦	૭-૧૫
૧૧૦૦ થી ૧૧૨૫	૧—૧	૨—૨	૩—૩	૪—૩	૫—૩	૬—૩	૭—૩	૮—૨
૧૧૨૫ થી ૧૧૫૦	૧—૧	૨—૨	૩—૩	૪—૪	૫—૫	૬—૫	૭—૫	૮—૫
૧૧૫૦ થી ૧૧૭૫	૧—૨	૨—૩	૩—૪	૪—૫	૫—૬	૬—૭	૭—૮	૮—૮
૧૧૭૫ થી ૧૨૦૦	૧—૨	૨—૪	૩—૬	૪—૭	૫—૮	૬—૯	૭-૧૦	૮-૧૧
૧૨૦૦ થી ૧૨૨૫	૧—૨	૨—૪	૩—૬	૪—૮	૫-૧૦	૬-૧૨	૭-૧૩	૮-૧૪
૧૨૨૫ થી ૧૨૫૦	૧—૩	૨—૫	૩—૭	૪—૯	૫-૧૧	૬-૧૩	૭-૧૫	૯—૧
૧૨૫૦ થી ૧૨૭૫	૧—૩	૨—૬	૩—૯	૪-૧૨	૫-૧૪	૭—૦	૮—૨	૯—૪
૧૨૭૫ થી ૧૩૦૦	૧—૩	૨—૬	૩—૯	૪-૧૨	૫-૧૫	૭—૨	૮—૫	૯—૭
૧૩૦૦ થી ૧૩૨૫	૧—૪	૨—૮	૩-૧૧	૪-૧૪	૬—૧	૭—૪	૮—૭	૯-૧૦
૧૩૨૫ થી ૧૩૫૦	૧—૪	૪—૮	૩-૧૨	૫—૧	૬—૪	૭—૭	૮-૧૦	૯-૧૩

કેટલાથી કેટલા માઇલ સુધી	૫ શેર રૂ. આ.	૧૦ શેર રૂ. આ.	૧૫ શેર રૂ. આ	૨૦ શેર રૂ. આ	૨૫ શેર રૂ. આ.	૩૦ શેર રૂ. આ	૩૫ શેર રૂ. આ.	૧ મણ રૂ. આ
૧૩૫૦ થી ૧૪૦૦	૧—૫	૨—૬	૩-૧૩	૫—૨	૬—૫	૭—૬	૮-૧૩	૧૦-૦
૧૪૦૦ થી ૧૪૫૦	૧—૫	૨-૧૦	૩-૧૫	૫—૩	૬—૭	૭-૧૧	૮-૧૫	૧૦-૩
૧૪૫૦ થી ૧૫૦૦	૧—૫	૨-૧૦	૩-૧૫	૫—૪	૬—૯	૭-૧૪	૯—૨	૧૦-૬
૧૫૦૦ થી ૧૫૫૦	૧—૬	૨-૧૧	૪—૦	૫—૫	૬-૧૦	૭-૧૫	૯—૪	૧૦-૯
૧૫૫૦ થીઅમેતેટલું	૧—૬	૨-૧૨	૪—૨	૫—૮	૬-૧૩	૮—૨	૯—૭	૧૦-૧૨

નોટ—૧ ઉપરનું વજન ૮૦ તોલાના એક શેરને હિસાબે ગણાય છે.

૨ આજથી ૭ માસ પહેલા લગેજનું વજન દશશેરથી કમતી નોતુ ગણાતું, પણ હાલ, તેમાં સુધારો થઇ પાંચશેર સુધીનું ગણવાનું ર્યું છે, એટલે ટિકિટનો સામાન બાદ જતાં એક શેર સામાન વધ્યો હોય તો પાચશેરનું, છશેર વધ્યો હોય તો ૧૦ શેરનું અને ૧૧શેર વધ્યો હોય તો પંદરશેરનું ભાડું લેવાય છે; આગળ ૧ શેર સામાન વધ્યો હોય ત્યારે ૧૦ શેરનું અને ૧૧ શેર વધ્યો હોય ત્યારે ૨૦ શેરનું ભાડું લેવાતું !

૩ પારસલ કંપનીમાં કમની ૨ા શેર સુધીનું થઇ શકે છે જો કે ઝાઝુ છેટું હોય ત્યારે તો રેલ્વે કરનાં પોટમાં તે મોકલવું ઠીક પડે છે. પણ નજીક હોય ત્યારે નાનું પાર્સલ રેલ્વેમાં મોકલવાથી ફાયદો રહે છે; કારણ કે પાંચસો માઇલ સુધી તેનું ભાડું છ આનાથી વધારે નથી, પાંચશેરથી ઉપરના વજન માટે પારસલ અને લગેજનો દર એકજ છે.

અંગાઉથી ગ્રાહક થનારના મુબારક નામોની યાદી.

કોપી.	નામ.	ગામ.
૧	પુરુરગાન મોહનલાલ દેસાઇ	અમદાવાદ
૧	પરશોતમ પ્રાગજી દેપાળા	અમરેલી
૧	કાનજી ધોળાભાઈ પારેખ	ધ્રાગધ્રા
૨	જમનાદાસ દુર્લભદાસ વોરા	મુંબાઇ
૨	માસ્તર ડી કે [illegible]	મુંબાઇ
૧	શ્રી જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકાલય	ચુણેલ
૧	વકીલ કમળાશંકર હેતશંકર રાજ્યપુરોહિત	છોટાઉદેપુર
૧	નરોતમદાસ હરચંદ દામાણી	ચોરવાડ
૧	વનમાળી પોપટ	જેતપુર
૧	શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી જૈન ટ્રેનીંગ કોલેજ	અંજાર
૧	મીસ્ત્રી અરજણ રણમલ	બેરમો
૧	ધરમસી કલ્યાણજી શાહ	ખોરાસા
૧	નંદલાલ મોતીચંદ	બુધવારી મીલની
૧	કરુણાશંકર નથ્થુશંકર ગાદીગોર	પાટણ
૧	ડી જે મકુલકર	વડોદરા
૧	રણછોડલાલ વિશ્રામ	ભુરાવાવ ગોધરા
૧	ભગુભાઇ અમરાભાઈ	પીપરડીયા
૧	લીલાધર ઝીણાભાઇ	કરાચી
૧	પોપટલાલ ગીરધરલાલની કું	મંગલોર
૧	પંડ્યા ભાનુશંકર અને કંપની	માંગરોળ
૧	વરજાંગ મુળજી કોન્ટ્રાક્ટર	દોહદ
૧	પંડિત અમૃતલાલ મુરારજી	ભુજ (કચ્છ)

કોપી.	નામ	ગામ
૧	પ્રભાશંકર રાજારામ તાલુકદાર	વાંસાવડ
૧	મહિપતરામ વિઠલરામ આવતરથી	રાજુલા
૧	ગોપાળદાસ બી. પારેખ	કલકત્તા
૧	ગંભીરસીંગ બાપુભાઇ બારોટ	રંગુન
૧	છગનલાલ જે. સોની	કરાંચી
૧	પરશોતમરાવ વામનરાવ કંબોઇવાળા	શીહોરી
૧	સોની નરસીદાસ દેવકરણ	દેરા
૧	આત્મારામ ભુલાખીદાસ	અમદાવાદ
૧	ગૌરીશંકર પરશોતમ મે. ઓફીસર	તલાળા
૧	બી. તુલસીદાસ ખેતસી કોટેચા	મલાડ
૧	હરજીવન ગૌરીશંકર શુકલ	મદ્રાસ
૧	નાનજી ભીમજી સોલંકી	ગઢએટા (કચ્છીડી)
૧	કરમસી હરીદાસ કોન્ટ્રાકટર	તીનલાગઢ
૧	રતનસી એન્ડ સન્સ	બ્રાકર
૧	માવજી ઉકા કોન્ટ્રાકટર.	બ્રાકર
૧	વસનજી ભાણાભાઇ ટોપીવાળા	કોલંબો
૧	રતનજી વલ્લભ	,,
૧	છગનલાલ રેઘુરામ જોશી	,,
૧	તુલસીદાસ કેશવજી બ્રહ્મભટ	,,
૧	ડૉ૦ બાપુભાઇ કેશવલાલ દેસાઇ	કપડવંજ
૧	ઠાકર ચીમનલાલ છોટાલાલ બી. એ	પાટણ
૧	વ્યાસ તુલજાશંકર ગીરજાશંકર	દુધરેજ
૧	સરસ્વતીદાસજી રઘુવીરદાસજી	દુધરેજ
૧	બ્હેન જયકુંવર મુળજી	ધ્રાંગધ્રા
૧	મોતીલાલ ગોકળદાસ	વડોદરા
૧	મણીલાલ એમ. દેસાઇ	ચીખલી
૧	હેમરાજ જેરામ	લીંબડી
૧	ત્રીભુવન ગૌરીશંકર ત્રિવેદી	બનારસ

કોપી	નામ	ગામ.
૧	ગવરીશંકર ગીરધર જોશી	મુંબઇ
૧	કાળીદાસ ત્રીકમદાસ ચેવની	સુરત
૧	રામભાઈ રતીલાલ મહેતા	ઘાટકોપર
૧	લાભશંકર રામશંકર	ભાવનગર
૧	જમનાદાસ ? મહેતા	[illegible]
૧	વાલજી માવજી મર્ચન્ટ	ચાંદાની
૧	આર મી નાગડા	ખંડવા
૧	જટાશંકર દયારામ ત્રિવેદી	બમીન (બરમા)
૧	પરબત માનજી કોન્ટ્રાકટર	રાયપુર (સી પી)
૧	ચંદુલાલ મગનલાલ ભારદ્વાજ	મોઢના
૧	ઠાકોર રતનસંગ મહોબતસંગ	મા[illegible]
૧	ભાટીયા પ્રેમજી ખીમજી	નરીમ[illegible]
૧	ડૉ૦ ગવરીશંકર નરભેરામ	જેતપુર
૧	જૈન ધર્મવિજય લાયબ્રેરીના સેક્રેટરી	વિરમગામ
૧	દલપતરામ નરભેશંકર ઓઝા	રાજકોટ
૧	અણદા હીરા કોન્ટ્રાકટર	[illegible]
૧	જેમતીયા મણીલાલ નાથાભાઈ	મેતણા
૧	જોશી દામોદર પરશોતમ	એડન
૧	ડાહ્યાલાલ રામજી દવે	મોના (બાનેમર)
૧	શ્રી મહુવાયશોવૃદ્ધિ જૈન બાળાશ્રમ	મહુવા બંદર
૧	રાવળ ભીમજી સુરજી	ભુભની (ભાવનગર)
૧	દરજી ગોવિંદ પરશોતમ	વઢવાણશહેર
૧	સુનીલાલ (ઉર્ફે બાબુરાવ) પી ભ.	ટાનચર
૧	શ્રી૦ માધવજી સેપા	એરમો (બેગાળ)
૧	લલ્લુભાઇ અંબાશંકર ત્રિવેદી	લાઠી
૧	રાજ્યગોર કેશવલાલ જીવણલાલ	સિહોર